

Uusliberalismi Suomessa

HEIKKI PATOMÄKI

**Uusliberalismi
Suomessa**

Lyhyt historia
ja tulevaisuuden vaihtoehdot

3. painos. Kaksi ensimmäistä painosta WSOY

Werner Söderström Osakeyhtiö
Helsinki

© Heikki Patomäki 2007

ISBN 978-951-0-32562-9

Dark Oy, Vantaa 2007

ESIPUHE

Idea tästä kirjasta syntyi epävirallisissa merkeissä tapas-ravintolassa hyvän viinin ja seuran saattamana. Toivon, että alkuhetkien kevyet tunnelmat ovat ainakin jonkin verran välittyneet tämän muuten asiapitoisen kirjan tyyliin. Lämmin kiitos idean syntymisestä Jussi Pakkasvirralle ja Aleksi Siltalalle!

Suomen Akatemialle kiitos ajasta tehdä tutkimusta. Suurin osa varttuneen tutkijan kaudestani 2006–7 kului kirjan *The Political Economy of Global Security. War, Future Crises and Changes in Global Governance* (PEGS) tekemiseen. Routledge julkaisee sen marraskuussa 2007. Nojaan tämän kirjan luvuissa 2 ja 5–7 kohtuullisen paljon PEGS:n tutkimustuloksiin. *Uusliberalismi Suomessa* on siis joiltakin osin tuon paljon laajemman ja perusteellisemmän tutkimuksen rinnakkaistuote.

Helsingin yliopiston tutkijakollegium on tarjonnut hienot puitteet ja perusrakenteet tutkimuksen tekemiselle ja tämän kirjan kirjoittamiselle. Kollegiumin tutkimusavustaja Kirsi Reyes on tehnyt korvaamatonta työtä auttaessaan minua selvittämään puuttuvia paloja Suomen viime aikojen historiasta. Svetlana Kirichenko on auttanut kuviodien ja tilastotietojen analyysin kanssa.

Kollegani ja ystäväni Tuomas Forsberg ja Teivo Teivainen ovat lukuineet koko käsikirjoituksen pika-aikataululla ja antaneet ensiarvoisen tärkeää palautetta. Ilman heidän panostaan tekstiin

olisi jäänyt monia puutteita ja ongelmia, joita en itse olisi huomannut. Sanomattakin on tietenkin selvää, että olen itse vastuussa kaikista jäljelle jääneistä virheistä tai ongelmista – jos sellaisia on.

Palautetta voi antaa ja keskustelua käydä varta vasten perustetuilla blogisivuilla »Uusliberalismi Suomessa» (<http://patomaki.vuodatus.net/>).

Helsingissä 6.8.2007

Heikki Patomäki

ESIPUHE ”KOLMANTEEN PAINOKSEEN”: SUOMEN JA MAAILMAN TILA VUONNA 2015

Uusliberalismi Suomessa ilmestyi vuonna 2007. Siitäkin on jo pian seitsemän vuotta, kun Paavo Lipponen listasi intellektuelleja ja anti-intellektuelleja kirjassaan *Järki voittaa*. Pian Lipponen itse oli arvostelemassa seuraajansa Matti Vanhasen hallituksen politiikkaa uusliberalistiseksi. Palkinnoksi Lipponen sai Suomen Johtava anti-intellektuelli 2009 -palkinnon, jonka myönsi Suomen Attac.

Uusliberalismi Suomessa on vuosien saatossa hermostuttanut muitakin kuin Lipposen, niin libertarianismia Suomeen tuovat ideologit kuin usklassiset taloustieteilijätkin. ”Patomäki ei ymmärrä taloustiedettä”. ”Uusliberalismi on epämääräinen ja negatiivinen termi, sen käyttö ei ole tieteellistä.”

Toisaalta *Uusliberalismi Suomessa* on vuosien varrella poikinut suuren määrän positiivista ja suorastaan innostunutta lukijapalautetta, jota edelleen saa kuulla aika ajoin keskustelutalouksissa ja sähköpostitse. Kirjasta on myös toivottu uusintapainosta jo useampia vuosia. Toinen painos on ollut jo pitkään loppu, mutta WSOY ei halunnut ottaa kirjasta kolmatta painosta. Sittenmin kirjan oikeudet ovat pyynnöstä ja kustannus-sopimuksen mukaisesti siirtyneet minulle. Olen nyt päättänyt laittaa kirjan kaikkien vapaasti saataville.

Missä määrin *Uusliberalismi Suomessa* on osunut analyysis- saan ja arvioissaan oikeaan? Käyttääkseni norjalaisen kollegani

Johan Galtungin termejä, olivatko sen *diagnoosi* (historialliset ja kausaaliset selitykset); *prognoosi* (tulevaisuus-ennakoinnit); ja *terapia* (ehdottamat vaihtoehdot) oikeassa?

Aloitetaan käsitteiden määrittelystä. Uusliberalismi on oppi, joka kehystää ja tulkitsee yhteiskunnalliset ongelmat markkina-ajattelun ja sen tehokkuus-, vapaus- ja oikeudenmukaisuus-ihanteiden kautta. Uusliberalisti uskoo näin tulkittujen ongelmien olevan ratkottavissa luomalla tilaa itseään sääteleville kilpailullisille markkinoille. Markkinat edellyttävät yksityisomistusta ja hyödykkeistämistä. Asiat on saatava yksityisen omistamisen piiriin ja kauppatavaraksi. Taulukko 1 esittää ideaalityyppisen version uusliberaalista mallista, erottaen sen sosiaalidemokraattisesta (demokraattisen sosialismin) mallista.

Taulukko 1 tiivistää ideaalityyppisen sosiaalidemokratian ja uusliberalismin erot kuudella ulottuvuudella, joihin kuuluvat käsitykset talouspolitiikasta, julkisen ja yksityisen rajasta, oikeudenmukaisista jakoperiaatteista, demokratiasta, julkisorganisaatioista ja koulutuksesta. Sosiaalidemokratia sanan ideologisessa merkityksessä on sosialistinen projekti. Tavoitteena on asteittain siirtyä sellaiseen yhteiskuntaan, joka perustuu kaikkien yhtäläiseen ja tasa-arvoiseen vapauteen kehittyä, ja jossa kansalaisten yhteistyö ja vapaaehtoinen yhteenliittyminen on kaiken organisoitumisen lähtökohta, myös tuotantoprosesseissa. Tämä edellyttää yhteiskunnan laajaa ja syvää demokratisaatiota.

Päinvastoin kuin sosiaalidemokratia, ideaalityyppinen uusliberalismi kannattaa demokratiaa vain minimimerkityksessä, vaikka saattaakin täydentää sitä kansalaisten laajalla osallistumisella hyväntekeväisyystoimintaan. Uusliberalismi pyrkii korvaamaan demokratiaa – itse asiassa kaikkea julkista – kilpailullisilla yksityisillä markkinoilla tai niiden simulaatioilla, hallinnollisilla jäljitelmillä. Käytännössä uusliberalismi myös avaa tilaa rahan ja virkamiesten vallalle poliittisissa prosesseissa.

Taulukko 1: Uusliberaali malli erotuksen sosiaalidemokraattisesta mallista

	Sosiaalidemokratia	Uusliberalismi
Talouspolitiikka	Kokonaiskysynnän systemaattinen sääätely; laskusuhdanteessa elvytys alijäämien ja julkisten projektien kautta; valtiolla aktiivinen rooli investoinneissa; täystyöllisyys ykkösprioriteetti; alhainen inflaatio toissijainen tavoite (kohtuullinen inflaatio hyvä taloudelle eikä rahan tarjonta ole olennainen asia); kansallinen rahoitus.	Tasapainoinen tai ylijäämäinen budjetti ja vaihtotase; alhainen inflaatio ykkösprioriteetti; rahan tarjonta avain alhaiseen inflaatioon; tarjontapuolen kannustimet avain kasvuun; vapaiden markkinoiden toimintaan puuttuminen aiheuttaa häiriöitä; jos elvytystä tarvitaan, veronalennuksia; kansainvälinen / globaali rahoitus.
Julkisen ja yksityisen raja	Tuotantovälineiden omistusmuotojen moninaisuus (yksityinen kapitalistinen, julkinen valtio-omisteinen, osuuskunnat jne); monilla alueilla hyödykkeistyminen purettu (esim. terveys, koulutus); pitkälle menevä julkinen ja yhteistoiminnallinen sääntely; yksityiset omistusoikeudet eivät absoluuttisia, vaan niiden sisällöstä päätetään demokraattisesti.	Yksityistäminen; omistaminen yhdenmuotoista, yksityinen kapitalistinen yritys universaalina normina; uusien sosiaalisen ja luonnollisen elämän alueiden hyödykkeistäminen; sääntelyn purkaminen ja joustot työmarkkinoilla; laillisuusperiaate tulkitaan yksityisen omistusoikeuden vahvistamiseksi ja laajentamiseksi.
Jakoperiaatteet (oikeudenmukaisuus)	Kaikkia samalla tavalla koskeva verotus ja tulojensiirto; universaalit julkiset palvelut; rawlsilainen jakoperiaate (tasaveroiset tosiasialliset mahdollisuudet ja erojen pitää hyödyttää ensisijaisesti huonompisaisia).	Joko: vapaat kilpailulliset markkinat riittävät itsessään takaamaan oikeudenmukaisuuden toteutumisen (radikaali oikeisto-uusliberalismi); tai: myös sosiaalinen turvaverkko ja uudelleenjakoa, mutta ei mitään oikeuksia ilman tarvetestejä ja velvollisuuksia (vasemmisto-uusliberalismi)
Demokratia	Parlamentaarinen liberaali demokratia; hyvinvointivaltion tehtävänä on myös lisätä ihmisten kansalaistaitoja ja poliittisia kykyjä ja siten parantaa sosialistisen poliittisen mobilisaation edellytyksiä, myös joukkopuolueisiin osallistumisen kautta; demokratia-kokeiluja uusilla elämän alueilla.	Parlamentaarinen liberaali demokratia; jälki-demokraattiset poliittiset puolueet, jotka toimivat paljolti kaupallisen median välityksellä ja logiikalla; demokratian rajoittaminen koskemaan negatiivisia vapaus-oikeuksia ja vaaleilla valittavia henkilöitä poliittisiin tehtäviin.
Julkisorganisaatiot	Weberiläinen rationaalisen byrokratian malli, joka perustuu virkamiesetiikkaan; lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan selkeä erottaminen; demokratian periaatteita sovelletaan julkisorganisaatioissa kuten kouluissa ja yliopistoissa.	Yksityistäminen; ulkoistaminen; uuden julkisjohtamisen periaatteiden soveltaminen: luodaan simuloidut markkinat organisaatioiden sisään; virkakoneiston rooli lainsäädännössä ja politiikassa vahvistuu; hierarkkinen linjaorganisaatio korvaa aiemmat demokratian muodot.
Koulutus	Ilmainen julkinen koulutus kaikille ja kaikilla tasoilla vapauden ja tasa-arvon edellytys; kansalaisuuden, kollegiaalisuuden ja demokratian periaatteita sovelletaan kaikissa oppimisinstituutioissa.	Osittain tai joillakin tasoilla kokonaan yksityistetty ja kaupallinen koulutus; kilpailullisia markkinoita ja yksityisten yhtiöiden hallintarakenteita matkitaan myös koulutuksessa; opiskelijat ovat ensisijassa "asiakkaita".

Politiikka pyörii vaalien ja vaalit rahan ympärillä, samalla kun valtiovarainministeriön virkamiehet ohjaavat maata.

Diagnoosini mukaan uusliberalismin ohjelma nojaa epärealistiseen tulkintaan ihmisestä ja yhteiskunnasta. Tosiasiaa teoria aina jo valmiista atomistisista yksilöistä, jotka ankarasti kilpailevat toisiaan vastaan markkinoiden pudotuspeleissä, ennakko-olettaa historiallisesti kehittyvän yhteiskunnan, joka on mahdollistanut itsestään tietoisien yksilöiden kehittymisen. Vapaamarkkinayhteiskunta ei pysty kunnolla uusintamaan itseään, eikä se pysty myöskään hallitsemaan hajautettujen markkinoiden paradokseja ja ristiriitoja, jotka toteutuvat kokonaisuuksien tasolla.

Epärealismi on rakennettu sisään uusliberalismia tukevien talous- ja hallintoteorioiden metodologisiin olettamuksiin. Siksi tuon ideologian soveltaminen käytäntöön tuottaa negatiivisia tarkoittamattomia vaikutuksia, jotka voivat olla myös kasautuvia ja itseään vahvistavia. Esimerkiksi kasvun ja hyvinvoinnin kuihtuminen on jatkunut *Uusliberalismi Suomessa* kirjassa ennakoidulla tavalla. Talouskasvu on hidastumistaan hidastunut, samalla julkisia menoja säästetään ja leikataan, ajetaan alas ja yhdistetään suurempiin yksiköihin tehokkuuden toivossa. Kun katsotaan myös laadullisia mittareita, talous- ja yhteiskuntakehitys on ollut vielä huonompaa: joko BKT:n kasvu ei enää ole lisännyt kestäväää hyvinvointia tai hyvinvointi on voinut jopa laskea BKT:n jonkinlaisesta kasvusta huolimatta.

Uusliberalismi Suomessa kirjan diagnoosista on lyhyt matka sen prognoosin eli tulevaisuusennakointeihin. Globaali rahoituskriisi 2008–9 oli helposti ennakoitavissa kirjaa kirjoittaessa (olin odottanut kriisin alkua jo 2005 alkaen), mutta kaikki sen yksityiskohdat eivät. Tein kaksi merkittävää arviointivirhettä. Aliarvioin valtavirtataloustieteen ”konsensuaalisen makrotalousmallin” joustavuutta vuosien 2008–9 kaltaisessa tilanteessa.

Lisäksi en osannut ajatella loppuun myöskään sitä, mitä toisessa yhteydessä olin todennut EMU:n ristiriidoista (joita sittemmin erittelin tarkemmin *Eurokriisin anatomiassa*). Tulkinnot osista voivat olla liian yksinkertaistavia, eikä aina ole helppo laittaa kaikkia olennaisia palasia paikalleen, kun kootaan kuvaa maailmantalouden ja -politiikan kokonaisuuden toiminnasta.

Maailemanlaajuiselta suurlamalta välttyttiin täpärästi pelastusoperaatioiden ja automaattisten vakauttajien ja tietoisien elvytyksen avulla, johon panostettiin erityisesti vuonna 2009. Tuo uus-keynesiläisyyden vuosi osoittautui hetkelliseksi väli-vaiheeksi. Sen jälkeen globaali kriisi on jatkunut eurokriisinä ja uusliberalisaatio itseään vahvistavana prosessina (ks. *Uusliberalismi Suomessa* ss.46–8). Suomen menestyksen illuusiot ovat alkaneet nopeasti karista (vrt. ss.101–42)

Joistakin arviointivirheistä huolimatta kaavailuni talouskehityksen pääpiirteistä on mennyt suurin piirtein oikein:

”näin ollen syvin lamavaihe ajoittuisi joko vuosiin 2010–11 tai 2011–12. Vaikka Suomen osalta lama olisi luultavasti vähemmän raju kuin 1990-luvun alussa, silti työttömyys ja asuntomarkkinoiden romahdus koettelisi myös monia suomalaisia.” (s.193)

Monissa maissa asuntomarkkinat tosiaan romahtivat globaalin rahoituskriisin myötä. Suomessa ei näin käynyt, vaikka talous supistui lähes 8 % vuonna 2009. Merkit asuntomarkkinoiden romahduksesta ovat kyllä sitkeästi ilmassa. Vuoden 2014 kolmannella neljänneksellä kotitalouksien velkaantumistasuhteessa niiden vuotuisiin tuloihin kohosi jo 122,2 prosenttiin, mikä on kolmisenkymmentä prosenttia enemmän kuin ennen 1990-luvun alun suurta lamaa (tosin 122 prosenttia on vain puolet siitä velkaantumistasosta, mikä vallitsee Tanskassa, Hollannissa tai Irlannissa).

Samaten aliarvioin myös sitä, missä määrin velkakriisi tällä kertaa koettelisi nimenomaan Eurooppaa, kehitysmaiden sijasta. Ennakoin taloudellisen toipumisen ja uuden BKT-määräisen vaisun kasvun välivaihetta joskus 2013–15. Yhdysvaltain osalta tämä on aika lailla toteutunutkin ennakkoinnin mukaisesti, mutta EU:n kohdalla edes vaisu kasvu ei ole päässyt vauhtiin. Tiukka uusliberaali budjettikuri ja rakennesopeutus ovat ajaneet Euroopan deflaatiokierteen partaalle. Eikä vain Euroopan, vaan uusimmat otsikot kertovat, että ”USA:n kuluttajahinnoissa rajuin lasku sitten vuoden 2008 – globaali deflaatio uhkaa”.

Kaiken kukkuraksi kirjassa ennakoimani kiinalainen pankkikriisi voi lopulta toteutua, sillä Kiinan yksityinen velkamäärä suhteessa BKT:hen on lisääntynyt 111 % vuoden 2007 jälkeen. Yleensä muutaman kymmenen prosentin lisäys on riittänyt johtamaan kriisiin. Laukaisevat tekijät voivat kuitenkin löytyä Kiinan ulkopuolelta.

Kun katsotaan asioita sosiaalisiaation, toimijuuden kehittymisen ja yhteiskunnan uusintamisen näkökulmasta, ennakkointini ovat osuneet kohdalleen hyvin. Yhteiskunnan atomisaatio ja kokemusten hajoaminen ovat tehneet ihmisistä pikemminkin konservatiivisia kuin muutoshakuisia. Tätä kehitystä uusliberalisaatio tukee. ”Ihmisiltä puuttuu sosiologinen mielikuvitus ja kyky nähdä kokonaisuuksia.” (s.38) Tämän mukaisesti kansalaiset ovat myös äänestäneet eurokriisin aikana.

Kokoomus on ollut johtavassa asemassa. Kevään 2015 vaaleissa sen ”haastajaksi” on noussut keskusta, jota johtaa tavanomaisia uusliberalistisia ehdotuksia viljelevä Juha Sipilä, joka ideologialtaan voisi yhtä hyvin olla kokoomuksen edustaja. Legitimaatio-ongelmat ovat purkautuneet sellaiseen populistiseen protestiin, joka käytännössä – protestiin osallistuvien sitä ymmärtämättä – vain tukee yhtä tulkintaa uusliberalismista. Perussuomalaisilla ei ole uusliberalismista poikkeavaa talous- ja

yhteiskuntapoliittista ohjelmaa. He edustavat arvokonservatiivista ja nurkkakuntaista versiota samasta doktriinista.

Kriisien ja taantumien aikana keskuspankit – Fed ja yhä enenevässä määrin myös EKP – ovat pumpanneet rahaa spekulatiivisille rahoitusmarkkinoille. Superkuplan kehkeytymisen seuraava vaihe on jo lähtenyt hyvään vauhtiin, tosin suuren epävarmuuden ja levottomuuden vallitessa. Helsingin Sanomat otsikoi 25.2.2015, että ”Maailman pörssikurssit hipoivat ennätyksiä. USA:n keskuspankin pääjohtajan lausunnot ja Kreikka-kriisin hiljeneminen nostivat osakkeita”.

Voi sanoa, että *Uusliberalismi Suomessa* kirjan prognoosi on ollut pääosin kohdallinen koskien myös heikon talouskehityksen edelleen jatkumista:

”Tasapainoiset budjetit ja inflaation torjunta säilyvät ensisijaisina tavoitteina. Uusklassisen taloustieteen logiikan mukaisesti lamasta syytetään ennen muuta sitä, että markkinat eivät vielääkään ole tarpeeksi vapaita tai että on liian monia alueita, joissa ei vielä ole tarpeeksi voimakkaita markkinamekanismeja. Seuraa uusi kierros uusliberaaleja uudistuksia. Suomessa vaaditaan tiukkaan säävyyn ’rohkeutta tehdä kipeitäkin ratkaisuja.” (ss.196–7)

Maailmanpolitiikassa konfliktit eivät ole kärjistyneet aivan niin nopeasti kuin mitä ennakkoin pääskenaariossani. Liuskekaasu- ja öljy sekä Barack Obama ovat pehmentäneet – mutta eivät olennaisesti muuttaneet – USA:n ulkopoliittikkaa ja samalla lieventäneet kilpailua fossiilisista energiavaroista. Öljyn hinta on laskenut ja heittelehtinyt. Maailman lehdistössä yleisesti esitetyn tulkinnan mukaan öljyn hintaa on myös käytetty aseena Irania ja Venäjää vastaan.

Toisaalta globaali lämpeneminen on jatkunut ennakkodusti eikä sitä ole kyetty yhteistoiminnallisesti hillitsemään

lähimainkaan riittävästi, tai lainkaan. Kysymys eri prosessien yhteisajoituksesta on tullut viimeisen kahdeksan vuoden aikana monta piirua akuutimmaksi. Kasvukriitikoita ja degrowth-ajattelun kannattajia tosin saattaa lohduttaa se ajatus, että deflationaarinen talouspolitiikka pitää talouskasvun kituliaana. Pian tulee uusia romahduksia ja kriisejä.

Uusliberalismi Suomessa -kirjan pääskenaariossa oletin myös, että vuosina 2014–15 Suomea johtaisi kokoomuslainen pääministeri ja presidentti. Tällä piti olla dramaattisia seurauksia muun muassa Suomen Nato-jäsenyyden kannalta:

”Suomessa ihmetellään, että kun ”meidän etumme” ovat kerran näin kietoutuneita lännen etujen kanssa, niin miksi Suomi ei liittyisi Natoon? Kun presidentti Halosen toimikausi päättyy vuonna 2012, keskustelu kiihtyy. Hallituksen ja uuden presidentin yhteispäätöksellä Suomi liittyy Natoon vuonna 2014, juuri ennen vuoden 2015 eduskuntavaaleja. Liittymispäätöstä ei katsota eduskuntavaalikeskustelun tai kansanäänestyksen arvoiseksi, koska mahdollisesta Nato-jäsenyydestä oli jo puhetta presidentinvaaleissa – tosin aika yleisellä ja epämääräisellä tasolla.” (s.200)

Vihreät ja vasemmisto (niin kauan kuin olivat Kataisen hallituksessa), ulkoministeri Erkki Tuomioja sekä kansalaisten laaja Nato-vastaisuus ovat edelleen estäneet tämän tulevaisuudenkuvan täysimääräisen toteutumisen. Ukrainan konfliktin myötä myös Sauli Niinistö on tullut poliittinen realisti. Taustalla on lisäksi populistisen protestin kansallismielisyys, joka sekin toimii jossain määrin Nato-jäsenyyttä vastaan. Hivuttaminen kohti täyttä Nato-jäsenyyttä on jatkunut aktiivisesti eri reittejä pitkin, mutta muodollinen Nato-jäsenyys jäi ennakkointini vastaisesti toteutumatta tällä hallituskaudella. Hyvä niin.

Uusliberalismi Suomessa -kirjan kokonaisarvio Suomen ja maailman kehityksestä voi kuulostaa synkältä, mutta sen perus-sanoma on kuitenkin pohjimmiltaan optimistinen:

”hitaat oppimisprosessit jatkuvat, samalla kun talouskriisit, sodat ja muut suuronnettomuudet johtavat medianosteen kautta spontaaneihin reaktioihin ja edesauttavat kollektiivisen toiminnan organisointia. Liikkeet onnistuvat saavuttamaan joitakin tavoitteistaan myöhemmin 2020-luvulla. Menestys on tulosta sekä pitkän aikavälin hitaasta oppimisprosessista että dramaattisista kriiseistä ja sodista.” (s.212)

Tähän muutosskenaarioon kuuluu oletus, että kriittinen kosmopolitanismi ja muutosliikkeet ovat erityisen vahvoja Euroopassa, ja että pikkuhiljaa ne alkavat muokata Euroopan kehitystä. Vuonna 2015 on toki vielä liian varhaista puhua poikkikansallisista massaliikkeistä, mutta muutoshakuinen vasemmisto on voimistumassa, ehkä jopa enemmän kuin kansallismieliset protestipuolueet. Yksi osoitus tästä on Kreikan Syrizan menestys ja eurooppalaisen velkapolitiikan draama talvella 2015. Myös EU:n sisällä on käynnissä hitaita oppimisprosesseja. Esimerkiksi komission sisällä on pyrkimyksiä, jotka taulukossa 1 voitaisiin sijoittaa jonnekin vasemmisto-uusliberalismin ja sosiaalidemokratian välimaastoon.

Muutoksen merkeistä huolimatta uusliberalisaatio jatkuu kaikilla kuudella ulottuvuudella, niin Suomessa kuin EU:ssa. Ajatellaan esimerkiksi perusteluja uusille vapaakauppajärjestelyille, sellaisille kuin TTIP, CETA ja TISA. Perustelut vapaakauppaneuvottelujen puolesta noudattavat perimmiltään samaa logiikkaa kuin ne toimenpiteet, joiden mukaisesti EU on pyrkinyt parantamaan kilpailukykyä, vastaamaan ”kestävyysvajeeseen” ja hoitamaan eurokriisiä.

Oletuksen mukaan tärkeintä on lisätä tehokkuutta, sillä se kasvattaa taloutta. Ja oletuksen mukaan paras keino lisätä tehokkuutta on pyrkiä vapauttamaan markkinat erilaisista pidäkkeistä kaikilla yhteiskuntaelämän alueilla, palvelut mukaan lukien. Siksi tavoitteena on yksityistämisen, markkinoiden vapauttaminen, verojen ja palkkojen alentaminen, sääntelyn yhdenmukaistaminen ja purkaminen sekä ”joustavat” työehdot. Kaikki nämä kumpuavat samasta uusliberaalista ajattelutavasta.

Myös asioiden turvallistaminen on edennyt suurin piirtein kirjassani ennakoidulla tavalla. Ajatellaan terrorismi-iskuja Euroopassa. Ani harvat eurooppalaiset tosin kokevat uhkaa konkreettisesti arkielämässään, eikä tilastollisestikaan kyse ole kovin merkittävästä ilmiöstä, mutta mediassa toistetut kauhuvat vaikuttavat kansalaisten asenteisiin ja suostuttelevat hyväksymään tehtyjä poliittisia valintoja. Samalla turvallistaminen lisää poliittisten identiteettien välisiä vastakkainasetteluja.

Turvallisuus- ja sotateknologiat perustuvat yhä enemmän kaiken näkemiseen tiedustelun ja uusien kommunikaatio- ja informaatioteknologioiden avulla sekä myös nopeuteen ja vauhtiin. ”Kyberturvallisuudesta” ja kansalaisten yksityisyyden suojan rikkomisesta on tullut arkielämää kaikkialla. Näistä käytännöistä tietoja lehdistölle vuotaneita henkilöitä vainotaan ympäri maailmaa.

Ukrainan konflikti on monimutkaisempi tapaus. Rehelliisyyden nimissä on sanottava, että *Uusliberalismi Suomessa* -kirjassa en ennakoinut avointa sotilaallista konfliktia Euroopassa 2010-luvulla. Suurvaltojen suhteiden kehittymisestä tämän tyyppisen vastakkainasettelun olisi kenties kuitenkin voinut päätellä. Yhdysvaltain yksipuoliseen toimintaan opitaan vastaamaan antamalla samalla mitalla takaisin:

”Maailma siirtyy asteittain uuteen voimien tasapainottelun järjestelmään, jossa Yhdysvallat, EU, Kiina ja osin myös Venäjä pelaavat globaalia vaikutusvaltapeliä, liittoutuvat keskenään ja muiden kanssa ja jakavat etupiirejä.” (s.206)

Lisäksi totesin, että ”demokratian tila on kurja niin Yhdysvalloissa kuin Venäjällä” (s.239). Erityisesti Venäjällä se on nopeasti entisestään huonontunut, eikä Obamakaan ole purkanut Bushin kauden huononnuksia. Yhdysvaltojen ja Venäjän valmius käyttää ydinaseita on näinä vuosina edelleen lisääntynyt, Barack Obaman ydinaserajoituspyrkimyksistä huolimatta. Uusia entistä ”käyttökelpoisempia” aseita kehitetään koko ajan. Suurkatastrofin siemenet itävät ja saavat lisäravinteita.

Perimmiltään Ukrainan konfliktissa on kyse niistä asioista, mistä ajattelin tulevaisuuden konfliktien syntyvän. EU on laajentunut ja pyrkinyt lisäämään vaikutusvaltaansa myös itään päin, kohti Venäjää. Ukrainan mielenosoitukset käynnistyivät syksyllä 2013, kun syvässä talouskriisissä olevaa maa tarvitsi lainaa.

EU lupasi suhteellisen pienen summan lainaa vaativilla ehdoilla, samanlaisilla, kuin mitä se on vaatinut eurokriisimailta. Venäjä tarjosi suurempaa summaa ilman ehtoja, ja lisäksi edullisia kaasutoimituksia. Ukraina itäosista eli energiariippuvaisilta tehdasalueilta kannatuksena saava Janukovyts kallistui Venäjän tarjouksen puoleen. Länsimieliset ja anti-venäläiset mielenosoittajat alkoivat vaatia EU-sopimuksen hyväksymistä ja myös Janukovytsin eroa.

Venäjän paluu etupiiriajattelun on tulosta Venäjän sisäisestä kehityksestä, joka on kietoutunut maailmantalouden ja -politiikan isompiin prosesseihin, ja negatiivisesta tulkinnasta EU:n ja ennen kaikkea Naton laajenemisesta. Venäjä on myös vetänyt omat johtopäätöksensä lännen kaksinaismoralismista.

Yhdysvallat ja sen liittolaiset saavat toimi kansainvälisestä laista riippumatta, muiden oletetaan noudattavan sitä:

”Julkilausutut periaatteet ovat humanitaarisia, ihmis-oikeudellisia ja demokraattisia. [V]äliintulon todelliset syyt ovat usein paljon raadollisempia: omaisuuden turvaaminen, luonnonvarojen [...] saannin varmistaminen, markkina-alueiden avaaminen, geopoliittisen tai sotilaallisen edun tavoittelu.” (s.197)

Ukrainan jo ollessa sisällissodan partaalla, EU ja IMF ovat yhä vain jatkaneet tiukkojen ehtojen politiikkaa. Lainan vastineena vaaditaan samanlaista budjettikuri- ja leikkauspolitiikkaa kuin mikä on kerta toisensa jälkeen epäonnistunut niin Euroopassa kuin aiemmin kehitysmaissa. Näin tilanne Ukrainassa yhä vaikeutuu.

Venäjä puolestaan on lähtenyt vetämään etupiirirajaa tavalla, joka edelleen murentaa kylmän sodan jälkeen virinneitä toiveita ”uudesta maailmanjärjestyksestä”. Toive oli alunperinkin illusorinen: parempaa maailmaa ei voi rakentaa uusliberalismin varaan.

Uusliberalismi Suomessa sisälsi joitakin ajatuksia tarvittavasta terapiasta, globaalikeynesiläisestä taloushallinnasta sekä globaalista oikeudenmukaisuudesta, demokratiasta ja turvallisuusyhteisöstä. Sittenmin olen kehittänyt näitä vaihtoehtoja yksilöidymmin mm. teoksessa *Eurokriisin anatomia* ja luonnostellut kansallisen toisin toimimisen mahdollisuuksia uudessa kirjassa *Suomen talouspolitiikan tulevaisuus*.

Siirtymä uusliberalismin jälkeiseen maailmaan voi tapahtua myös suuren katastrofin kautta. Kuten s.228 huomautin, H. G. Wells valaisi käsillä olevaa ongelmaa myös oppimisen näkökulmasta: ”Tulevaisuus on kilpajuoksua koulutuksen ja katastrofin välillä”.

Wells on yhä vain ajankohtaisempi.

Helsingissä 8.3.2015

Heikki Patomäki

Sisällys

Esipuhe

1.

Johdanto 9

Avainkäsitteet 18

I HISTORIA

2.

Uusliberalismin nousu maailmalla 33

3.

Uusliberalismi valtaa Suomen 55

II ILLUUSIOT

4.

Suomen menestyksen illuusiot 101

5.

Globalisaation ristiriitaiset lupaukset 143

III TULEVAISUUS

6.

Lyhyen aikavälin skenaariot 187

7.

Suurten uhkien ja muutosten skenaariot 223

Lähteistä 269

1. JOHDANTO: hiljainen vallankumous

Vain kolme sukupolvea sitten Suomi oli köyhä maa, joka oli riippuvainen metsistään. Suurin osa väestöstä sai elantonsa maataloudesta, jota se harjoitti kylmän ilmaston luomissa ankarissa olosuhteissa. Suomen viimeisin laajamittainen nälänhätä oli myöhään, vuosina 1866–1868. Vielä 1900-luvun taitteessa monet suomalaislapset kuolivat ennen kuin edes ehtivät kouluikään. Ihmiset elivät suuren osan vuodesta pimeydessä ilman sähkövaloja ja rukoilivat ankaralta jumalalta armoa. Myös 1900-luvun suuret katastrofit koettelivat rajusti Suomea. Itsenäisen Suomen taival alkoi verisellä sisällissodalla, eivätkä koettelemukset siihen päättyneet. Muiden maiden tavoin Suomi koki 1930-luvun ankaran maailmanlaajuisen laman. Fasismi nosti päätään myös Suomessa, vaikka vähemmän menestyksekkäästi kuin suuressa osassa muuta Eurooppaa. Talvisota, jatkosota ja Lapin sota olivat myös taloudellinen katastrofi. Viimein toista maailmansotaa seurasi ankea pula-aika, joka alkoi pikkuhiljaa helpottaa vasta 1950-luvun kuluessa.

Suomi säilyi demokratiana läpi koko 1900-luvun, mikä osaltaan edesauttoi vuosisadan toisen puoliskon menestystä. 1960-luvulta alkaen suomalaiset ovat olleet hyvin syöneitä ja koulutettuja, eläneet vanhoiksi ja alkaneet käydä yhä pidemmillä lomamatkoilla ympäri maailmaa. Kaikkien suomalaisten koulutuksesta ja terveydestä huolehtii hyvinvointivaltio, samalla kun yritykset kilpailevat menestyksellisesti maailmanmarkkinoilla. Suomalaiset monikansalliset yhtiöt rakentavat tehtaita muun muassa Etelä-Amerikassa ja Kiinassa. Varsinkin suur-Helsingistä on tullut kosmopoliittinen keskus, jonka ravintoloissa voi syödä tai juhlia minkä tahansa maailmankolkan tyyliin ja jossa uljaat uudet ostoskeskukset tarjoavat viihdykettä tylsistyneille kuluttajille. Suomalaisten omissa juhlapuheissa Suomi esitetään maallisen modernisaation menestystarinana.

Suomesta on tullut malli myös joillekin ulkomaalaisille erityisesti Aasiassa. Sosiaaliturva, korkealaatuinen ja tasa-arvoinen koulutus sekä teknologinen kehitys näyttävät yhdistyvän Suomessa aivan ainutlaatuisella tavalla. Kun kerran kaikki on nyt näin valtavan hyvin, eikö uusliberalismin erittely ja kritiikki tunnu turhalta marmatukselta? Vai mistä oikein on kyse?

Uusliberalismi asiantuntijaprojektina

Usein sanotaan, että uusliberalismi on termi, jota vain opin vastustajat käyttävät. Kuitenkin vuonna 1947 perustetun Mont Pelerin yhdistyksen jäsenet kutsuivat itseään yleästi liberaaleiksi. Friedrich von Hayekin ympärille kokoontunut yhdistys halusi puolustaa yksilön ja markkinoiden vapauksia kaikkialla vallitsevia kollektivistisia ideoita vastaan. Hayek kirjoitti ehkä tunnetuimman teoksensa *Road to Serfdom* (1944) viimeisessä kappaleessa, että »vaikka meillä ei ole kykyä kääntää aikaa emmekä voi toivoa paluuta 1800-luvulle, niin meillä on mahdollisuus toteuttaa 1800-luvun ihanteet».

Uusliberalismi tavoittelee paluuta 1800-luvun klassiseen talousliberalismiin. Yksilön vapaudet, yksityinen omistusoikeus ja vapaat markkinat edustavat hyvää, kaikki 1900-luvun kollektivistiset ideat edustavat sen sijaan pahaa. Uusliberalismiksi voidaan nimittää kaikkia sellaisia suuntauksia, jotka kannattavat talousliberalistisia uudistuksia silloinkin kun ne eivät tunnusta 1800-lukua ihanteeksi. Uusliberalisti voi kuulua mihin poliittiseen puolueeseen tahansa, vaikka perinteisen vasemmisto/oikeisto -jaon näkökulmasta talousliberalismi on oikeistolainen aate. Puoluekenttä on muuttunut: aikahorisontti on lyhentynyt ja koko kenttä siirtynyt oikealle.

Uusliberalismin nousu alkoi pienistä tapahtumista ja valinnoista 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa. Näiden valintojen

Uusliberaali filosofi Friedrich Hayek kuuluaisten oppilaiden ympäröimänä Oxfordin eliittiopistossa vuonna 1985. Presidentti George Bush myönsi Hayekille vapauden mitalin marraskuussa 1991. Bush julisti: ”Keski- ja Itä-Euroopan kansat pitävät Hayekia todellisenä visionäärinä!”

Kuva: Marie Gray

vaikutukset ovat kasautuneet ja ohjanneet maailman polulle, joka joissakin suhteissa on merkinnyt paluulta menneisyyteen. Vuonna 1971 Yhdysvaltain presidentti Richard Nixon irrotti dollarin kultakannasta ja siirsi maailman markkinoilla vapaasti kelpuvien vaihtokurssien aikaan. Globaali rahoitusjärjestelmä alkoi nopeasti asettaa ehtoja taloudenpidolle: valtioiden täytyy suosia »liiketoiminnalle otollista ilmapiiiriä». Silti 1970-luvulla uusliberalismi oli vielä enemmän käytäntö kuin ideologia. Monissa osin maailmaa se tuntui menneisyyden jäänteeltä. Kuitenkin kun Ronald Reagan ja Margaret Thatcher astuivat virkaan 1980-luvun alussa, he nostivat Friedrich Hayekin sankarilliseksi vapauden puolustajaksi ja alkoivat toteuttaa talousliberaalia uudistusohjelmaansa.

Suomessa juuri kukaan ei tunnustaudu uusliberalistiksi.

Valtaväestö uskoo edelleen hyvinvointivaltion periaatteisiin. Silti Suomea on uudistettu Ronald Reaganin ja Margaret Thatcherin oppien mukaisesti 1980-luvun loppupuolelta lähtien. Suomi – kuten useimmat muutkin maat – on pääsääntöisesti sääntöjen ja periaatteiden omaksuja, ei niiden luoja. Vaikka tämä on ollut jossain mielessä asianlaita koko itsenäisyyden ajan, se on yhä enemmän pitänyt paikkaansa viime vuosikymmeninä. Suomen viimeaikainen historia on vain yksi muunnelma maailmanlaajuisesta uusliberalisaatiosta, joka on ollut itse itseään vahvistava tapahtumaketju.

Suomeen uusliberalismin ideat ovat saapuneet kansainvälisten järjestöjen kautta. Tärkeimpiä järjestöjä ovat olleet OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), Kansainvälinen valuuttarahasto IMF ja Euroopan unioni (EU). Reaganin ja Thatcherin ajoista alkaen uusliberalismin oppia on tietoisesti levitetty näillä globaaleilla foorumeilla. Suomalaiset ovat oppineet läksyt kuuliaisesti.

Suomi seurasi myös Ruotsin esimerkkiä ja vapautti rahotusmarkkinat ja pääomaliikkeet 1980-luvun kuluessa. Harri Holkerin hallitus (1987–91) alkoi varovaisesti liikelaitostaa valtionhallintoa. Erityisesti 1990-luvun alun syvän laman jälkeen Suomessa on nopeasti siirrytty kvartaalitalouteen ja markkinoiden toimintaa jäljittelevään julkishallintoon. Kvartaalitaloudessa liikkeenjohdon päätöksiä ohjaa pörssisijoittajille neljännes- tai puolivuositain annettava informaatio. Tavoitteena on vaikuttaa kotimaisten ja poikkikansallisten sijoittajien vaikutelmiin, jotta yhtiön osakkeiden arvo nousisi mahdollisimman paljon (tai las-kisi mahdollisimman vähän). Samalla kun yksityisen markkinatalouden aikajänne on lyhentynyt ja toiminta tullut hermostuneemmaksi, niin valtion ja kuntien hallintoa on yksityistetty, ulkoistettu ja tehty mahdollisimman paljon yksityisten markkinoiden kaltaiseksi.

Suomessa sovelletut uusliberalistiset ideat ovat usein olleet

kotoisin kansainvälisistä komiteoista, joihin on osallistunut pieni joukko valtiovarainministeriön virkamiehiä sekä liiketaloustieteen ja hallinnon asiantuntijoita. Mallina on toiminut angloamerikkalainen maailma. Uudistukset ovat saaneet lisäauktoriteettia OECD:ltä, EU:lta ja siitä, että muuallakin näytetään toimivan samoin. Jos »maailmalla» toimitaan näin, niin miksi ei myös Suomessa? Eri hallitusten pääministerit, valtiovarainministerit ja pari muuta ministeriä ovat olleet perustamassa pieniä työryhmiä ja toimikuntia valmistelemaan näiden ideoiden sovelluksia Suomessa, usein virkamiesten aloitteista. Varsinaisessa ideoinnissa ja valmistelussa on siis ollut mukana vain ani harva suomalainen, ja suurin osa heistä on toiminut valtiovarainministeriössä tai sen elimissä, mukaan lukien Valtionhallinnon kehittämiskeskus ja Valtion työmarkkinalaitos.

Useimmat »rohkeat» yritykset marssia suomalaisen politiikan ja julkisuuden kentille uusliberalismin lippu uljaasti liehuen ovat epäonnistuneet. Suomessa uusliberalistinen vallankumous on toteutettu teknokraattisesti. Teknokratia on sellainen oppi vallasta, jonka mukaan tekniikan osaajilla tulisi olla yhteiskunnassa hallitseva asema. Teknokraattisessa yhteiskunnassa valtaa käyttävät asiantuntijat: virkamiehet, tutkijat ja konsultit.

Suomessa asiantuntijavaltaan suhtaudutaan sitä nöyremmin, mitä kansainvälisempiä asiantuntijat ovat. Esimerkiksi Suomen ulkoministeriö saattaa maksaa kehitysapuvaroista huomattavan summan brittiläiselle kehityskonsulttifirmalle Overseas Development Institutelle, joka opettaa koulutustilaisuudessa virkamiehille Maailmanpankin uusliberaaleja ideoita, käsitteitä ja fraaseja. Asetelma on vastaansanomaton. Korkeatasoiset kansainväliset asiantuntijat ovat kertomassa totuutta. Suomalaiset virkamiehet oppivat kaiken kuuliaisesti ja kirjoittavat siltä pohjalta Suomen uudet kehityspoliittiset linjaukset. Poliitikot ihaillevat virkamiesten hyvää työtä, perustuuhan se parhaimpaan asiantuntemukseen. Kriittisiä kysymyksiä esittävät saavat »han-

kalan» tai »vanhakantaisen» maineen.

Voila! Systeemi on aukoton. Kenenkään ei ole tarvinnut puhua julkisilla kentillä sanaakaan uusliberalismin tai Milton Friedmanin tai Washingtonin konsensuksen puolesta, mutta silti Suomen kehityspolitiikka rakennetaan uudelleen niiden pohjalta. Ainoa erottelu, joka poliittisessa retoriikassa tarvitaan, on jako vanhaan ja uuteen. Vanha on huonoa ja uusi hyvää. Kyse on siis vain modernisaatiosta, joka voidaan toteuttaa teknisesti asiantuntijoiden valmistelun pohjalta.

Kirjan sisällöstä

Minua kiinnostaa enemmän tulevaisuus kuin menneisyys. Tulevaisuutta ei voi kuitenkaan hahmottaa ellei tunne menneisyyttä – tässä tapauksessa 1900-luvun Suomen ja globaalin poliittisen talouden historiaa. On ymmärrettävä uusliberalismin nousuun johtaneet rakenteet ja mekanismit, jotta voidaan uskottavasti ennakoida uusliberalismin vaikutuksia ja tulevaisuutta.

Historia ei suinkaan ole loppunut, vaikka Francis Fukuyaman kaltaiset ideologit väittäisivätkin muuta. Uusliberalismi on nimensä mukaisesti uusi versio vanhoista aatteista. Sen johtoasema on vain yksi maailmanhistorian välivaihe.

Uusliberalismi on kuin kauan käytössä ollut hehkulamppu, joka yhtäkkiä alkaa loistaa kirkkaasti juuri ennen pimahtamista. Tosin tämä vertauskuva on sikäli harhaanjohtava, että uusliberalismin nykyisessä uusloistossa ja tulevassa sammumisessa ei ole mitään automaattista. Tiedetyt rakenteelliset syyt ja mekanismit ovat tuottaneet nykyisen tilanteen, ja niitä koskevan tiedon avulla voidaan myös luoda skenaarioita mahdollisista tulevaisuuksista ja aikakauden vaihdoksesta. On kohtuullisen todennäköistä, että uusliberalismin lamppu ei vain pimene, vaan se saattaa äkillisen loistonsa jälkeen myös räjähtää silmille. On ilmeistä, että 2000-

luku tulee olemaan vähintään yhtä vaiherikas kuin mitä 1900-luku oli.

Kirja jakautuu kolmeen osaan, ja jokaisessa niissä on kaksi lukua. Ensimmäinen osa käsittelee historiaa, toinen illuusioita ja kolmas tulevaisuutta. Näkökulmani on globaali. Viisitoista vuotta sitten elätelin intomielisiä ajatuksia siitä, että Suomi voisi poiketa vallitsevista trendeistä ja toimia toisin, mutta olin väärässä. Tässä kirjassa olen ottanut kokemuksistani vaarin ja asettanut Suomen maailmanlaajuiseen viitekehykseen. Uskon, että tämä näkökulma auttaa kaikkein parhaiten myös varautumaan tuleviin muutoksiin. Vain luvut 3 ja 4 keskittyvät yksinomaan Suomen tapaukseen. Kaikissa muissa luvuissa Suomi on vain yksi osa paljon laajempaa kokonaisuutta – ja viimeisessä luvussa Suomi melkein katoaa näkyvistä.

Suomalaisten ajatushautomoiden ja poliitikkojen virallinen yltiöoptimismi perustuu siihen, että katsotaan vain yhteen suuntaan ja yhdestä näkökulmasta. Siksi se mitä nähdään, perustuu usein erilaisiin näköharhoihin. Uusliberalismi on rakentunut moninaisten illusoiden varaan. Aivan kuten 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa niin myös 2000-luvulla talousliberalistiset opit kääntyvät usein omia tarkoituksiaan vastaan. Ne ovat kaiken todennäköisyyden mukaan myös osaltaan aikaansaamassa erilaisia tulevaisuuden kriisejä ja suuronnettomuuksia.

Kirjani tavoitteena on ennakoida mahdollisia tulevaisuuksia, siis myös uusliberalismin jälkeistä maailmaa. Tulevaisuudentutkimus on monitieteinen ja tieteiden välinen tiedonala, jonka päätehtävä on kartoittaa mahdollisia, todennäköisiä ja toivottavia tulevaisuuksia. Tulevaisuudentutkimuksen perusolettamuksen mukaan tulevaisuus ei ole ainakaan kokonaan ennalta määrätty, vaan tulevaisuus on avoin ja siihen voidaan vaikuttaa. Tulevaisuudentutkimus ei pyrikään siten ennustamaan yhtä ainoaa tulevaisuutta vaan kartoittamaan realistisia mahdollisuuksia.

Megatrendien eli kehityksen suurten aaltojen ja suuntien

tutkimus on tärkeä osa tulevaisuuden tutkimusta. Megatrendien sisään voidaan mahduttaa joitakin ristiriitaisia kehityskulkuja ja erilaisia yllätyksiä. Kylmän sodan päättyminen on kuitenkin esimerkki, joka kertoo tällaisen tutkimusotteen rajoista. Historian epäjatkuvuudet ovat usein olennaisempia kuin jo toteutuneen kehityksen perusteella tunnistettava suunta. Siksi skenaariotekniikka on niin tärkeä. Skenaarioissa eritellään mahdollisia maailmoja. Skenaarioiden tehtävänä on näyttää, miten mahdolliset tulevaisuuden maailmat voivat kehittyä. Skenaariot edellyttävät laadullista tietoa asioiden yhteyksistä ja mekanismeista. Ne kertovat myös miten toiminta eli nykyisyyden tuottaminen osin juuri tulevaisuuden ennakkointien pohjalta vaikuttaa eri vaihtoehtojen polkujen toteutumiseen. Jokainen skenaario on samalla myös tarina, jonka karisma ja motivoiva voima kumpuaa niistä merkityksistä, mitä se antaa ihmisten, ryhmien ja koko ihmiskunnan elämälle.

Tästä näkökulmasta arvioin luvuissa 6 ja 7 mahdollisia ja todennäköisiä kehityskulkuja lyhyellä (< 20 vuotta) ja keskipitkällä (< 50 vuotta) aikavälillä. En halua pilata yllätyksiä tiivistämällä keskeisiä kehittäjiä tässä johdannossa. Riittänee todeta, että jo lyhyellä aikavälillä on odotettavissa merkittäviä epäjatkuvuuksia ja muutoksia. Uusliberalismin aikakausi tulee erittäin todennäköisesti päätökseensä keskipitkällä aikavälillä. Luon myös katsauksen toivottaviin vaihtoehtoihin. Aihetta on sekä syvään pessimismiin että realistiseen optimismiin. Edessä on kiinnostavia aikoja.

Kirjan alussa – heti tämän johdannon jälkeen – on lyhyt selvitys avainkäsitteistä, joiden pitäisi auttaa ylittämään tekstin mahdolliset kompastuskivet. Toivon, että kompastuskiviä ei ole monia, sillä päätavoite on ollut tehdä tekstistä niin luettavaa kuin mahdollista. Sen vuoksi en ole edes käyttänyt normaaleja akateemisia lähdeviitteitä, vaan laittanut kirjan loppuun lyhyen selvityksen kunkin luvun tärkeimmistä lähteistä ja vinkkejä lisä-

lukemiseksi. Tietojen, väitteiden tai tulkintojen totuudenmukaisuudesta en silti ole tinkinyt.

Olen myös hyödyntänyt tekstilaatikoita nostaakseni esille sellaisia tärkeitä tai kiinnostavia näkökohtia, jotka eivät luontevasti sovi päätekstin sekaan. Tekstilaatikot alkavat tulevaisuuskuvitelmista ja myös päättyvät niihin, mutta väliin mahtuu huomioita esimerkiksi suomalaisten arvoista, taloustieteen olettamuksista, kerskakulutuksesta ja globaalista turvallisuusyhteisöstä. Tämä kirja on tehty – huolellisten lukijoiden lisäksi – myös niille, jotka mieluummin selailevat tekstiä ja poimivat kiinnostavia näkökulmia ja ideoita kuin lukevat kaiken tekstin alusta loppuun ja sanasta sanaan.

AVAINKÄSITTEET

Alter-globalisaatio

Kun globalisaatio nousi suureksi kiistakysymykseksi 1990-luvun loppupuolella, media alkoi kutsua vastahuippukokousten järjestäjiä ja mielenosoittajia »anti-globalisaatioliikkeeksi». Liikkeen sisältä otettiin pian käyttöön termi alter-globalisaatio (alun perin ranskaksi *altermondialisme*), koska haluttiin korostaa, että globalisaatio-kritiikki kohdistuu vain uusliberaaliin ja ekonomistiseen tulkintaan globalisaatiosta. Manner-Euroopassa, Latinalaisessa Amerikassa ja monissa muissa paikoissa koettiin myös, että globalisaatiolla tarkoitetaan liian usein vain yhden erityisen anglo-amerikkalaisen yhteiskuntamallin levittämistä kaikkialle maailmaan.

Alter-globalistit kannattavat maailmanlaajuista integraatiota silloin kun se tapahtuu moniarvoisesti, demokraattisesti, oikeudenmukaisesti ja ekologisesti kestäväällä tavalla. Termi juontaa juurensa myös Maailman sosiaalifoorumin tunnuslauseesta »toisenlainen maailma on mahdollinen».

Demokratia

Platonille ja Aristoteleelle demokratia oli yhden luokan valtaa yli muiden, koska heille *demos* koostui sellaisista tavallisista, joilla oli vain vähän tai ei lainkaan taloudellista itsenäisyyttä. Nykyään käännämme demokratian kansanvallaksi, tarkoittaen »kansalla» kaikkia ihmisiä. 1900-luvulla yleinen taustaoletus oli, että demokratia voi toteutua vain yhden valtion rajojen sisällä. Pian toisen maailmansodan jälkeen UNESCO julkaisi raportin, jossa todettiin, että ensimmäistä kertaa maailmanhistoriassa demokratia on

lähes kaikkien jakama yhteinen arvo.

Demokratian tarkempi merkitys on kuitenkin ollut kiistanalainen. Tavanomaisin merkitys kylmän sodan jälkeisessä maailmassa on läntinen liberaali-demokratia, joka on yksi tapa järjestää kansallisvaltioiden lainsäädäntö- ja hallitusvalta. Sen olennaisin puoli on säännöllisin väliajoin järjestetyt reilut ja vapaat vaalit, joissa valitaan kansanedustajat, jotka puolestaan kontrolloivat hallitusta. Diskursiivisen, osallistuvan ja radikaalin demokratian teoriat ovat yrittäneet laajentaa demokratian sisältöä.

Alueellistumisen ja globalisaation myötä on alettu keskustella myös ei-valtiollisten hallintajärjestelmien demokratisoinnista. Vaikka ajatus globaalista demokratiasta syntyi jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, se tulee mitä ilmeisimmin olemaan yksi nyt alkaneen vuosisadan suurista kysymyksistä.

Globalisaatio

Termiä globalisaatio käytetään yleisesti kahdessa erilaisessa merkityksessä, joiden sekoittaminen on aiheuttanut monia väärinkäsityksiä. Yleisessä yhteiskuntatieteellisessä merkityksessä globalisaatiolla eli maapalloistumisella viitataan yhteiskunnallisten suhteiden alan laajenemiseen ja fyysisen etäisyyden merkityksen pienenemiseen. Tavarat, ideat ja teknologiat ovat kulkeutuneet – varsinkin Euraasian mantereella – pitkiä matkoja suhteellisen lyhyessä ajassa jo tuhansia vuosia. Varsinkin toisen teollisen vallankumouksen jälkeen kommunikaatio- ja liikennevälineet ovat kehittyneet dramaattisesti. Nykyään samanaikainen kommunikaatio melkein mistä tahansa maapallon kolkasta toiseen on helppoa ja halpaa, ja suihkulentokoneilla pääsee alle vuorokaudessa mihin päin maailmaa tahansa. Tämän vuoksi yhteiskunnalliset valta- ja riippuvuussuhteet ovat yhä intensiivisemmin poikkikansallisia ja myös poikkimantereellisia.

Sanan toisessa eli ekonomistisessa merkityksessä globalisaatiolla viitataan yritysten toimintakentän ja -kulttuurin muutoksiin. Tyypillisenä oletuksena on, että pääoman liikkeet ovat vapaita rajoituksista ja säätelystä, tai vaihtoehtoisesti, että niiden pitäisi olla vapaita rajoituksista. Tässä mielessä globalisaatio tarkoittaa poikkikansallista uusliberalismia.

Termiä globalisaatio alettiin käyttää 1980-luvun alussa molemmissa merkityksissä. Varsinkin ekonomistisesta merkityksestä tuli nopeasti erittäin suosittu maailman valtamedioissa. Kun Harvardin kauppakorkeakoulun professori Theodore Levitt julkaisi artikkelin »Markkinoiden globalisaatio» vuonna 1983, yli 1000 yritystä tilasi välittömästi yhteensä 35 000 kopiota artikkelista. Sitten artikkelia on vielä painettu melkein miljoona kappaletta lisää.

Usein globalisaatio on samastettu erityisesti niin sanottuun Washingtonin konsensusukseen. Washingtonin konsensus on kymmenen kohdan talousohjelma, jota Kansainvälinen valuuttarahasto, Maailmanpankki ja Yhdysvaltain valtiovarainministeriö ovat ajaneet kaikkiin maihin, jotka ovat joutuneet kääntymään niiden puoleen. Ohjelmaan kuuluu kaupan ja investointien vapauttaminen, yksityistäminen, säätelyn purkaminen, yksityisen omistusoikeuden ja markkinamekanismien vahvistaminen sekä erilaiset veroja ja julkisten varojen käyttöä koskevat uudistukset.

Historian loppu

Historiallisten tapahtumien virta ei pysähdy eikä historia siinä mielessä voi koskaan loppua. Sen sijaan saksalaisfilosofi G. W. F. Hegelin mukaan yhteiskunnan järjestäytymisperiaatteiden kehitys ja inhimillisen »hengen itsetietoisuus» saavuttaa lopulta tähtämyksensä, kun valtiollisen liberalismien periaatteet vakiintuvat. Kun Preussissa ja muissa kehittyneissä eurooppalaisissa valtioissa

on toteutettu liberaalit uudistukset, niin Historia – kirjoitettuna isolla H-kirjaimella – loppuu. Näin monet ovat ainakin tulkinneet Hegelin ajattelua; tosin Hegelin lukeminen ei ole helppoa hänen monimutkaisten ja monimielisten muotoilujensa vuoksi.

Vuonna 1989, vain muutamaa kuukautta ennen Berliinin muurin kaatumista, yhdysvaltalainen politiikan tutkija Francis Fukuyama esitti uushegeliläisen väitteen Historian lopusta. Fukuyama – joka tuolloin toimi RAND Corporationissa eli Yhdysvaltain asevoimien kuulusassa ajatushautomossa – tuli väitteensä vuoksi hetkessä maailmankuuluksi. Myöhemmin Fukuyama täsmensi, että vauraan arkielämän tylsyys ja ihmisen viettit ja kunnianhimo voivat vielä syöstä maailman takaisin Historiaan eli sotien ja poliittisen kuohunnan aikakauteen.

Fukuyaman mielestä olisi kuitenkin järkevää hyväksyä, että Historia on päättynyt uusliberalismiin, joka takaa pysyvän vaurauden, vapauden ja rauhan maailmaan.

Kehysbudjetointi

Kehysbudjetointi on menonkäytön suunnittelun menetelmä, jossa eri ministeriöille valtiontaloudessa ja toimialoille kuntataloudessa osoitetaan määrärahakehys, jonka sisälle niiden pitää sovittaa kaikki menonsa. Kehykset tai raamit turvaavat sen, etteivät ministeriöt ja toimialat ylitä niiden käytettävissä olevien määrärahojen kokonaissummaa. Tämä on keskitetty tapa suunnitella valtion menoja. Sen ensisijaisena tavoitteena on rajoittaa menojen kasvua tai jopa kääntää menot laskuun.

Kehysbudjetointi otettiin Suomessa käyttöön 1990-luvun alussa, osin myös vastauksena silloin alkaneeseen lamaan. Kehysbudjetoinnilla on ollut kaksi merkittävää vaikutusta. Ensinnäkin se on lisännyt valtiovarainministeriön valtaa suhteessa muihin ministeriöihin. Toiseksi se on toiminut tehokkaasti muun muas-

sa sosiaali-, terveys- ja koulutusmenojen lisäämisen automaattisena rajoittimena riippumatta kuinka perusteltuja lisäykset jollakin alueelle olisivat.

Legitimaatio

Poliittisen elimen tai toiminnan kannatus ja oikeutus, joka kumpuaa joko intresseistä, laillisuudesta tai moraalisesta hyväksytävyydestä. Kannatus ja oikeutus eivät ole sama asia, vaikka liberaali-demokratiassa oikeutuksen voi saada myös vaalikannatuksesta. Kannatus vaaleissa on kuitenkin vain yksi näkökohta. Legitimaatiossa on yleensä kyse yleistettävistä ja julkisesti hyväksyttävissä olevista perusteluista sille, että tietyt hallinnan suhteet, käytännöt ja päätökset ovat oikeutettuja tai käypä (valideja). Myös enemmistön tai vaaleilla valitun elimen päätökset voivat rikkoa lakeja tai hyvin perusteltuja moraalinormeja vastaan ja olla siten epälegitiimejä.

Monetarismi

Monetaristinen taloustiede on makrotaloustieteellinen koulukunta, joka on tullut tunnetuksi lähinnä Milton Friedmanin (1912–2006) töiden myötä. Monearismi oli pitkälle vastareaktio Bretton Woods -kaudella noudatettuun keynesiläiseen talouspolitiikkaan. Monearistinen teoria perustuu lähinnä kahteen väitteeseen. Ensinnäkin friedmanilaisen teorian mukaan talouspolitiikka on yleisesti ottaen tehotonta. Markkinat noudattavat omaa logiikkaansa talouspolitiikasta riippumattomalla tavalla. Toinen väite on, että huono eli oikeaoppisuudesta poikkeava talouspolitiikka voi kuitenkin saada aikaan inflaatiota.

Monetaristien kannattama, klassisesta taloustieteestä pe-

riytyvä rahan kvantiteettiteoria väittää, että liikkeellä olevan rahamäärän liiallinen kasvu aiheuttaa inflaatiota. Rahan määrän lisäys voi elvyttää taloutta lyhyellä aikavälillä, mutta pitkällä aikavälillä se vaikuttaa lähinnä hintatasoon eli kiihdyttää inflaatiota. Näin ollen rahamäärää pitäisi lisätä tasaista, hidasta vauhtia, ja mitään muuta ei sitten pitäisikään tehdä.

Rahan kvantiteettiteoria on läheisessä yhteydessä niin sanottuun Sayn lakiin, jonka mukaan tarjonta aina luo oman kysyntänsä. Talous pyrkii aina automaattisesti tasapainottamaan itse itsensä. Tämä on koko oikeaoppisen talousteorian ja -politiikan avainoletus. Niinpä esimerkiksi jos esiintyy työttömyyttä, se on aina joko »vapaaehtoista» tai »luonnollista». Talouspolitiikan pitää antaa asioiden mennä omalla painollaan.

Ensimmäinen paikka, jossa Friedmanin oppeja sovellettiin käytäntöön, oli Chile, jossa kenraali Augusto Pinochet kaappasi vuonna 1973 vallan demokraattisesti valitulta presidentti Salvador Allendelta. Friedman vieraili luennoimassa Chilessä kaksi vuotta verisen vallankaappauksen jälkeen. Juntan talouspolitiikkaa hoitavat taloustieteilijät tunnettiin nimellä »Chicagon pojat», koska he olivat saaneet koulutuksensa Friedmanin johdolla Chicagon yliopistossa.

Oikeaoppinen talouspolitiikka

Termin »oikeaoppinen» tai »ortodoksinen» talousteoria otti käyttöön ensimmäisenä geneveläinen historioitsija ja talousteoreetikko J. C. L. de Sismondi (1773–1842). De Sismondi arvosteli 1800-luvun alkupuolen oikeaoppista talousliberalismia siitä, että se uskoi kysynnän ja tarjonnan lain automaattisesti huolehtivan kokonaistaloudellisesta tasapainosta. Teoria automaattisesta tasapainosta on de Sismondin mukaan vaarallinen, koska se johtaa *laissez faire* -talouspolitiikkaan ja varsinkin köyhien ihmisten

kärsimyksiin, erityisesti lama-aikoina. De Sismondi oli ensimmäinen suhdannevaihteluiden teoreetikko. Teorioidensa perusteella hän vaati valtiota säätelemään vaurauden lisääntymisen – eli taloudellisen kasvun – prosessia ja samalla tasaamaan kasvun hedelmiä.

Kaksisataa vuotta myöhemmin oikeaoppinen talousteorija ja -politiikka ovat jälleen vallitseva suuntaus. Argumentit puolin ja toisin ovat pitkälti samoja kuin 1800-luvulla. Nykyään kaikkia oikeaoppisuudesta poikkeavia suuntauksia kutsutaan »heterodoksiseksi» taloustieteenä, suuntausten monista keskinäisistä eroista huolimatta. Esimerkiksi suomalainen taloustiede on melkein kokonaan oikeaoppista. Yhdenmukaistamisen paineet ovat niin kovia, että eri mieltä olevat etsiytyvät usein lähitieteiden suojiin tai poistuvat akateemisesta maailmasta kokonaan.

Poliittinen liberalismi

Poliittinen liberalismi lähtee siitä, että vapailla yksilöillä on oikeus kyseenalaistaa poliittinen auktoriteetti ja että valtio tai sen hallitus eivät ole jumalallisia tai luonnollisia vaan ihmisen rakentamia järjestelmiä. Poliittinen auktoriteetti on siis sopimuksenvarainen asia. Poliittisen auktoriteetin täytyy siksi perustua kansalaisten hyväksyntään tai ainakin passiiviseen suostumukseen. Termi »poliittinen liberalismi» viittaa usein erityisesti Alexis de Tocquevillen ja John Stuart Millin 1800-luvulla kehittämään liberalismiin, joka nosti esille demokratian ja vapauden suhteen ja korosti aktiivisen poliittisen osallistumisen tärkeyttä. Poliittista liberalismia voidaan radikaloida siten, että kyseenalaistetaan myös yksityisen omistusoikeuden »luonnollisuus» oikeutetun auktoriteetin lähteenä taloudellisissa organisaatioissa. Mikään olennainen ei erota tällaista liberalismia demokraattisen sosialismin teoriasta.

Talousliberalismi puolustaa yksityisen omistamisen ja sopimusten tekemisen vapautta. Se syntyi 1600-luvun Hollannissa ja Britanniassa. John Locken (1632–1704) mukaan yksityisomistus on luonnonoikeus. Locken teoria omistusoikeudesta ja vapaudesta kasata vaurautta perusteli myös sitä, miksi valtion sisäisen hallinnan pitää perustua vauraiden omaisuutta omistavien miesten suostumukseen. Absolutismi ja pysyvä yksinvalta eivät ole yhteensopivia omistamisen vapauden kanssa.

Niin sanottu »mainio vallankumous» 1688–89 vakiinnutti Locken liberaalit periaatteet Britanniaan. Klassinen poliittinen taloustiede laajensi ja kehitti Locken ja hänen 1700-luvun seuraajiensa ajatuksia. Muun muassa Adam Smith, David Ricardo ja Jeremy Bentham kannattivat (tai ainakin heidän on tulkittu kannattaneen) teesiä, jonka mukaan vapaat markkinat johtavat kaikille edulliseen lopputulokseen ikään kuin »näkymättömän käden» toiminnan kautta. Markkinoilla on kyky luoda spontaani järjestys, joka on koko yhteiskunnalle hyväksi.

Tämä teoria markkinayhteiskunnan toiminnasta tietenkin perustelee oivallisesti myös yksityisen omistamisen ja sopimusten tekemisen absoluuttista vapautta. Miksi rajoittaa vapautta omistaa, tehdä sopimuksia ja kasata omaisuuksia, jos se kerran on aina kaikille automaattisesti eduksi?

Klassisen talousliberalismin teoria valtiosta ja vallasta Locken hengessä oli, että omaisuutta omistavien järkevien miesten tulee hallita parlamentin kautta, käytännössä yhdessä kuningashallitsijan kanssa. Tosin jo Yhdysvaltain perustuslain (1776) kirjoittajat ja Ranskan vallankumouksen (1789–1795) ideologit hylkäsivät monarkian. Vallankumous-Ranskassa pidettiin keran jopa yleiset ja yhtäläiset kansalliskonventin vaalit. 1800-luvun talousliberalismi keskittyi kuitenkin edelleen omistavien miesten vapauden puolustamiseen. Myös Yhdysvalloissa äänioikeutta

rajoitettiin omistaviin miehiin (omistusrajoitukset poistettiin 1840-lukuun mennessä, mutta naiset, mustat, intiaanit ja muut alistetut ryhmät saivat äänioikeuden vasta myöhemmin).

Vasta kun työväenliike ja naisasialiike alkoivat nousta myöhemmin 1800-luvulla, tuli John Stuart Mill -tyyppisestä poliittisesta liberalismista keskeinen suuntaus liberalistisen tradition sisällä.

Uusklassinen taloustiede

Uusklassinen talusteoria on abstrahoitu ja matematisoitu versio klassisesta oikeaoppisesta talusteoriasta. Yksi näiden suuntausten ero koskee teoriaa taloudellisesta arvosta. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun klassikot olettivat, että arvo syntyy työstä. 1800-luvun lopun uusklassikot esittivät sen sijaan, että arvo perustuu hyötyyn, joka näkyy toimijoiden tekeminä valintoina markkinoilla.

Brittiläinen kansantaloustieteilijä Alfred Marshallin vuonna 1890 julkaisema teos *Principles of Economics* sai pian hallitsevan aseman taloustieteen opetuksessa ja tutkimuksessa. Marshall oli ensimmäinen, joka käytti kysyntä- ja tarjontafunktioita hinnan määrittämisessä. Hän teoretisoi myös kulutuksen rajahyötyä ja kysynnän hintajoustoa – molemmat aivan keskeisiä käsitteitä nykyisessä valtavirtataloustieteessä.

Uusklassisen taloustieteen ensisijaisia oletuksia ovat: (1) talouden toimijat ovat yksilöitä tai yksilöiden kaltaisia kollektiiveja, jotka tekevät rationaalisia valintoja markkinoilla; (2) tärkeää on tutkia markkinoiden ja talouden tasapainon ehtoja matemaattisin menetelmin; ja (3) abstrakti talous voidaan määritellä niin, että suljetun järjestelmän ehdot toteutuvat ja deduktiivis-matemaattisia menetelmiä voidaan hyödyntää. Ajan kuluessa uusklassisesta taloustieteestä tuli yhä enemmän soveltavaa ma-

tematiikkaa, jonka sanat »talous», »kuluttajat» ja »yritykset» vain näennäisesti kytkeytyvät todelliseen historialliseen talouteen ja poliittisen talouden käytäntöihin, instituutioihin ja prosesseihin.

Jatkuvalla abstrahoitumisella on kuitenkin ollut myös toinen seuraus: samoja menetelmiä on voitu soveltaa minkä tahansa kuvitteellisen »talouden» analyysiin. Esimerkiksi niin sanottu analyytinen marxismi soveltaa uusklassisen talousteorian käsitteitä ja menetelmiä tutkiakseen muun muassa riiston astetta kapitalistisessa markkinataloudessa. Silti ylivoimaisesti suurin osa uusklassikoista työskentelee sellaisten oletusten pohjalta, jotka tukevat oikeaoppista talousajattelua ja -politiikkaa.

Uusliberalismi

Uusliberalismin tärkeimmät ideologit Friedrich Hayek (1899–1992) ja Milton Friedman (1912–2006) käyttivät itsestään nimitystä liberaali. Hayekin ja Friedmanin talousteoria ja poliittinen filosofia oli reaktio 1900-luvun puolivälin keynesiläisiä, vasemmistolaisia ja sosialistisia ajatuksia vastaan. He olivat itse sosialisteja (Hayek) tai keynesiläisiä (Friedman) ennen kuin kääntyivät liberaaleiksi. Jo pelkästään tässä mielessä on perusteltua puhua uusliberalismista.

Hayek kannatti avoimesti paluuta 1800-luvun talousliberalismin ihanteisiin. Friedman elvytti monia klassisen ja oikeaoppisen talousteorian keskeisiä ideoita. Silti uusliberalismi on 1900-luvun oppi. Edes demokraattisen hyvinvointivaltion jyrkimmät vastustajat eivät ole voineet sivuuttaa laajan valtion olemassaoloa, koska kaikki poliitikot joutuvat kilpailemaan kansalaisten äänistä ja toimimaan aiempina kausina rakennettujen instituutioiden puitteissa. 1800-luvun talousliberalismin ja 1900-luvun uusliberalismin välillä on monia eroja.

Ensinnäkin erotuksena klassisesta talousliberalismista uus-

liberaalit teoreetikot ja poliitikot yleensä kannattavat muodollista poliittista demokratiaa. Heidän projektinaan ei ole palauttaa muodollisia omaisuusrajoituksia äänioikeuteen vaan minimoida valtion rooli yhteiskunnassa, myös perustuslain ja kansainvälisten sopimusten kautta. Mitä enemmän uusliberalismi onnistuu tässä pyrkimyksessä, sitä vähemmän vaaleilla valituilla poliitikoilla on enää mitään päätettävää. Demokraattisen politiikan ala pienenee, mutta demokratian periaatteista ei normaaliolosuhteissa luovuta.

Päätavoite on suojella yksityistä omistusoikeutta ja yksilöiden vapautta päättää, mitä omaisuudellaan tekevät. Myös autoritaarinen valtio on monien uusliberalistien mielestä hyväksyttävä, jos rajoittamatonta yksityistä omistusoikeutta uhataan (ei ole satuma, että Friedman ja Thatcher kunnioittivat kenraali Augusto Pinochetia niin paljon).

Toiseksi hyvinvointivaltio tarkoittaa myös laajaa julkista sektoria, jonka purkaminen on käytännössä monimutkaista ja vaikeata. Uusi julkisjohtamisen oppi on merkittävä, koska se kertoo, miten yksityisomistusta ja markkinoita voidaan laajentaa myös julkisorganisaatioiden sisään. Samalla päätöksenteko- ja johtamisperiaatteita voidaan muuttaa niin, että valtaa siirretään niille, jotka kontrolloivat budjetteja (rahaa).

Kolmanneksi uusliberalismi on luopunut klassisen talousliberalismin patriarkaalisuudesta ja hyväksyy miesten ja naisten yhtäläiset oikeudet omistaa, solmia sopimuksia ja osallistua politiikkaan.

Neljänneksi myös talousteorია on muuttunut. Siitä on tullut yhä teknisempi ja abstraktimpi systeemi ja sen väitetään olevan politiikan ulkopuolelle. Se asiantuntijavalta, jonka varassa uusliberaaleja uudistuksia on toteutettu muuallakin kuin Suomessa, perustuu uusklassisen taloustieteen teknisille malleille ennemmin kuin Hayekin ja Friedmanin poliittisille filosofioille. Niinpä Hayekillä ja Friedmanilla on ollut usein syytä valittaa, että edes Reagan ja Thatcher eivät aina noudattaneet heidän poliittisia oppejaan.

Uusi julkisjohtamisen oppi

Uusi julkisjohtamisen oppi (New Public Management) kehitettiin Yhdysvalloissa 1970-luvulla ja sitä alettiin soveltaa laajamittaisesti julkisiin organisaatioihin 1980-luvulla. Aiemmat julkishallinnon opit keskittyivät virkamiesten rationaalisuuteen ja etiikkaan sekä julkisen hyvän käsitteeseen. Uuden julkisjohtamisen oppi perustuu yksityisten markkinoiden ihailuun ja idealisointiin. Osa julkisen sektorin toiminnoista voidaan yksityistää tai ulkoistaa eli hoitaa yksityisten markkinoiden kautta.

Jäljelle jää kuitenkin vielä suuri määrä toimintoja. Koska oletuksen mukaan yksityiset markkinat ovat tehokkaat ja perinteinen valtio tehoton, täytyy julkiset organisaatiot uudistaa yksityisten yhtiöiden johtamismallien mukaan. Jokaiselle yksikölle täytyy luoda omat budjetit. Niiden käytettävissä olevat varat sidotaan määrällisiin tuotoksiin, laadullisiin arviointeihin ja ulkoiseen rahoitukseen, josta pieni osa tulee yksiköiden omaan budjettiin. Menestyksellisiä yksiköitä ja varsinkin niiden johtajia täytyy palkita, kun taas heikosti menestyviltä voidaan viedä rahat ja toimintaedellytykset.

Uuden julkisjohtamisen oppi edellyttää samalla myös paluuta vanhaan tayloristiseen hallintoteoriaan, koska se edellyttää, että kaikista asioista voidaan pitää objektiivisesti tiliä ja että kaikki asiat ovat yksiselitteisesti mitattavissa, laskettavissa ja hallittavissa (tämä oletus on monilla aloilla väärä). Tavoitteena on optimoida työn tuottavuutta suunnittelemalla jokainen yksittäinen tehtävä ja liike huolellisesti. Kaikki turhat ja tarpeettomat liikkeet ja vaiheet pitää poistaa. Jotta tavoitteeseen voidaan päästä, täytyy kaikkien työntekijöiden olla koko ajan työnjohdon valvovan katseen alla. Tehottomuutta pitää rankaista, tehokkuutta palkita.

Julkisorganisaatioissa kilpailullisten markkinoiden matkiminen tarkoittaa siten, että tarkkailun, valvonnan ja arvioinnin byrokratiaa pitää lisätä. Tämän byrokratian lisäämisen kustan-

nukset ovat helposti paljon suuremmat kuin ne tehokkuus-
hyödyt, mitä toimintojen järkiperaistamisesta ehkä saadaan.
Arvostelijoiden mukaan liukuhihnatekniikoiden ja liikkeenjoh-
don periaatteiden soveltaminen esimerkiksi terveyskeskuksissa,
kouluissa tai ministeriöissä murentaa niiden ammattietiikan ja
johtaa pääsääntöisesti täysin järjettömiin lopputuloksiin. Pa-
radoksaalisesti uuden julkisjohtamisen oppi lisäksi muistuttaa
neuvostojärjestelmän suunnittelua siinä mielessä, että alati kas-
vavien tuotantotilastojen takana oleva todellisuus on jotain ihan
muuta (myös Neuvostoliiton taloussuunnittelu perustui tayloris-
min oppeihin).

I

HISTORIA

2. UUSLIBERALISMIN NOUSU MAAILMALLA

Maailmantalous on ollut olemassa jo ainakin 2000 vuotta. Espanjalaiset ja portugalilaiset liittivät Amerikan mantereen Euraasia-laiseen maailmantalouteen 1500-luvulla. Kuvaavaa on, että suuri osa Etelä-Amerikan hopeasta kulkeutui Kiinaan, joka oli 1700-luvun loppupuolelle asti maailmantalouden keskus ja sen vaurain osa. Hopeaa tarvittiin kiinalaisten tuotteiden ostamiseen.

Teollinen vallankumous kuitenkin nosti Euroopan maailmantalouden keskuksesi. Eurooppalaiset valtasivat Afrikan, Australian ja osia Aasiasta 1800-luvulla. Aluksi Britannia oli maailman teollisuustuotteiden työpaja, mutta toinen teollinen vallankumous nosti myös Saksan ja Yhdysvallat talousmahdeiksi. Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneinä vuosikymmeninä – 1870–1914 – taloudellinen globalisaatio oli edennyt jo erittäin pitkälle.

Valtio on sidottu tiettyyn rajattuun alueeseen, kun taas teollisen ajan yritykset, investoijat ja pankit ovat yleensä voineet toimia maailmanlaajuisesti. Vain poikkeuksellisissa olosuhteissa on ollut mielekästä puhua »kansantaloudesta». Tällainen poikkeuksellinen hetki koitti toisen maailmansodan jälkeen. Maailmansodat ja talouskriisit kaudella 1914–1945 hajottivat maailmantalouden ja pakottivat maat säännöstelemään ja suunnittelemaan taloutta tarkasti ja yksityiskohtaisesti. Kaikkialla vallitsi valtiokeskeinen sotatalous.

Bretton Woods -neuvotteluissa vuonna 1944 sovittiin, että valtiot voivat myös tulevaisuudessa kontrolloida valuutanvaihtoa ja pääomaliikkeitä. Ajanjaksoa 1945–71 kutsutaan usein Bretton Woods -kaudeksi. Valuuttakurssit määriteltiin suhteessa Yhdysvaltain dollariin, joka oli sidottu kullan arvoon. Samalla perustettiin Kansainvälinen valuuttarahasto IMF, joka voi myöntää lainoja valuuttapulasta kärsiville maille, ja Maailmanpankki,

joka alkoi rahoittaa jälleenrakennusta ja kehitystä. Tavoitteena oli myös luoda poliittista vakautta varsinkin Länsi-Euroopassa. Järjestelmä mahdollisti hyvinvointivaltion rakentamisen.

Kun Euroopassa selvittiin pula-ajasta ja kulutuksen säännöstelystä, koitti ennennäkemättömän taloudellisen kasvun ja vaurastumisen aika. Kasvun hedelmiä alettiin myös jakaa aiempaa tasaisemmin. Sotien jälkeen useimmissa demokraattisissa länsimaissa – Suomi mukaan luettuna – pantiin toimeen kauaskantoisia sosiaaliturvan ja koulutuksen uudistuksia. Sosiaalisten ja demokraattisten uudistusten takana oli järjestäytynyt ammattiyhdistysliike sekä keskusta- ja vasemmistopuolueet, jotka saivat kilpailla kaikkien täysi-ikäisten äänistä vapaissa vaaleissa.

Suomessa kaupungistuminen ja sosiaaliset muutokset olivat erityisen nopeita. Kaupunkeihin tulvineet työläiset vaativat sellaisia kunnianhimoisia asioita kuin työttömyysturvaa ja kesälomia. Lakkojen ja mielenosoitusten voimin pyrittiin saamaan muutoksia vallitseviin olosuhteisiin. Päivi Uljas kuvaa kirjassaan *Taistelu sosiaaliturvasta* Helsingissä 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa käytyjä kamppailuja:

Rakennustyöläinen Mauri Perä marssi 21. huhtikuuta 1960 klo 16.45 Hakaniemestä lähteneen mielenosoituskulkeen neljännessä tai viidennessä rivissä. Vieressä oli tuttuja miehiä samalta työmaalta. Mielenosoitusmarssi ohitti Rautatieaseman ja kääntyi Kaivokadulta Mannerheimintielle. Samalla se yhtyi telakkatyöläisten kulkueeseen, joka saapui Mannerheimintietä Hietalahdesta.

– Se oli riemukas tunne, kun näimme, että Hietanienkin kulkueessa oli paljon väkeä ja jämerät tunnuksot mukana, Mauri Perä muistelee.

Kylmä sota, Bretton Woods -järjestelmä ja kamppailut sosiaalisten uudistusten puolesta loivat perustan hyvinvointivaltion rakentamiselle. Harva uudistus oli omaleimaisesti kansallinen. Esimerkiksi Suomen kehitys kulki läntisen Euroopan valtavirran mukana. Suomella oli lisäksi edistyksellinen malli mitä seurata: Ruotsi. Ruotsin sosiaalidemokraattisesta »kolmannesta tiestä» vakiintui nopeasti myös Suomen tie.

Jo vuonna 1954 maalaisliittolainen pääministeri Urho Kekkonen oli kuuluisassa »pyjamantaskupuheessaan» määritellyt, että Suomi kuuluu Pohjoismaihin ja seuraa pohjoismaista mallia myös yhteiskunnallisessa kehityksessään. Ruotsin malli oli kompromissi, jonka yksi tarkoitus oli pitää Suomi erillään neuvostososialismista.

Usein siteeratussa teoksessaan *Onko maallamme malttia vaurastua?* (1952) Kekkonen puuttui myös kysymykseen talouspolitiikasta. Kekkonen peräänkuulutti pitkän aikavälin suunnittelua, säästämistä, investointeja ja koulutusta, joiden avulla Suomesta tehtäisiin vauras ja kaupungistunut teollisuusmaa parissa kolmessa vuosikymmenessä. Kekkoselle vientiteollisuus oli ensisijainen hyvinvoinnin tuottaja. Vaikka Kekkonen kannatti hyvinvointivaltion rakentamista, hän myös peräänkuulutti malttia. Tavallisella kansalla piti olla malttia olla vaatimatta liikaa palkkaa vientiyrityksiltä ja sosiaaliturvaa ja muita etuisuuksia valtiolta. Kyse oli kuitenkin vain painotuseroista. Tultaessa 1970-luvulle kaikki suomalaiset puolueet näyttivät jakavan vision hyvinvointivaltiosta.

Kylmän sodan ja ydintuhon uhan synkässä varjossa länsieurooppalaisten maiden talouskehitys oli kuin suoraan sadusta, jolla on onnellinen loppu. Uudistajat näyttivät saavan melkein kaiken mitä osasivat alun pitäen toivoa, ja työväenliike onnistui toteuttamaan useimmat haaveistaan. Kansalaisten enemmistön elämänolosuhteet paranivat huomasti, eikä juuri kenenkään asema huonontunut. Maaseutu tyhjeni, mutta melkein kaikki löysivät uuden työn kaupungista. Palkat nousivat nopeasti, ja ko-

teihin tuli sähköt (tai kaasu), juokseva vesi ja viemärointi. Työaika rajoitettiin alle 40 tuntiin viikossa. Työntekijät saivat pitkän vuosiloman. Työolosuhteita alettiin säädellä tarkasti ja työssä vammautumisen tai kuoleminen riski pieneni.

Työttömyysturva toteutettiin. Luotiin kattava eläkejärjestelmä työkyvyttömyyden ja vanhuuden varalle. Rakennettiin julkinen ja kaikille enimmäkseen ilmainen tai ainakin erittäin edullinen terveydenhuoltojärjestelmä, samaan aikaan kun lääketiede kehittyi ja monia sairauksia ja vammoja opittiin parantamaan aiempaa paremmin. Monissa maissa kuten Suomessa palkallinen äitiysloma helpotti perheiden ja naisten asemaa. Julkisen päivähoidon ansiosta perheelliset naiset saattoivat osallistua palkkatyöhön ja politiikkaan. Peruskoulu-uudistus takasi kaikille yhtäläisen peruskoulutuksen. Opintotukijärjestelmä sekä tasa-arvois-
ti että laajensi myös korkeampaa koulutusta.

Koko tämän kulta-ajan työttömyys pysyi yleisesti ottaen alhaisena ja talouskasvu oli nopeaa, nopeampaa kuin koskaan aiemmin – tai koskaan sen jälkeen.

1970-luvun kriittiset keskustelut

Kriittiset yhteiskuntatieteilijät alkoivat 1970-luvulla epäillä, että demokraattinen hyvinvointivaltio on kompromissi, joka ei ole kestäväällä pohjalla. Hyvinvointivaltio voi olla osin myös oman menestyksensä uhri. Kun elintaso nousee, sosiaaliturvasta tulee kattava ja ihmiset vaurastuvat ja keskiluokkaistuvat, niin työväenliike menettää helposti kannattajansa ja aktiivinsa. Pidemmällä aikavälillä kapitalistinen markkinatalous ja byrokraattinen valtio eivät kykene luomaan riittävän vahvaa sosiaalista ja normatiivista perustaa järjestelmän uusintamiselle ja oikeuttamiselle.

Siksi monet epäilivät, että pelkkään rahan jakamiseen ja teknis-hallinnolliseen suoritteiden tuottamiseen perustuvalla

ohjailulla on rajansa. 1960-luvun lopun uusvasemmisto halusi samanaikaisesti sekä kyseenalaistaa että radikalisoida sosiaalidemokratiaa.

Vuonna 1973 saksalainen sosiologi ja filosofi Jürgen Habermas julkaisi tärkeän kirjan hyvinvointikapitalismin oikeuttamisen ongelmista. Kirjan nimi »Legitimaatiokriisi» kuvaa osuvasti sen sisältöä. Habermas esitti, että 1970-luvulla vallinnut sosiaali- ja teknokraattinen hyvinvointivaltio on epävakaa pohjalla. Hyvinvointivaltion ohjailuperiaatteet ovat ristiriitaisia. Tämä näkyy sekä rahoitus- että sosialisatio-ongelmina. Habermasin mielestä kehitys voi johtaa kahteen mahdolliseen suuntaan:

(1) Yhtäältä voi syntyä eräänlainen »uusi uljas maailma» (termi on viittaus Aldous Huxleyn tunnettuun ironiseen utopiaan *Uljaa uusi maailma* vuodelta 1932). Tällaisessa maailmassa hallinta nojaa taloudellisesti-tekniseen ohjailuun, joka puolestaan perustuu ihmisten oletettuun hedonismiin. Hedonismi on oppi, jonka mukaan ihmisten toimintaa ajaa välitön mielihyvä ja -paha. Hedonistisia ihmisiä voi ohjaila mielihyvää aiheuttavilla porkkanoilla eli ennen kaikkea rahalla mutta myös teknis-hallinnollisesti tuotetuilla hyvinvointisuoritteilla. Häntä voi ohjailla myös rankaisevilla kepeillä (rahan menetys, hallinnollinen kuritus, asemien menetys). Rahoitusongelmien vuoksi valtio vetäytyy monista tehtävistä, mikä lisää sosiaalisia eroja ja ristiriitoja.

Habermasin mukaan tällainen yhteiskunta ei pysty sosialisoimaan tasapainoisia tai kypsiä aikuisia yhteiskuntaan eikä motivoimaan inhimillistä toimintaa millään syvemmällä tasolla. »Uljaa uusi maailma» ajautuu motivoinnin ja oikeuttamisen kriisiin.

(2) Toinen vaihtoehto on, että kyetään ylittämään kapitalismin luokkaristiriita, jolloin siirryttäisiin osallistuvaan

demokraattiseen sosialismiin. Habermasin mukaan osallistuva demokratia vastaisi ihmiskunnan oppimisen kautta syntynyttä »universalistista moraalista tietoisuutta». Siten demokraattinen sosialismi olisi luonnollinen seuraava vaihe ihmiskunnan kehityksessä.

1980-luvun alussa nuori brittiläinen yhteiskuntatieteilijä David Held arvosteli Habermasin näkemyksiä. Heldin mukaan tutkimukset kyllä osoittavat, että yhteiskunta atomisoituu (perusyksiköt pienenevät ja niiden väliset suhteet heikentyvät) ja ihmisten kokemukset hajoavat (ihmiset jakavat yhä vähemmän samoja kokemuksia). Kuitenkin Heldin mielestä yhteiskunnan atomisaatio ja kokemusten hajoaminen tekee ihmisistä pikemminkin »konservatiivisia» kuin muutoshakuisia. Ihmisiltä puuttuu sosiologinen mielikuvitus ja kyky nähdä kokonaisuuksia.

Habermas voi kyllä huomata nämä trendit, mutta missä ovat hänen teoriassaan ne toimijat, jotka kykenisivät toteuttamaan uusvasemmiston toivomat muutokset? Held korosti myös, että Habermas ei myöskään kerro mitä demokraattinen sosialismi tarkoittaisi konkreettisesti. Minkälaisia käytäntöjä ja instituutioita siihen kuuluisi? Miten se toimisi käytännössä?

Heldin johtopäätös oli, että välitöntä legitimaatiokriisiä ei ole näköpiirissä. Held epäili lisäksi, että moderni yhteiskunnallinen järjestys ja sen uusintaminen ei edellytä jaettavaa normatiivista ihannetta tai moraalista tietoisuutta. Periaatteessa Held oli toki samaa mieltä Habermasin normatiivisesta tavoitteesta:

[...] näyttää vallitsevan laajalle levinnyt epäily politiikkaa kohtaa – ymmärrettynä perinteiseksi puoluepolitiikaksi – samalla kun kylmän sodan asenteet (ja stalinismi itse) ovat horjuttaneet uskoa sosialistisiin ideaaleihin. [Habermasin analyysi uusista identiteetin ja konfliktien lähteistä ei riitä.] On tarve, uskoakseni suurempi kuin koskaan aiemmin,

osoittaa sosialismin uskottavuus, kehittää konkreettisia ehdotuksia vaihtoehtoisista tavoista järjestää yhteiskunta ja osoittaa, että nämä voidaan liittää ihmisten sellaisiin tarpeisiin ja haluihin, jotka kiteyttävät heidän kokemuksensa hallitsevista yhteiskunnallisista suhteista.

Heldin ehkä kaikkein kauaskantoisin näkökohta oli kuitenkin se, että yhteiskuntatieteilijöiden ei pitäisi pohtia vain yhden valtion sisäistä kehitystä. Keskittymällä yhteen kansallisvaltiooon – kaikesta päättellen Saksaan – Habermas liioittelee sen omaehtoisuutta ja kykyä ohjata taloutta. Vaikka Habermas tuo esille myös niitä ristiriitoja, joita korkea verotus aiheuttaa yksityiseen omistukseen ja voiton tavoitteluun perustuvassa taloudessa, hän ei juurikaan keskustele yritysten ja valtioiden kilpailusta maailmanmarkkinoilla. Missä on valtioiden turvallisuuskonfliktti tai monenkeskinen yhteistyö sääntöineen ja periaatteineen?

Heldin mielestä maailmantalous ja valtioiden ulkoiset turvallisuuskysymykset ovat olennaisempia kuin valtioiden sisäiset kehityskulut – tai ainakin jälkimmäiset pitää nähdä laajemmassa yhteydessä. Ehkä mahdollisen tulevan kriisin syyt ovat pikemminkin löydettävissä maailmantalouden ja maailmanpolitiikan prosesseista, joita yksittäiset valtiot eivät voi kontrolloida kovinkaan paljon? Esimerkiksi kysymystä demokratian tulevaisuudesta ei voida ratkaista tutkimalla vain yhden kansallisvaltion sisäisiä suhteita ja instituutioita. Tarvitaan laajempaa sosiologista mielikuvitusta ja siten myös globaalia analyysia.

**Negatiiviset utopiat Huxleyn
Uljaasta uudesta maailmasta
Rafinin *Globaliaan***

.....

Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma* (1932) on tarina huolettomasta, terveestä ja teknologisesti edistyneestä ihmiskunnasta. Sodat ja sairaudet on voitettu, ja kaikki vaikuttavat vaurailta ja onnellisilta. Liberalismin teoria hedonistisista ihmisistä ja kokonaisuonnellisuuden maksimoinnista on tässä maailmassa viety loogiseen loppuun asti.

Hinta on kova: yhteiskunta on puhdistettu perheestä, kulttuurien moninaisuudesta, taiteesta, kirjallisuudesta, tieteestä, uskonnosta ja filosofiasta. Onnellisuus syntyy irrallisten yksilöiden nautinnoista, joita tarjoavat kulutus, seksi ja huumeet. Uskonto on korvattu fordismilla, siis vakaumuksella, että tehokas teollinen massatuotanto riittää autuuteen.

Tärkein huume, *soma*, tuottaa hallusinaatioita, jotka muokkaavat ihmisten kuvaa menneisyydestä poistamalla tuskalliset muistot. Lajinjalostuksen avulla kullekin on luotu omat luonteenomaiset kyvyt. Jokainen on ehdollistettu toimimaan ennalta määrättyllä tavalla. *Soma* auttaa ihmisiä sopeutumaan omaan paikkaansa yhteiskunnassa kyseenalaistamatta mitään ja tekemään työnsä ahkerasti ja nurisematta. Jokaisen velvollisuus on myös kuluttaa mahdollisimman paljon, jotta talous pysyisi vahvana.

Huxley ei osannut ennakoida genetiikan tai lääketieteen kehitystä, eikä hän myöskään nähnyt television roolia ja siksi kirja tuntuu nyt vanhahtavalta. Ihmisten geenien suora muuntelu on kuitenkin tullut mahdolliseksi. Yhä useammat ihmiset ovat riippuvaisia kehon teknologioista, mielialalääkkeistä ja huumeista. Yhteiskunnan kokonaisohjailu perustuu hedonistisille oletuksil-

le. Televisioviihde ja mainonta pyörivät paljon seksin ympärillä. Teollisen massatuotannon periaatteet on yletetty tieteeseen, uskontoon ja filosofiaan.

Myös George Orwellin *Vuonna 1984* (1949) on negatiivinen utopia ja totalitarismin kritiikki. Totalitarismilla Orwell ei kuitenkaan viittanut vain Neuvostoliittoon tai natsi-Saksaan. Orwell sijoitti tarinansa tulevaisuuden Britanniaan ja Yhdysvaltoihin, koska hän näki monia autoritäärisiä ja totalitaarisia taipumuksia myös niissä. Toisen maailmansodan aikana Orwell myös oletti (väärin), että Britannia ei voisi säilyä demokratiana sodan läpi.

Orwellin luomat ilmaisut »isoveli valvoo», »uuspuhe», »toetusministeriö», »ajatuspoliisi» ja »pysyvä sota» ovat niin tunnettuja, että niiden käyttö tuntuu kuluneelta. Tarkkailu- ja valvontateknologiat ovat kuitenkin kehittyneet ja tulleet hienovaraisiksi. Siksi useimmat ihmiset eivät kiinnitä niihin paljon huomiota, vaikka heidän arkisia toimintojaan voidaan seurata hyvin tarkkaan (luottokortin käyttö, kännykän sijainti, jäljet valvontakameroiden nauhoilla jne).

Uusliberalismi on myös tuonut mukanaan managerialistisen uuskielen, jota monien on pakko käyttää työssään koko ajan, riippumatta ymmärtävätkö he lainkaan mitä se tarkoittaa – tai tarkoittaako se mitään. »Kovenevassa kilpailussa huippuosajien pitää toimia nopeasti, yksituumaisesti ja uutta laadukkaasti luoden – tavalla, johon kilpailijat eivät kykene, lisäämällä verkostomaisia organisaatiomuotoja ja innovaatioille perustuvaa tuotavuuden kasvua.» Kaiken lisäksi 2000-luvun alun »terrorismin vastainen sota», jota myös Suomi on tukenut, näyttää pysyvältä sodalta nimenomaan orwellilaisessa mielessä.

Jean-Christophe Rufinin (2004) tieteiskuvitelma *Globalia* yhdistelee Huxleyn ja Orwellin negatiivisia utopioita. *Globaliassa* vauras osa maailmasta on päätenyt rakentamaan maailman mantereiden läpi kulkevan suunnattoman kuvun, joka eristää

köyhyyden, epäjärjestyksen ja sodan alueet ulkopuolelleen. Globalian sisäpuolella vallitsee jonkinlainen muodollinen demokratia, mutta tosiasiaassa toisinajattelu on melkein mahdotonta. Keskittynyt pääoma omistaa kaikki mediat ja sähköiset kommunikaatiovälineet. Se seuloa ja kontrolloi uutisten ja viestien sisällön ja myös määrää ihmisten työpaikoista.

Toisinajattelijat eivät kuole nälkään tai joudu kadulle – kaikille sisällä olijoille on taattu jonkinlainen kansalaispalkka – eikä heitä tarvitse yleensä edes laittaa vankilaan, mutta he menettävät helposti työpaikkansa. Työpaikan menetyksen myötä heidät suljetaan sähköisten informaatio- ja kommunikaatioverkostojen ulkopuolelle. Lisäksi turvallisuuselimet itse organisoivat tai ainakin edesauttavat säännönmukaisia terrori-iskuja ja ovat mukana luomassa kuvitteellisia aseellisia vastarintaliikkeitä taatakseen jatkuvat poikkeustilavaltuudet.

Globalian sisällä ihmiset elävät mm. elinsiirtojen avulla pidempään kuin koskaan, harrastavat vapautunutta joskin esi-neellistettyä seksiä ja nauttivat kuluttamisesta, mutta heidän elämänsä on tyhjää, suuri osa heistä asuu varsin ahtaasti, eikä syvällisemmästä vapaudesta ole tietoaakaan. Ulkopuoli on vajonnut ympäristötuhojen ja jatkuvan väkivallan barbariaan, jota myös Globaliasta tulevat myrkyt, saasteet, aselähetykset ja sotilaalliset iskut ylläpitävät. Uusliberaalista Suomesta ainakin laaja pääkaupunkiseutu ja länsirannikko olisivat ilman muuta Globalian sisällä.

.....

Habermasin ja Heldin välinen keskustelu auttaa ymmärtämään viime vuosikymmenten historiaa ja uusliberalisaatiota. Esimerkiksi Britanniassa muutos alkoi käytännössä jo vuosina 1976–82. Työväenpuolueen hallitus ajautui talousvaikeuksiin ja Britannia joutui Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n vyönkiristyskuu-

rille. Näiden epäonnistumisten jälkeen Britannian työväenpuolueen kannatus laski.

Vuonna 1979 pääministeriksi valittiin Margaret Thatcher, joka innokkaasti vaati aiempaa suurempia kannustimia ja kiihokkeita tehostamaan ihmisten ja talouden toimintaa. Ankarra kilpailu vapailla markkinoilla ja toive tehdä nopeasti paljon rahaa ohjaavat ihmisten toimintaa kaikkein parhaiten; myös julkishallinto pitää siksi saada muistuttamaan kilpailullisia markkinoita. Uusliberalismin ohjelmana on rakentaa sellainen »uusi uljas maailma», jossa toiminnan motivaatio ja yhteiskunnallisten käytäntöjen järjestäminen perustuu hedonistiseen ohjailuun.

Ensi töikseen Thatcher teki Lontoosta »off shore» -keskukseen myös virallisesti. Yhdysvalloissa Ronald Reagan astui presidentin virkaan tammikuussa 1981 ja teki saman New Yorkille. Uusliberalismista alkoi tulla johtava ideologia ja leviti nopeasti myös muualle maailmaan (Etelä-Amerikassa Chilen ja Argentiinan sotilasjuntat, jotka kaappasivat vallan 1973 ja 1976, olivat jo näyttäneet mallia vapaiden markkinoiden politiikasta). 1980- ja 1990-lukujen globalisaatio tarkoitti tämän uusliberalistisen ohjelman leviämistä esimerkiksi IMF:n ja Maailmanpankin rakennesoikeutusohjelmien kautta.

Bretton Woods -järjestelmän murtuminen

Globaalista näkökulmasta katsottuna on selvää, että Bretton Woodsissa sovitut periaatteet eivät olleet kestäväällä pohjalla. Tämä ei ole vain jälkiviisautta. Vuosien 1943–44 keskusteluissa ja neuvotteluissa Britannian pääneuvottelija John Maynard Keynes vastusti yhdysvaltalaisen vaatimuksia. Keynesin mielestä järjestelmän pitäisi olla kaikille puolueeton. Hän suunnitteli globaalin pankkirahan – bancorin – joka olisi ollut riippumaton minkään yksittäisen maan asemasta maailmantaloudessa.

Keynes myös vastusti järjestelmän »politisointia», mikä 1940-luvun oloissa tarkoitti sitä, että Yhdysvallat sai määrävän aseman sekä IMF:ssä että Maailmanpankissa. Keynesin päähuoli oli, että jos amerikkalaiset saavat vaatimuksensa läpi niin järjestelmä ei ole kestäväällä pohjalla. Amerikkalaiset kuitenkin saivat vaatimuksensa läpi. Bretton Woods -järjestelmä joutui vaikeuksiin jo 1960-luvun alussa.

1960-luvulla alettiin puhua »Triffinin dilemmasta» Keynesin seuraajan Robert Triffinin mukaan. Triffin oli belgialainen taloustieteilijä, joka toimi professorina vanhassa ja arvostetussa Yalen yliopistossa Yhdysvalloissa. Vuonna 1960 hän astui kongressin eteen antamaan lausunnon Bretton Woods -järjestelmän ongelmista. Myöhemmin hän julkaisi teemasta useita artikkeleita ja kirjoja.

Triffinin mukaan taloudellinen vaihto edellyttää tietyn määrän rahaa; vaihtoa ei voi olla ilman maksuvalmiutta. Mitä enemmän vaihtoa on, sitä enemmän tarvitaan myös maksuvälineitä. Toisen maailmansodan jälkeinen maailmankaupan nopea kasvu ei olisi ollut mahdollista ilman dollarin määrän lisääntymistä. Yhdysvallat maksoi menojaan painamalla rahaa maailmantalouden tarpeisiin. Maailmankauppa ja investoinnit kasvoivat nopeasti. Dollareita oli liikkeellä paljon enemmän kuin kultaa keskuspankin holveissa. Tämän seurauksena dollarin arvo suhteessa kultaan alkoi heiketä. Vapailla markkinoilla kulta oli kalliimpaa kuin dollarin ja kullan virallisen vaihtokurssin mukaan. Lisäksi amerikkalaisten yritysten kilpailukyky oli laskussa. Yhdysvalloista tuli nopeasti alijäämämaa.

Amerikkalaisten oli näin ollen yhä vaikeampaa pitää kiinni periaatteesta, että dollari on vaihdettavissa kultaan kiinteällä kurssilla. Tiukempi rahapolitiikka olisi kuitenkin johtanut lamaan sekä Yhdysvalloissa että muualla. Tämä oli »Triffinin dilemma». Jos dollareita on liikkeellä liian vähän niin kauppa ja maailmantalous ei voi kasvaa; jos dollareita on liikkeellä liian

paljon, dollarin uskottavuus menee ja arvo laskee. Näiden välillä ei näyttänyt olevan mitään vakaata tasapainopistettä.

Kaupan avautuminen ja valuuttojen vaihdettavuus loivat myös uusia ongelmia. Jo 1960-luvulla syntyi tapoja kiertää kansallisia veroja ja säädöksiä. Yritykset alkoivat siirtää toimintojaan ainakin nimellisesti muualle. Washington salli tämän, koska sen tavoitteena oli parantaa amerikkalaisten yritysten suhteellista kilpailukykyä vapauttamalla ne käytännössä joistakin veroista ja maksuista.

Britannia halusi palauttaa Lontoon aseman maailman rahoituskeskuksena. Lontooseen kehittyi eurodollarimarkkinat, joilla sai ostaa ja myydä rahaa normaalin säätelyn ulkopuolella. Syntyi käsite »off shore». Kirjaimellisesti se viittaa paikkaan, joka on rannikon läheisyydessä, mutta juuri aluevesirajojen ulkopuolella niin että valtion lait eivät enää päde siellä. Vertauskuvallisesti se voi tarkoittaa mitä tahansa paikkaa, jossa verot ovat alhaisia ja säätely vähäistä. Karibianmeren pikkuruisille saarille alkoi noutaa »off shore» -keskuksia, usein Brittiläisen kansainyhteisön suojissa. Caymansaaret – joilla on vain 30 000 asukasta – on nykyään maailman viidenneksi suurin pankkikeskus. Kuitenkin monilla pankeilla ja rahastoilla on saarella oikeasti vain postilokero.

Yhdysvaltain talouden ongelmat jatkuivat 1960-luvun loppupuolella. Vietnamin sota pahensi ahdinkoa. Richard Nixonin hallitus ei voinut rahoittaa epäsuosittua sotaa veronkorotuksin, vaan sen oli pakko syyttää lisää dollareita maailmantalouteen. Dollarin arvo heikkeni ja keinottelijat innostuivat vaihtamaan dollareita kultaan. Yhdysvaltain kultavaranto ehtyi. Yhdysvallat joutui vaikean valinnan eteen. Pitäisikö sen itse ryhtyä IMF:n vyönkiristyskuurille eli vähentää menoja ja korottaa veroja ja maksuja? Vai pitäisikö sen nöyrytyä ja ryhtyä uudistamaan maailman rahajärjestelmää yhdessä eurooppalaisten ja japanilaisten kanssa?

Keynesiä ja Triffinia seuraten monet taloustieteilijät vaati-

vat, että uusi järjestelmä pitäisi rakentaa ylikansallisen pankkiran pohjalle (erityisnosto-oikeus perustettiin jo 1969, mutta se ei korvannut dollaria maailmankaupan keskeisenä valuuttana eikä ratkaissut maailman rahajärjestelmän ongelmia). Yhdysvallat olisi siten menettänyt dollarin aseman suomat etuoikeudet, mukaan lukien mahdollisuuden painaa rahaa tai velkakirjoja kulutuksen kattamiseksi. Myös varustelu- ja sotamenot ovat kuluista taloustieteellisestä näkökulmasta. Nixon joutui valinnan eteen. Hän pohti, olisiko kenties Yhdysvaltain kansallisen edun mukaista lähteä omille teilleen muista piittaamatta ja katsoa mitä siitä seuraa.

Nixonin yksipuolinen ja radikaali päätös irrottaa dollari kultakannasta elokuussa 1971 oli yksi maailmanhistorian solmukohdista. Välivaiheiden jälkeen dollari laitettiin kellumaan vuonna 1973 eli kysyntä ja tarjonta rahamarkkinoilla alkoivat vapaasti määrätä dollarin arvon. Myös muu maailma alkoi asteittain siirtymään vaihtokurssien järjestelmään. Samalla purettiin rahoitustoiminnan säätelyä. Yhä suuremmat rahoitusvirrat alkoivat määritellä monien yritysten ja valtioiden toiminnan ehtoja jo 1970-luvun kuluessa.

Uusliberalisaatio itseään vahvistavana prosessina

»Nixonin šokki» avasi portit itseään vahvistavalle uusliberalismin prosessille. Tyypillinen itseään vahvistava prosessi perustuu seuraavien kolmen mekanismin toimintaan:

- (1) OPPIMINEN: Toiminnassa yhdistyy aina menneisyyden kokemusten arviointi ja tulevaisuuden odotukset. Odotuksista tulee helposti itseään toteuttavia. On monia strategisia tilanteita, joissa näyttää, että paras lopputulos saavutetaan toteuttamalla muiden odotukset. Kun tietty

tulkinta ja siihen liittyvät odotukset vakiintuvat, niistä tulee itseään toteuttavia ennusteita.

Ihmiset oppivat myös yleistämällä. Kun toimijat reagoivat toistensa toimintaan jollain tyypillisellä tavalla, vakiintuva vuorovaikutus alkaa puhua tietyn yleistetyn maailmankuvan tai »kulttuurin» puolesta. Toimijat voivat näin ikään kuin lukita itsensä kiinni tiettyyn tulkintaan maailmasta, joka asteittain alkaa myös muokata heidän tapansa olla ja toimia.

Lisäksi pätee, että yleisesti ottaen ihmiset ovat mukautuvia ja sopeutuvia, ja he etsivät sellaisia näkökohtia, jotka tukevat (ainakin näennäisesti) heidän omia tai vallitsevia tulkintojaan. Ristiriidat ja kritiikki yhdistetään usein epäsopivaan käyttäytymiseen tai riitelyyn, jota usein pyritään kaikin keinoin välttämään. Tuloksena on helposti patologinen oppiminen siinä mielessä, että muutokset vähentävät kykyä uuden oppimiseen prosessin myöhemmissä vaiheissa.

(2) VALTA: Poliitikassa on aina sääntöjä, jotka määräävät miten asialista muodostetaan, kuka saa osallistua keskusteluihin, ja miten päätökset tehdään. Pienikin muutos valtasuhteissa tarkoittaa, että yksi joukko toimijoita saa lisää valtaa muuttaa pelin sääntöjä. Jos nuo toimijat tarttuvat mahdollisuuteen muuttaa pelin sääntöjä, prosessista tulee helposti itseään vahvistava.

Kuten Kalifornian yliopiston politiikan professori Paul Pierson tiivistää, »poliittinen asetelma, jossa yhden toimijajoukon täytyy aluksi ajaa oma tahtonsa läpi avoimen konfliktin kautta (vallan ensimmäinen ulottuvuus), voi ajan kuluessa muuttua asetelmaksi, jossa valtasuhteet ovat niin epätasaiset, että ennakoidut reaktiot ja asialistan kontrolli (vallan toinen ulottuvuus) ja ideologinen manipulaatio

(kolmas ulottuvuus) tekevät avoimen konfliktin tarpeettomaksi.» Valtasuhteiden muutos tukee myös sellaista oppimista, joka helposti saa yhä patologisempia muotoja.

(3) INSTITUTIONALISAATIO: Muutos valtasuhteissa ja vallitsevassa maailmankuvassa johtaa usein institutionaaliin muutoksiin. Poliittiset ohjelmat ja instituutiot suunnitellaan sellaisiksi, että niitä on vaikea muuttaa. Instituutioiden suunnittelijat haluavat usein estää kilpailijoitaan muuttamasta niitä. Joskus he haluavat sitoa myös omat kätensä (esimerkiksi estääkseen inflaation aiheuttamisen).

Poliittiset ohjelmat ja instituutiot myös luovat vallankäyttäjiä, joilla on ikään kuin »oma lehmä ojassa». Näin instituutioiden uudelleenjärjestelyt syventävät kulttuurin ja valtasuhteiden muutosta ja helposti pahentavat yhteiskunnallisen oppimisen patologisia muotoja. Itseään vahvistava prosessi saa siksi helposti myös orwellilaisia piirteitä.

Kun uusliberalismista tuli ilmi julistettu poliittinen ideologia Ronald Reaganin ja Margaret Thatcherin valintojen myötä, niin se aluksi kohtasi avointa vastarintaa melkein kaikilla kentillä. Esimerkiksi Britanniassa Thatcheria ei koskaan äänestänyt enempää kuin noin kolmasosa äänioikeutetuista. Monet britit toimivat kiihkeästi thatcherismia vastaan. Britannian katkerat kaivoslakit ja laajamittaiset protestit verouudistuksia vastaan kestivät vuosikausia. Työväenliike ja hyvinvointivaltio olivat juurtuneet syvälle.

Samaan aikaan Britannian ulkopuolella monet – kuten François Mitterrand Ranskassa – ottivat edelleen vakavasti myös ajatuksen siirtymisestä demokraattiseen sosialismiin. Vaikka Thatcher tulikin kuuluisaksi väitteestään, että »muuta vaihtoehtoa ei ole», uusliberalismia oli tässä vaiheessa vielä vaikea esittää ainoana tulevaisuuden vaihtoehtona. 1980-luvun alussa kylmä

sota jatkui ja myös kolmas maailma oli edelleen keskeisessä asemassa YK:ssa ja monilla muilla maailmanpolitiikan foorumeilla. Suuri osa demokraattisten hyvinvointivaltioiden kansalaisista ja vallankäyttäjistä vastusti thatcherismia ja reaganismia.

Toisaalta uusliberalismi sai jonkin verran kaikupohjaa esimerkiksi 1960-luvun lopun uusvasemmiston ja opiskelijaliikkeen siitä osasta, joka korosti yksilön vapautta. Tämä liike syntyi alun perin myös reaktiona Vietnamin sotaan. Monet opiskelijat ja intellektuellit arvostelivat valtion sääntöjä ja pakkoa, asevelvollisuus mukaan lukien. Monista radikaaleista opiskelijoista tuli aikanaan tutkijoita ja professoreita.

Näin 1960-luvun opiskelijaliikkeen yhdestä haarasta kehkeytyi 1980-luvulle tultaessa postmodernistinen kulttuuriteoria, joka valtasi monien yliopistojen yhteiskuntatieteelliset ja humanistiset laitokset. Postmodernismin ideat »suurten tarinoiden» häviämisestä ja tulkintojen mielivaltaisesta monimutkaisuudesta näyttivät sopivan hyvin sekä talouden että yliopistojen muutoksiin. Osa postmodernisteista juhli uusia »joustavia» tuotannon suhteita ja kuluttamisen pintapuolisuutta ainoina mahdollisina uuden maailman totuuksina – tosin niidenkin totuus voitiin »dekonstruoida».

Suuryritykset alkoivat 1970-luvulla luoda verkostoja, joiden tehtävänä oli mobilisoida niiden eduille ja näkökohdille edullista tutkimusta ja poliittisia kampanjoita suurella rahalla. Myös tämä kehitys alkoi Yhdysvalloista. Elokuussa 1971 Lewis Powell lähetti luottamuksellisen muistion Yhdysvaltain kauppakamarille. Muistion mukaan vapaiden markkinoiden kritiikki ja säätely on jo mennyt liian pitkälle. Powellin mukaan tarvitaan pitkän aikavälin poliittista toimintaa ja mobilisointia, jotta ihmiset saadaan ajattelemaan »oikealla tavalla» yhtiöistä ja yhteiskunnasta. Tällainen toiminta edellyttää myös avokätistä rahoitusta.

Nixon nosti Powellin Yhdysvaltain korkeimman oikeuden jäseneksi. The Business Roundtable perustettiin vuonna 1972. Se

oli omien sanojensa mukaan »sitoutunut aggressiiviseen pyrki-
mykseen saada mahdollisimman paljon valtaa yhtiöille». Business Roundtablen toimintaan osallistuneet yhtiöt tuottivat puolet
USA:n kansantuotteesta. Ne budjetoivat vuosittain 900 miljoo-
naa dollaria poliittiseen kampanjointiin. Se oli valtava määrä
rahaa 1970-luvulla.

Rahaa laitettiin mm. erilaisten uusliberaalien – ja sittemmin
uuskonservatiivisten – ajatushautomoiden ja tutkimuslaitosten
toimintaan. Näihin kuuluivat esimerkiksi Heritage Foundation,
Hoover Institute, The Center for the Study of American Business
ja American Enterprise Institute. Nämä laitokset tuottivat polee-
misia hyökkäyksiä kaikenlaista kollektivismia vastaan. Tarpeen
vaatiessa ne tekivät myös huolellisia empiirisiä tutkimuksia ja
työstivät poliittis-filosofisia argumentteja, jotka tukivat uuslibe-
ralismia. Tavoitteena oli kääntää poliittinen asetelma ja luoda
uusi poliittisten odotusten horisontti.

Uusliberalistien mielestä edistys ei merkitse sosiaalisia uu-
distuksia ja lisää demokratiaa, vaan markkinoiden vapauttamista.
Suuryhtiöiden avokätisesti rahoittamat ajatushautomot nostivat
Friedrich Hayekin sankariksi. Hayekin vuonna 1944 julkaisema
kirja *The Road to Serfdom* kuului myös Thatcherin lempilukemi-
siin. Hayekin mukaan kaikki kollektivismin muodot johtavat au-
tomaattisesti tyranniaan. Muun muassa *Valitut Palat* ja General
Motors levittivät lyhennettyjä ja pamflettimuotoisia versioita kir-
jasta laajalle lukijakunnalle Yhdysvalloissa. Näin markkinat toi-
mivat tehokkaasti markkinoiden vapauden sanoman levittäjänä.

1900-luvun viimeisten vuosikymmenien kamppailuissa
ratkaisevaa on kuitenkin ollut pääoman mahdollisuus siirtyä toi-
saalle. Pääoma voi vaihtaa sijaintia ulkoistamalla toimintojaan
»off shore» -keskuksiin tai myös siirtämällä myyntiä, tuotantoa
ja tuotekehittelyä muualle. Valtio on sidottu tiettyyn alueeseen,
mutta 1960-luvulta lähtien raha, kauppa ja tuotanto ovat olleet
yhä vapaampia liikkumaan periaatteessa minne vain (kuten oli

asianlaita myös ennen ensimmäistä maailmansotaa).

Jokainen poliitikko, joka kantaa vastuun hallituksen toiminnasta, joutuu huolehtimaan talouden menestyksen edellytyksistä. Ilman investointeja ei ole kasvua. Ilman kasvua ei ole tarpeeksi työpaikkoja kaikille työtä etsiville. Poliitikon näkökulmasta hidas kasvu ja korkea työttömyys tarkoittavat, että mahdollisuudet tulla valituksi uudelleen ovat heikot.

Esimerkiksi sosialisti François Mitterrandin yritys kansallistaa pankkeja ja yhtiöitä ja toteuttaa muutenkin vasemmistolaista talouspolitiikkaa vuosina 1981–83 kilpistyi pääoman pakoon. Kyse oli paljolti sijoittajien odotuksista. Suurimpien sijoittajien mielestä vapaiden markkinoiden ajaminen on aina hyvää talouspolitiikkaa kun taas vasemmistolainen säätely ja sosialisointi ovat huonoa politiikkaa. Usein näyttää, että paras tilanne saavutetaan toteuttamalla investoijien odotukset. Näin odotuksista tulee helposti itseään toteuttavia.

Mitterrandin alkukaudella työttömyys pysyi monista devalvaatioista ja muista vastatoimenpiteistä huolimatta korkeana. Vuonna 1983 Mitterrand pyörsi aiemman linjansa ja alkoi sen jälkeen keskittyä Euroopan integraatioon (tosin sosiaalipoliitikassa hän pysyi linjalleen uskollisena myös 1990-luvulla). Mitterrand arvioi, että yhdistynyt Eurooppa saattaisi olla kykenevä parempaan talouspolitiikkaan.

Ruotsissa sosiaalidemokraatit joutuivat vastaavasta syystä oppositioon jo vuonna 1976. Ruotsalaiset työnantajat järjestyivät poliittisesti niin sanottuja palkansaajarahastoja vastaan. Alkuperäinen radikaali visio palkansaajarahastoista olisi tarkoittanut, että tuotantovälineiden yksityisomistus olisi asteittain korvattu demokraattisella yhteisomistuksella.

Ruotsalaisten yksityisomistajien ja työnantajien poliittista kampanjaa tuki laajamittainen investointilakko. Juuri kukaan ei investoinut Ruotsissa vuosina 1974–75. Niinpä uusvasemmisto joutui tappiolle kamppailussa palkansaajarahastoista ja sosiaali-

demokraatit hävisivät vuoden 1976 vaalit – ensimmäistä kertaa neljäänkymmeneen vuoteen.

Kun Ruotsin sosiaalidemokraatit palasivat Olof Palmen johdolla hallitusvastuuseen vuonna 1982, he määrittelivät »kolmannen tien» uudelleen. Se ei ollut enää tie kapitalismin ja sosialismin välissä, vaan tie perinteisen sosiaalidemokratian ja uusliberalismin välissä. Yksi uuden sosiaalidemokraattisen hallituksen ensimmäisiä hankkeita oli vapauttaa rahoitusmarkkinat. Siitä alkoi uusliberalismin riemukulku Pohjolassa, sillä myös Norjassa ja Suomessa oli vireillä vastaavia hankkeita.

Johtopäätöksiä

Vaikka jo Bismarckin Saksassa alettiin luoda sosiaaliturvan perusteita, niin pääosin sosiaalidemokraattinen hyvinvointivaltio rakennettiin Bretton Woods -kultakaudella. Monet asiat näyttivät vievän samaan suuntaan. Hyvinvointivaltion kehitys oli ylimääräytynyt. Yksinkertaisessa algebrassa ylimääräytyminen tarkoittaa, että yhtälöryhmässä on enemmän yhtälöitä kuin muuttujia. Yhteiskuntateoriassa sillä viitataan todellisuuden moninaisuuteen ja monimutkaisuuteen ja siihen, että millä tahansa ilmiöllä on monia syitä, enemmän kuin mitä olisi välttämätöntä ilmiön olemassaololle. Usein monet yhtäaikaiset ja rinnakkaiset historialliset kehityskulut pyrkivät viemään samaan suuntaan.

Bretton Woods -järjestelmän suunnittelijoiden keskeinen motiivi oli poliittinen vakaus. Yhtäältä haluttiin estää uusien hitlereiden valtaannousu talousongelmien ja työttömyyden takia. Toisaalta 1930-luvun lama ja maailmansota olivat lisänneet kommunistien kannatusta työväenliikkeen keskuudessa ja Neuvostoliitto tuki aktiivisesti kommunisteja kaikkialla maailmassa.

Samaan suuntaan vaikutti myös demokratisaatio. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli monissa maissa toteutettu 1900-luvun

alkuvuosikymmeninä. Joissakin maissa se saatettiin voimaan heti vuoden 1945 jälkeen. Lisäksi maailmansodan aikana kaikki valtiot säätelivät ja suunnittelivat talouden toimintaa tarkasti. Jopa Britanniassa ja Yhdysvalloissa vallitsi valtiollinen suunnittelutalous.

Näissä olosuhteissa sekä liberaalit poliitikot että yksityinen pääoma olivat valmiita pitkälle menevään kompromissiin vahvan työväenliikkeen kanssa. Keynesin talousteoria tarjosi viitekehyyksen tälle kompromissille. Vaikka amerikkalaisten vaatimuksesta Keynesin alkuperäisiä ideoita ja suunnitelmia vesitettiin, niin Bretton Woods -sopimus pystyi luomaan perusteet ennennäkemättömälle taloudelliselle kasvulle aina 1970-luvulle saakka. Nopea taloudellinen kasvu teki sosiaalisten uudistusten toteuttamisen suhteellisen helpoksi.

Sosiaalidemokraattinen kompromissi oli kuitenkin sisäisesti ristiriitainen. Myös Triffinin dilemma alkoi uhata Bretton Woods -järjestelmän tulevaisuutta. Kirjassaan legitimaatiokriisistä Habermas esitti, että maailma on valinnan edessä. Joko siirrytään kohti »uljasta uutta maailmaa», jossa taloudellis-tekninen järki valtaa lisää alaa yhteiskunnassa, koska taloutta yritetään tehostaa myös valtion rahoitusongelmien vuoksi. Samalla rahoituksen ristiriidat johtavat valtion vetäytymiseen monilla alueilla. Tai vaihtoehtona on siirtyä kohti demokraattista sosialismia.

Siellä täällä yritettiin siirtymää kohti demokraattista sosialismia. Chilessä hanke kaatui hyperinflaatioon ja kenraali Augusto Pinochetin vallankaappaukseen vuonna 1973. Pinochet kutsui Milton Friedmanin oppilaat Chicagosta opastamaan vapaiden markkinoiden toteuttamisessa. Ruotsin palkansaajarahastohanke pysähtyi työnantajien vastakampanjaan, investointilakkoon ja öljykriisin jälkeiseen lamaan. Ruotsiin tuli oikeistohallitus ensi kerran 40 vuoteen. Palkansaajarahastot lopulta toteutettiin, mutta niillä ei ollut merkitystä taloudellisen demokratian kannalta. Presidentti Mitterrandin perinteisempi valtiokeskeinen

sosialismi sortui pääoman maastapakoon ja korkeaan työttömyyteen. Mitterrand pysyi vallassa vuoteen 1995 saakka, mutta keskittyi vuoden 1983 täyskäännöksen jälkeen lähinnä Eurooppa-politiikkaan.

Nixonin šokkipäätös elokuussa 1971 ratkaisi Triffinin dilemman yksipuolisesti ja samalla avasi portit itseään vahvistavalla uusliberalisaatiolle. Vaikka maailmantalouden avautuminen oli jo muuttanut valtasuhteita, rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen merkitsi tässä suhteessa laadullista muutosta. Syntyi asetelma, jossa lyhyellä tähtäimellä paras lopputulos näytettiin saatavan aikaan vain toteuttamalla investoijien odotukset. Toiseksi työnantajat ja yhtiöt alkoivat rahoittaa kampanjoita ja poliittista toimintaa uusliberalisaation puolesta. Kolmanneksi myös osa 1960-luvun lopun radikaalista opiskelijaliikkeestä esitti jyrkkää valtion kritiikkiä.

Talouden rakennemuutosten ja hyvinvointivaltion vuoksi äänestäjäkunta keskiluokkaistui. Perinteisen työväenliikkeen nousu taittui 1970-luvulla. Ihmiset alkoivat vetäytyä myös poliittisista puolueista. Kaupallisesta mediasta riippuvaisten poliitikkojen on vaikea toimia vastoin sijoittajien toiveita ilman laajaa negatiivista vastareaktiota.

Kun Thatcher ja Reagan nousivat valtaan 1980-luvulla, oli ajan henki jo muuttunut. Aluksi vastarinta oli eri foorumeilla niin kova, että Thatcherin väitteet vaihtoehdottomuudesta tuntuivat useimmista naurettavilta. Tilanne oli kuitenkin toinen jo vuonna 1989 kun Fukuyama julkaisi artikkelinsa, jonka mukaan Historia on viimein loppunut läntisen liberalismiin voittokulkuun. Vain muutamaa kuukautta Fukuyaman artikkelin ilmestymisen jälkeen Berliinin muuri sortui ja kylmä sota päättyi. Globalisaatiota tuli uuden ajan iskusana.

3. UUSLIBERALISMI VALTAA SUOMEN

Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen aloitti uusliberalistisen kauden Suomessa 1980-luvulla. Kun lama iski vuonna 1991 Suomeen, oli uusliberalismi jo saavuttanut ideologisen johtoaseman. Kilpailukyky politiikka koki 1980- ja 1990-luvuilla muodonmuutoksen ja alkoi lävistää koko yhteiskunnan periaatteena, joka on ensisijainen kaikkiin muihin periaatteisiin nähden.

Valtion ja kuntien hallinnon uudistukset käynnistettiin Harri Holkerin hallituskaudella 1987–91, mutta ne kiihtyivät 1990-luvulla ja edelleen jatkuivat 2000-luvulla. Thatcherilainen visio uudesta julkisjohtamisesta on Suomessa viety läpi tehokkaasti pelkkänä teknisenä toimenpiteenä.

Myös Suomen identiteetti määriteltiin uudelleen kun kylmä sota päättyi. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Suomi haki EU-jäsenyyttä ja liittyi kansanäänestyksen jälkeen Euroopan unioniin vuonna 1995. Vaikka virallisesti Suomi ei ole Naton jäsen, on Suomesta tullut kahdessakymmenessä vuodessa osa uusliberaalia länttä. Tämä näkyy ulkosuhteiden kaikilla osa-alueilla, muodollisesta sotilaallisesta liittoutumattomuudesta huolimatta.

Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen

Hyvinvointivaltion rakentamisen kaudella Suomi kuului kiinteästi Bretton Woods -järjestelmään. Suomi liittyi Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n jäseneksi vuonna 1948, ja Suomen markan kiinteä parikurssi suhteessa Yhdysvaltain dollariin vahvistettiin vuonna 1951. Vapaasti vaihdettavaksi valuutaksi markka tuli vuonna 1959. Vaikka järjestelmä olikin muodollisesti kiinteä, joutui Suomi ajoittain käyttämään valuuttakurssien korjausvoimaa. Suurehkot devalvaatiot toteutettiin vuosina 1957 ja 1967.

»Nixonin šokin» 1971–73 myötä myös Suomen markan

asema luonnollisesti muuttui, koska epäsuora yhteys kultaan hävisi ja koska maailmalla alkoi liikkua enemmän vapaasti ostettavaa ja myytävää rahaa. Aluksi Suomen Pankki jatkoi markkan arvon sitomista dollariin, mutta vuonna 1973 dollarin arvo kääntyi laskuun ja tästä sidoksesta luovuttiin. Jo 1970-luvulla yleistyi käsitys, että toimijat sopeutuvat toistuviin devalvaatioihin ja siten niiden positiivinen vaikutus pienenee ajan myötä. Devalvaatioon jouduttiin kuitenkin turvautumaan kolme kertaa vuosina 1977–78 kun Suomea yritettiin nostaa lamasta (työttömyys ehti nousta poikkeuksellisen korkeaksi melkein kahdeksaan prosenttiin) ja vielä uudelleen 1982.

Ylintä päätösvaltaa Suomen Pankissa käyttää eduskunnan valitsemat pankkivaltuusmiehet sekä sen alapuolella pankin johtokunta. Käytännössä rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen toteutti pieni talouspoliittisten päättäjien joukko, joista vain osa istui Suomen Pankin johtokunnassa. Suomalaisilla taloustieteilijöillä ei ollut uudistuksissa kovin merkittävää roolia – tosin joillakin päätöksentekijöistä oli taloustieteellinen koulutus – mutta 1980-luvun alussa alettiin konsultoida ulkomaisia talousasiantuntijoita.

Ensimmäiset uudistukset näyttivät vain vastauksilta muutuneisiin markkinakäytäntöihin. Globaalien rahoitusmarkkinoiden nousu tarkoitti, että myös suomalaisilla yrityksillä ja sijoittajilla oli uusia tilaisuuksia operoida markkinarahalla. Suomessa markkinarahan määrä lisääntyi voimakkaasti myös Neuvostoliiton kaupan maksujärjestelyihin liittyvien ennakkomaksujen ansiosta. Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen alkoi syksyllä 1975, jolloin Suomen Pankki perusti päivälüottomarkkinat. Siihen asti korkoja oli säädelty hallinnollisesti. Arvopaperipörssin merkitys alkoi kasvaa 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa.

Ensimmäinen Suomen Pankin seminaari pidettiin Korpilammella vuonna 1981 (tunnetumpi Korpilammen seminaari talouspoliittiselle päättäjille pidettiin jo vuonna 1977). Aikakausi

oli vaihtumassa myös Suomen sisällä. Kekkonen jäi sairauslomalle syyskuussa 1981 ja pyysi eroa lokakuussa. Meni vielä monta vuotta ennen kuin varsinainen tilinteko Kekkonen kauteen käynnistyi, mutta pinnan alla oli vahvoja virtauksia.

Suomen Pankin seminaari Korpilammella oli eräänlainen ongelmanratkaisutyöpaja. Pääongelmaksi koettiin jälleen kerran devalvaatiosykli, jotka olivat luonnehtineet suomalaista talouspolitiikkaa koko sodanjälkeisen ajan. Arvioitiin, että toistuvat suuret devalvaatiot johtivat tehottomaan pääomien käyttöön. Suomen investointiaste oli ollut korkea, mutta taloudellinen kasvu ei ollut ollut niin suurta kuin olisi voinut odottaa.

Seminaarissa Suomen järjestelmää verrattiin myös Puolaan eli huonosti toimivaan sosialistiseen suunnitelmatalouteen (uutisotsikoissa oli näihin aikoihin Lech Waleza ja Solidarisuusliikkeen nousu Puolassa). Johtopäätös oli, että devalvaatiokierre pitäisi katkaista ja talouteen pitäisi saada enemmän markkinamekanismia. Tämän jälkeen pankin rahapoliittinen osasto järjesti useita seminaareja liberalisoinnista. Niissä yritettiin analysoida sitä, miten markkinoiden vapauttaminen muuttaa käyttäytymistä – toisin sanoen kysymys oli vain siitä, miten rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen toteutetaan ja mitä siitä seuraa.

Myös inflaation hillitseminen oli keskeinen teema. Vuoden 1983 alkupuolella Haikossa pidettiin seminaari, jossa oli mukana tanskalainen Palle Schelde Andersen, tuolloinen Bank for International Settlementsin (BIS:n) ja aikaisemmin muun muassa OECD:n (Organisation for Economic Co-operation and Development) inflaatioasiantuntija.

Toisessa seminaarissa konsultoitiin Jean-Claude Zhoura-
quia OECD:sta.

Vuonna 1985 Suomen Pankki kutsui Ylaessa ja Chicagossa koulutuksensa saaneen – ja Maailmanpankin ja IMF:n neuvonantajana toimineen – sveitsiläisen taloustieteilijä Alexander Swobodan esittämään yleisarvion Suomen Pankin liberalisointi-

toimista. Swobodan analyysi oli, että uudistuksia ei voi eikä pidä jättää puolitiehen, vaan ne pitää saattaa loppuun saakka. Vain puhdas markkinaliberalismi voi toimia kunnolla. Ainoa pulma on valita oikein se järjestys, missä vapauttaminen toteutetaan. Swobodan uskontunnustus kuuluu näin: »Taloustieteilijän ihanne on sellainen kilpailutalous, jossa markkinat toimivat vapaasti, hinnat heijastavat tarkasti taloudellista niukkuutta ja talouspolitiikka ei aiheuta vinoumia.»

Ulkomaisten konsulttien ja asiantuntijoiden käyttöä voi tulkita ainakin kahdella eri tavalla. Yksi mahdollinen tulkinta on, että suomalaiset ovat ylipäänsä naiiveja ja uskovat »suuren maailman» auktoriteetteihin riippumatta siitä mitä nämä sanovat. Sellaisten järjestöjen kuin OECD:n, BIS:n ja IMF:n voidaan katsoa edustavan talous- ja rahapolitiikan korkeinta asiantuntemusta ainakin akateemisen maailman ulkopuolella.

Toinen mahdollinen tulkinta on, että aivan kaikki eivät ole aivan näin sinisilmäisiä, vaan osa toimijoista vain hyödyntää muiden auktoriteettiuskoa. Yleisesti tunnettua on, että poliitikot ja virkamiehet turvautuvat asiantuntijoihin, jotka edustavat samaa ajattelutapaa kuin he itse. Ihmiset ovat mukautuvia ja sopeutuvia ja etsivät sellaisia näkökohtia, jotka tukevat – ainakin päältäpäin katsottuna – heidän omia näkemyksiään tai vallitsevia tulkintoja. Vallitseva tulkinta riippuu myös siitä, keitä kukin kuulee ja mitä todistusaineistoa on saatavilla.

1980-luvun alkuun mennessä Suomen Pankissa ja rahapoliittisten päätöksentekijöiden keskuudessa oli rakentunut sellainen vallitseva tulkinta, jonka mukaan rahoitusmarkkinoiden vapauttamiselle ei ole järkevää vaihtoehtoa. Kysymys on vain siitä miten ja milloin uudistukset toteutetaan.

Milton Friedman ja moderni talousteoria

Vuosikymmeniä suosiossa ollut akateeminen vitsi kertoo kolmesta tutkijasta, jotka joutuvat autiolle saarelle. Heillä ei ole mitään syötävää. Rantaan ajautuu säilykepurkki täynnä keittoa, mutta kenelläkään ei ole purkinavaajaa. Geologi ehdottaa, että hajotettaisiin purkki iskemällä sitä kivellä. Fyysikon mielestä parempi idea olisi käyttää auringon lämpöä purkin kuumentamiseen ja toivoa, että se riittää räjäyttämään purkin auki. Taloustieteilijä on kauhistunut näistä ehdotuksista – suurin osa keitostahan meni hukkaan! Taloustieteilijän keino on yksinkertainen: oletetaan, että meillä on purkinavaaja.

Chicagon koulukunnan perustaja Milton Friedman (1912–2006) on ollut uusliberalistisen kauden kaikkein vaikutusvaltaisin taloustieteilijä. Hän on myös tunnetuin instrumentalistisen tieteenfilosofian kannattaja. Tämän filosofian mukaan tieteellisten mallien oletusten todenmukaisuudella ei ole juurikaan väliä. Riittää, että malli on sellainen yksinkertaistus, jonka avulla voidaan tehdä riittävän osuvia empiirisiä ennusteita.

Friedman ei myöskään tarkoittanut varsinaista tulevaisuuden ennustamista. Hän tarkoitti ainoastaan, että malleista voidaan johtaa hypoteeseja, joita voidaan testata menneisyyttä kuvaavia tilastollisia aineistoja vasten. Tämän ajattelutavan mukaan voisi esimerkiksi ajatella, että menneisyydessä useimmat säilykepurkit on saatu auki. Oletus, että ihmisillä on tölkinavaaja, riittää ennustamaan, että näin yleensä käy. Siksi on järkevää olettaa, että autiolla saarellakin on tölkinavaaja.

Nixonin hallitus sai Friedmanin teorioista oikeutuksen sille, että se päätti yksipuolisesti siirtyä kelluviin valuuttakursseihin. Reaganin ja Thatcherin hallitukset omaksuivat Friedmanin opit rahapolitiikasta, verotuksesta, yksityistämisestä, säädösten pur-

kamisesta ja markkinoiden vapauttamisesta. 1990-luvun alusta alkaen kaikki suomalaiset poliittiset puolueet ovat olleet innokkaasti toteuttamassa Friedmanin ajatuksia.

Friedmanin ajattelutavasta saa käsityksen, kun lukee hänen vuonna 1953 julkaisemat esseensä »Positiivisen taloustieteen metodologia» ja »Argumentti kelluvien valuuttakurssien puolesta». Kyse ei ole pelkästä instrumentalismista vaan myös konservatiivisesta auktoriteettiuskosta.

1800-luvun klassinen talousliberalismi loi sellaisen tradition, jonka opinkappaleita voivat Friedmanin mukaan arvioida ai-noastaan ne, jotka kunnioittavat tuota perinnettä riittävästi. Vain riittävän pitkä koulutus »oikeanlaisessa» tieteellisessä ilmapiirissä voi tehdä noviisista asiantuntijan, joka osaa antaa oikeanlaisia arvostelmia ja tulkita olemassa olevaa evidenssiä oikein. Toisin sanoen edes sillä ei ole väliä, onko aiemmat säilykepurkit saatu auki vai ei. Se riittää, että muut oikeaoppiset taloustieteilijät kykenevät luomaan täsmällisiä malleja, joiden mukaan on järkevää tulkita todistusaineistoa aivan kuin säilykepurkit olisi saatu aiemmin auki.

Säilykepurkkiesimerkki voi tässä vaiheessa olla jo huono, koska useimpien arkikokemus on, että kyllä ne tölkit on yleensä saatu auki. Friedmanilainen taloustieteilijä tekee kuitenkin tyy-pillisesti sen kaltaisen oletuksen, että jokainen talouden sijoittaja ja kuluttaja tietää kaiken mahdollisen talouden nykyisyydestä ja tulevaisuudesta; siksi heidän odotuksensa ovat rationaalisia.

Matemaatikkojen tavoin taloustieteilijät voivat puhua ihailevasti mallien tarkkuudesta, selkeydestä ja kauneudesta. Silti kun muutamien täysin epärealististen oletusten varassa rakennetaan monimutkaisia ja hienostuneita matemaattisia malleja, joita maallikot eivät ymmärrä, niin usko mallien kykyyn valaista tai selittää jotakin nojaa suurimmalta osalta pelkkään tietämätömyyteen. Geologit ja fyysikot ovat oikeassa: säilyketölkki ei avaudu oletetulla tölkinavaajalla.

.....

Uusi markkinaoppi näytti samalla olevan resepti siihen, miten ratkaista käsillä olevat ongelmat. Inflaatio oli 1970-luvulla nous-
sut korkeaksi kaikkialla länsimaissa, ja Suomessa inflaatio liittyi
paljolti juuri devalvaatiosykleihin. Suomalaiset oppivat omista
menneisyyden kokemuksistaan sen, että devalvaatio ei ratkaise
talouspoliittisia ongelmia kuin joksikin aikaa. Etsittiin vakaam-
paa ja pysyvämpää ratkaisua (sitä ei tietenkään sanottu missään,
että kuinka pitkän aikavälin »vakautta» sitten tavoiteltiin).

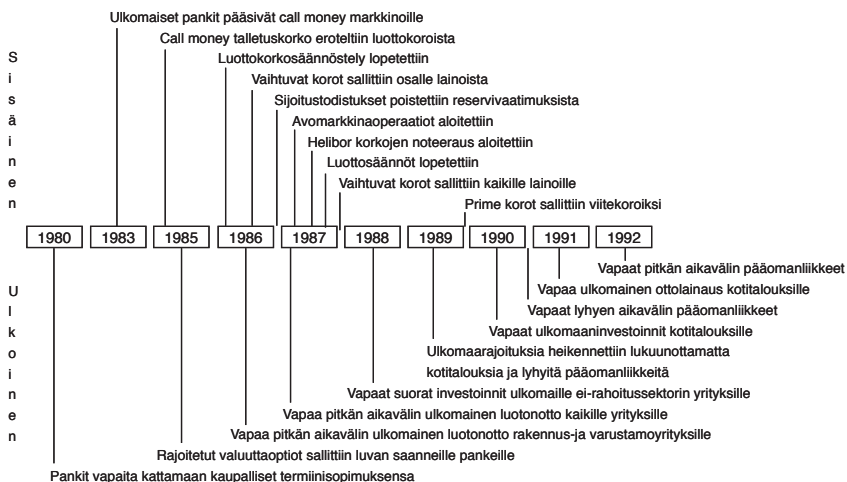
Asiasta keskusteltiin monien läntisten asiantuntijoiden ja
myös ruotsalaisten kanssa. Suomen ja Ruotsin teollisuudet kil-
pailivat samoilla markkinoilla, joten kummankin hintakilpailu-
kyky riippui olennaisesti toisen valuuttapäätöksistä.

[...] Ruotsin kokemukset 1970-luvulta vahvistivat entises-
tään käsitystä, että devalvaatiokierre pitää saada poikki.
»Yksi tärkeä oli 1980-luvun alussa ilmestynyt [yhdyshalt-
lainen] Brookingsin raportti Ruotsin taloudesta. Siinä kä-
siteltiin myös devalvaatiosykliä. Samoja asioita pohdittiin
myös Ruotsin LO:n ekonomistien kanssa ja Samarbets-
kommittessa.» Kun porvarihallitus tuli Ruotsissa valtaan
vuonna 1976, se teki useampiakin devalvaatioita. Tilanne ei
näyttänyt millään lailla valkenevan, devalvaatiot vain lisäsi-
vät inflaatiota. Johtopäätökset olivat samat kuin suomalais-
ten ekonomistien sykliskeskustelusta.

Samaan aikaan globaalien rahoitusmarkkinoiden nousu maail-
malla tarjosi uusia houkutuksia ja virikkeitä. Globaalit rahavir-
rat kasvoivat (Suomessa markkinarahan määrä kasvoi nopeasti
1980-luvun alkuvuosina). Ajateltiin, että investointeihin voitai-
siin saada lisää pääomaa Suomen ulkopuolelta. Kun myös monet
läntiset raportit ja konsultit esittivät rahoitusmarkkinoiden va-
pauttamisen ainoaksi järkeväksi vaihtoehdoksi, päätöksentekijät
ryhtyivät nopeasti tuumasta toimeen.

Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen toteutettiin vuosina 1983–87, osin seuraten myös Ruotsin esimerkkiä (ks. kuvio 1). Samalla Suomessa omaksuttiin oppi vakaasta ja vahvasta markasta. Edellytys oli, että palkkojen nousua hillitään. Kun devalvaatiota ei enää voinut käyttää, piti hintakilpailukyvyistä huolehtia muilla tavoin. Ruotsissa rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen nimenomainen tarkoitus oli myös saada palkkaneuvottelijat kuriin. Kun pääoma saa liikkua vapaasti yli rajojen edullisinta sijoituskohdetta etsimässä, niin palkkojen muutokset näkyivät heti pääomataseessa, pian myös investoinneissa ja todennäköisesti lopulta myös työllisyydessä.

Kuvio 1: Rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen vaiheet
1973–1989

Monet talousasiantuntijat olivat muutoksista innoissaan. Muis-
tan itse kuunnelleeni professori Paavo Okon rahatalouden luen-
toja Turun yliopistossa vuonna 1986. Okko oli erinomaisen opti-
mistinen tulevaisuuden suhteen. Luottojen ja korkojen säännös-
telystä päästiin vihdoinkin eroon ja markkinat saivat vapaasti ohjata
sijoitusten kohdentumista. Hän opetti mm. Milton Friedmanin
mallia, jonka mukaan vapailla markkinoilla ei voi olla epäva-
kautta aiheuttavaa spekulatiota. Kaikilla rahamarkkinoilla on
tasapainopiste. Jos siitä poiketaan selvästi, sijoittajat huomaavat
voittomahdollisuuksia ja työntävät hintaa kohti tasapainopistet-
tä. Rationaaliset sijoittajat eivät voi menettää rahaa ja spekulatio
on pohjimmiltaan markkinoita tasapainottavaa ja vakauttavaa.

Okko ei julistanut, että Friedman on oikeassa, vaan hän
esitteli myös muita malleja. Kuitenkin Friedmanin argumen-
tia epäilleelle opiskelijalle – minulle – hän yritti kovasti todistaa
Friedmanin oletusten olevan vedenpitäviä. Osa opiskelukavereis-
tani luotti Okkoon ja muihin markkinauskoisiin taloustieteilijöi-
hin. Huonoiten kävi niille, jotka ottivat huomattavan summan
lainaa keinotellakseen osakemarkkinoilla juuri ennen kuin ro-
mahdus tuli.

Rahoitusmarkkinoiden nopea vapauttaminen johti luotto-
jen määrän huikeaan lisääntymiseen ja talouden ylikuumenemi-
seen. Suomeen perustettiin lukuisia kehitys- ja sijoitusyhtiöitä,
joiden toiminta lisäsi yritysten riskipääoman saantia. Sijoitus-
rahastot aloittivat toimintansa syksyllä 1987. Muutos rahoitus-
markkinoilla heijastui myös pääomamarkkinoihin. Arvopaperi-
pörssin toiminta kasvoi voimakkaasti ja myös asuntojen hinnat
nousivat nopeasti. Vajaan neljän vuoden aikana pörssikurssit
nousivat yli kolminkertaisiksi ja asuntojen hinnat lähes kaksin-
kertaistuivat.

Muutamat poliitikot ja Suomen Pankin johto varoittelivat
tällaisen kehityksen vaaroista, mutta mediassa juhliittiin luoton-
saannin vapautta ja uuden aikakauden miljonäärejä. Kaupunkien

kaduille ilmestyi kalliita urheiluautoja ja urbaani city-elämä sai uutta sykettä. Samaan aikaan myös kylmä sota oli päättymässä. Kokoomuksesta tuli taas salonkikelpoinen puolue. Monet odottivat, että uusi vapauden ja vaurauden aika oli alkamassa.

Pelkkien odotusten kyvyllä toteuttaa itseään on kuitenkin rajansa – tultaessa 1990-luvun alkuun realismin rajat oli ylitetty mennessä. Juhlinta päättyi vuosina 1990–91. Viennin kasvu loppui jo vuonna 1990. Pankkikriisi puhkesi syyskuussa 1991, kun muut liikepankit eivät enää hyväksyneet Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankki SKOP:n sijoitustodistuksia. Pankki- ja valuuttakriisin myötä Suomi syöksyi maan historian syvimpään lamaan sitten 1930-luvun. Myös Ruotsi ja Norja kokivat vakavan pankki- ja valuuttakriisin. Suomen lamaa kuitenkin syvensi idänkaupan samanaikainen romahdus.

Kilpailukykyimperatiivin laajeneminen

Suomen teollistuminen on perustunut paljolti vientiin. Jo ennen ensimmäistä maailmansotaa valtion toiminta teollistumisen edistämiseksi suuntautui myös viennin tukemiseen. Tuolloin suuri osa suomalaisista eli pitkälti omavaraistaloudessa. Suomen autonominen valtio koostui pienestä määrästä virkamiehiä, ja sen rinnalla ja yläpuolella oli Venäjän imperiumi, jota kiinnosti lähinnä ulkopolitiikka ja suomalaisten uskollisuus tsaarille. Teollistumisen perusta kuitenkin luotiin jo tänä aikana.

Teollistuminen nopeutui itsenäistymisen jälkeen. Suurin hyppäys tuottavuuden kasvussa ja suurimmat yhteiskunnalliset muutokset koettiin kuitenkin vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Bretton Woods -kaudella – ja vielä 1980-luvulle saakka – suomalaisen teollisuuden kilpailukyvyistä huolehdittiin lähinnä kahdella tavalla. Vientituotteiden kilpailukyvyistä pidettiin huol-

ta ajoittaisilla devalvaatioilla. Kun markan arvoa alennettiin, tuli vientituotteista halvempia maailmalla. Näin kilpailukyky parani.

Toisaalta pohjoismaiset talouspoliittiset päättäjät olivat tietoisia myös reaalisen kilpailukyvyn merkityksestä. Piti siis huolehtia työn tuottavuuden kasvusta ja teknologian kehittämisestä. Ruotsin järjestelmään kuului idea keskitetyistä ja solidaarisista palkkaratkaisuista (ns. Rehn-Meidler-malli). Kun tuottavuus kasvoi eri tavalla eri sektoreilla, mutta kaikkialla palkkoja nostettiin saman verran, niin hitaammin kehittyvät yritykset ja sektorit joutuivat vaikeuksiin.

Järjestelmä oli yritysten näkökulmasta darwinistinen: vain tehokkaat selvisivät markkinakilpailusta. Toisaalta valtion tehtävänä oli huolehtia kaikkien kansalaisten työllisyydestä ja kouluttaa ihmiset uusiin tehtäviin, kun yritykset menivät konkurssiin. Järjestelmä toimi loistavasti vuosikymmeniä. Tuottavuus nousi, ja 1970-luvulle tultaessa Ruotsi oli maailman vaurain maa heti Yhdysvaltain jälkeen – mutta selvästi tasa-arvoisempi kuin Yhdysvallat.

Myös Suomen järjestelmässä oli monia samoja piirteitä. Silti Suomessa ei koskaan varsinaisesti seurattu Rehn-Meidler-mallia vaan toimittiin enemmän improvisoiden (Suomessa hallitukset olivat lyhytikäisiä ja suunnitteluhorisontti usein sen mukainen, vaikka puolueiden ohjelmissa olikin pitkän aikavälin visioita).

Vallitseva ajattelutapa oli varsin kansallismielinen. 1970-luvulle saakka kilpailukyky miellettiin paljolti »meidän» yritystemme kyvyksi edustaa kansallista talouttamme kansainvälisessä kilpailussa. Yritykset tuottivat konkreettisia tavaroita Suomessa ja veivät niitä muualle maailmaan. Koulutuksen ja tiedepolitiikan avulla haluttiin varmistaa yritysten tekninen kehitys.

Tiedepolitiikan käsite otettiin Suomessa käyttöön 1960-luvulla ja teknologiapolitiikan käsite 1970-luvun puolivälissä. 1970-luvun puolivälissä puhuttiin myös tutkimuspolitiikasta ja – OECD:n mallia seuraten – innovaatiopolitiikasta. OECD ja

Ruotsi ovat olleet tiede- ja teknologiapolitiikan keskeiset esikuvat.

1980-luvulla Suomessa alettiin keskittyä aiempaa enemmän koulutukseen, teknologian kehittämiseen ja yritysten riskirahoituksen varmistamiseen julkisilla toimilla. Vuonna 1982 hallitus päätti nostaa tutkimuksen ja tuotekehityksen osuuden kansantuotteesta 2,2 prosenttiin vuoteen 1992 mennessä. Teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskus Tekes perustettiin vuonna 1983. Tekes on valtion virasto, joka aktivoi ja rahoittaa yritysten, yliopistojen ja korkeakoulujen sekä tutkimusyksikköjen tutkimus- ja kehitysprojekteja. Ei ole sattuma että Tekesin perustaminen ajoittuu samoihin aikoihin kun devalvaatiosykleistä pyrittiin eroon. Kun devalvaatiota ei enää haluttu tai voitu käyttää, vahvistui tarve varmistaa yritysten kilpailukyky muilla tavoin.

Yritysten globalisoituminen aiheutti pulmia. Talouden globalisaation myötä kilpailukyvyyn käsite muuttui melkein huomattavasti. 1980-luvulta lähtien kilpailukyvyssä on korostunut uusi vaatimus. Nyt »meidän» on osoitettava houkuttelevuutemme niiden ylikansallisten toimijoiden edessä, joiden päätökset ohjaavat rahavirtoja, investointeja ja tuotannon ja työpaikkojen sijaintia.

Suomi ei ole enää niinkään kansallinen »me» kuin enemmän tai vähemmän houkutteleva paikka eli toimintakenttä ylikansalliselle pääomalle, joka voi siirtyä muualle periaatteessa milloin vain. Valtion panostus tutkimus- ja tuotekehittelyyn tarkoittaa siten myös sellaisten yhtiöiden tukemista, joiden omistus on osin tai jopa melkein kokonaan Suomen ulkopuolella. Ei ole enää lainkaan yhtä selvää kuin aiemmin kenen tai minkä »kilpailukyvyistä» oikein on kyse.

Käsitteen hämärtymisestä huolimatta »kilpailukyky» on esitetty kansallisena eloonjäämiskysymyksenä. Retoriikka on purrut. Laman jälkeen monia asioita on voinut oikeuttaa yksinkertaisesti vain viittaamalla kilpailukykyimperatiiviin ja nopean yhtenäisen kansallisen toiminnan tarpeeseen. Talvisota yhdis-

ti suomalaiset. Kyse oli kansallisesta eloonjäämisestä. Kylmän sodan aikana Suomi ryhmittyi Paasikiven-Kekkosen linjan ja sosiaalidemokratian taakse. Kyse oli kansallisesta eloonjäämisestä. Vuoden 1991 jälkeen Suomea on ryhmitetty suuryhtiöiden kilpailukyvyyn taakse. Historian kaikuna kuulemme väitteen, että taas kyse on kansallisesta eloonjäämisestä.

Kilpailukykyimperatiivi on läpäissyt yhteiskunnan kaikki alueet. Kilpailukykyopista on asteittain muotoutunut eräänlainen teknoliberaali versio fasismista. Fasismi tavoittelee voimaa ja menestystä kansallisen yhtenäisyyden kautta. 1800-luvulla Italian sosialistit ryhtyivät perustamaan nimellä »fasci» kulkevia toimintaryhmiä. Nimitys otettiin vitsakimpusta ja sillä haluttiin symboloida työväen yhtenäisyyden voimaa. Benito Mussolini toimi yhden tällaisen sosiaalidemokraattisen fasci-ryhmän aktiivina, mistä nimitys hänen myöhemmin johtamalleen liikkeelle tuli.

Suomessa kysymys ei ole militarismista tai uuden Rooman rakentamisesta. Suomalaiseen lamanjälkeiseen kilpailukykyideologiaan ei liity väkivallan tai sodan ihailua. Suurista eroista huolimatta kilpailukykyideologiassa on yhtäkaikki samoja piirteitä kuin italialaisessa fasismissa.

Molempien ideologioiden pyrkimyksenä on keskittää valtaa ja luoda sellainen vahva valtio, joka pystyy panostamaan kaiken mahdollisen tekniikan ja tuottavuuden kehitykseen. Tekniikan ja tuottavuuden nopea kehitys vaatii kansallista yhtenäisyyttä ja sellaista johtajuutta, joka kykenee nopeasti ja kurinalaisesti tekemään myös »kipeitä ratkaisuja». Kilpailukykyvaltio asettaa kansalaisensa laajamittaiseen keskitettyyn kontrolliin työelämän kaikilla osa-alueilla ja pyrkii käyttämään todellisia tai simuloituja markkinoita maksimaalisen kurin ja yhteisen voiman maksimoimiseen.

Vapaaehtoisen työsopimuksen kääntöpuolena on aina ollut työnantajan valta yli työntekijöiden silloin kun he ovat työpai-

kalla, eli suuren osan ajasta. Tarvitaan lisää kuria, pakkoja ja tehokkuutta työpaikoille, jotta yhtenäinen Suomi pärjäisi kovassa maailmanlaajuisessa kilpailussa! Kilpailukyky vaatii myös kansallisten voimavarojen mobilisointia ja rankkoja uudistuksia! Tässä mielessä uusliberalismi on totalitaarinen oppi, yksilön vapaa-ajan vapausoikeuksien korostamisesta huolimatta.

Julkishallinnon uudistukset

Kun lama alkoi, oli uusliberalismi jo saavuttanut ideologisen johtoaseman. Siitä oli jo tullut sellainen yleisesti hyväksytty tiedollinen perusta, jonka kautta tilannetta ja tulevaisuuden vaihtoehtoja arvioitiin. Kylmä sota oli juuri päättynyt ja Neuvostoliitto sortunut. Elettiin maailmanhistorian sitä hetkeä, jolloin monet uskoivat maailmanhistorian päättyneen liberalismiin lopulliseen voittoon, kuten Francis Fukuyama esitti. Niinpä juuri kukaan ei kyseenalaistanut rahoitusmarkkinoiden vapauttamista sinänsä, korkeintaan varovaisuuden puutteen 1980-luvun lopulla.

Täysin vastoin maalaisjärkeä tai tutkimustietoa lamasta syytettiin sitä, että markkinat eivät olleet tarpeeksi vapaita Suomessa. Kuten Anu Kantola on väitöskirjassaan *Markkinakuri ja managerivalta: poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä* osoittanut, niin tämä epäuskottava tulkinta meni läpi jopa monien ay-johtajien keskuudessa. Niinpä Esko Ahon uusi porvarihallitus vastasi talouskriisiin tiukalla IMF-tyylisellä vyönkiristyskuurilla ja kiihdyttämällä uusliberaaleja uudistuksia Suomessa.

1980-luvulta alkaen myös suomalaisten yritysten sisällä on tapahtunut muutoksia toimintakäytännöissä ja valtasuhteissa. Kun rahoituspääoman asema on vahvistunut, yritysten toiminnan logiikka on muuttunut. Yritysjohdon täytyy kilpailla osakesijoittajien suosiosta, ja tuon suosion kestosta ei koskaan ole

mitään taetta.

Tärkeintä on ylläpitää positiivista kuvaa yrityksen näkymistä raporteissa, joita annetaan jopa neljännesvuosittain. Samantyyppinen tilanne vallitsi useissa maissa myös ennen 1930-luvun lamaa. John Maynard Keynes tiivistä rahoitusomistajien vaikutuksen 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten kokemusten perusteella:

Yhteiskunnan kokonaispääomasijoituksista on asteittain yhä suurempi osa siirtynyt sellaisten henkilöiden omistukseen, jotka eivät johda yrityksiä ja joilla ei ole erityistä tietoa kyseisen liiketoiminnan nykyisistä tai vastaisista olosuhteista. Tästä on ollut seurauksena, että kun ne henkilöt, jotka omistavat tai aikovat ostaa sijoituksen, arvioivat sen arvon, niin reaalisilla tiedoilla on tässä suhteessa entistä paljon vähemmän merkitystä.

Rahoitusomistajien näkökulmasta voi esimerkiksi näyttää, että työntekijöiden vähentäminen lisää aina tehokkuutta ja tuottavuutta. Samalla voidaan pitää koko ajan työntekijät epävarmuudessa ja pelossa. Jotta ihmisistä saadaan irti kaikki mahdollinen, irtisanomisten uhan pitää olla todellinen ja siitä pitää koko ajan olla riittävän vahvaa näyttöä.

Toisaalta vallitseva johtamisoppi väittää, että kepin lisäksi tarvitaan myös riittävästi porkkanaa. Kun »kannustimia» lisätään, tarkoittaa se käytännössä useimmiten sitä, että omistajien korkea voittoaste turvataan ja että ylimmän johtoportaalan palkkoja ja pääomatuloja lisätään mahdollisimman paljon – usein tavallisten työntekijöiden palkasta tai vapaa-ajasta tinkimällä.

Hierarkiat yritysten sisällä vahvistuvat. Yleinen trendi on ollut, että ammattijärjestöjen neuvotteluasema on heikentynyt suhteessa työnantajiin ja monia sääntöjä ja käytäntöjä on tehty työnantajan näkökulmasta »joustavammiksi». Työsuhteet ovat

keskimäärin aiempaa epävarmempia ja lyhytaikaisempia.

Vaikka valtioiden ja kuntien palveluksessa olevien ihmisten määrä on monien uusliberaalien uudistusten jälkeen suhteessa vähentynyt, niin vielä vuonna 2007 edelleen suuri osa suomalaisista – noin neljäsosa – työskentelee julkisella sektorilla. Uudet liikkeenjohtamisen periaatteet on ulotettu myös julkiselle sektorille.

Suomalaiset hallinnolliset uudistukset ovat osa maailmanlaajuista julkishallinnon muutosprosessia. Muutoksia on perustellut ja ohjannut hallintotutkimuksen oppi, joka tunnetaan nimellä New Public Management (NPM). Suomeen oppi on tullut ennen kaikkea OECD:n kautta ja saanut nimityksen »uusi julkisjohtaminen».

NPM-oppi määrittelee uudelleen julkishallinnon olemuksen, tehtävän, tavoitteet ja keinot. Julkishallinto määritellään uudelleen »palveluiden tuottamiseksi» ja sille asetetaan samat menestyksen kriteerit kuin markkinayrityksille. Keinoina voi olla paitsi yksityistäminen ja ulkoistaminen myös keinotekoisien »sisäisten markkinoiden» luominen.

NPM sai alkunsa Yhdysvalloissa 1970-luvulla. NPM ilmaantui samaan aikaan, kun amerikkalainen eliitti kääntyi talousliberalismin ja yhä yksipuolisemman ulkopolitiikan kannalle lähinnä siksi, että Yhdysvallat oli ajautunut talousvaikeuksiin ja sen kansainvälinen asema alkoi heikentyä. Yhdysvalloissa alettiin uskoa markkinoiden ylivoimaisuuteen eri alojen organisoinnissa. Tuottavuuden tehostamiseen pyrkinyt US Productivity Committee alkoi tuottaa suosituksia julkishallinnon uudistamiseksi. Yhdysvalloissa yhä useammat kaupungit, yliopistot ja muut organisaatiot alkoivat soveltaa markkinaoppeja jo 1970-luvun lopulla, ennen Reaganin valintaa 1980-luvulla.

NPM-opin mukaisia uudistuksia ajoivat erilaisilla kansainvälisillä areenoilla ennen kaikkea Reaganin ja Thatcherin hallitukset. OECD:n julkisen johtamisen komitea ja muut poikkikan-

salliset verkostot ovat olleet keskeisiä NPM-opin leviämässä. OECD:llä ei ole poliittista valtuutusta tehdä päätöksiä tai valmistella lakeja ja esityksiä. Sen valta perustuu uskoon luotettavasta tiedosta.

Tosin OECD:n tutkimustoiminta ei täytä vapaan tutkimuksen kriteereitä, sillä järjestön omaksuma linja on normi, josta sen tutkijat eivät saa juuri poiketa. Tästä huolimatta OECD onnistui 1960- ja 1970-luvuilla luomaan aseman objektiivisen taloudellisen tiedon tuottajana. Se on tehnyt monia aloitteita globaaleista taloussuudistuksista, joista osa on toteutunut.

OECD on myös vaikuttanut monien maiden talous- ja yhteiskuntapolitiikkaan vuosittain ilmestyvillä maakatsauksillaan, joissa annetaan hyvin yksityiskohtaisia politiikkasuosituksia. Sen näkemykset hyvästä talouspolitiikasta ja »terveistä rakenteista» perustuvat talousliberalismiin. Voidaan puhua myös oikeaoppisesta talousteoriasta ja -politiikasta. Ihanne on lähellä puhdasta ja valtion säätelystä vapaata kapitalistista markkinataloutta, jossa julkishallinnon rooli palvelujen tuottajana ja tulojen tasaajana on minimoitu.

OECD:n maaraportit valmistellaan osin konsultoimalla korkeimpia virka- ja liikemiehiä sekä keskuspankin johtoa. OECD:n viimeisen kymmenen vuoden ajan Suomi-raportit ovat esittäneet radikaalin ohjelman pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan riisumiseksi. Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuskoordinaattori ja ennustepäällikkö Eero Lehto kirjoittaa:

Juuri Suomea koskevissa raporteissa tämä ohjelmajulistus on esitetty erityisen suoraviivaisesti. Ruotsin kohdalla linja on pehmeämpi. Syy tähän on ilmeisesti se, että Ruotsin viranomaiset puolustavat Suomen viranomaisia hanakammin pohjoismaista yhteiskuntamallia.

OECD:n työ julkishallinnon kehittämisen parissa alkoi vuonna 1979, kun Madridissa järjestettiin konferenssi »Managing Change in Public Administration». Se johti aikanaan julkisen johtamisen komitean (PUMA, Public Management Committee) perustamiseen. Monien maiden virkamieseliitit ja hallitusten keskeiset ministerit ovat omaksuneet NPM-ajattelun tältä komitealta.

Keskeinen huolenaihe on ollut julkishallinnon »paisuminen», mutta julkilausuttuna tavoitteena ei aina suinkaan ole vain julkishallinnon pienentäminen vastaamaan perinteisen talousliberalismin oppeja vaan ainoastaan julkishallinnon tehostaminen ja »uudistaminen». NPM-teoreetikot alkoivat puhua hallinnasta (governance) hallinnon (administration) sijasta. Haluttiin eroon sellaisesta modernista valtiosta, jossa lainsäädäntö- ja toimeenpanovalta on selkeästi erotettu ja jossa vakaus, laillisuus, menettelytavalliset säännöt ja demokratia ovat keskeisiä periaatteita.

Tilalle alettiin luoda järjestelmää, joka tuottaisi asiakkaiden tarvitsemat palvelut mahdollisimman tehokkaasti suhteessa heidän odotuksiinsa ja tarpeisiinsa. Ihanteeksi otettiin kilpailulliset markkinat. Markkinoista tehtiin mittapuu myös julkishallinnolle. Markkinaihanteen mukaisesta julkishallinnosta tuli joko hallintaa, jossa julkinen ja yksityinen sekoittuvat, tai sitten yksinkertaisesti vain »julkista liikkeenjohtamista».

NPM-ideologit suosittelivat myös monien alojen yksityistämistä, toimintojen ulkoistamista ja kilpailuttamista, julkisen ja yksityisen raja-aidan madaltamista ja erilaisia strategisia »kumppanuuksia» julkisten ja yksityisten organisaatioiden välillä. Tavoitteena on ollut myös hallinnon hajauttaminen ja hajautettujen osien tekeminen tulostavaksi liiketaloudellisessa tai sille analogisessa mielessä.

Siinä määrin kuin hallinnon uudistukset ovat nousseet julkiseksi ja avoimen poliittiseksi kysymykseksi, myös kansalaisten mielipide on ainakin vaalien aikana pitänyt ottaa huomioon. Monia äänestäjiä on houkuteltu hyväksymään NPM-opit veto-

amalla ajatukseen julkisten palvelujen tehostamisesta ja asiakaslähtöisyydestä.

NPM ei siis aina tarkoita avointa kritiikkiä demokraattisen hyvinvointivaltion periaatteita kohtaan. Silti se on yhdistetty ennen kaikkea 1980- ja 1990-lukujen uusoikeistolaisiin hallituksiin. NPM on myös lähellä Francis Fukuyaman teesiä historian lopusta, jonka mukaan historian päätepiste on länsimainen liberalismi. Teesin mukaan läntisen liberalismiin voittokulun jälkeen yhteiskunnan organisointiperiaatteet eivät enää voi kehittyä – mahdollista on ainoastaan luisuminen historian vaiheissa taaksepäin sotien ja konfliktien maailmaan.

Myös NPM-teoreetikot uskovat löytäneensä objektiivisen ja lopullisen totuuden hallinnan ongelmiin. Ennen 1990-luvun uudistuksia myös suomalaista hallintokulttuuria leimasivat tiukka laillisuus ja tasapuolisuus sekä perinteinen virkamiesetiikka. Uusliberalistien pääidea on, että kun valtion hierarkkinen byrokratia hylätään ja korvataan liikemaailman joustavuudella ja tehokkuudella, niin »ylisuureksi paisuneen» julkisen sektorin ongelmat kyllä ratkeavat.

1990-luvulla tätä oppia on täsmennetty ja muunneltu, mutta sen ydin on säilynyt muuttumattomana. Hallintouudistuksia on yleensä toteutettu samaan aikaan, kun tulojen uudelleenjakoa on vähennetty tai siitä on luovuttu ja kun monia hyvinvointi- ja koulutuspalveluja on alettu tarjota kaupallisesti.

Vaikka monissa yksityiskohdissa on OECD-maissa edetty eri tavoin ja päädytty hieman erilaisiin ratkaisuihin, voidaan sama perusmalli löytää niistä kaikista. Suomessa uutta oppia ovat levittäneet ja soveltaneet 1980-luvulta lähtien muun muassa Elinkeinoelämän valtuuskunta, Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen (VATT) tutkijat sekä valtiovarainministeriön ja kauppa- ja teollisuusministeriön korkeat virkamiehet.

Hallinnon uudistukset on Suomessa suunniteltu ja toteutettu poikkeuksellisessa yhteisymmärryksessä johtavien politiik-

kojen ja virkamiesten kesken. On tuskin liioiteltua puhua eräänlaisesta hallinnon uudistukseen osallistuneesta sisäpiiristä, jonka ovat muodostaneet hallituksen avainministerit (pää- ja valtiovarainministeri), valtiovarainministeriön johtavat virkamiehet sekä useimmat uudistukset suunnitellut valtiovarainministeriön hallinnon kehittämisosasto. Mukana on ollut myös hallinnon tutkimukseen ja arviointiin erikoistunut asiantuntijoiden suppea ydinjoukko. Suomalainen hallintoeliitti on ollut tiiviissä yhteydessä ulkomaisiin kollegoihinsa erityisesti OECD:n julkisen hallinnon komitean PUMA:n kautta.

NPM-opin perusohje on luoda kilpailulliset yksityiset markkinat aina kun mahdollista. Uudet managerialistiset käsitteet – kuten tehostaminen, tulosohjaus, budjettikehys – on sittemmin otettu osaksi »normaalia» hallintokieltä kaikilla julkishallinnon alueilla, myös esimerkiksi yliopistoissa. Liikelaitosuudistus salli »palveluntuottajille» aikaisempaa huomattavasti laajemman taloudellisen ja toiminnallisen autonomian.

Laki valtion liikelaitoksista säädettiin jo 1987. Posti- ja telelaitos sekä Valtion rautatiet liikelaitostettiin vuonna 1990. Ahon hallituskaudella liikelaitostaminen muuttui yhtiöittämiseksi siten, että vuosikymmenen loppuun mennessä liikelaitoksia oli jäljellä ainoastaan kuusi ja valtionyhtiöitä (ja yksityistettyjä yhtiöitä) huomattavasti enemmän. Lipposen hallituskausien aikana »omistuspohjaa on laajennettu» edelleen.

Tulosbudjetointiin siirryttiin asteittain kaikilla hallinnonaloilla vuosina 1991–1995. Siirryttiin myös kehysbudjetointiin ja tulossopimusmenettelyyn. Perusteena oli halu ratkaista ongelmia, joita julkisten menojen kasvu ja julkisen hallinnon »tehotomuus» aiheutti. NPM-opin mukaisesti vanhan hallintotavan ja budjetoinnin katsottiin olevan tehotonta (jäykkää, byrokraattista ja vastuutonta). Uudistukset pohjautuivat osin myös kansalaisten valituksiin virastojen ja laitosten byrokraattisuudesta. Holkerin hallitus korosti erityisesti asiakkuusajattelua ja hallintoa ohjaa-

van normiston purkamista. Sekä hallitusohjelmassa että muissa toimitissa korostetaan »palvelun ja laadun parantamista».

Vuonna 1988 valtio, kunnat ja henkilöstöjärjestöt antoivat palvelujulistuksen, jossa sitouduttiin parantamaan julkisia palveluita. Samoihin aikoihin käynnistetyin palveluhankkeen avulla etsittiin hyviä käytäntöjä palvelujen parantamiseksi. Vuosina 1988–1989 kumottiin satoja normipäätöksiä, minkä vuoksi laistosten, virastojen ja kuntien autonomia ja vastuu kasvoivat. Hallituksen päätöksellä (1989) myös lupahallintoa kehitettiin aiempaa yksinkertaisemmaksi ja vähemmän sääteleväksi.

Hallintoa siis uusliberalisoitiin. Monet paljon myöhemmin toteutetut uudistukset alkoivat itää valtiovarainministeriön virkamiesten suunnitelmissa jo 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa. Hyvänä esimerkkinä tästä käy esimerkiksi alivaltiosihteeri Juhani Kivelän kirjoitus *Kansantaloustieteellisessä aikakauskirjassa* vuonna 1990. Kivelä totesi huolestuneena julkisten alojen tuottavuuskehityksen jälkeenjääneisyyden ja kävi systemaattisesti läpi aloitetut uudistukset. Valtiovarainministeriön finanssineuvos Vesa Rantala vaati palkkausjärjestelmän uudistamista jo vuonna 1990. Rantalan ideana oli venyttää palkkahaitaria yksityisen sektorin malliin:

Palkkausjärjestelmiä on uudistettava siten, että palkkauksen perusteina ovat kannustavan palkinnan vaateet. Näitä ovat tehtävän vaativuus, henkilökohtainen työsaavutus, toiminnan tuloksellisuus sekä oikea suhde yleisten työmarkkinoiden palkkaukseen eri aloilla, toiminnoissa ja paikkakunnilla.

Esko Ahon hallitus aloitti pitkälti samoilla linjoilla kuin edellisenkin hallitus. Vastuuta oikeaoppisesta sopeutumisesta lamaan – pyrkimyksestä tasapainottaa alijäämäistä budjettia – siirrettiin kunnille hallinnon hajautuksen nimissä. Ahon, valtiovarainmi-

nisteri Viinasen ja silloisen valtiovarainministeriön budjettipäällikön Raimo Sailaksen johdolla valtiontalous ohjattiin kuitenkin yhä tiukemmalle säästölinjalle.

Hallinnon uudistamisessa alkoi näkyä yhä voimakkaammin NPM-oppi. Aiempien uudistusten toteuttamisen ohella alettiin suunnitella uusia toimia, joilla julkista taloutta voitaisiin pienentää ja sen toimintaa tehostaa. Lukuisista lehtikirjoituksista ja haastatteluista voi päätellä, että erityisesti Sailas ajoi voimakkaasti valtionhallinnon kulujen leikkauksia ja hallinnon »rationalisoimista». Monet Sailaksen linjauksista toteutettiin Ahon ja Lipposen hallituskausilla.

1990-luvun alun porvarihallituksen näkyvimpiä hahmoja oli kokoomuksen Iiro Viinanen. Valtiovarainministeri Viinanen perusteli rajuja sosiaaliturvan ja muiden menojen leikkauksia Suomen valtion luottokelpoisuudella. Todellisenä uhkana oli kuitenkin vain julkisen velan korkoprosentin hyvin pieni nousu.

Kuva: Hannu Lindroos/Skoy

Leikkillisesti voi todeta, että menossa on jo viides Raimo Sailaksen hallitus. Sailas toimi Esko Ahon hallituksen (1991–95) aikana valtiovarainministeriön budjettiosaston budjettipäällikkönä ja vuodesta 1995 lähtien hän on ollut pysyvä valtiosihteeri.

Noora Jokinen kirjoitti *Ylioppilaslehdessä*, että »valtiosihteeri Sailas tunnetaan kovana vallankäyttäjänä, jonka viesti kansalaisille tuntuu jatkuvasti olevan sama: kivaa saa olla vain niillä, joilla on varaa huvitella omalla kustannuksella. Yhteiselle pussille on turha kurkotella. Sailas ansaitsi maineensa kuuluisalla leikkauksistallaan vuonna 1992 toimiessaan valtiovarainministeriön budjettiosaston päällikkönä. Sailaksen paperi ykkönen karmi kansan selkäpiitä ainakin yhtä paljon kuin nyt puheena oleva työllisyysryhmän raportti. Paitsi selkäpiissä, leikkaukset tuntuvat myös kukkaroissa. Huomattava osa leikkauksista toteutui: tukia ja etuisuuksia karsittiin.»

Monissa maissa uusliberalismi on tarkoittanut, että valtiovarainministeriön asema on tullut aiempaa paljon vahvemmaksi. Useimmilla ministeriöillä on vastuullaan erilaisten toimintojen ja palvelujen kehittäminen ja siten intressi saada lisää julkisia varoja käyttöönsä. Valtiovarainministeriö toimii päinvastoin. Sen tehtävänä on valvoa valtion tulojen ja menojen suhdetta.

Oikeaoppisen liberaalin talousteorian mukaan valtion täytyy elää samoin kuin kotitalouden. Tulojen ja menojen pitäisi olla kaikissa tilanteissa tasapainossa. Jos valtiolla on velkaa, vielä parempi olisi, että tuloja olisi enemmän ja niitä käytettäisiin velan poismaksuun.

Lisäksi kun valtioilla on velkaa kansainvälisillä rahoitusmarkkinoilla, niiden toimintaa tarkkailevat luottokelpoisuutta arvioivat yritykset kuten yhdysvaltalaiset Standard & Poor ja

Moody's. Luottokelpoisuus laskee, jos velkaantunut valtio ei kiristä vyötä. Jos luottokelpoisuus laskee, korot nousevat ja velkojen hoitamisen kulut lisääntyvät. Tätä vaikutusta on myös helppo liioitella, jotta toivotut säästöt ja leikkaukset saadaan toteutettua. Jos menoja saadaan leikattua, myös suuryritysten ja rikkaiden veroja voidaan alentaa.

Kun valtiovarainministeriöiden asema vahvistuu, esiin nousee väistämättä raimosailaksia. Kansan valitsevat poliitikot elävät vaalista toiseen ja heidän aikahorisonttinsa on usein lyhyt. Sailaksen tapaiset virkamiehet ovat voineet olla samassa ministeriössä suunnittelemassa muutoksia ja uudistuksia vuosikymmeniä.

Suuri osa poliitikkojen ajasta menee kokouksissa istumiseen ja edustamiseen. Virallisissa kissanristiäisissä he lukevat virkamiesten kirjoittamia tylsiä ja mitäänsanomattomia puheita. Monien mieli askartelee seuraavassa naistenlehden haastattelussa, illalla nauhoitettavassa TV:n viihdeohjelmassa tai iltalehtien lööpeissä, jotka kertovat viimeisimmät juorut heidän laihdutuskuureistaan ja rakkauselämän käänteistä. Puolueaktivismiin laskeettua mediamenestystä on tullut poliitikkojen elinehto, ja samalla media on kaupallistunut.

Raimosailaksilla on siten hallussaan kaikki aika ja tila suunnitella seuraavia uusliberaaleja uudistuksia.

.....

Vuonna 1991 annettiin valtioneuvoston periaatepäätös valtion henkilöstöpolitiikan ja -hallinnon kehittämisestä. Heti seuraavana vuonna hallitus teki uuden päätöksen julkisen talouden uudistamiseksi. Pyrkimyksenä oli »tehostaa» hallinnon toimintaa ja »palvelujen tuottamista». Erilaisten käyttömaksujen perintää lisättiin; laitoksia ja virastoja rohkaistiin ulkoistamaan toiminto-

jaan ja lisäämään erilaisten ostopalvelujen käyttöä.

Tärkeänä voidaan pitää 1991 käynnistettyä keskushallinnon rationalisoimishanketta. Siinä ehdotettiin toimenpiteitä valtionhallinnon palvelun parantamiseksi sekä tuloksellisuuden ja tuottavuuden lisäämiseksi. Mietinnössä suositeltiin muun muassa keskushallinnon muuttamista yksiportaiseksi, kustannuksien karsimista ja organisoinnin joustavoittamista.

Valtioneuvosto teki maaliskuussa 1993 periaatepäätöksen toimenpiteistä keskushallinnon ja aluehallinnon uudistamiseksi. Valtionapu-uudistus astui voimaan samana vuonna. Uudistuksen perusajatuksena oli tehdä valtionavusta laskennallinen sen sijaan, että se perustuisi palveluiden tuottamisesta aiheutuneisiin eli todellisiin kustannuksiin. Tarkoituksena oli myös kannustaa kuntia taloudellisuuteen ja vähentää valtionapumenoja.

Laman ja säästöjen oloissa tämä tarkoitti käytännössä monien julkisten palvelujen ja tulonsiirtojen leikkaamista, koska kunnilla ei ollut varaa pitää niitä yllä. Monien kuntien talousvaikeudet ovat jatkuneet myös laman jälkeen. Myöhemmät uudistukset ovat liittyneet lähinnä kantokykyluokituksen hienosäätöön.

Suuri osa valtion liikelaitoksista yhtiöitettiin jo Holkerin hallituksen aikana. Varsinainen yksityistäminen – osakkeiden myyminen ulkopuolisille joko kokonaan tai osittain – aloitettiin kuitenkin vasta 90-luvulla, jolloin siitä tuli osa Ahon hallituksen talous- ja elinkeinopolitiikkaa.

Lipposen ensimmäinen hallitus jatkoi Ahon hallituksen tiukkaa budjettikuria. Valtiontalouden alijäämää pyrittiin korjaamaan monenlaisin keinoin. Oikeutusta säästölinjalle on etsitty muun muassa viittaamalla EMU:uun liittymisen ehtoihin, joiden mukaan inflaatio ja korkotaso oli pidettävä alhaalla.

Rahoitusta haettiin nyt entistäkin hanakammin valtionyhtiöiden osuuksien myymisellä. Valtio on luopunut (laskentavasta riippuen) 20–30 yhtiön koko omistuksesta tai ainakin määräysvallasta vuosina 1987–2004, niistä suurin osa Lipposen kaudella.

Mukana on esimerkiksi Sampo (entinen Postipankki ja Leonia), Valmet, Sisu, Rautaruukki, Partek ja Engel-yhtymä. Yksityistämisestä saadut varat on käytetty valtion velkojen maksamiseen ja vuosibudjettien katteeksi. Osuuksia on myyty myös muutamasta muusta valtiollisesta suuryhtiöstä, esimerkiksi Sammosta ja Fin-nairista. Tämän lisäksi eduskunnan myöntämiä myyntivaltuuk-sia on vielä käyttämättä.

Suuri osa 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun hallinnon uudistamistoimenpiteistä on tavoitellut hallinnon ja palvelujen laadun kohottamista. Tulos- ja kehityskeskustelut ovat yleisty-neet tulosjohtamisen ja siihen 1990-luvun lopulla liitetyn johta-miskoulutuksen myötä. Demokratian ja virkamiesetiikan sijasta uusi julkisjohtamisoppi peräänkuuluttaa tiukkaa johtajuutta.

Myös kalliita, mutta tieteellisessä katsannossa täysin tyh-jänpäiväisiä konsulttipalveluja on käytetty muutosten suunnitte-luun, kouluttamiseen ja laadunarviointiin (osa konsulttifirmois-ta on entisten virkamiesten perustamia yrityksiä). Uudistusten myötä on syntynyt kokonainen konsultointi- ja arviointiteolli-suus. Konsulteille uudistukset ovat olleet kultakaivos.

Ehkä tärkein 2000-luvun alkupuolen reformi on ollut val-tionhallinnon palkkaus uudistus. Se on olennainen osa tuloso-hjausta ja sen tehostamista. Ideana on ollut, että tulospalkkausta aletaan käyttää palkintomuotona kaikissa virastoissa ja laitoksis-sa. Työryhmän mielestä »hyvin toimiva tulospalkkiojärjestelmä parantaa viraston tuloksellisuutta; lisää tavoite- ja tulostietoi-suutta, tukee toiminnallisten ja taloudellisten tulostavoitteiden saavuttamista ja toimii viraston kehittämisen välineenä. Avoimen keskustelun myötä se myös parantaa johtamista ja yhteistoimin-taa sekä kannustaa henkilöstöä parempiin suorituksiin.»

Yliopistoissa tällaista hedonistista ohjailua ja tayloristista liukuhihna-ajattelua on inhottu laajalti. Varsinkin ihmistieteilijät ovat kritisoineet uudistuksia, ja heidän luulisi tietävän jotain siitä mistä puhuvat.

Määräaikaisena laitosjohtajana jouduin vastuuseen uuden palkkajärjestelmän sisäänajosta Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitoksella. Samaan aikaan oli käynnissä myös muun muassa tutkimuksen arviointi ja laaja tutkinnonuudistus, jossa suomalaisia tutkintoja tehtiin EU-yhteensopiviksi.

Erityisesti juuri palkkauudistus merkitsi kuitenkin minulle ja monille muille koko yliopiston idean romuttamista. Kevättalvella 2005 erosin laitosjohtajan tehtävästä vastalauseena uuden palkkajärjestelmän toteuttamiselle yliopistoissa ja kirjoitin asiasta myös avoimen kirjeen rehtori Ilkka Niiniluodolle. Kansainvälisen oikeuden professori Martti Koskeniemi kirjoitti vastaavan kirjeen Niiniluodolle ja julkaisi sen myös *Helsingin Sanomissa*.

Tästä alkoi protesti uutta palkkajärjestelmää vastaan. Arvostelu ei kuitenkaan kohdistunut pelkästään palkkauksen uudistamiseen vaan koko tulosjohtamisen periaatteisiin ja vaikutuksiin yliopistoissa. Yli 3000 yliopistolaista allekirjoitti vetoomuksen opetusministerille, ja joukko tunnetuimpia oikeusoppineita ja yhteiskuntatutkijoita kirjoitti asiasta myös kantelun oikeuskanslerille (Suomen perustuslaki takaa periaatteessa yliopistojen itsehallinnon ja tieteiden ja taiteiden vapauden).

Vetoomus sivuutettiin nopeasti. Eduskunnan oikeusasiamies hylkäsi kantelumme sillä perusteella, että vaikka oletetut vaikutukset ovatkin perustuslain vastaisia, niistä ei vielä ole empiiristä näyttöä.

Amerikkalainen kirjailija Joseph Heller julkaisi vuonna 1961 satiirisen romaanin *Catch-22*. Se perustuu osin hänen omiin kokemuksiinsa Yhdysvaltain ilmavoimissa toisen maailmansodan aikana. *Catch-22* on byrokraattisen toiminnan ja järjelyn mestarillinen kritiikki.

Ilmaisu »catch-22» viittaa itsensä kumoavaan kehämäiseen logiikkaan, joka ei jätä mitään toisin toimimisen tai ajattelun mahdollisuutta. Se on yleinen laki ja byrokraattinen periaate, jonka olemassaolo on kuitenkin aina epävarmaa.

»Catch-22» esimerkiksi sanoo, että sitä toimeenpanevien viranomaisten ei tarvitse osoittaa, että »catch-22:ssa» on sellainen pykälä, jota vastaan syytetyt olisivat rikkoneet. Sillä ei ole väliä onko »catch-22» oikeasti olemassa vai ei, sillä viime kädessä sitä toimeenpanevilla viranomaisilla on raaka voima puolellaan.

Suomalaiset julkishallinnon uudistukset on toteutettu pitkälti »catch-22» -logiikalla. Hyvä esimerkki on käsite »muutosvastarinta». Jos kukaan ei sano uudistuksia vastaan mitään, sen tulkitaan tarkoittavan, että ihmiset laajalti tukevat niitä ja hyväksyvät niiden perusteet. Jos joku vastustaa uudistuksia, niin se puolestaan tarkoittaa, että tuo henkilö on hankala konservatiivi, joka suhtautuu edistykseen samalla tavalla kuin isomummo aikoinaan puhelimen ja auton tuloon.

Koska ihmisillä on taipumusta suhtautua kaikkeen uuteen aina epäillen, niin »muutosvastarintaa» aina esiintyy. Tekniikan kehitys, laadun parantaminen ja tuottavuuden lisääminen kuitenkin edellyttävät, että muutosvastarinta saadaan tukahdutettua ennen kuin se pääsee häiritsemään välttämättömiä ja joskus »kipeitäkin» uudistuksia. Hitaat maat eivät pärjää kovassa kansainvälisessä kilpailussa, ja siksi johtajien tehtävä on toteuttaa päätökset nopeasti ja kurinalaisesti.

Identiteetin läntistyminen ja EU-jäsenyys

Kylmän sodan ja nopean taloudellisen kasvun aikana Suomi oli tapana ymmärtää »rauhanomaiseksi, itsenäiseksi ja puolueettomaksi maaksi, joka on idän ja lännen välissä, ja joka voi myös toimia jonkinlaisena sillanrakentajana näiden välillä». Tunnetussa uudenvuodenpuheessaan 1961 Kekkonen puhui »kohtalokkaan erikoisaseman kääntämisestä hyödyksi itselle ja muille» sillanrakentajatehtävän kautta.

Tämä itseymmärrys kulki käsi kädessä sen ajatuksen kanssa, että talous- ja yhteiskuntapoliittisesti Suomi seuraa Ruotsin kolmatta tietä. Lisäksi sosiaalidemokraattinen Pohjola oli usein kolmannen maailman puolella erilaisissa kiistakysymyksissä esimerkiksi YK:ssa ja harrasti omaehtoista kehitysyhteistyötä.

Kylmän sodan päättymisen jälkeen tästä mallista on siis monin osin luovuttu. Suomesta on tehty uusliberaali länsimaa myös ulkosuhteissaan.

Ulkopolitiikka koostuu sanoista ja teoista. Tärkein yksittäinen teko 1990-luvulla oli Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi. Suomalaiset ovat myös tehneet monta muuta olennaista käytännöllistä linjausta. Esimerkiksi kehitysapu romahti laman jälkeen. Laman jälkeen avun taso on noussut vain hitaasti ja kivuliaasti. Jäljelle jäänyt apu on kanavoitu osaksi läntisiä monenkeskisiä järjestelmiä (varsinkin Maailmanpankin ja EU:n rooli on ollut tärkeä).

YK:n sijasta suomalainen rauhanturvatoiminta alistettiin Naton alaisuuteen. Suomi on pääsääntöisesti tukenut Yhdysvaltain sotia ja pommituksia, myös maksamalla jälleenrakennustöitä. Suomalaiset asejärjestelmät on tehty Nato-yhteensopiviksi. Naton varsinaiseksi jäseneksi Suomi ei kuitenkaan ole vielä hakeutunut, mikä on ainoa särö muuten jokseenkin puhtaassa länsi-identiteetissä.

Ensimmäiset yritykset avata keskustelu Suomen liittymisestä Euroopan yhteisöön tehtiin jo 1980-luvun loppupuolella. Eurooppa-intoilijat peräänkuuluttivat avointa keskustelua, mutta eivät tietenkään itse sanoneet avoimesti omaa mielipidettään asiasta (olen loputtoman kyllästynyt suomalaisiin puheenvuoroihin, joissa peräänkuulutetaan »keskustelua» jostain aiheesta).

Kulissien takana kuitenkin alettiin valmistella Suomen uusia valintoja. Teollisuus pani toimeen selvityksen mahdollisesta EY-jäsenyydestä ja sen vaikutuksista jo vuonna 1987. Kaikessa hiljaisuudessa suomalaista lainsäädäntöä alettiin harmonisoida

EY:n säädösten kanssa (mitä myös Euroopan talousalue edellytti). Kylmän sodan päättyminen ja Neuvostoliiton romahdus vuonna 1991 avasivat portit täysjäsenyydelle. Ruotsi päätti hakea jäsenyyttä lokakuussa 1991 ja Suomi seurasi perässä maaliskuussa 1992.

Presidentti Koivistolle hakemus saattoi olla myös turvallisuuspoliittinen valinta, mutta useimmille jäsenyyden kannattajille kyse oli oletetuista taloudellisista eduista tai Suomen kuulumisesta Eurooppaan tai länteen.

Anne Kosken väitöskirjassa *Niinkö on jos siltä näyttää?* päätellään, että ratkaiseva asia EU-kansanäänestystä edeltäneissä keskusteluissa oli mielikuvat. Lukemattomissa mediakuvin Suomi liitettiin toistuvasti osaksi eurooppalaisten tai läntisten maiden yhteisöä ja päätöksentekoa, vaikka todellisuudessa suomalaiset poliitikot olisivat olleet vain pelkkiä sivustaseuraajia. Koski myös esittää, että »Suomen EU-jäsenyys olisi voinut jäädä toteutumatta, mikäli Maastrichtin sopimuksen ulkopoliittisista vaikutuksista olisi kerrottu selkeästi alusta alkaen ja mikäli jäsenyyssopimuksen kaikki maataloutta koskevat yksityiskohdat olisi tuotu selkeästi esiin». Poliittinen suostuttelu edellyttää usein mielikuvien muokkaamista.

Suomen uutta läntistä identiteettiä on rakennettu erilaisten julkisten keskustelujen kautta. Yhä kaupallisempien periaatteiden mukaan toimivalla medialla on ollut olennainen rooli näiden keskustelujen valikoinnissa ja esittämisessä. Osa keskusteluista on ollut kiinni menneisyyden traumoissa. Vuonna 2007 Kekkosen aikakausi on jo kaukaista menneisyyttä, mutta 1990-luvun alussa kylmän sodan traumat olivat vielä kirkkaasti muistissa. Kylmän sodan aikana vaiennettu suomalainen oikeisto nosti esiin vanhoja kiistakysymyksiä ja vaati kriittistä tilintekoa Kekkosen aikaan.

Toisaalta uusliberalismin nousu ja maailmanhistorian käänteet nostivat esille myös opportunisteja, jotka halusivat ottaa uudesta tilanteesta irti kaiken mahdollisen. Yksi tapa oli »rohkeasti» peräänkuuluttaa »avointa keskustelua» Nato-jäsenyydes-

tä, mutta välttää itse sanomasta selkeästi yhtään mitään.

Kaikkein olennaisimmat keskustelut koskivat kuitenkin yhtäältä EU-jäsenyyttä ja toisaalta hyvinvointivaltion tulevaisuutta. Keskustelu hyvinvointivaltion tulevaisuudesta jatkuu edelleen. Tosin jo vuosia kyse on ollut lähinnä siitä, kuinka nopeasti erilaiset uusliberaalit uudistukset toteutetaan (yhden muutoksen onnistunut vastustus on yleensä tarkoittanut vain sen lykkääntymistä, sillä politiikan asialista on ollut täysin uusliberalistien hallussa). Viimeinen suuri ja edelleen auki oleva keskustelu koskee Natoa ja Suomen mahdollista täysjäsenyyttä.

Keskustelu menneisyydestä järjestää poliittista nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Keskustelu vuoden 1961 noottikriisistä oli aikanaan tärkeä esimerkki vanhojen traumojen käsittelystä ja kylmän sodan aikaisen oikeiston uudesta noususta. Itse noottikriisi alkoi 30. lokakuuta 1961 Neuvostoliiton jätettyä Suomelle nootin, jossa se YYA-sopimuksen mukaisesti esitti konsultaatioita »toimenpiteistä molempien maiden rajojen puolustuksen turvaamiseksi Länsi-Saksan ja sen kanssa liitossa olevien valtioiden taholta ilmenevän sotilaallisen hyökkäyksen uhan johdosta».

Kolmekymmentä vuotta myöhemmin käydyssä noottikriisidebatissa oli kyse siitä, kuinka oikeutettuja Kekkosen toiminta, valta-asema ja suhteet neuvostojohdtoon lopulta olivat. Hannu Rautkallion *Novosibirskin lavastus* (1992), joka nimensä mukaisesti väitti noottikriisin olleen vain KGB:n lavastus Kekkosen uudelleenvalinnan varmistamiseksi, ja Juhani Suomen Kekkosta puolustanut *Kriisien aika* (1992) eivät olleet poikkeuksia.

Ulkopuoliset arvioivat Hannu Rautkallion ja Juhani Suomen debatin kantoja ja poliittisia johtopäätöksiä. Tyypillinen loppupäätelmä oli: Kekkonen oli kyllä kietoutunut liian syvälle Moskovan valtavarkostoihin, mutta Rautkallio ampuu yli kaikkein kovimmissa syytöksissään. Nämä kompromissiarvostelmat olettivat tyypillisesti, että kyllä Suomen olisi pitänyt olla enemmän »lännen leirissä», joskin puolueettomana valtiona. Tällaiset

historian uudelleen tulkinnat valmistelivat osaltaan myös Suomen uudelleen määrittelyä läntiseksi maaksi. Identiteetin muutos edellyttää aina historian uudelleen tulkintaa.

Risto E. J. Penttilän ja kumppaneiden vuonna 1994 aloittamassa nuorsuomalaisuus-keskustelussa oli jossain mielessä kyse paluusta ensimmäisen tasavallan oppiin, jonka mukaan Suomen puolueettomuus ei ole tarpeen. Perinteisen nuorsuomalaisen opin mukaan on pikemminkin syytä etsiä turvaa Venäjää vastaan.

Tosiasiassa uusnuorsuomalaisuus sai vähemmän Venäjänvastaisen ja enemmän uusliberalistisen tai libertarianistisen sisällön. Oppi sopeutettiin »ajan henkeen». Nuorsuomalaisella puolueella oli parhaimmillaan kolme kansanedustajaa. Alun medianäkyvyydestä huolimatta puolueen menestys osoittautui varsin vaatimattomaksi. Sen kohtalo – puolue lopetti toimintansa vuonna 1999 – kertoo, kuinka vaikeaa Suomessa on ollut nousta esiin Friedrich Hayekin ja Milton Friedmanin ajatuksilla, riippumatta siitä kuinka paljon niitä on pehmennetty ja esitetty myös sosiaalisesti vastuullisina oppeina.

1990-luvun ehkä kiivain debatti koski kuitenkin EY-jäsenyyttä. Kannattajat turvautuivat useimmiten taloudellisten hyötyjen ja haittojen arviointiin ja katsoivat, että ulkopuolelle jääminen johtaa taloudelliseen ja poliittiseen marginalisaatioon. Perusteena käytettiin myös Suomen länsimaalaisuutta – länsimaista »imagoa» – sekä niitä turvallisuustakuita, joita Suomen EY-jäsenyys epäsuorasti toisi. Esimerkiksi Mauno Koivisto katsoi muistelmissaan, että turvallisuuspolitiikka oli keskeinen syy hakea EY-jäsenyyttä:

EY-jäsenyyden turvallisuuspoliittiset vaikuttimet ja vaikutukset edellyttivät malttia. Turvallisuuspoliittiset syyt olivat mielestäni se näkökohta, joka kaikkein voimakkaimmin puhui siihen suuntaan, että meidän piti EY:hyn liittyä. Taloudelliset syyt olivat kuitenkin toisen luokan kysymyksiä.

Mutta tätä minun ei pitänyt mennä julkisuuteen sanomaan. Siihen argumenttiin ei pitänyt mennä viittaamaan. Perustelin tätä sillä, että jos me sanoisimme, että turvallisuuspoliittisista syistä meidän tulisi liittyä, eikä liittyminen sitten toteutuisikaan, niin mikä meidän asemamme sitten olisi. Minun arvioni mukaan se olisi heikompi.

»Turvallisuuspoliittiset syyt» tarkoittavat tässä käytännössä ennen kaikkea sitä, että EY-jäsenyys tarjoaisi suoraan tai epäsuoraan turvaa mahdollista Venäjän »epävakautta» ja uhkaa vastaan. Turvaa voidaan siis tässä ajattelussa hankkia kytkemällä Suomi lähemmäksi länttä, vaikka sitten vain Euroopan yhteisöön.

Teollisuuden näkökulmasta turvallisuuspolitiikka oli kuitenkin toissijainen kysymys. Myös suuri osa eduskunnassa käydyistä keskusteluista koski jäsenyyden taloudellisia hyötyjä ja haittoja. Kansanäänestystä edeltäneissä keskusteluissa puhuttiin paljon hyvinvointivaltion tulevaisuudesta. Kannattajat vakuuttivat, ettei EU sinänsä merkitse uhkaa hyvinvointivaltiolle. Silti uusliberalismin hyväksyneet poliitikot ja asiantuntijat kannattivat pääsääntöisesti jäsenyyttä, kun taas muut vastustivat.

Median rakentamissa mielikuvissa tärkeintä näytti olevan kuuluminen länteen. Kansanäänestyksen aikoihin päälinja oli, että kysymys Suomen markasta ja Euroopan raha- ja talousunionista EMU:sta on erillinen.

Kun Suomi oli liittynyt unioniin, vallitseva tulkinta muuttui. Esimerkiksi pääministeri Lipposen linja oli, että Suomi on jo sitoutunut Maastrichtin sopimukseen ja siten myös EMU:uun. Vuosina 1999–2001 Suomen markka korvattiin eurolla pelkkänä teknisenä toimenpiteenä. Itsenäisen Suomen Pankin rahapolitiikan aika oli ohi. Euroopan keskuspankki noudattaa Milton Friedmanin monetaristisia talousoppeja, ja se on eristetty tietoisesti demokraattisen politiikan ulkopuolelle.

Varsinkin laman aikana mutta myös sen jälkeen hyvin-

vointivaltion tulevaisuudesta on käyty keskustelua myös EU:sta riippumattomasti. Hyvinvointivaltion arvostelijoiden mielestä hyvinvointivaltio on joutunut sekä rahoitukselliseen että moraaliseen kriisiin. Hyvä esimerkki tästä kritiikistä on SITRA:n tutkimusjohtaja Antti Hautamäen murska-arvio vuodelta 1993:

Hyvinvointivaltio on askel askeleelta murentanut vapaan yhteiskunnan perustaa. Sen rakentaminen on nojautunut vahvan valtion politiikkaan, kun valtiosta on tehty hyvinvoinnin tuottaja. Hyvinvointivaltion laajentunut koneisto ja yhteiskunnan ohjaus ovat vaarallisesti rajoittaneet talouden ja yksilöiden toimintakykyä ja vapautta ja heikentäneet yhteisöllisyyttä. [...] Vahvan valtion politiikka on tuhoamassa hyvinvoinnin edellytyksiä.

Hautamäki on jatkanut hyökkäyksiään säännöllisesti. Kuitenkaan hyvinvointivaltion vastainen avoin retoriikka ei ole Suomessa saanut kannatusta. Suurin osa kansalaisista jakaa edelleen hyvinvointivaltion ihanteet ja tukee laajamittaisia julkisia palveluita.

Julkisuudessa uusliberaaleja uudistuksia on oikeutettu lähinnä »catch-22» -tyyppisellä logiikalla: ainoa keino taata täysimittaiset hyvinvointipalvelut ja tulonsiirrot on pitää huoli Suomen kilpailukykyä, mikä edellyttää nopeita ja tehokkaita uusliberaaleja uudistuksia eli käytännössä valtion ja yleisemmin julkisen sektorin alasajoa.

Vastaava paradoksi on se, että valtion alasajo ja pienentäminen edellyttää vahvaa johtajuutta ja siten joiltakin osin myös vahvaa, jopa autoritääristä valtiota. Eriarvoistuminen ja jatkuvasti korkea työttömyys aiheuttavat myös paljon sosiaalimenoja. Myös laki ja järjestys maksaa. Vaikka Suomessa on vankeja edelleen vähän väkilukuun ja muihin maihin verrattuna, niin 2000-luvulla vankien määrä on kääntynyt taas kasvuun. Kuten esimerkiksi Britanniassa aiemmin, myös Suomessa on huomattu, että

on helpompi muuttaa tulonjakovaikutuksia ja julkisen sektorin koostumusta kuin heikentää valtiota.

Joka tapauksessa suomalaisen hyvinvointivaltion muodonmuutos on vaikuttanut myös Suomen ulkosuhteisiin. Suomessa on esimerkiksi otettu annettuna se lännessä omaksuttu periaate, jonka mukaan kehitysapu täytyy ehdollistaa »hyvän hallinnan» toteuttamiseen kaikissa maailman maissa. »Hyvä hallinta» tarkoittaa uusliberalismin ja uuden julkisjohtamisen oppeja.

Vuosina 1993–94 näytti, että EU-jäsenyyden jälkeen seuraa välittömästi liittyminen myös Natoon. Itse olin vakuuttunut, että Suomi on pyrkimässä Naton jäseneksi mahdollisesti vielä ennen vuoden 1995 eduskuntavaaleja. Nuorena Turun yliopiston tutkijana ja opettajana esitin tämän kantani julkisuudessa jonkun YLE:n ajankohtaisohjelman haastattelussa.

Heikki Hiilamo ja Simo Sipola olivat juuri julkaisseet kirjan *Aavelasku*, joka käsitteli Hornet-hävittäjien hankkimista Yhdysvalloista. Kyseessä oli koko 1900-luvun kallein asekauppa, jota oli valmisteltu vuosia. Asian esitteli eduskunnalle Iiro Viinanen, joka oli tullut kuuluisaksi tiukoista »kyllä Siperia opettaa» -kannanotoistaan ja säästövaatimuksistaan. Hornet-hävittäjien kohdalla säästövaatimuksista oltiin kuitenkin valmiita tinkimään avokätisesti. Hornet-kauppa satoi Suomea sotilaallisesti Yhdysvaltoihin ja Natoon. Yksi kirjan paljastuksista oli, että Ahon hallitus kutsui Yhdysvaltain tiedustelupalvelun edustajan Thomas Farnhamin selvittämään turvallisuuspoliittisia yhteistyömahdollisuuksia. Farnham oli Suomessa Ahon hallituskaudella vuoden 1992 alusta alkaen. Ulkoministeriössä oli samoihin aikoihin lisäksi salainen työryhmä, joka selvitti Nato-jäsenyyden vaikutuksia. Kirjoitin kirjasta arvion *Helsingin Sanomiin*, jossa totesin:

Ei liene perusteetonta väittää, että Iiro Viinasen Suomi on yhtä »suomettunut» kuin edeltäjänsäkin. Ilmansuunnat vain ovat vähän muuttuneet, maailmanpoliittisen säätötilan

myötä. Moniarvoisempi Suomi kaipaa enemmän Hiilamon ja Sipolan kaltaisia kriittisiä ääniä.

Jos kaikki nämä paljastukset ja arviot pitivät paikkaansa, miksi Ahon hallitus ei hakenut Nato-jäsenyyttä? Miksi tunnetusti länsimielisen Lipposen ensimmäisen hallituksen ulkoministeriksi valittiin Tarja Halonen, jonka epäilevä asenne Natoa kohtaan oli varmasti tiedossa?

Vuosina 1995–97 olin Ulkopoliittisen instituutin erikois-tutkijana ja sinä aikana omaksuin hypoteesin, että amerikkalaiset eivät halunneet kiirehtiä Suomen Nato-jäsenyyttä. Jälkikäteen vaikuttaa todennäköiseltä, että venäläinen äärikansallinen poliitikko Vladimir Žirinovski ja syksyn 1993 perustuslaillinen kriisi Moskovassa pelästyttivät myös Suomen ulkopoliittista eliittiä (lokakuussa 1993 presidentti Boris Jeltsin päätti hajottaa maansa parlamentin tykeillä). Tuossa vaiheessa Bill Clintonin hallinto ei vielä ollut päättänyt, miten Naton laajenemisen kanssa pitäisi menetellä. Näissä olosuhteissa Ahon hallitus ei yksinkertaisesti ehtinyt hakea Nato-jäsenyyttä.

Oletan, että pian tämän jälkeen vakiintui sekä suomalaisen että Clintonin hallinnon keskuudessa tulkinta, jonka mukaan Suomi oli joka tapauksessa jo riittävästi lännen leirissä eikä ollut mitään syytä aiheuttaa epävakautta Venäjän suunnalla. Siksi oli parempi, että Suomi pysyisi toistaiseksi muodollisesti liittoutumattomana.

EU:ssa Suomi ajoi yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan »pohjoista ulottuvuutta», jolla tavoiteltiin vakautta pohjoisessa. Vakaudella tarkoitettiin ymmärtääkseni ennen kaikkea sitä, että Venäjän äärimielisiä poliittisia voimia ei saanut tukea tekemällä jotain sellaista, mikä on liian helppo tulkita Venäjän kannalta uhkaavaksi tai aiempien lupauksien pettämiseksi.

Suomi ja Naton arvot

Suomi on demokratia, jossa kunnioitetaan yksilön vapauksia ja noudatetaan laillisuuden periaatetta. Eikö Suomi edusta samoja arvoja kuin Nato? Eikö Suomi itsestään selvästi kuulu läntiseen sivilisaatioon Naton peruskirjan mielessä? Eikö Suomen pitäisi avoimesti tunnustaa oma arvoperustansa liittymällä Natoon ja sitoutumalla puolustamaan yhteisiä arvoja?

Kylmän sodan aikana Suomi ei kuulunut geopoliittiseen länteen vaan oli puolueeton maa, joka seurasi Ruotsin mallia kehittäessään »kolmannen tien» yhteiskuntamallia ja jolla oli erityissuhteet Neuvostoliittoon. Suomen valtiojohto kamppaili vuosikymmeniä saadakseen täyden tunnustuksen puolueettomuudelleen ja siten erilaisuudelleen sekä suhteessa itään että länteen.

Kylmän sodan lopun jo häämöttäessä 1980-luvun lopussa nousi esiin ääniä, jotka halusivat liittää Suomen EU:n jäseneksi ja samalla myös uudelleenmäärittivät Suomen osaksi länttä. »Uuden ajan» ratkaisuja ajaneisiin kuului muun muassa Paavo Lipponen. Innokkaimmat alkoivat ajaa myös Nato-jäsenyyttä heti Neuvostoliiton hajottua. Esimerkiksi silloiset Tampereen rauhantutkimuslaitoksen tutkijat Olli-Pekka Jalonen ja Jouko Huru vaativat, että Suomen olisi hylättävä »impivaaralainen» puolueettomuuspolitiikka ja ryhdyttävä kantamaan turvallisuuskysymyksistä laajempaa vastuuta.

Jokainen väite siitä, mitä Suomen arvot oikeasti ovat, on puheenvuoro keskustelussa, jossa itse asiassa määritellään Suomen identiteettiä ja sosiaalisesti rakennetaan »Suomen arvoja». Kun ollaan tietoisia omasta poliittisesta toimijuudesta, niin miten tällaista keskustelua sitten pitäisi käydä?

Sosiologisesti »Suomen arvoja» voidaan verrata Natoon monilla eri tavoilla. Voidaan esimerkiksi tutkia suomalaisten ja-

kamia arvoja mielipidetiedustelujen avulla. Näin on myös usein tehty, myös suomalaisessa julkisessa keskustelussa. Tästä näkökulmasta Suomi kuuluu arvoiltaan vauraaseen ja protestanttiseen Pohjois-Eurooppaan, joka on maallistunut ja suvaitsevainen. Suomi eroaa perinteisemmästä katolisesta Euroopasta ainakin joissakin suhteissa.

Sen sijaan Natoa johtava Yhdysvallat voidaan nähdä konservatiivisuudessaan yhtä kaukana Suomesta kuin esimerkiksi Kiina, joka on selvästi maallistuneempi kuin USA, mutta on toisaalta nopeasta kasvusta huolimatta edelleen suhteellisen köyhä ja autoritäärinen.

Voidaan myös verrata eri maiden käytäntöjä ja instituutioita tai niiden keskeisten puolueohjelmien tai poliittisten keskusteluiden taustaoletuksia. Suomen käytännöt ja instituutiot ovat edelleen suurelta osin perua Ruotsin mallin rakentamisen ajoilta. Vaikka Suomi on uusliberaalin talouspolitiikan ja globalisaation takia palannut sosioekonomisessa tasa-arvoistumiskehityksessä jo takaisin 1960-luvun lopulle, poikkeaa suomalainen hyvinvointivaltio ja demokratia edelleen selvästi varsinkin angloamerikkalaisesta mallista mutta monissa suhteissa myös katolisen Euroopan käytännöistä ja instituutioista.

Puolueohjelmat ja poliittiset diskurssit ovat kuitenkin uusliberalisoituneet ja oikeistolaistuneet kautta linjan niin, että 1970-luvun kokoomus-nuorten ajattelusta johdonmukaisesti ammentanut Sirpa Pietikäinen sopisi nykyään parhaiten vasemmistoliittoon. Silti kaikki edelleen vannovat pohjoismaalaisuuden ja hyvinvointivaltion nimiin. Kumpikaan ei kuulu Naton arvoihin.

Keskustelu Natosta on kuitenkin jatkunut Suomen sisällä. Keskustelua on pitänyt yllä esimerkiksi *Helsingin Sanomat*, jonka johto päätti joskus 1990-luvun loppupuolella, että lehden linjana

on tukea täysjäsenyyttä Natossa.

Suomalaisessa Nato-keskustelussa ei kuitenkaan ole yleensä esitetty kovinkaan selkeitä argumentteja vaan epäsuorien vihjailujen ja puolinaisten retoristen kuvioiden kautta on yritetty hivuttaa keskustelua kohti Nato-jäsenyydelle myönteisempää kantaa. Taustana tällaiselle pälyilevälle »keskustelulle» on ollut myös suomalaisten suuren enemmistön Nato-vastaisuus, joka vahvistui esimerkiksi Kosovon sodan ja Serbian pommitusten aikana vuonna 1999. Myös Irakin sota on lisännyt kansalaisten epäluuloja.

Ei olekaan ihme, että yksi tärkeimpiä retorisia kuvioita on ollut esittää jokainen epämääräinen viittaus Nato-jäsenyyden suuntaan uudenaikaisuuden ja myös suuren rohkeuden merkinä. Kuka uskaltaa olla »moderni»? Risto E. J. Penttilä on ollut yksi harvoja suorasukaisen avoimesti Nato-jäsenyyden puolesta puhuneita tutkijoita.

Esimerkiksi kollegani Tuomas Forsbergin kieli keskellä suuta kirjoitettu *Nato-kirja* vuodelta 2002 ei oikeastaan ottanut mitään kovin selkeää kantaa puolesta tai vastaan. Se vain esitti erilaisia tarkkaan muotoiltuja kysymyksiä ja huomioita puolesta ja vastaan. Mediassa Forsbergin kirja kuitenkin otettiin vastaan selkeänä Nato-myönteisenä kannanottona. Tämän tulkinnan myös Forsberg itse hiljaisesti hyväksyi, mistä näin ollen muodostui hänen »avoin mielipiteensä» asiasta.

Yksi tyypillinen epäsuora kannanotto Nato-jäsenyyden suuntaan on ollut todeta, että Baltian maiden jäsenyyshanke asetettiin liittoutumattoman Suomen »outoon valoon». Nato-jäsenyyden selkeäksi puoltajaksi tulkittu Martti Ahtisaari (2002) esitti puheessaan 25.11.2002, että

[...] nykyinen asemamme on käymässä hankalaksi. NATO:n uudet jäsenet ovat samalla tulevia EU-maita, joten Suomi ajautuu väistämättä unionissa selvään vähemmistöön. Bal-

tian maiden jäsenyyden myötä yhä suurempi osa lähialueitamme koskettavista turvallisuuskysymyksistä päätetään NATO:n pöydän ääressä.

Nämä lauseet on ladattu täyteen toinen toistaan ongelmallisempia oletuksia. Ahtisaari esimerkiksi näyttää pitävän itsestään selvänä, että »vähemmistössä olo» EU:n sisällä olisi jotenkin »ongelmalista», vaikka tämä oli yleisesti hyväksytty tilanne myös 1994–95, kun Suomi liittyi EU:hun. Ahtisaari ei myöskään täsmentänyt mitä ongelmia »vähemmistössä olo» aiheuttaisi.

Sama pätee kaikkiin puheisiin »Naton pöydistä». Niissä ensinnäkin on hyväksytty se, että Nato monopolisoi Euroopan turvallisuuskysymyksiä YK:n, Etyj:n, EU:n ja perinteisen monenkeskisen ja kahdenvälisen diplomatian kustannuksella. Mutta miksi tämä pitäisi hyväksyä sen enempää kiistanalaisena tulkin-tana todellisuudesta kuin normatiivisena väitteenä siitä miten asioiden pitäisi olla?

Ahtisaari oletti puheessaan lisäksi, että »pöydän ääressä olo» tarkoittaisi todellista vaikutusvaltaa Natossa. Ei kuitenkaan ole mitään perusteita olettaa, että Suomella olisi sanansijaa Naton kehitykseen. Kaikki Naton valtasuhteita tuntevat tietävät, että Yhdysvalloilla on dominoiva rooli järjestössä. Vain Saksan ja Ranskan kaltaiset suuret maat ovat joskus voineet kammata Naton toimintaa hieman erilaiseen suuntaan kuin mitä amerikkalaiset olisivat halunneet, tai estää Naton toiminnan. Pienten maiden mahdollisuus tehdä menestyksellisiä aloitteita on hyvä vain silloin kun aloite on juuri sitä mitä Washingtonissa muutenkin jo halutaan.

Lisäksi Ahtisaarelta jää täysin täsmentämättä, minkälaisista asioista Naton päätöksenteossa sitten mahtaa olla kyse. Entä jos asialista on sellainen, etteivät Suomen kansalaiset halua olla sellaisessa mukana, esimerkiksi uusissa hyökkäyssodissa Lähi-idässä?

Ani harva suomalainen näkee mitään hyvää Yhdysvaltain »terrorismin vastaisessa sodassa». Miksi suomalaisten pitäisi liittoutua amerikkalaisten kanssa, jos kerran juuri Yhdysvaltain politiikka näyttää olevan kaikkein suurin yksittäinen ongelma maailmanrauhalle?

Nähtäväksi jää, pystyvätkö *Helsingin Sanomat*, televisioyhtiöt ja Matti Vanhasen toinen hallitus yhdessä suostuttelemaan sekä aiheellisesti epäluuloisen kansan että tasavallan presidentin Naton täysjäsenyyden taakse vuoteen 2011 mennessä. Epäilen. Yrittäminen tulee kuitenkin jatkumaan 2010-luvulla.

Johtopäätöksiä

Suomalaisilla huippuvirkamiehillä ja poliitikoilla on ollut kova työ kuroa umpeen Yhdysvaltain ja Britannian etumatkaa uusliberalisoinnissa. Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen toteutettiin nopeasti ja päättäväisesti 1980-luvun kuluessa. Taloudellisen vakauden sijasta saatiin arvaamattomia heilahteluja ja muutoksia.

Vuosien 1991–95 syvä lama oli paljolti seurausta rahoitusmarkkinoiden tyypillisistä sisäsyntyisistä mekanismeista. Paradoksaalisesti lama ja sen »pakot» kuitenkin nopeuttivat valtionhallinnon ja yleisemmin julkisen sektorin reformeja. Samalla kilpailukykyimperatiivi sai uusia ulottuvuuksia ja joudutti osaltaan uusliberalisointia.

Suomi liittyi myös EU:n jäseneksi ja sopeutti ulko- ja turvallisuuspolitiikkansa osaksi läntistä ryhmittymää. Tosin monista mediakampanjoista huolimatta Naton kannatus on pysynyt alhaisena. Ihmisille riittää nähdä päivittäin televisiosta amerikkalaisten jatkuvia pommituksia ja sotatoimia ympäri maailmaa.

»Muutosvistarintaa» on ylipäänsä ollut paljon – vitsakim-

puilla varustetuista vahvoista johtajista ja vastaansanomattomasta »catch-22» -logiikasta huolimatta. Sosiaalidemokraattisen kauden instituutiot ja vakiintuneet suomalaiset taustaoletukset ovat tehneet uusliberaalien visioiden kokonaisvaltaisen toteuttamisen vaikeaksi.

Avoin hyvinvointivaltion vastainen hyökkäys ei ole juuri-kaan menestynyt Suomessa. Monia sosiaalisia palveluja ja etuja on ollut vaikea leikata; usein ainoastaan juustohöyläminen on onnistunut. Lamakauden jälkeen kasvu alkoi uudelleen. Rikkaat ovat kyllä rikastuneet aivan suhteettomasti, mutta vain pienen osan väestöstä – ehkä kymmenesosan – sosioekonominen asema on viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana huonontunut absoluuttisesti.

Vaikka rahoitusmarkkinat hallitsevat Suomea ja vaikka julkisen sektorin muodonmuutos on ollut kumouksellinen, niin uusliberalisteilla on vielä paljon tekemistä ennen kuin Suomi on Amerikka. Menee vielä ainakin 20–30 vuotta ennen kuin Suomeen saadaan yhtä suuria slummeja, varallisuus- ja valtaeroja tai yhtä suuri vankimäärä kuin Yhdysvalloissa. Voi olla, että se ei yrityksistä huolimatta onnistu koskaan.

Hyvä uutinen uusliberalistien näkökulmasta on kuitenkin se, että Suomessa on ehditty jo toteuttaa monia sellaisia institutionaalisia muutoksia, jotka vahvistavat heidän asemaansa. Uusliberalisaatio on itseään vahvistava ja joiltakin osin myös peruuttamaton prosessi, ainakin mitä tulee Suomeen yksittäisenä valtiona.

Esimerkiksi vaikka joka ikinen suomalainen kannattaisi pääomaliikkeiden tiukkaa säätelyä tai verottamista, niin eduskunta ei voi enää tehdä paljoakaan. Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen on Suomen osalta lopullista. Vain pieni hienosäätely ja rahoitustarkastus ovat enää suomalaisten omissa käsissä. Suurempia muutoksia varten tarvitaan Euroopan unionin ja keskuspankin päätöksiä, ja ne ovat vaikeita, koska pääoman liikku-

misen vapaus on kirjattu EU:n perussopimuksiin.

Suomi on sitoutunut myös WTO-sopimusten kautta jatkaamaan esimerkiksi palveluiden yksityistämistä ja kaupallistamista.

Julkisen sektorin alasajo, kaupallistaminen ja yksityistäminen ovat tehneet monista virkamiehistäkin eräänlaisia yrittäjiä, jotka toimivat todellisilla tai kuvitteellisilla markkinoilla ja yrittävät kaikin keinoin tehdä positiivista taloudellista tulosta. Jotkut menestyvät; useimmat pärjäävät jotenkuten niin kauan kuin elämä jatkuu; ja jotkut syrjäytyvät tai tekevät henkilökohtaisen ratkaisun ja lähtevät pois.

Viranhaltijat ovat kuitenkin vain yksi ryhmä. Monissa julkisorganisaatioissa enemmistö työntekijöistä on lyhytaikaisia pätkätyöläisiä, jotka kateellisina toivovat joskus saavansa pysyvän työpaikan – vaikka näkevät samalla, miten ongelmallinen uusi systeemi on. Näissä olosuhteissa valtion ja kuntien työntekijöiden yhtenäisyys on mennyt. Kun työväenliike on kuihtunut ja julkisen sektorin työntekijät pakotettu markkinoille, niin hyvinvointivaltion poliittinen tukiperusta on asteittain murtumassa.

Ihmisten maailmankuva on yhä riippuvaisempi medias-
ta. Median kaupallistuminen tarkoittaa, että ihmiset näkevät ja kuulevat tulevaisuudessa yhä yksi- ja pintapuolisempia tulkintoja historiasta ja tulevaisuuden mahdollisuuksista. Monilla menee viihdeutisointi, tosi-TV:n fiktio ja pelkkä viihde yhä pahemmin sekaisin. Suomesta on tullut osa sellaista »uljasta uutta maailmaa», jossa on myös orwellilaisia piirteitä.

II

ILLUUSIOT

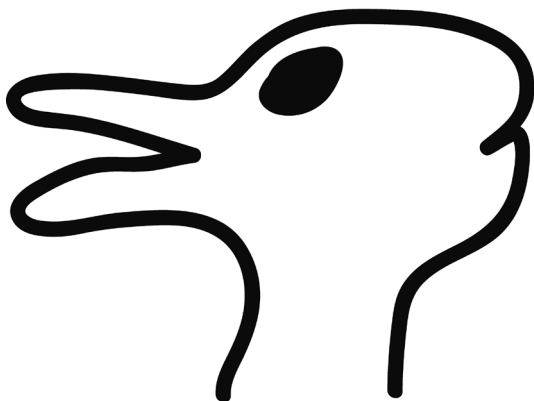
4. SUOMEN MENESTYKSEN ILLUUSIOT

Me ihmiset olemme menestyneet lajiolentona sen ansiosta, että meillä on kyky oppia ja käyttää suuria määriä tietoa.

Myös kaupungistuneilla ihmisillä on paljon asianmukaista tietoa arkielämän ehdoista ja välittömän kokemuksen kohteista. Ihmiset eivät hypi kerrostalojen ikkunoista, koska luulevat osavansa lentää. Ihmiset heräävät aamuisin useimmiten tarpeeksi ajoissa ehtiäkseen kouluun tai töihin, usein herätyskellon avulla, jonka he ovat illalla aivan oikein virittäneet. Ennen lähtöään he käyvät suihkussa ja operoivat monia sähkövempaimia ilman sähköiskuja tai muita ongelmia, kun valmistavat itselleen aamupalaa. Kouluun tai töihin mennessään he löytävät rutiininomaisesti oikean tien ja osaavat muun muassa noudattaa monimutkaisia liikennesääntöjä (ja jos eivät noudata niitä niin ainakin olettavat muiden osaavan ennakoida heidän piittaamattomuutensa). Koulussa tai töissä he suoriutuvat monimutkaisista tehtävistä ilman ylitsepääsemättömiä vaikeuksia.

Koska arkikäytântömme näyttävät perustuvan pääosin oikeaan tietoon, niin meidän on usein vaikeaa ymmärtää, kuinka paljon käsityksemme voivat rakentua myös illuusoiden varaan. Monet asiat ovat tulkinnallisia ja siten paljon kiistanalaisempia kuin mitä yleensä uskotaan. Käsitteet, joita joskus pidettiin »spekulatiivisina» tai »tulkinnallisina», ovat nyt osa sellaista arkiajattelua, joka äkkiä katsottuna näyttää olevan kaiken kyseenalaistamisen ulottumattomissa.

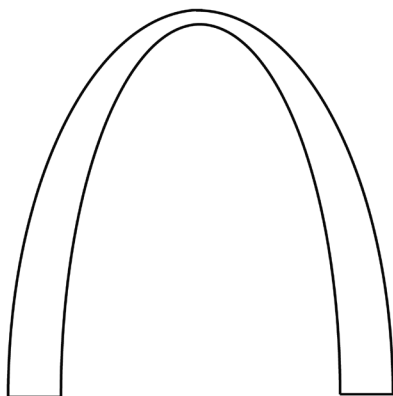
Sen lisäksi että arkiajattelun näennäiset itsestäänselvyydet ovatkin usein kiistanalaisia, on myös asioita, jotka eivät ole lainkaan sitä miltä näyttävät. Muutama tunnettu filosofian ja havaintopsykologian esimerkki auttaa havainnollistamaan mitä illuusiot ovat. Ensimmäinen on 1900-luvun kielifilosofi Ludwig Wittgensteinin piirtämä kuvio:

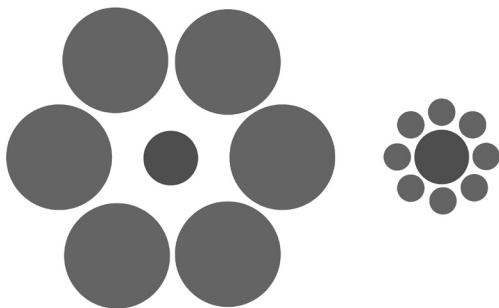
Se, miten Wittgensteinin kuva tulkitaan, riippuu siitä, kumpi käsite on tutumpi tai tunnepitoisempi. Toiset näkevät ensin vasemmalle katsovan ankan, toiset oikealle katsovat jäniksen. Ihmiset voivat kuitenkin oppia nopeasti ylittämään ensimmäisen tulkin-tansa ja näkemään ankan ja jäniksen saman kuvion aspekteina. Seuraavassa vaiheessa he voivat myös ymmärtää, että se mitä he näkevät, ei ole oikeasti sen enempää ankka kuin jäniskään, vaan ihmisen piirtämä kuvio, joka voi tarkoittaa kumpaa vain.

Olennaista tämän luvun kannalta on, että yhteiskuntaa tai sen kokonaiskehitystä ei voi koskaan suoraan nähdä samalla tavalla kuin esimerkiksi ankan tai jäniksen voi nähdä, vaan se pitää aina esittää ja kuvitella monimutkaisten mielikuvien, prototyyppien, vertausten ja metaforien avulla.

St. Louisin Gateway Arch («portin holvikaari») on yksi maailman suurimpia optisia illuusioita. Tässä on kuva siitä:

Useimpien ihmisten silmissä holvikaaren korkeus näyttää suuremmalta kuin leveys, vaikka kaari on täsmälleen yhtä korkea kuin leveä. Tässä tapauksessa asian tietäminen tai lähempikään katsominen ei aina auta asiaa. Varmin tapa, millä asian voi selvittää, on ottaa mittatikku käteen ja mitata kuvion korkeus ja leveys. Operaatio on sinänsä yksinkertainen ja jokainen tämän kirjan lukija selviytyy tehtävästä muutamassa sekunnissa. Alla olevassa kuvassa vastaava illuusio syntyy puolestaan asiayhteydestä. Mittaamalla selviää, että keskellä olevat pallot ovat samankokoisia.

Yhteiskunnan ja sen kokonaisekehityksen mittaaminen ei kuitenkaan ole lainkaan näin yksinkertaista. Otetaan esimerkiksi vaikka bruttokansantuotteen käsite. Professori Simon Kuznets Penn-

sylvanian yliopistosta lähetti tammikuussa 1934 Yhdysvaltain senaatille raportin »National Income: 1929–1932». Siinä oli ensimmäisen kerran esitetty ja sovellettu kansantulon ideaa. Tämän jälkeen käsitettä ja mittausmenetelmiä kehitettiin vuosikautia Kuznetsin johdolla. Idea levisi muualle 1940-luvulla. Suomessa alettiin mitata vuotuista kansantuloa 1950-luvulla. Nykyisin puhutaan kansantulon sijasta bruttokansantuotteesta, mutta ero varhaisempaan käsitteeseen on pieni – kyse on vain teknisestä hiomisesta.

Kansantuote-käsitteen ideana on, että sen pitäisi esittää yksiselitteisesti ja riittävällä tarkkuudella taloudessa tuotettu kokonaisarvo mitattuna markkinahinnoilla. Ongelmia on joka tasolla. Onko markkinahinta aina sama kuin oikea taloudellinen arvo? Kuka pystyy näkemään joka ikisen liiketoimen ja kaupan vuoden aikana? Miten mitata niiden tavaroiden, töiden ja palveluiden arvoa, joita ei myydä tai osteta markkinoilla? Suurta osaa bruttokansantuotteeseen lasketuista taloudellisista arvoista ei suinkaan havaita suoraan, vaan ne arvioidaan erilaisten epäsuorien indikaattorien perusteella.

Laskentaperusteita on muutettu useaan otteeseen. Vuonna 1993 omaksutun kansainvälisen standardin lyhenne on SNA93. Kun arvioidaan taloudellista kasvua, menestystä tai hyvinvointia bruttokansantuotteen käsitteen avulla, arviointiin liittyy monia ristiriitaisia tulkintamahdollisuuksia ja myös suoranaisia näköharhoja, joita ei ole mahdollista korjata yksinkertaisesti ottamalla mittatikku käteen ja katsomalla kuinka leveä tai korkea kuvio oikeasti on.

Koska ihmisen havaintokyvyllä ja arkijärjellä on rajansa ja koska yhteiskunnallisen kehityksen mittaaminen edes suuntaantavasti on usein vaikeaa, niin samoja ilmiöitä voidaan tulkita monin tavoin. Sosiaalisilla rakenteilla ja yhteiskunnallisilla valtamekanismeilla on taipumusta suosia tiettyjä tulkintoja. Ne voivat kuitenkin lähemmässä tarkastelussa paljastua kiistanalaisiksi nä-

kökulmiksi tai illuusioiksi.

Siksi monet uusliberalistiset tulkinnat Suomen menestyksestä ovat ongelmallisia tulkintoja tai jopa suoranaisia näköharhoja. Joskus illuusioiden vahvistaminen tai mielikuvien muokkaaminen on tietoista, mutta monesti se on myös tarkoittamaton.

Historialliset kehityskulut ovat tavan takaa itseään vahvistavia. Tämä pätee myös siihen, mitä yleisesti odotetaan ja halutaan nähdä. Kun historiallinen polku vie jonakin aikakautena tiettyyn suuntaan niin polun alussa spekulatiivisilta ja kiistanalaisilta näyttäneet ideat muuttuvat ajan kuluessa arkisiksi »itsensänselvyyksiksi», joita kaikkialta tulviva todistusaineisto näyttää tukevan.

Tunnettu yhteiskuntateoreetikko Anthony Giddens on kuitenkin korostanut, että myös tällaisissa tilanteissa toimijoilla säilyy kriittinen kyky nähdä virallisten tulkintojen taakse. Joskus ihmiset aivan oikein mieluummin luottavat arkikokemuksiinsa ja havaintoihin kuin viralliseen julkiseen kuvaan. Usein saatavilla on myös toisenlaisia kuvia ja tulkintoja, jos vain näkee vähän vaivaa niiden etsimiseen.

Illuusiota Suomen menestyksestä ovat luoneet ensinnäkin erilaiset kilpailukyvyyn ja yhteiskunnallisen edistyksen mittarit. Monien viimeaikaisten mittareiden mukaan Suomi on aivan huippuhyvä. Sanoma putoaa hedelmälliselle maaperälle. Välitön kansallismielinen reaktio on, että kyllä me suomalaiset varmaan sitten olemme niin hyviä. Sosiaalipsykologiasta tiedetään, että melkein kaikki ihmiset uskovat olevansa parempia kuin muut. Ryhmien sisällä illuusio vielä helposti vahvistuu. »Suomi on huippuhyvä» -retoriikka on tehostanut kilpailukykyimperatiivia ja vahvistanut sen läpäisykykyä yhteiskunnassa. Käyn läpi muutamia kansainvälisiä kilpailukykyvertailuja ja niiden metodologiaa ja poliittisia tarkoituksia. Kaikki ei ole suinkaan sitä miltä päällepäin näyttää.

Kilpailukykyvertailujen ja -mittareiden ongelmista huolimatta monien suomalaisten arkikokemus tietysti on, että Suomi on nykyään vauras ja hyvinvoiva maa. Ihmiset elävät pidempään, syövät ja asuvat paremmin, omistavat enemmän autoja ja käyvät suuremmissa ostoskeskuksissa kuin koskaan ennen. Taloudellinen kasvu on myös laadullista: viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana suomalaisten elämään on tullut myös kännykkä, tietokone ja internet.

Toinen illuusio perustuu tähän sinänsä todenmukaiseen – joskaan ei suinkaan kaikkien suomalaisten jakamaan – arkikokemukseen. Kun uusliberaaleja uudistuksia on toteutettu ahkerasti jo parikymmentä vuotta ja kun tilanne näyttää näin hyvältä, sen täytyy olla uusliberalismin ansiota. Kuitenkin tilanne näyttää erityisen hyvältä vain eliitin näkökulmasta. Muiden tulot eivät ole olennaisesti lisääntyneet.

Tärkeää on myös tutkia sitä, mitä olisi keskimäärin tai todennäköisesti saatu aikaan toisenlaisella talouspolitiikalla. Filosofiasa tätä kutsutaan kontrafaktuaalien erittelyksi: mitä olisi tapahtunut, jos X olisi ollut toisin? Vaikka luvuissa 5–7 tulen esittämään, että merkittävimmät kontrafaktuaalit koskevat koko globaalin talouden hallintaa, niin myös Suomessa olisi hyvin voitu toimia toisin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana.

Jos Suomi olisi ollut vähemmän innokas uusliberalismin soveltaja ja käyttänyt enemmän omaehtoisia reseptejä, olisi Suomi paitsi (ainakin) yhtä vauras kuin nyt niin myös nykyistä tasa-arvoisempi, demokraattisempi ja hyvinvoivempi sekä ulkosuhteissaan huomattavasti edistyksellisempi.

Medialla ja erilaisilla liike-elämään kytköksissä olevilla ajatushautomoilla ja tutkimuslaitoksilla on ollut tärkeä rooli siinä, että puutteelliseen todistusaineistoon ja virhepäätelmiin perustuvia uskomuksia luullaan varmaksi tiedoksi. Myös valtamediassa esitetään usein vain sitä mitä mediatalojen sisällä odotetaan tai halutaan nähdä.

Esimerkiksi Yhdysvallat esitetään rutiininomaisesti mallina, jota pitää seurata, koska taloudellinen kasvu on siellä niin paljon nopeampaa kuin Euroopassa. On helppo osoittaa, että tämä on harhakäsitys. Kerron myös bruttokansantuotteen mittaamisen ja vertailemisen ongelmista yleisemmin. Yksi johtopäätös on, että kestävä hyvinvoinnin ja ihmisten onnellisuuden näkökulmasta näyttää, että Suomessa huippukohta saavutettiin jo 1980-luvulla. Laman jälkeinen kokonaisyhteiskunnallinen kehitys on merkinnyt monissa suhteissa taantumista.

Näin ollen on ilmeistä, että maailmankuulun sosiologin Manuel Castellsin ja palkitun suomalaisfilosofin Pekka Himasen väite jälkiteollisen yhteiskunnan uudesta »suomalaisesta mallista» on optinen illuusio – aivan kuten he itsekin välillä epäilevät. Luvun lopuksi ruodin heidän tulkintojaan Suomen kehityksestä. Suomea ei voi esittää mallina muille, koska suomalaisilla poliitikoilla tai puolueilla ei ole omaehtoista käsitystä siitä, miten yhteiskuntaa tulisi kehittää.

Uusliberalismi on muualla kehitetty ideologia, jota Suomessa on apinoitu jokseenkin kritiikittömästi ja mielikuvituksettomasti. Ainoa omintakeisuus on syntynyt aiemmin luotujen historiallisten instituutioiden lujuudesta ja vastarinnan laajuudesta.

Kilpailukykykymittareiden luoma illuusio

Monet organisaatiot mittailevat ja vertailevat kilpailukykyä. Ehkä tunnetuin niistä on World Economic Forum, joka arvioi vuosittain raportissaan tärkeimpien maiden kilpailukyvyyn. Suomi on pärjännyt näissä vertailuissa aivan erinomaisen hyvin.

2000-luvun alkuvuosina Suomi ja USA olivat usein maailman kilpailukykyisimmät maat. Vuonna 2006 USA tipahti kuudenneksi, mutta Suomi oli taas kerran toiseksi kilpailukykyisin

maa. Aina kun Suomi pärjää näissä vertailuissa, niin valtamediat raportoivat tulokset ja kommentoivat niitä innostuneesti. Tämä luo vahvan tunteen menestymisestä ja noudatetun talouspolitiikan onnistumisesta.

Ihmiset näkevät sen mitä he haluavat nähdä. On tehty suuri määrä sosiaalipsykologista tutkimusta, jonka mukaan ihmisillä on taipumus esittää ylettömän optimistisia arvioita omista kyvyistään, piirteistään ja tulevan menestymisen mahdollisuuksista. Suomalaisessa kulttuurissa synkkyys ja itsesääli saattaa joskus voittaa tämän yleispätevän taipumuksen, mutta kun puhutaan »meistä» niin asia on kokonaan toinen: suomalaiset ovat kuten kaikki muutkin.

Uskomattoman monissa maissa uskotaan, että niissä on parasta suklaata, kauneimmat naiset ja paras terveydenhuoltojärjestelmä. Asuin vuosina 2001–2002 muutaman kuukauden Brasiliassa ja tämä yleinen huomio sai odottamatonta vahvistusta. Suklaan ja naiskauneuden osalta en ollut lainkaan yllättynyt, mutta se hätkähdytti, että monet brasilialaiset uskovat myös terveydenhuoltojärjestelmänsä olevan maailman paras.

Kansainväliset tutkimukset ovat yksituumaisia: mitä tulee ihmisiä itseään koskevaan tietoon, niin he ovat usein arvostelukyvottomia. Yhden laajan otostutkimuksen mukaan 70% abiturienteista katsoi, että heillä on keskivertoa paremmat johtajan kyvyt, kun vain 2% sanoi, että he ovat keskimääräistä huonompia. Monien tutkimusten mukaan äänestäjät systemaattisesti liioittelevat omien suosikkiehdokkaidensa menestymisen mahdollisuuksia. Vastaavasti vaikka ihmiset näkisivät, että kokonaistaloudellinen kehitys on menossa huonompaan suuntaan, he silti uskovat omien mahdollisuuksiensa olevan paranemassa.

Jos ihmiset todella menestyvät jossain kilpailussa tai vertailussa, tai jos heidän ehdokkaansa menestyy, he tulkitsevat lopputuloksen niin, että se tukee heidän alkuperäistä oletustaan kyvyistä ja mahdollisuuksista. Jos he eivät menesty, niin syy on

pikemminkin huonossa onnessa tai mahdottomassa tai epärealistisessa asetelmassa, joka suosii muita. Juuri tämän vääristymän vuoksi voidaan esimerkiksi valtiohallinnon uutta palkkausjärjestelmää esittää »oikeudenmukaisena». Kun jokainen uskoo olevansa muita parempi, niin he olettavat, että todellisten kykyjen ja tehtävien arvio tulee suosimaan juuri heitä. Siten uuden järjestelmän täytyy olla oikeudenmukainen, vaikka tosiasiassa pääosa pienestä palkkojen lisäyksestä keskittyy hierarkian yläpäähän.

World Economic Forum (WEF) on uusliberalistisen aikakauden ilmiö. Sveitsiläinen taloustieteilijä ja liikemies Klaus Schwab perusti sen vuonna 1971 eli samana vuonna kun presidentti Nixon päätyi šokkiratkaisuunsa Washingtonissa. WEF:stä on kehittynyt

Sveitsin mellakkapoliisi pidättää kaksi nuorta, jotka osoittivat mieltään Davosin Maailman talousfoorumia vastaan Baselissa, Sveitsissä tammikuussa 2005.

Kuva: Lehtikuva/Reuters/Vincent Kessler

maailman suurimpien yhtiöiden ja rikkaimpien valtioiden johtajien kohtaamispaikka. WEF on sveitsiläinen voittoa tavoitteilemattoman yhdistys, jonka hallintorakenne ei ole millään muotoa julkinen. Se kuitenkin tiedetään, että professori Schwab nimittää kaikki johtokunnan jäsenet henkilökohtaisesti.

Yksityinen yhtiö pääsee WEF:n jäseneksi maksamalla 12 500 dollaria vuodessa, mutta jos se haluaa vaikuttaa vuosikokouksen asialistaan, sen pitää maksaa 250 000 dollaria. Valtiolla WEF tulee tätäkin kalliimmaksi, koska monet niistä – ja varsinkin Sveitsi – maksavat miljoonia taatakseen osallistujien turvallisuuden ja pitääkseen mielenosoittajat mahdollisimman kaukana.

5

Ideologian käsite filosofiassa ja yhteiskuntateoriassa

.....

Platonin *Valtion* ensimmäisessä kirjassa Sokrates ja Thrasymakhos väittelevät oikeudenmukaisuuden luonteesta. Thrasymakhos luo ideologia-käsitteen perustan. »Kukin hallintovalta julistaa lainsäädännöllään hallittavilleen oikeudenmukaiseksi sen mikä on niille itselleen edullista, ja sitä joka rikkoo tätä vastaan, ne rankaisevat lainrikkokijana ja oikeudenloukkaajana. Näin siis väitän, hyvä ystävä, että oikeudenmukaisuus on kaikissa valtioissa samaa, nimittäin sitä mikä on hallintovalle edullista. Tämä itse taas on tietysti vahvin, joten oikea johtopäätös on se, että kaikkialla on oikeudenmukaisuus samaa kuin vahvemman etu.»

Väittelyssä Thrasymakhos myöntää, että vallanpitäjät voivat

myös erehtyä arvioidessaan sitä, mikä heille on edullista ja mikä ei. Hän kuitenkin oli vahvemman puolella. Siksi Thrasymakhoksen mielestä alamaisten on oikein noudattaa määräyksiä silloinkin kun vallanpitäjät määräävät sellaista, mikä on haitaksi jopa vallanpitäjille itselleen.

Yli 2000 vuotta myöhemmin Karl Marx ja Friedrich Engels muotoilivat Thrasymakhoksen teesin uudelleen. »Tuskin tarvitaan suurtakaan neroutta, jotta käsitettäisiin kuinka ihmisten elinolojen, yhteiskunnallisten suhteiden, heidän yhteiskunnallisen olemisensa muuttuessa muuttuvat myös heidän mielteensä, katsomuksensa ja käsityksensä, sanalla sanoen heidän tietoisuutensa. Mitä muuta kuin henkisen tuotannon muuttumista aineellisen tuotannon mukana todistaa aatteiden historia? Jokaisen aikakauden vallitsevina aatteina ovat aina olleet vain hallitsevan luokan aatteet.» Päinvastoin kuin Thrasymakhos, Marx ja Engels kuitenkin asettuivat hallittujen puolelle ja asettivat toivonsa uuteen yhteiskuntaan.

Käsite »ideologia» syntyi kuitenkin ennen Marxin ja Engelsin *Kommunistista manifestia* (1848). Sen otti alun perin käyttöön kreivi Antoine Destutt de Tracy 1700-luvun loppupuolen Ranskassa. Hän tarkoitti sillä tiedettä, joka koskee aatteita. Valankumouksen jälkeen Napoleon käytti usein termiä »ideologi» halventavassa merkityksessä, kun hän puhui vastustajistaan. Marxilainen perinne on jatkanut Napoleonin paatoksellista retoriikkaa.

Kysymys vallitsevien käsitysten ja ajatusten selittämisestä on kuitenkin vakava yhteiskuntatieteellinen kysymys. Yritykset selittää ideologioita herättävät myös moninaisia itseensä viittaamisen paradokseja, koska kaikki yhteiskuntatieteelliset teoriat itse kuuluvat aatteiden maailmaan.

Unkarissa syntynyt sosiologi Karl Mannheim oli ensimmäisiä, joka huomasi itseensä viittaamisen paradoksit. Mannheim halusi yleistää käsitteen koskemaan kaikki ideoita – mukaan

lukien hänen omansa – teoksessaan *Ideologie und Utopie* («Ideologia ja utopia»), joka julkaistiin Saksassa vuonna 1929. Miten mikään ymmärrys tai selitys voi sitten olla todempi kuin muut?

Mannheimin ratkaisu oli ajatella, että sosiaalisesti liikkuva tutkija voi oppia näkemään ja tuntemaan monia erilaisia tietoisuuden muotoja, vähän samaan tapaan kuin katsoja voi oppia ymmärtämään Wittgensteinin jänis-ankka-kuvion eri aspektit. Näin voi syntyä korkeampia tietoisuuden muotoja, jotka kykenevät näkemään asiat monista eri näkökulmista ja silti esittää arvostelmia niistä.

Viime vuosikymmenten yhteiskuntateoria on hyväksynyt Mannheimin johtopäätöksen vain osittain. Mannheim ei kyennyt kokonaan ratkaisemaan ongelmaa, koska hän oletti, että vastaukseksi riittää vapaan intellektuellin sosiaalinen asema. Kenellekään tai millekään sosiaaliselle asemalle ei kuitenkaan voida antaa viimekätisen tiedon auktoriteettia.

Toisen maailmansodan jälkeisissä liberaali-demokratioissa on ymmärretty laajalti, että ideologiakritiikin ensimmäinen ennakkoehto on se, että pystyy sekä osoittamaan kritisoitavan teorian (ideologian) ongelmat että esittämään paremman teorian (ideologian) tilalle. Tämä edellyttää vuoropuhelua teorioiden välillä ja tutkimusta normaalien yhteiskuntatieteellisten menetelmien mukaisesti. Lisäksi kun yritetään selittää väärin uskomuksiin perustuvia valintoja ja käytäntöjä, täytyy huolellisesti esittää mitä ovat ne mekanismit, jotka tuottavat ja pitävät yllä joissain suhteissa vinoutuneita tai vääriä käsityksiä.

.....

WEF on julkaissut globaalia kilpailukykyraporttia vuodesta 1979 alkaen. Se on läheistä sukua kahdelle muulle samankaltaiselle raportille: Ease of Doing Business Index (»liiketoiminnan helpouden indeksi») ja The Indices of Economic Freedom (»taloudellisen vapauden indeksi»).

WEF-raportti on näistä monipuolisin ja mittaa kolmea asiaa. Ensimmäinen on maan luottokelpoisuus. Mitä vähemmän valtiolla on velkaa ja mitä vähemmän valtiontaloudessa on alijäämää, niin sen parempi myös luottokelpoisuuden kannalta. Myös alhaisesta inflaatiosta saa pisteitä, osin myös alhaisesta työttömyydestä. Toinen iso kokonaisuus on teknologinen edistyneisyys. Mitä enemmän patenteja ja innovaatioita ja mitä enemmän esimerkiksi internetin käyttäjiä maalla on niin sen parempi. Viimein raportissa arvioidaan myös julkisten instituutioiden toimintaa. Erityisen tärkeää liiketoiminnalle on yksityisen omistusoikeuden turvaaminen ja sopimuksista kiinni pitäminen. Myös perusrakenteiden ylläpitämistä arvostetaan. Työvoiman pitää olla korkeasti koulutettua, liikenteen pitää sujua ja niin edelleen.

WEF:n globaali kilpailukykyraportti arvioi pohjimmiltaan sitä, missä määrin maat täyttävät suuryhtiöiden valistuneiden johtajien kriteerit ihanneyhteiskunnasta. Kilpailukykymittaus on eräänlainen kauneuskilpailu, jonka tuomareina toimivat suuryhtiöiden johtajat, uusliberaalit ideologit ja liiketaloustieteilijät.

Vaikka WEF-raportissa väitetään, että kilpailukykyiset maat todennäköisesti kasvavat eniten keskipitkällä tai pitkällä aikavälillä, raportissa ei tosiasiassa mitata mitään erityistä kollektiivista »kykyä», joka esimerkiksi valtiolla tai kansakunnalla olisi. Siksi ei olekaan ihme, että kilpailukykyindeksi ei kerro juuri mitään siitä, kuinka paljon maahan tosiasiassa investoidaan. Samaten se on vain löyhässä yhteydessä taloudellisen kasvun nopeuteen.

Vaikka Suomi on ollut kilpailukykymittareiden mukaan huippumaa, suomalaiset yritykset ovat investoineet enimmäkseen vain muualle kuin Suomeen, esimerkiksi Kiinaan, Intiaan

tai Etelä-Amerikkaan. Ulkomaiset yhtiöt eivät ole olleet erityisen kiinnostuneita investoinnista Suomeen (lyhytaikaisia rahoitus-sijoituksia ja olemassa olevien tuotantovälineiden ostamista lukuun ottamatta). Nopeinta talouskasvu on ollut Intiassa ja Kiinassa, jotka löytyvät vuoden 2006 kilpailukykyraportissa vasta sijoilta 43 ja 54. Kasvua tai ei, Suomen neito on kuitenkin pääoman silmissä kaunis.

Vuosittaiset mittaukset ovat paitsi kauneuskilpailuja myös poliittista retoriikkaa, jolla yritetään vaikuttaa maiden valintoihin ja politiikkaan tavalla, joka tukee ylikansallisen liikemiesluokan tavoitteita. Esimerkiksi vuoden 2002 raportin tavoitteena oli yrittää amerikkalaistaa eurooppalaisia yrityksiä ja valtioita. Lehdistötiedotteessa kerrottiin, että vaikka Euroopan yritysten ilmapiiri on vielä kaukana USA:n tilanteesta, niin Suomi sentään erottui joukosta lupaavana valopilkuna. »Suomen esimerkki osoittaa, että jos vain kansantalouden toimintaperiaatteet ovat kohdallaan, ovat Euroopan maat yhtä kilpailukykyisiä kuin USA», totesi ohjelman johtaja Peter Cornelius World Economic Forumista.

Toisin sanoen Suomea pidetään mallimaana, koska se on ehtinyt amerikkalaistua enemmän kuin useimmat muut eurooppalaiset maat. Tavoitteena on, että muut saadaan seuraamaan esimerkkiä. Suomi on väline globaalissa poliittisessa pelissä.

Vuoden 2006 raportissa pudotettiin Yhdysvaltain sijoitusta kuudenneksi. Se oli myös selkeä poliittinen viesti Yhdysvaltain johdolle. Yhdysvaltain vaihtotase on vuosikausia ollut syvästi alijäämäinen ja valtion kulutus on perustunut laajaan velanottoon (näin on itse asiassa jatkunut jo vuosikymmeniä Bill Clintonin kauden joitakin vuosia lukuun ottamatta). Lisäksi George W. Bushin hallinto on harjoittanut monia protektionismin muotoja.

Aiemmin näistä ongelmista Yhdysvaltain kohdalla ei juuri välitetty, vaan Amerikka esitettiin vapaan liiketoiminnan mallina muille. Kuitenkin tultaessa vuoteen 2006 maailman talouseliitti alkoi huolestua. Niinpä Yhdysvaltain sijoitus laski ja raportissa

painotetaan voimakkaasti Yhdysvaltain velkaantumisen ja protektionismin aiheuttamia vaaroja koko maailmantaloudelle.

On myös monia muita kansainvälisiä kauneuskilpailuja, joissa maita vertaillaan eri perustein. Jotkut keskittyvät teknologiaan, toiset painottavat koulutuksen tasoa, kolmannet julkista sosiaaliturvaa. Suomi on menestynyt erityisen hyvin myös teknologia-mittauksissa ja koulutuksen tason arvioinneissa.

Aiempien vuosikymmenten koulutuspoliittiset päätökset ovat kantaneet hedelmää (usein kestää vuosikymmeniä ennen kuin yhteiskunnallisten uudistusten vaikutukset alkavat toden teolla näkyä). Esimerkiksi sosiaalidemokraattisen kauden peruskoulu-uudistus on osoittautunut toimivaksi. Myös laaja korkea-kouluverkko, jonka viimeiset palat rakennettiin 1980-luvulla, on vielä tähän asti toiminut suhteellisen hyvin. Suomessa on myös satsattu paljon rahaa tutkimus- ja tuotekehittelyyn ja se näkyy monissa vertailussa – osin myös siitä riippumatta keitä tämä panostaminen oikeasti hyödyttää.

Kuvaavaa kuitenkin on, että sosiaaliturvavertailuissa Suomi ei ole enää pärjännyt kovinkaan kummoisesti. Esimerkiksi OECD:n vuoden 2003 raportin mukaan suurinta eriarvoisuutta lääkäripalvelujen käytössä esiintyy Suomessa, Yhdysvalloissa ja Portugalissa. Suomessa eri väestöryhmistä hyvätuloiset käyttävät eniten lääkäripalveluja. Erojen kasvu ja niiden haitalliset seuraukset huonompiosaisille näkyvät myös muissa tutkimuksissa. Yhden tutkimuksen mukaan eri sosiaaliryhmien väliset kuolleisuuserot ovat meillä suurempia kuin monessa muussa Länsi-Euroopan maassa.

Suomalaisten terveyserot eivät suinkaan kapene vaan jopa kasvavat. Tällaisissa vertailuissa täytyy lisäksi ottaa huomioon myös, että uusliberalistinen trendi on ollut kaikkialla sama. Esimerkiksi toimeentulotuen saamista on vaikeutettu melkein jokaisessa maassa. Vertailu eri aikojen välillä voi kertoa myös Suomen kehityksestä enemmän kuin vertailu eri maiden välillä.

Harhakuva vaurauden nopeasta lisääntymisestä

Näyttää vastaansanomattomalta, että Suomi kokonaisuutena on vuonna 2007 vauraampi kuin koskaan. Suomessa on enemmän autoja ja asunnoissa on keskimäärin enemmän neliöitä henkeä kohti kuin aiemmin.

Kaupoista saa nykyään mitä eksoottisimpia herkkuja. Esimerkiksi Helsingin Lauttasaaren uuden supermarketin avajais-tarjouksessa oli – keskitalvella – alligaattorin ja antiloopin lihaa sekä guava-hedelmiä ja mangoja.

Monet pizzaan ja kebabiin kyllästyneet kaupunkilaiset etsiytyvät yhä useammin intialaisiin ja japanilaisiin ravintoloihin, kun taas toisten mielestä texmex- tai thai-keittiö on houkuttelevin vaihtoehto. Hyvän oluen ystävät poikkeavat usein töiden jälkeen nauttimaan lasillisen eteläsaksalaista luostariolutta, kun taas viinin tuntijat väittelevät vanhan ja uuden maailman viinien eroista. Laskettelun tai veneilyn sijasta vapaa viikonloppu saataan viettää vaikka Pariisissa.

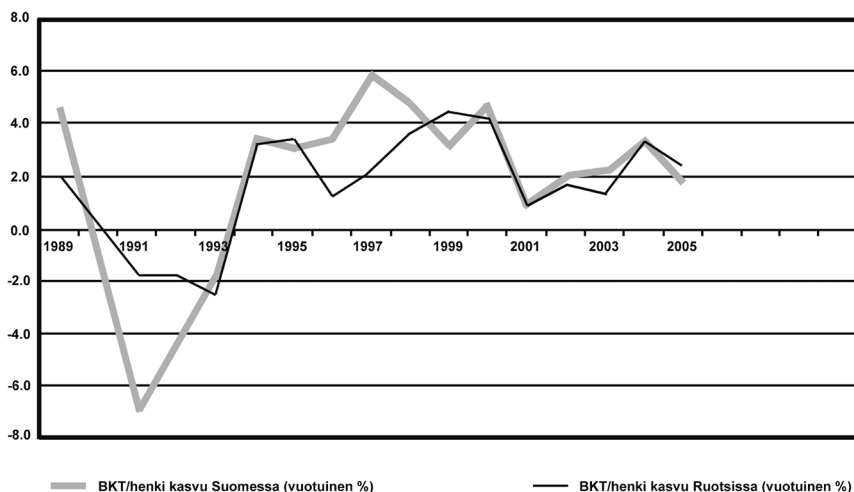
Laman jälkeen Suomi koki nopean taloudellisen kasvun kauden, joka on jatkunut vaihtelevasti aina vuoteen 2007 saakka. Vuonna 1990 Suomen henkeä kohti laskettu vuotuinen bruttokansantuote oli noin 25 000 dollaria. Laman jälkeen samalle keskimääräiselle tulotasolle päästiin takaisin 1990-luvun loppupuolella, laskutavasta riippuen suurin piirtein vuosina 1997–98. Vuoden 2006 vastaava luku oli Maailmanpankin tilastojen mukaan jo 37 000 dollaria. Vuoden 2000 dollareissa lasketun bruttokansantuotteen valossa Suomi näyttäisi nyt olevan melkein 50% rikkaampi kuin mitä se oli juuri ennen lamaa.

Suomen nopea kasvu erityisesti 1990-luvun lopulla sekä myös 2000-luvun menestys erilaisissa kansainvälisissä kilpailukykyvertailuissa on huomattu monin paikoin, ei vähiten Ruotsissa. Varsinkin Ruotsissa oikeistolehdet ja -kommentaattorit ovat esittäneet Suomen mallina, jonka kokemuksista olisi hyvä oppia. Suomi on

esitetty menestystarinana, kun taas Ruotsia näyttäisi vaivanneen juuttuminen sosiaalidemokraattisen ajan instituutioihin.

Kuitenkin Suomen ja Ruotsin kasvukehityksen ainoa olennainen ero on ollut se, että Suomi kävi paljon syvemmällä aallonpohjassa (katso kuvio 2). Päästääkseen takaisin samalle kasvukäyrälle Ruotsin kanssa niin laman jälkeisen kasvun olikin oltava jonkin aikaa Ruotsia selvästi nopeampaa.

Kuvio 2: Suomen ja Ruotsin BKT/henki kasvu 1989–2006

Itse asiassa Suomi sai Ruotsin jo kerran kiinni 1980-luvulla vuosittainen kansantuote/henki -mittarilla, mutta ero kasvoi laman aikana. 1990-luvun lopussa Suomi sai uudelleen Ruotsia kiinni.

Dollariarvojen perusteella näyttää, että 2000-luvulla molempien talous olisi kasvanut erittäin nopeasti. Kuvio 2 kuitenkin osoittaa, että kasvuprosentit eivät ole olleet mitenkään erityisen korkeita ja että maiden kasvu on ollut hyvin samanlaista. Dol-

larimääräinen vuosien 2003–2005 kehitys on näköharha, joka johtuu vain Yhdysvaltain dollarin arvon alenemisesta. Vuonna 2007 ruotsalaisilla on edelleen enemmän vuosituloja kuin suomalaisilla, ja sekin tiedetään, että ruotsalaisilla on lisäksi enemmän kasautunutta varallisuutta. Suomi ei ole pärjännyt Ruotsia paremmin.

Ei siis ole lainkaan selvää, että suomalaisten into toteuttaa uusliberaali ohjelma mahdollisimman nopeasti ja tehokkaasti olisi johtanut mihinkään erityiseen menestykseen ainakaan verrattuna jonkin verran maltillisempaa uusliberalisointia harjoittaneeseen Ruotsiin.

Yksi syy, miksi virallinen kuva Suomessa on niin optimistinen, saattaa olla se, että median, politiikan, talouden ja osin myös tutkimuksen eliitti kuuluu itse siihen osaan väestöstä, joka on aivan erityisesti hyötynyt parin viime vuosikymmenen kehityksestä. Käytettävissä olevien reaalityulojen kasvu on nimittäin jakautunut erittäin epätasaisesti. Mitä enemmän tuloja ja omaisuutta, sitä enemmän tulot ovat myös lisääntyneet. Vuosien 1990–2002 välisenä aikana rikkain sadasosa suomalaisista kasvatti tulojaan yli 120% ja rikkain kymmenys yli 44%. Tämä osa väestöstä siis vaurastui tuntuvasti ja rikkain sadasosa sai oikean lottovoiton. Muiden suomalaisten reaalitytulot nousivat kahdestoista vuodessa vain noin 10–20%, monien vielä vähemmän ja köyhimmän kymmenyksen ei lainkaan.

Ihmisten kokemuksilla ja havainnoilla on taipumusta vii-noutua. Keskeinen syy tähän on sosiaalisten rakenteiden vaikutus. Ihmiset ovat yhteiskunnallisia toimijoita, ja heillä on kunakin hetkenä tietty yhteiskunnallinen asema. Tulot ja sosiaalinen arvostus määräytyvät aseman mukaan.

Yhteiskunnallisilla asemilla on ensinnäkin taipumusta pe-riytyä. Lasten arvot ja valmiudet kehittyvät kodin arvostuksien mukaan. Toiseksi ihmisten sosiaaliset verkostot riippuvat heidän asemastaan yhteiskunnassa. Koulutus on tärkeä myös sikäli, että

usein opiskelukavereista tulee elinikäisiä ystäviä. Työelämässä ihmiset oppivat tuntemaan muita samanlaisia ihmisiä.

Lopputulos on, että ihmisten sosiaaliset verkostot heijastavat paljolti sitä mitä he itse ovat. Ihmiset tapaavat itsensä kaltaisia ja samantyyolisissä asemissa olevia ihmisiä, joiden kanssa he vaihtavat kokemuksia.

Tämä pätee myös eliitteihin. Laman jälkeisessä Suomessa varsinkin suuromistajat ja liikejohtajat mutta myös monet julkispoliitikot, mediagurut, urheilutähdet ja tiettyjen alojen huippututkijat ovat nähneet tulojensa ja omaisuutensa moninkertaituvan. Lisäksi täytyy myös muistaa sukupolvien kierron vaikutus yksilöiden kokemuksiin. Kukin sukupolvi pääsee »korkeampiin» asemiin ja vaurastuu vanhenemisen myötä. Nykyeliitin näkökulmasta Suomen nopea vaurastuminen on arkista todellisuutta, joka on joka puolella heidän ympärillään.

Myös median luomat mielikuvat ovat tärkeitä. Kun sosiaalisten liikkeiden, poliittisten yhdistysten ja puolueiden rooli ihmisten arkielämässä on pienentynyt, ei median luomille kuville juuri ole vaihtoehtoa. Televisio, sanomalehdet ja aikakauslehdet syöttävät ihmisten tajuntaan kuvia kokonaisyhteiskunnallisesta kehityksestä.

Median eliitti kuuluu pääasiassa menestyjiin, samoin kuin mediassa näkyvät politiikan ja talouselämän julkkikset. Silloinkin kun toimittajat yrittävät noudattaa kriittisen journalismin periaatteita, heillä on taipumusta esittää sellaista kuvaa maailmasta, joka vastaa heidän omia kokemuksiaan ja näkemyksiään. Suuri osa kaupallisesta mediasta on sitä paitsi heittänyt kriittisen journalismin perusperiaatteet roskakoppaan jo ajat sitten. Mikä tahansa, mikä käy kaupaksi, on ihan »jees» kunhan kukaan ei vain vedä herjauksesta oikeuteen.

Sama vääristymä näkyy myös viihteessä. Esimerkiksi suurin osa televisiossa pyörivistä amerikkalaisista sarjoista kuvaa vain yläluokan tai eliitin elämää. Joka puolelta tulee kuvia suu-

resta ja kasvavasta vauraudesta, ja samalla nämä kuvat näyttävät todistavan uusliberalismin menestystä.

Valtamediat raportoivat kilpailukykymittausten tulokset innostuneesti, koska ne vastaavat sitä, mitä toimittajat odottavat ja haluavat nähdä. Samalla kilpailukykymittaukset oikeuttavat ja vahvistavat käsitystä, että uusliberalismi on kaikkien yhteinen etu. Yhteiskuntateoriassa tällaisesta ilmiöstä käytetään nimeä »ideologia». Tyypillinen ideologia on uskomusten järjestelmä, jossa erityinen etu esitetään yleisenä etuna.

Uusliberalismin kannattaja voi hyvin myöntää tämän kaiken todeksi, mutta vedota Ison-Britannian entisen pääministerin Margaret Thatcherin kuuluisan lausahduksen tavoin siihen, että »ei ole mitään vaihtoehtoa». Tämä herättää ehkä kaikkein mielenkiintoisimman kysymyksen: mitä olisi tapahtunut, jos olisi toimittu toisin?

Kontrafaktuaalisten mahdollisuuksien arviointi on aivan ratkaisevan tärkeä asia. Sekä tieteellinen selittäminen että poliitisten valintojen arviointi edellyttävät, että pystytään arvioimaan vaihtoehtoisten valintojen seurauksia. Olisiko uusliberalisoinnille ollut missään vaiheessa mitään uskottavaa vaihtoehtoa?

Joitakin ihmisiä voi elähdyttää fatalistinen usko kaiken ennalta määrätynä, mutta silloin edes demokratialla ei olisi mitään väliä, koska mitään aitoja poliittisia valintoja ei olisi. Järkevämpää on esittää, että muita vaihtoehtoja kyllä on ollut, mutta kaikki käsillä olleet vaihtoehdot olisivat johtaneet nykyistä huonompiin seurauksiin.

Ratkaisevia valintoja ja historiallisia solmukohtia on ollut ainakin kolme: (1) rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla; (2) reagointi vuosien 1991–95 lamaan; (3) uusliberalismin vahvistaminen ja syventäminen laman jälkeen.

Minusta on aivan selvää, että rahoitusmarkkinoiden säätelyn nopealle purkamiselle oli 1980-luvulla useitakin hyviä vaihtoehtoja:

- Poikkikansallisten pääomavirtojen säätely olisi voitu pitää jokseenkin ennallaan, ja niin Suomi olisi välttänyt sekä talouden ylikuumenemisen 1980-luvun lopussa että 1990-luvun ensimmäisen puoliskon syvän laman.
- Rahoitusmarkkinat olisi voitu vapauttaa hitaammin, säädellymmmin ja harkitummin (suuri osa Aasian kriisin jälkeisestä oikeaoppisesta taloustutkimuksesta alkoi kannattaa tätä vaihtoehtoa, mutta jo 1970- ja 80-luvuilla oli monia kriisejä, joiden kokemuksista olisi voitu oppia).
- Yksioikoisen »vahvan markan» politiikan sijasta Suomi olisi voinut yhtäältä asettaa veroja, maksuja ja pakollisen talletuksen muotoja, jotka olisivat hidastaneet ja laimentaneet markkaan kohdistuneita spekulatiivisen pääoman liikkeitä; toisaalta olisi myös ollut mahdollista laittaa markka kellumaan itse asetetun valuuttakäärmeen sisällä.

Tarjolla oli siis useita talouspoliittisia vaihtoehtoja. Suuri lama olisi voitu välttää rahoitusmarkkinoiden paremmalla ja tiukemmallalla säätelyllä yhtäältä ja toisaalta joustavammalla valuuttakurssipolitiikalla. Suhteellisen pienimuotoisetkin toimenpiteet olisivat voineet muuttaa tilannetta vähemmän riskialttiiksi. Tutkimusprofessori Jaakko Kiander totesi vuonna 2001, että »kasinovuosien ylilyöntien torjuminen olisi edellyttänyt toteutunutta kireämpää finanssipolitiikkaa ja erityisesti velkaantumisen kannustimien eli korkojen verovähennysoikeuksien poistamista».

Suotuisimmissa olosuhteissa neuvostokaupan romahdus 1990–91 ei olisi johtanut kuin korkeintaan lievään taantumahan. Ratkaisevaa oli rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen aiheuttama valtava kupla – tai mätäpaise jos haluaa käyttää voimakkaampaa metaforaa – ja sen puhkeaminen.

Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen oli suomalaisten

oma valinta. Velan ja varallisuusarvojen kuplan synty, nopea paiminen ja lopulta myös sen dramaattinen puhkeaminen oli suuraa seurausta noudatetusta politiikasta. Yksioikoinen usko säädösten purkamisen taikaan ja vahvaan markkaan loi edellytykset suurelle pankki- ja valuuttakriisille.

Oliko Suomi enää autonominen vuonna 1991? Olisivatko päätöksentekijät voineet toimia toisin, kun lama oli jo käsillä? Esko Ahon ja Iiro Viinasen hallitus ajoi Suomen vapaaehtoisesti tiukalle IMF-tyyppiselle vyönkiristyskuurille. Viinasen retorikassa ja toiminnassa oli jotain läpikotaisin suomalaista. Suomesa valtiovarainministeriön lähtökohtana on aina ollut perinteinen kassanvartija-ajattelu. Tämän perinteisen oikeaoppisen näkemyksen mukaan valtion tulojen ja menojen täytyy olla kaikissa tilanteissa tasapainossa jos suinkin mahdollista. Tässä mielessä Viinanen jatkoi suomalaista perinnettä, vaikkakin dramaattisissa olosuhteissa.

Toisaalta Viinasen puheissa korostui myös sisu ja yhteishenki. Kovista olosuhteista voidaan selvittää vain ankaralla kurilla ja yhteishengellä. »On pakko hyväksyä suuret uhraukset.» Ainoa välitön ulkoinen pakko ryhtyä vyönkiristyskuurille oli kuitenkin luottokelpoisuusmittaukset. Suomen luottokelpoisuus putosi vuoden 1992 aikana. Tämä tosiasia olisi kuitenkin voitu sivuuttaa ja tyytyä maksamaan jonkin verran korkeampaa korkoa luotoista.

Ei ole myöskään lainkaan selvää, että elvyttävämpi talouspolitiikka vuosina 1991–94 olisi loppujen lopuksi johtanut suurempaan julkisen velan määrään kuin minkä Iiro Viinasen tiukka »kyllä Siperia opettaa» -budjettikuritus sai aikaan. Paradoksaalisesti Viinasen peräänkuuluttamat suuret uhraukset olivat osin itse aiheutettuja. Vaikka Suomen valtio elvytti automaattisten mekanismien kautta, tietoisien politiikan tarkoitus oli tasapainottaa budjetti mahdollisimman pian ajamalla valtion menoja alas. Siten Ahon ja Viinasen hallitus itse syvensi lamaa.

Keskellä syvää lamaa toteutettu elvytys olisi rahoittanut osin itse itsensä. Kun työttömyys julkisten toimenpiteiden ansiosta pienenee, niin julkiset menot vähenevät. Toisaalta julkisten menojen kasvattaminen lisää kokonaiskysyntää ja monien toimijoiden tuloja, mistä osa virtaa takaisin valtion kassaan verotuloina.

Silloinen Yrjö Jahnssonin säätiön tutkimusjohtaja Jaakko Kiander teki alkuvuonna 1993 laskelman mahdollisen elvytyspaketin vaikutuksista. Kiander oletti, että vuosina 1993–94 luovutaan enemmistä julkisten menojen säästöistä ja toteutetaan lisäksi 20 miljardin markan julkiset investoinnit. Verrattuna toteutettuun vaihtoehtoon budjettialijäämä olisi ollut aluksi suurempi, mutta nopeamman kasvun vuoksi valtiontalous olisi kuitenkin tasapainottunut nopeammin. Velan suhde bruttokansantuotteen olisi jäänyt alhaisemmaksi (55%) kuin Viinasen säästöpolitiikalla (yli 60%).

Kiander tiivistä laskelmansa toteamalla, että elvytyksen hyötynä olisi »sitien parempi työllisyys ja korkeampi tuotanto sekä haittana heikompi rahatalouden tasapaino eli inflaatio ja markan lisädevalvoituminen». Kianderin vaihtoehtoa ei kokeiltu, vaan pitkäaikainen massatyöttömyys hyväksyttiin väistämättömänä tosiasiana.

Välttämättömyysretoriikkaa käytettiin myös kassanvartija-ajattelua vastaan sotineen politiikan läpiajamiseen tietyillä alueilla. Kun Ahon hallitus päätti ostaa Hornet-hävittäjiä, suurista kustannuksista ei oltu lainkaan huolissaan (hävittäjäkaupan elvyttävä vaikutus Suomen sisällä oli minimaalinen). Vuonna 1993 tehtiin myös kauaskantoinen veroratkaisu. Pääomatulot eriytettiin ansiotuloista. Pääomatulojen veroprosentti on aina sama ja selvästi alhaisempi kuin mitä korkeiden ansiotulojen progressiivinen vero edellyttäisi. Tämä tarkoitti sekä suurituloisten verojen merkittävää alentamista että kuntien ja valtion verotulojen vähenemistä.

Toisin sanoen julkisten menojen tasapaino osoittautui tois-

sijaiseksi tavoitteeksi silloin kun puolustusvoimia haluttiin tehdä Nato-yhteensopiviksi tai hyvätuloisten asemaa parantaa (varsinkin niiden, joilla on paljon omaisuutta). Saman välttämättömyysretoriikan mukaisesti toteutettiin myös 1990-luvulla kiihtyneet valtionhallinnon uudistukset.

Olen vuonna 2005 julkaistussa kirjassani *Yliopisto Oyj* esittänyt, että valtionhallinnon ja yliopistojen uudistukset eivät lisää tehokkuutta muuten kuin siinä triviaalissa mielessä, että työntekijät pakotetaan tekemään enemmän työtunteja samalla kuukausipalkalla. Tämänkin vaikutus tuotetun hyvän määrään on kyseenalainen.

Uudistukset ovat lisänneet tarpeetonta byrokratiaa, jonka hoitaminen vie aikaa varsinaisilta työtehtäviltä. Käytännössä uuden julkisjohtamisen opin vaikutukset ovat perverssejä. Ne eivät lisää tehokkuutta tai oikeudenmukaisuutta, mutta niillä on taipumus vähentää molempia.

Oliko lamasta selviäminen Ahon-Viinasen hallituksen ankaran ja kurinalaisen talouspolitiikan ansiota? Vertaus ihmisten parantamiseen auttaa valaisemaan asiaa. Ihmisten terveys tai hyväkuntoisuus ei suinkaan aina ole lääkkeiden, lääkärien tai parantajien ansiota. Kaukoidässä impotenssia pelkäävät tai päänsärystä kärsivät ihmiset syövät usein sarvikuonojen sarvesta tehtyä jauhoa (minkä takia Afrikan sarvikuonot ovat kuolemassa sukupuuttoon). Jauhon syömisellä ei kuitenkaan tieteellisen tiedon perusteella ole mitään tekemistä sen kanssa, onko ihmisen seksielämä vilkasta tai onko päänsärky poissa. Monet vaivat ovat väliaikaisia ja ihmisen keholla on kyky korjata monia vikoja ja sairauksia itsestään, riippumatta siitä kuinka asiatonta hoitoa hän saa.

Ennen vanhaan sairaita ihmisiä esimerkiksi kupattiin. Useimmat selvisivät kuppaamisesta hengissä ja monet elivät sen jälkeen terveinä jopa vuosikymmeniä. Kuppaamisella ei kuitenkaan ollut mitään positiivista vaikutusta juuri minkään sairauden

hoitoon. Paraneminen tapahtui siitä täysin riippumatta.

Sama pätee Ahon-Viinasen hallituksen talouspolitiikkaan. Vuosikymmenien kasvun, koulutuksen, tieteen ja teknologian nopean kehityksen ja hyvin toimivien instituutioiden rakentamisen jälkeen suomalainen poliittinen talous oli vahvalla pohjalla. Hallituksen lääke oli kitkerää ja se lisäsi sairauden eli rahoitusmarkkinaromahduksen aiheuttamaa tuskaa, mutta potilas parani melkein kokonaan siitä huolimatta. Ilman lääkettä potilas olisi todennäköisesti parantunut kokonaan. Nyt Suomeen luotiin täysin turhaan satojen tuhansien ihmisten hylkyluokka ja samalla palattiin tulojen eriarvoisuudessa 1960-luvun lopulle.

Ahon ja Viinasen hallituksen politiikkaa oikeutettiin välttämättömyysretoriikalla ja perinteisellä kassanvartija-ajattelulla. Uusliberalismista kertoo kuitenkin se, miten vallitseva oikeudenmukaisuuskäsitys kääntyi 1990-luvulla pääläelleen. Bretton Woods -kaudella sosiaalidemokraattiset hyvinvointivaltiot olivat pyrkineet toteuttamaan John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa ja sen niin sanottua eroperiaatetta. Eroperiaatteen mukaan vain ne taloudelliset erot ovat oikeudenmukaisia, jotka maksimoivat sen kansalaisen aseman, joka jää huonoimpaan asemaan.

1990-luvun ensimmäisellä puoliskolla periaate kääntyi. Siitä alkaen on esitetty erityisen oikeudenmukaisina ne muutokset, jotka maksimoivat varakkaimpien aseman. Toisin sanoen tavoitteena on ollut lisätä eroja vaikka kokonaistaloudellisen kehityksen kustannuksella. Erojen maksimointiperiaatetta ei tietenkään ole voitu lausua ääneen, ei ainakaan niin, että kovin monet sen kuulisivat. Sen voi kuitenkin helposti päätellä poliittisista valinnoista ja niiden tosiasiallisista seurauksista.

Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995. Samaan aikaan Paavo Lipposen ensimmäinen hallitus aloitti työnsä. Vihreät ja vasemmistoliitto olivat mukana kokoomuksen, sosiaalidemokraattien ja ruotsalaisen kansanpuolueen sateenkaarihallituksessa, joka jatkoi edeltäjänsä tiukkaa kassanvartijapolitiikkaa,

suunnitteli ja toimeenpani yhä uusia uusliberaaleja uudistuksia, paransi edelleen varakkaimpien kansalaisten asemaa ja valmistautui samalla luopumaan Suomen markasta ja itsenäisestä rahapolitiikasta.

Siinä vaiheessa kun Suomen talous alkoi kääntyä nousuun ja velkaa oli jo ehtinyt kertyä paljon, kassanvartijapolitiikalle ei ehkä ollut vaihtoehtoa. Kukaan tai mikään ei kuitenkaan pakottanut toteuttamaan uusliberaaleja markkina-, hallinto- ja vero-uudistuksia, keskittymään rikkaimpien aseman parantamiseen tai liittymään EMU:uun ilman kansanäänestystä.

Hitaan ja huonon kasvun kausi

Lama, tiukka tasapainoisen budjetin politiikka ja pyrkimys alentaa varakkaiden veroja voivat käydä kalliiksi. Kun lama iski Suomeen, valtio takasi yhtiöiden ja pankkien taloudellisia riskejä. Tässä vaiheessa hyvinvointivaltion mekanismit olivat vahvempia kuin koskaan. Pankkien kaatuminen, massatyöttömyys ja laaja riippuvuus sosiaalituesta johtivat julkisten menojen nopeaan kasvuun, vaikka henkilöä kohti laskettuja hyvinvointipalveluja ja tulonsiirtoja pienennettiin laman aikana selvästi. Kehitys on ollut samankaltaista Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa, kaikissa kolmessa pankkikriisin 1990-luvun taitteessa kokeneessa Pohjoismaassa.

Laman jälkeen Suomen kehitys on ollut ristiriitaista. Vaikka Suomen talous kasvoi 1990-luvun lopulla poikkeuksellisen nopeasti verrattuna useimpiin OECD-maihin, ei Suomen kokonaiskasvu vuosina 1990–2004 yltänyt lähellekään toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten kasvua. Lisäksi laman jälkeinen talouskasvu on mennyt paljon joidenkin harvojen yksityiseen kulutukseen, uusien liike- ja kauppakompleksien rakentamiseen kasvukeskuksiin sekä aiemmin omavaraisten tai yhteisten asioi-

den kaupallistamiseen. Utta monien kokemaa vaurautta ei ole luotu kovinkaan paljon.

Tämä selittää osin, miksi näennäisestä taloudellisesta menestyksestä huolimatta Suomella ei enää näyttäisi olevan varaa moniin sellaisiin yhteisiin ja julkisiin tarkoituksiin, joihin rahaa riitti 1970-luvulla.

Miksi esimerkiksi katujen ja talojen kunnossapito on monin paikoin tuottanut vaikeuksia? Miksi psyykkisesti sairaita ei ole enää voitu hoitaa asianmukaisesti? Miksi julkista peruskoulutusta on yhä vaikeampi järjestää siten, että luokkakoot olisivat kohtuullisia, että koululaisilla olisi pätevät ja työhönsä sitoutuneet opettajat ja että opetuksen taso myös säilyisi? Miksi kaikille yhteäläisesti ilmaisesta ja tehokkaasta terveydenhuollosta on tingitty ja maksuja nostettu? Ja miksi on yhtäkkiä niin kallista ylläpitää korkeatasoista julkista ja vapaata tiedettä ja taidetta, mukaan lukien kaikille opiskelijoille ilmaisia opinahjoja (lukukausimaksuja ollaan asteittain tuomassa ainakin korkeakoulutukseen)?

Olennaista on myös, että henkeä kohti laskettu keskimääräinen bruttokansantuote on monissa suhteissa harhaanjohtava mittari, jos tavoitteena on arvioida ihmisten hyvinvointia tai yhteiskunnallista kehitystä. Kansantuotemittari laskee vain markkina-arvoja, mikä aiheuttaa moninaisia ongelmia:

- se sulkee pois virallisten markkinoiden ja julkisen sektorin ulkopuolella tuotetut arvot
- se aliarvioi julkisella sektorilla tuotettuja arvoja (yleisesti julkisen sektorin tuotoksia arvioidaan vain palkkakustannusten kautta)
- se ei ota huomioon tuotannon ja liiketoimien ekologisia, sosiaalisia ja muita ulkoisvaikutuksia.

Kansantuotteen maksimoimisen kannalta kaikki toiminnot ja kaikenlainen tuotanto kannattaa siirtää markkinoille. Sen sijaan, että me keräisimme itse sienä metsästä, niin on parempi, että joku muu tekee sen ja me ostamme sienet kaupasta. Mökkiä ei pidä korjata itse ja lapsia varten on hyvä palkata hoitajat. Mitä enemmän arkisia asioita muutetaan myytäviksi ja ostettaviksi tavaroiksi, sitä enemmän bruttokansantuote kasvaa.

Kansantuotemittarin näkökulmasta myös julkisen sektorin tuotanto näyttää ongelmalliselta. Kun julkisen puolen palkat kasvavat vain hitaasti, niin tuotantokaan ei näytä nousevan. Ulkoistamalla ja yksityistämällä julkisia toimintoja luodaan markkina-arvoja ja siten kansantuotteen kasvua, riippumatta siitä tuotetaanko mitään hyvää yhtään paremmin tai enemmän kuin aiemmin.

Filosofit ja poliittisen talouden tutkijat tekevät erottelun sisäisen hyvän ja ulkoisen hyödykkeen välillä. Sisäinen hyvä seuraa asiasta tai prosessista itsestään. Usein pyrkimys hyödykkeistää asia johtaa sen sisäisen arvon vähenemiseen. Omaa persoonallisuutta tai ystävyyttä tai rakkautta ei voi ostaa tai myydä tuhoamatta tai turmelematta sitä. Lasten tai elinten tai seksin kauppa voi turmella tai muuttaa arvokkaita merkityksiä.

Monilla arkisilla tekemisillä tai käytännöillä itsessään on ihmisille arvoa ja merkitystä, jonka niiden hyödykkeistäminen turmelee. Kun opettaja saa opetettua lapsen lukemaan, molemmat osallistuvat sisäisen hyvän tuottamiseen, joka usein itsessään riittää toiminnan motivoimiseen. Kun sellisti tai rock-kitaristi oppii harjoittelun tuloksena soittamaan uuden vaikean kappaleen ja kykenee esittämään sen yleisölle, saa hän tyydytystä, joka on riippumatonta ulkoisista palkkioista. Kun tutkija keksii ratkaisun ongelmaan, joka on askarruttanut häntä ja hänen kollegoitaan vuosikausia, kokee hän täyttymyksen, jota mikään raha ei voi korvata.

Myös markkinat edellyttävät jaettuja moraalisia käsityksiä

ja hienovaraisia sosiaalisia sääntöjä. Kapitalistisen markkinatalouden moraalinen perusta oli poliittisen talouden oppi-isille itsestään selvä asia. Esimerkiksi *Kansojen varallisuuden* 1776 julkaissut Adam Smith oli moraalifilosofi, ei taloustieteilijä sanan nykyisessä kapeassa ja teknisessä merkityksessä. Smithille ihmiset ovat sosiaalisia olentoja, jotka ovat aina riippuvaisia muista. Oma etu ei ole sen enempää tai vähempää luonnollinen motiivi kuin hyväntahtoisuus tai pyrkimys saada tunnustusta muilta ihmisiltä.

Oman edun tavoitteluun perustuvat markkinat voivat toimia vain, jos markkinoita rajoitetaan ja säädellään sekä moraalisten että laillisten normien avulla. Myös taloudellinen toiminta tulee vaikeaksi ilman toimijoiden välistä luottamusta; kilpailun muotoja pitää säädellä (Smith oli suuryritysten ja monopolististen pyrkimysten jyrkkä vastustaja) ja esimerkiksi koulutus ja perusrakenteet pitää organisoida julkisesti, ilman markkinoiden logiikkaa.

On monia organisaatioita, joiden perusidea ja keskeiset käytännöt perustuvat sisäisen hyvän tuottamiseen ja joissa ihmisten toiminnan keskeisenä motiivina on muiden antaman tunnustuksen tavoittelu ja eettiset käsitykset tehtävistä ja velvollisuuksista. Myös tällaisten organisaatioiden sisältä löytyy itsekkyyttä, oman edun tavoittelua ja valtakamppailuja, mutta niiden luonne ja muoto voidaan ymmärtää ainoastaan suhteessa jaettuun moraaliseen ja sosiaaliseen perustaan.

Kun toiminta ja sen tulokset hyödykkeistetään, murennetaan organisaatioiden moraalinen ja sosiaalinen perusta. Hyödykkeistäminen edellyttää myös raskaan ja monimutkaisen hallintokoneiston luomista ja uusien tulostavuuksiin ja johtamisen hierarkioiden luomista. Yhä suurempi osa työntekijöiden ajasta alkaa helposti kulua tämän järjestelmän toiminnan pyörittämiseen. Työn luonne muuttuu. Aiemmin työstään spontaanisti innostuneet joutuvat usein tekemään ikäviä töitä, jotka koetaan

ulkokohtaisiksi ja usein myös mielettömiksi suhteessa toiminnan varsinaiseen päämäärään. Inspiraatio, motivaatio ja työn mielekkyys alkavat kadota, samalla kun työn määrä lisääntyy.

Poliittisen talouden kehitys voi myös aiheuttaa moninaisia sosiaalisia ongelmia. Jos niihin vastataan julkisen byrokratian tai markkinoiden kautta niin tuotetaan lisää tavaroita, palveluksia ja liiketoimia. Esimerkiksi kun yhteiskunta atomisoituu, avioerot, mielenterveysongelmat sekä päihteiden käyttö voivat lisääntyä. Avioerot työllistävät sosiaaliviranomaisia ja lakimiehiä; mielenterveysongelmat alan ammattilaisia; ja päihteiden käyttö poliiseja, sairaaloita ja sosiaaliviranomaisia. Kaikki tämä näkyy kansantuotteen kasvuna.

Toisaalta nykyinen tuotanto voi johtaa ekologisiin ongelmiin tulevaisuudessa. Saastuneen järven tai meren puhdistaminen voi tulevaisuudessa työllistää suuren määrän tutkijoita, viranomaisia ja puhdistuslaitteita rakentavia työntekijöitä. Pelkkä bruttokansantuotelukuihin tuijottaminen johtaa väistämättä harhanäkyihin – illuusiot voivat tosin olla joidenkin kannalta hyödyllisiä.

Hyödykkeistäminen, ulkoistaminen, yksityistäminen ja haitakkeiden tuotanto eivät selitä koko bruttokansantuotteen kasvua. Teknologisen kehityksen ja energian käytön lisääntymisen myötä tapahtuu myös aitoa työn tuottavuuden kasvua. Organisaatiot voivat kehittyä tehokkaammiksi ilman että ne tuhoavat samalla sisäisiä arvoja. Ihmiset voivat saada käyttöönsä enemmän hyvinvointia lisääviä palveluita, tavaroita ja käyttöomaisuutta tai myös laadullisesti uusia hyödykkeitä, esimerkiksi kännyköitä ja tietokoneita. Olennainen kysymys on: mikä on kokonaisvaikutus?

On mahdollista, että vaikka henkeä kohti laskettu kansantuote kasvaa niin samaan aikaan yhteiskunnallisesti tuotettujen oikeasti arvokkaiden asioiden määrä vähenee. Asian selvittämiseksi on kehitetty erilaisia mittareita, joiden tarkoituksena

on korjata kansantuotemittariin sisältyviä vinoumia ja harhoja. Monet niistä lisäävät kansantuotteeseen muun muassa arvioita kotitalous- ja vapaaehtoistyön arvosta ja vähentävät lisääntyneestä rikollisuudesta tai saastumisesta aiheutuvia kustannuksia. Bruttokansantuotetta voidaan myös korjata alaspäin, jos sen nousu on koitunut vain pienen, ennestään suuritulaisen vähemmistön hyväksi ja suuren enemmistön käytettävissä oleva tulo on polkenut paikoillaan tai laskenut.

Suomessa Jukka Hoffrén teki vuonna 2001 tämänkaltaisia laskelmia, joita hän kutsui ekotehokkuuden eri muodoiksi. Osa niistä ottaa huomioon myös sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, tasa-arvon ja hyvinvoinnin, erityisesti »eko-tehokkuus 3» -mittari. Laskelman tulos on dramaattinen. Eko-tehokkuus 3 -laskelman mukaan ekologisesti kestävä taloudellinen hyvinvointi Suomessa nousi nopeasti 1970-luvulla mutta kääntyi laskuun vuonna 1983 ja oli vuonna 2000 enää alle puolet vuoden 1983 tasosta. Samaan aikaan Suomen bruttokansantuote oli kasvanut noin puolella.

Hoffrénin mukaan uusliberalisaation aikakausi on Suomessa merkinnyt merkittävää ekologisesti ja sosiaalisesti kestävän hyvinvoinnin laskua huolimatta siitä, että esimerkiksi materiaalin käytön tehokkuudessa asiat ovat nyt monissa suhteissa paremmin kuin 1970-luvulla. Hän ennakoi loivan alamäen jatkuvan vuoteen 2025 saakka. Hoffrénin eko-tehokkuus 3 -mittariin sisältyy kiistanalaisia tulkintoja ja arvioita, ja sitä pitäisi täydentää laadullisemmalla yhteiskuntatieteellisellä analyysillä. Silti Hoffrénin mittaus kertoo kirkkaasti miten kansantuotemittarin vinoumat vaikuttavat arvioihimme siitä, mikä on menestyksellistä politiikkaa.

Eurooppa vastaan Amerikka

Monet vallitsevista illuusioista perustuvat bruttokansantuotteen tai sen kasvun vertailuun eri maissa tai alueilla. Uusliberaalin globalisaation aikakaudella Yhdysvallat on rutiininomaisesti esitetty malliesimerkkinä nopean kasvun maasta. Kun lähtökohtaoletuksena on, että kansantuotteen kasvu on kaikkien intressissä, niin Yhdysvalloista tulee helposti malli, jota pitäisi seurata. Mikä Euroopassa on vikana, kun kasvu on niin heikkoa? Miten Eurooppa voisi oppia Yhdysvalloista?

Vähän syvempi historiallinen näkökulma auttaa asettamaan nämä kysymykset oikeaan kehykseen. Yksi syy Nixonin »šokkipäätökseen» elokuussa 1971 oli Yhdysvaltain taloudellisen kilpailukyvyn heikkeneminen erityisesti suhteessa Eurooppaan ja Japaniin. Journalistinen ja akateeminen keskustelu Yhdysvaltain hegemonian laskusta jatkui aina 1980-luvun loppupuolelle, jolloin pääkilpailijaksi oli noussut Japani ja Kaakkois-Aasian tiikerit. Pian myös Japaniin iski kuitenkin rahoitusmarkkinaromahdus ja sen seurauksena alkoi toistakymmentä vuotta jatkunut vakava taantuma.

Niinpä kun kylmä sota päättyi ja alettiin puhua globalisatiosta, Yhdysvaltain talous näytti monista poikkeuksellisen vahvalta. Milloin idealisoitu kuva Yhdysvalloista on toiminut uudistusten mallina, on uusliberalisointi tarkoittanut valtioiden ja yhteiskuntien amerikkalaistamista. Periaatteena on yleensä ollut seurata pikemminkin sitä, mitä amerikkalaiset sanovat kuin mitä he oikeasti tekevät.

Kuviossa 3 on esitetty pitkän aikavälin 1973–2003 kasvuluvut eurovyöhykkeelle, Japanille ja Yhdysvalloille. Ensimmäinen huomio on, että erot kasvuluvuissa eivät ole suuria. Toki pienetkin erot eksponentiaalisessa kasvussa voivat näkyä pitkällä aikavälillä merkittävinä eroina vuotuisessa kansantuotteessa. Absoluuttinen kansantuotekasvu on eurovyöhykkeellä ollut hieman

pienempää kuin Japanissa tai Yhdysvalloissa. Ero tulee kuitenkin siitä, että väkimäärä kasvaa Yhdysvalloissa edelleen kun taas Euroopassa ja Japanissa väestönkasvu on melkein pysähtynyt.

Henkeä kohti laskettu kansantuote on Yhdysvalloissa kasvanut hitaammin kuin Euroopassa ja selkeästi hitaammin kuin Japanissa. Ensimmäinen harhakuva tulee siitä, että mediassa usein verrataan vain absoluuttisia lukuja.

Kuvio 3: Kolmen vuosikymmenen kasvulukujen vertailua
(1973–2003)

	BKT-kasvu	BKT/henki- kasvu	Työttömyys
Eurovyöhyke	2,3%	2,0%	7,9%
Japani	3,0%	2,5%	2,9%
Yhdysvallat	3,0%	1,6%	6,4%

Kuvion 3 taulukkoa voidaan pilkkoa pienempiin aikajaksoihin. Silloin esille tulee, että jokaisella näistä kolmesta alueesta kasvu on tänä aikakautena systemaattisesti hidastunut. Kasvun eri osaluueita voidaan myös vertailla. Esimerkiksi yksityisen sektorin työn tuottavuus kasvoi Euroopassa kaudella 1973–90 selvästi nopeammin kuin Yhdysvalloissa, ja myös kaudella 1990–99 vaaka painui edelleen hivenen Euroopan puolelle. Vasta vuoden 1999 jälkeen kehitys on hienoisesti muuttunut Yhdysvaltain eduksi. Samaan aikaan myös työttömyysluvut ovat Euroopassa huonontuneet kun Yhdysvalloissa ne ovat sen sijaan parantuneet.

Mikä selittää tilanteen kääntymisen Yhdysvaltain eduksi 2000-luvulla? Yksi olennainen ero on siinä, että eurovyöhyke on nyttemmin omaksunut uusliberalistisen talouspolitiikan puhtaammin kuin Yhdysvallat. Euroopan keskuspankki noudattaa

tiukasti Milton Friedmanin oppeja ja EU-sopimukset rajoittavat valtioiden budjettialijäämiä ja velanottoa, kun taas Yhdysvallat on harjoittanut eräänlaista käänteistä keynesiläisyyttä rahoittamalla rikkaiden ja armeijan kulutusta yhä kiihtyvällä velanotolla. Yhdysvallat on toiminut maailmantalouden veturina aasialaisella rahalla, mikä on kiihdyttänyt kasvua Yhdysvalloissa.

Onko Euroopan ja Yhdysvaltain välillä olennaisia hyvinvointieroja? Eurooppalaisen ja yhdysvaltalaisen työntekijän työn tuottavuudessa ei ole olennaisia eroja, tehdyn työn määrässä kyläkin. Amerikassa tehdään pidempiä päiviä ja viikkoja, ja viime vuosina myös työllisyysaste on ollut korkeampi. Jos jätetään työllisyysaste syrjään, niin voidaan kysyä: kumpi on parempi, pidemmät työviikot ja enemmän tuotantoa vai lyhyemmät työviikot ja vähän vähemmän tuotantoa? Tämä on tärkeä eettis-poliittinen valinta. Ei ole lainkaan itsestään selvää, että ihmisten hyvinvoinnin kannalta on parempi tehdä enemmän työtä ja tuottaa enemmän markkina-arvoja.

Toinen kysymys on: kuka nuo markkina-arvot saa? Yhdysvalloissa rikkain kymmenesosa saa yli 20 kertaa enemmän tuloja kuin alin kymmenesosa, kun sama suhdeluku on Euroopassa ollut paljon alhaisempi eli noin 8. Yhdysvalloissa siis väestön valtaosa tekee enemmän töitä kuin Euroopassa, mutta lisääntyneestä kansantuotteesta hyötyy olennaisesti vain pieni osa väestöstä. Keskiluokkien elintaso ei pääosin poikkea eurooppalaisten elintasosta ja alaluokan asema Yhdysvalloissa on huonompi.

Ralf Dahrendorf on osuvasti todennut, että hän olisi »miehummin työtön Euroopassa kuin köyhä Amerikassa». Eriarvoisuuden ja yhteiskunnan kovuuden vuoksi rikollisuus Yhdysvalloissa on huomattavasti suurempi ongelma kuin Euroopassa. USA:ssa merkittävä osa kansantuotteesta menee massavankiloiden ja turvallisuusjärjestelmien ylläpitämiseen. Uusliberalismi on monella tavalla kallis projekti.

Mitä enemmän kansantuotemittariin sisältyviä vinoumia

ja harhoja korjataan, sitä edullisemmalla hyvinvointivertailu näyttää manner-Euroopalle. Yhdysvalloissa on tehty aidon kehityksen mittarin mukaisia laskelmia. Niiden mukaan hyvinvointi Yhdysvalloissa kääntyi laskuun 1970-luvun puolessa välissä ja on edelleen alempana kuin silloin. Samaan aikaan USA:n bruttokansantuote on kuitenkin noussut yli puolella.

Vastaavat vertailut eurovyöhykkeen maissa kertoo, että suunta niissä on ollut varsinkin 1980-luvun loppupuolelta alkaen sama, mutta negatiivinen kehitys ei ole ollut yhtä dramaattinen (eikä se ole vielä jatkunut yhtä kauan).

Hoffrénin laskelma viittaa siihen mahdollisuuteen, että Suomi saattaa muodostaa negatiivisen poikkeuksen muuten suhteellisen maltillisesta manner-eurooppalaisesta kehityksestä, jossa hyvinvoinnin taantuminen on ollut vain lievää. Se ei olisi ihme, sillä onhan esimerkiksi World Economic Forumin kilpailukykymittauksissa kiitelty Suomen poikkeuksellisen nopeaa amerikkalaistumista.

Suomen malli: optinen illuusio

Suomalaisfilosofi Pekka Himanen ja Manuel Castells, yksi uusliberaalin aikakauden tunnetuimpia sosiologeja, julkaisivat vuonna 2002 kirjan *The Information Society and the Welfare State. The Finnish Model*. Castellsin ja Himasen kirjan pääsanoma on, että Yhdysvaltain mallille on vaihtoehtoja. Tietoyhteiskunta voi kuokoistaa autoritäärisissä olosuhteissa, kuten Singaporen esimerkki osoittaa. Suomi tarjoaa paremman vaihtoehdon. Tietoyhteiskunta ja demokraattinen hyvinvointivaltio eivät sulje toisiaan pois, vaan voivat tukea ja edesauttaa toisiaan.

Castellin ja Himasen mukaan suomalaiset innovaatiot ovat kehittyneet hyvinvointivaltion tietoisesti rakentamissa olosuhteissa. Suomi on esimerkki siitä, että historia ei määrää maita py-

symään tiettyssä tuotantorakenteessa tai maailmanmarkkinoiden rakosessa. Nyt suomalaiset Nokia ja Linux ovat uuden verkostoyhteiskunnan airuita. Sadat suomalaiset IT-yritykset ovat verkostoituneet maailmanlaajuisesti ja luoneet uusia toimintatapoja ja teknologioita.

Castells ja Himanen eivät kuitenkaan ole niinkään kiinnostuneet pitkän aikavälin taloudellisesta kehityksestä kuin viimeaikaisesta nopeasta ja väistämättömästä siirtymisestä maailmanlaajuiseen informaatiotalouteen. Heidän mukaan Suomi on rajuista muutoksista huolimatta pysynyt suhteellisen tasa-arvoisena ja osallistuvana yhteiskuntana. Myös valtiolla on edelleen tärkeä rooli taloudellisen kehityksen edesauttajana.

Olennaista on vastakohta Yhdysvaltoihin ja erityisesti Kaliforniaan. Sosiaalinen epätasa-arvo ja syrjäytyminen ovat Yhdysvalloissa lisääntyneet nopeasti. Samaten esimerkiksi Kalifornian voimailtosten yksityistäminen on aiheuttanut vaikeuksia myös informaatiotaloudelle. Yhtäkkiä sähköstäkin tuli pula. Amerikan malli on johtanut yhteiskunnan perusrakenteiden rapautumiseen esimerkiksi koulutuksessa, terveydenhuollossa, energiantuotannossa ja liikenteessä.

Suomi on Castellsin ja Himasen mielestä ollut menestystarina myös tästä näkökulmasta. Vaikka joitakin ongelmia on 1990-luvun laman jälkeen ollut, on tilanne parempi kuin Yhdysvalloissa. Suomi on yhtä kilpailukykyinen kuin Yhdysvallat, mutta tasa-arvoisempi, osallistuvampi ja rauhanomaisempi yhteiskunta, jonka perusrakenteet toimivat.

Taustalla on Castellsin lineaarinen edistysusko. Castellsin teoria uudesta verkostoyhteiskunnasta perustuu siihen vanhaan uskomukseen, että historia etenee väistämättömissä vaiheissa. Oletuksena on lisäksi, että tuotantovoimien kehitys on koko yhteiskunnan muuttumisen moottori. Niinpä teollista kapitalismia seuraa informaatioteknologioihin perustuva kapitalismi. Ne, jotka eivät kykene sopeutumaan kehitykseen tai jouduttamaan

sitä, ovat tuomittuja pysähtyneisyyteen ja aseman laskuun.

Perinteinen oletus on myös ollut, että yhteiskuntatyypit muodostavat kokonaisuuksia, joita ei voi jakaa osiin tai muokata ja kehittää hyvinkin eri tavoin. Kylmän sodan aikana vaihtoehdot olivat kapitalismi, sosialismi tai »kolmas tie». Castells ja Himanen toistavat vanhan ajattelun uudessa muodossa. Nyt menestyä voi vain omaksumalla jonkin muunnelman informaatiokapitalismista. Uusi verkostoyhteiskunta voi seurata joko Yhdysvaltain, Singaporen tai Suomen mallia. Itse verkostoitumisen piirteet ovat samat ja yhtä jakamattomat kaikissa.

Informaatiokapitalismi perustuu maailmanlaajuiseen »Verkoon», jonka muodostavat globaalit rahoitusmarkkinat, monikansalliset yhtiöt, internet sekä uusiin kommunikaatioteknologioihin perustuvat tuotannon ja hallinnan suhteet. Verkostoyhteiskunta edellyttää myös monien teollisen ajan säädösten purkamista ja kaikkinaista taloudellisen toiminnan vapauttamista.

Tällainen ajattelu tunkee historian trendit ja mahdollisuudet yhteen yksinkertaiseen kaavaan. Ja kun kaava on kerran omaksuttu, on enää hyvin vaikea nähdä mitään sellaista, joka ei sopisi sen luomaan kehikkoon.

Castellsin ja Himasen tulkinnan yksi ongelma on, että se esittää Suomen mallina, vaikka 1990-luvun Suomi ei ole pyrkinyt rakentamaan mitään erityistä mallia. Hyvinvointivaltio ja teknologinen suunnittelu ovat peräisin kaudelta, jolloin seurattiin Ruotsin mallia. Suuri osa 1990-luvun muutoksista on seurausta pyrkimyksestä omaksua lännen asettamat säännöt ja mallit, tulivat ne sitten Brysselistä tai Washingtonista.

Tulos on väliaikainen risteymä. Trendit viittaavat muutokseen kohti angloamerikkalaista yhteiskuntamallia. Vaikka on totta, että myös tarkoittamaton risteymä voi näyttäytyä mallina muille, niin Suomen oma kehitys näyttää vievän asteittain pois »Suomen mallista».

Castells ja Himanen käyttävät tilastoja niin, että ne näyttä-

vät tukevan heidän väitettään Suomen ja Amerikan mallien vastakohtaisuudesta. Tarkemmassa tarkastelussa paljastuu muuta. Esimerkiksi he kuvaavat sitä, kuinka Suomessa epätasa-arvo ja sosiaalinen syrjäytyminen on vähentynyt samaan aikaan kun se USA:ssa lisääntyi. Taulukko kuitenkin kuvaa tilanteen vain vuoteen 1990, joka oli käännekohta. Suomen historian tasa-arvoisin vuosi oli 1987, ja 1990-luvun laman aikana ja sen jälkeen eriarvoisuus on palannut aiempien vuosikymmenien tasolle. Yhdysvalloissa uusliberalistinen kehitys alkoi jo 20 vuotta aiemmin.

Gini-kertoimella voidaan mitata matemaattisesti tietyn jakauman epätasaisuutta. Yleisimmin gini-kerrointa käytetään kuvaamaan tuloerojen suuruutta (kertoimen kehitti italialainen tilastotieteilijä Corrado Gini vuonna 1912). Jos gini-indeksi on nolla, vallitsee täysin tasaiset tulot, ja jos gini-indeksi on yksi, ovat kaikki tulot keskittyneet yhdelle ihmiselle tai kotitaloudelle, ja muut ovat täysin ilman tuloja.

Castells ja Himanen esittävät, että vaikka eriarvoisuus on Suomessakin 1990-luvulla lisääntynyt, on sitä esittävä gini-indeksi 0,245 vielä hyvin alhainen. Kirjan toisessa taulukossa saman vuoden 1998 gini-indeksi on kuitenkin jostain syystä selvästi korkeampi eli 0,295. Se tarkoittaisi, että vain kahdeksassa vuodessa oli menetetty kahden vuosikymmenen saavutukset tasa-arvoistumisessa. Suomi näyttäisi palanneen 1960-luvulle ja alkaneen lähestyä USA:n tilannetta (Yhdysvalloissa indeksiluku on suurin piirtein 0,47; monissa Latinalaisen Amerikan maissa se on 0,5:n ja 0,6:n välissä). 2000-luvun alussa eriarvoisuus itse asiassa lisääntyi vielä hivenen ja indeksiluku ylitti 0,3:n rajapyykin. Vuosina 2003–2006 tilanne ei muuttunut.

Castellsin teoria verkostoyhteiskunnasta määrää sen, mitä asioita kirjassa käsitellään ja miten. Kirjoittajat tutkivat vain valtioiden välistä kilpailua ja menestyksen ehtoja ottaen annettuna 1900-luvun lopun maailmantalouden kontekstin. Kirjan tutkimusasetelma myös olettaa, että Yhdysvallat olisi erityisen vahva

talous. Yhdysvallat on kuitenkin 1970-luvun alusta lähtien joutunut yhä useammin turvautumaan yksipuolisiin ja voimapolitiisiin ratkaisuihin, koska se ei ole kyennyt kilpailemaan muiden kanssa yhteisillä pelisäännöillä.

Yhdysvallat luopui dollarin ja kullan kytkennästä, koska se halusi lisätä omaa toimintavapauttaan muiden kustannuksella. Se on puskenut maita avaamaan markkinansa niille epäedullisilla ehdoilla taatakseen amerikkalaisen pääoman ja omistuksen etuoikeutetun aseman. Monenkeskiset kauppa- ja rahoitusjärjestelyt on useissa tapauksissa valjastettu juuri tällaisten päämäärien palvelukseen.

Kaiken tämän seurauksena Yhdysvaltain suhteellinen asema on parantunut osin koko muun maailman kustannuksella. Kuten tulen esittämään luvussa 5 tarkemmin, koko maailmantalouden kasvu on ollut suhteellisen hidasta. Kiinan ja joidenkin kasvun saarekkeiden vastakohtana on kymmenet maat ja yli miljardi ihmistä, joiden tulot ovat vähentyneet joka vuosi vähintään kymmenen vuoden ajan.

Kun vielä 1970-luvulla henkeä kohti laskettu kasvu oli 3,76%, oli se kääntynyt 1990-luvulla jo negatiiviseksi (IMF:n antamilla luvuilla ja vuoden 1995 dollariarvoilla laskettuna). Yhdysvalloissakin kasvu on ollut vähäisempää kuin sodanjälkeisinä vuosikymmeninä. 2000-luvun puolivälin kasvu on perustunut niin suureen velanottoon, että on epätodennäköistä että se olisi kestäväällä pohjalla.

Vapautetut rahoitusmarkkinat, joita johdetaan New Yorkista ja Lontoosta käsin, ovat yksi ongelmien keskeinen lähde. Castells ja Himanen pitävät nykyisiä rahoitusmarkkinoita väistämättömänä osana »Verkkoa». Rahoitusjärjestelmän yliote on kuitenkin monien rahoituskriisien syy ja vaikuttanut myös epäsuorasti talouskasvun tyrehtymiseen ja eriarvoisuuden lisääntymiseen maailmassa.

Castellsin ja Himasen kirjan parasta antia on suomalaisen

hakkerismin kuvaus. Yksi osatotuus Suomesta on, että itseisarvoinen luovuus, omaehtoiset ratkaisut, ei-hierarkkiset organisaatiot ja verkostoituminen ovat kukoistaneet 1980-luvulta lähtien. Tuo luovuus on ollut paljolti edellisenä aikakautena rakennetun hyvinvointivaltion tuotosta. Joskus myös Suomen erityinen asema suhteessa Venäjään on pakottanut keksimään omaehtoisia ratkaisuja asioihin.

Teknologisen ja sosiaalisen luovuuden kehitystä ei kuitenkaan voi palauttaa sosiaaliin ehtoihinsa. Kyse on yhtäläillä inhimillisestä vapaudesta ja uusia asioita alulle panevasta toiminnasta. Hannah Arendtin kuuluisan tulkinnan mukaan juuri uusia asioita alulle paneva toiminta on julkisen politiikan ydin.

Miksi Castellsin ja Himasen yhteiskunta-ajattelu ei itse ole samalla tavalla luovaa? Miksi he eivät sovelle käsitystään hakkerismista myös politiikkaan? Mitä olisivat omaehtoisemmat mallit talouden hallinnan ongelmiin?

Johtopäätökset

Suomen menestys tai suomalaisten hyvinvointi ei ole kaikilta osin näköharhaa. Maailmanhistoriallisesta näkökulmasta Suomi on edistynyt paikka: yhteiskunta on rauhanomainen, sangen moniarvoinen, joissakin suhteissa demokraattinen ja keskimäärin vauras. Myös vähäosaiset saavat nauttia muutamista sellaisista asioista, joista suurin osa 1800-luvun suomalaisista tuskin osasi edes unelmoida.

Poliitikkojen ja median rakastamat tarinat »huippu-Suomesta» tai »Suomen mallista» perustuvat kuitenkin kiistanalaiseihin mittaustapoihin, kyseenalaiseihin kauneuskilpailuihin ja monikerroksisiin illuusioihin. Kilpailukykymittaukset eivät mittaa mitään erityistä »kykyä» vaan ylikansallisen liikemaailman ihanneyhteiskuntaa. Mittaukset ovat myös globaalia poliittista

retoriikkaa, jolla yritetään vakuuttaa kansalaisia ja poliitikkoja esimerkiksi ihanne-amerikkalaistumisen siunauksellisuudesta. Toisaalta myös Yhdysvaltain johtoa voidaan ojentaa ylisuuresta velkaantumisesta ja protektionismista.

Bruttokansantuotemittaukset ja -vertailut ovat tärkein yksittäinen illuusoiden lähde. Ne suosivat sellaisia maita, jossa kaikki mahdollinen on hyödykkeistetty ja yksityistetty. Kun lasketaan absoluuttisia kasvulukuja, suositaan maita, joissa väestö kasvaa. Kun lasketaan keskimääräisiä kasvulukuja henkeä kohti, piilotetaan se, kuka lisääntyvän markkina-arvon saa. Lisäksi valitsemalla ajanjakso sopivasti voidaan kertoa melkein mitä vain tarinoita suhteellisesta menestyksestä.

Joskus Suomen menestystä perustellaan Ruotsia nopeam-
malla kasvulla. Pidemmällä aikavälillä maiden kehitys näyttää kuitenkin jokseenkin samalta. Lähemmässä tarkastelussa käy myös ilmi, että Suomen kasvu oli sekä Bretton Woods -kaudella että 1970- ja 80-luvuilla nopeampaa kuin mitä se on ollut vuoden 1990 jälkeen.

Kaiken lisäksi pääosa vuoden 1990 jälkeisestä kasvusta on mennyt kaikkein varakkaimpien taskuihin. Kun kansantuotemittaria korjataan sosiaalisilla ja ekologisilla näkökohdilla niin on ilmeistä, että 1980-luvun jälkeinen kehitys on kokonaisuutena ollut pikemminkin alikehitystä kuin edistystä.

Uusliberaali Suomi ei ole ollut menestystarina sen enempää kuin Amerikkakaan. Suomen esittäminen mallina muille on samaa kuin yrittäisi vakuuttaa ihmisiä siitä, että ei kannata uskoa mittatikkua vaan puutteellista näkökykyä. Jos suomalaiset olisivat tehneet edes hivenen omaehtoisempia valintoja viime vuosikymmenten solmukohdissa, Suomi olisi tällä hetkellä vähintään yhtä vauras ellei vauraampi mutta myös hyvinvoivempi, demokraattisempi ja tasa-arvoisempi maa. Suomen sisällä tehdyt edistykselliset linjaukset olisivat heijastuneet myös ulkosuhteisiin.

Kansalaisilla on tietenkin säilynyt jonkin asteinen kriittinen

kyky nähdä virallisten tulkintojen taakse. Joskus ihmiset aivan oikein mieluummin luottavat arkikokemuksiinsa ja havaintoihin kuin viralliseen julkiseen kuvaan. Takakentillä käydyt yksityiset keskustelut ovat usein sävyltään aivan jotain muuta kuin virallinen huippukilpailukykykasvuretoriikka. Usein saatavilla on myös toisenlaisia kuvia ja tulkintoja, jos vain näkee vähän vaivaa niiden etsimiseen.

Työelämän kehitykseen tyytymättömät suomalaiset voivat esimerkiksi ostaa joukoin historian professori Juha Siltalan kirjaa *Työelämän huononemisen lyhyt historia* (2004). Siitä he voivat lukea miksi työ, jonka pitäisi vahvistaa heidän identiteettiään, on yhä useammin muuttunut pahenevaksi loukkaukseksi heidän omanarvontunnolleen.

Samat ihmiset voivat kuitenkin joutua työnsä puolesta myös toistamaan liturgiaa huippukilpailukykykasvusta. Tuloksena on monien suomalaisten tapauksessa kasvava ristiriita yksityisen ja julkisen minän välillä – vähän samaan tapaan kuin Neuvostoliitossa aikoinaan.

5. GLOBALISAATION RISTIRIITAISET LUPAUKSET

Termi »globalisaatio» ilmaantui akateemisiin keskusteluihin jo 1980-luvun alussa. Silti Suomessa ja muualla puhuttiin vielä 1980-luvulla talouden ja yritysten kansainvälistymisestä. Laajempaan käyttöön sana »globalisaatio» tuli vuosikymmenen lopussa, kun journalistit ja poliitikot Washingtonissa alkoivat käyttää sitä – tarkoittaen lähinnä uusliberalismin ja amerikkalaistumisen globaalia poliittista projektia. Klassisen liberalismin teorioita mukaillen he vakuuttivat, että globalisaatio lisää koko maailman vaurautta.

Mikä vielä parempaa, globalisaatio tarkoittaa myös sotien aikakauden päättymistä. Vapaa kauppa tekee maat keskinäisriippuvaisiksi, ja kun kaikki hyötyvät kaupasta niin kenenkään ei kannata ryhtyä sotaan toisiaan vastaan. Myös Immanuel Kantin vuonna 1795 muotoilema rauhanteoria tuki samansuuntaista ajatusta. Kun järkevät kansalaiset eli omistavat miehet saavat päättää sodasta ja rauhasta, niin he välttävät kynsin hampain sotia varsinkin toisia demokratioita vastaan.

Moderni tutkimus on tukenut Kantin ajatusta soveltaen sitä nykyisiin demokratioihin, joissa kaikki täysi-ikäiset ihmiset saavat äänestää kansanedustajia monipuoluevaaleissa. Yksi ani harvoista kohtuullisen pitävistä säännönmukaisuuksista, mitä kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa on löytynyt, koskee juuri demokraattisen rauhan teesiä: liberaali-demokratiat eivät sodi keskenään. 1990-luvun alusta lukien myös Suomen ulkosuhteet on rakennettu uusliberalismin perusteiden varaan.

Globalisaatio poliittisena projektina seisoo tai kaatuu lupaustensa mukana. Tuoko globaalien markkinoiden vapauttaminen ja liberaali-demokraattisten valtiomuotojen yleistyminen pysyvän vaurauden ja rauhan tilan maailmaan? Talouden osalta

lupaus on selkeä: oikeaoppinen liberaali talouspolitiikka lisää taloudellista tehokkuutta ja siten kasvua. Kasvun lisääntyminen tarkoittaa, että murusia alkaa tippua yhä enemmän myös köyhien pöydälle. Köyhyyttä voidaan vähentää myös lisäämällä hyväntekeväisyyttä (kehitysapua).

Rauhaa koskeva lupaus nojaa osin lupaukseen kasvusta: kun maailmantalouden kakku kasvaa, kaikki maat hyötyvät. Ennen kaikkea pysyvän maailmanrauhan edellytyksiä voidaan kuitenkin rakentaa laajentamalla demokraattisen rauhan vyöhykettä. Tämä edellyttää, että demokraattisen rauhan teoria pätee paitsi nyt niin myös tulevaisuudessa.

Ikävä kyllä viime vuosikymmenien kehitys ei tue ajatusta, että uusliberalisointi lisää tehokkuutta tai talouden kasvua. Nixonin šokkipäätöksen ja öljykriisin (1973–74) jälkeen maailmantalous on kokenut pitkän laskukauden (tai tarkemmin kasvun jatkuvan hidastumisen kauden). Vuosikymmen toisensa jälkeen maailmantalouden kasvu vain hidastui hidastumistaan ja yhä enemmän teollisia resursseja ja potentiaalista työvoimaa jäi käyttämättä. Vuosien 2004–2007 hivenen tavallista nopeamman kasvun merkitys on kiistanalainen. Perustelluin maailmanhistoriallinen tulkinta lienee, että pitkän aikavälin laskukausi jatkuu edelleen.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että uusliberaali globalisaatioprojekti on merkittävästi vähentänyt taloudellista kasvua. Myös ajatus siitä, että kaikki tai ainakin useimmat hyötyisivät tällaisesta globalisaatiosta näyttää ongelmalliselta. Varsinkin 1980-luvun alun toisen öljykriisin jälkeen monien maiden ja ihmisryhmien asema on huonontunut myös absoluuttisesti. Samalla suhteelliset erot ovat kasvaneet sekä maiden sisällä että maiden välillä. Vaikka OECD-maailma on edelleen historiallisessa katsannossa erinomaisen vauras, ja vaikka osa Aasiaa on kasvanut ja kehittänyt nopeasti, ajatus etujen automaattisesta harmoniasta näyttää kyseenalaiselta.

Uusliberalismi tarkoittaa nimensä mukaisesti 1800-luvun tiettyjen liberalismiin ihanteiden ja ajatusten soveltamista nyky-maailmassa. Poliittisten toimijoiden tapa vastata kohtaamiinsa ongelmiin ja toistensa tekemisiin onkin alkanut muistuttaa 1800-luvun lopun kehityskulkuja. Eriarvoisuuden lisääntyminen

Jäähyväispuheessaan 17.1.1961 presidentti Dwight D. Eisenhower varoitti sotilaallisteollisen kompleksin kasvavasta vallasta Yhdysvalloissa. Kesällä 2007 Yhdysvaltain kongressi hyväksyi kaikkien aikojen suurimman varus-telubudjetin ja vuoden 2008 esityksen oletetaan olevan vieläkin suurempi, noin 700 miljardia dollaria. Absoluuttisesti koko maailman sotamenot ovat palanneet kylmän sodan tasolle, vaikka suhteessa maailman kansantuot-teeseen aseisiin ja sotimiseen käytetään vielä toistaiseksi vähemmän rahaa kuin kylmän sodan aikana.

Kuva: Bettmann/Corbis/Skoy

monilla ulottuvuuksilla, keskimäärin hidas mutta nykivä ja epätasainen kasvu, sekä uusien teknologioiden tuottamat uhat voivat johtaa sellaisiin reaktioihin ja vastareaktioihin, jotka tuovat perinteiset turvallisuusedilemmat takaisin maailmantalouden ydinalueille.

Yhdysvalloissa on jo noussut eräänlainen 2000-luvun versio 1800-luvun lopun uusimperialismista. Maailman asevarustelumenot ovat taas nousussa. Kiina on kasvattanut puolustusbudjettiaan 15–20 prosentin vuosivauhtia, ja myös Euroopan unionin jäsenet ovat sitoutuneet varustelumenojen kasvattamiseen. Ydinaseiden leviäminen jatkuu. Demokraattisen rauhan teoria voi osoittautua harhaanjohtavaksi osatotuudeksi. Kaiken lisäksi liika luottamus siihen näyttää olevan osa ongelmaa.

Suomi on vain pieni pala suuressa palapelissä. Suomen kohdalla on sidoksissa koko maailman tulevaisuuteen. Tämän luvun ideana on valaista globaalin poliittisen talouden kehitystä uusliberaalina aikakautena. Kun ymmärretään, mitä on tapahtunut ja miksi, voidaan alkaa myös rakentaa skenaarioita mahdollisista tulevaisuuksista.

Mikä selittää 1970-luvulla alkaneen pitkän laskukauden? Mikä on oikeaoppisen vapaiden markkinoiden talouspolitiikan osuus tässä kehityksessä? Ja mitä tästä kaikesta seuraa? Tuleeko liberalistiselle edistysuskolle käymään yhtä huonosti kuin kaudella 1870–1914 – ja vielä suurelta osin samoista syistä?

Maailmantalouden kehitys 1960-luvun jälkeen

Vain harvat taloustieteilijät ovat olleet kiinnostuneita koko maailmantalouden pitkän aikavälin kehityksestä. Suuri osa taloustieteilijöistä harrastaa eräänlaista soveltavaa matemaatiikkaa, jossa kuvitteelliset purkinavaajat ja tulevaisuuden täydellisesti tiedävät laskukoneet muodostavat »talouden», jonka matemaattisia

ominaisuuksia sitten tutkitaan suurella huolella. Ekonometrikot kyllä keräävät ja analysoivat empiirisiä aineistoja, mutta heidän tiedonintressinsä on yleensä kapea. Heidän uransa saattaa keskittyä yhden markkina-alueen yhden teknisen osan empiiriseen mallittamiseen.

Ministeriöissä, keskuspankissa ja taloudellisissa tutkimuslaitoksissa tuotetaan myös lähitulevaisuuden ennusteita. Suuri määrä lähimenneisyyden dataa syötetään tietokoneisiin, jotka monimutkaisten mallien avulla ennakoivat suurin piirtein oikkein seuraavan kolmen kuukauden kehityksen – hyvällä onnella vuosikin saattaa mennä ilman vakavia virheitä. Joka tapauksessa aikahorisontti on lyhyt.

Kaikki taloustieteilijät eivät kuitenkaan ole tyytyväisiä tietämättömyyteen. Tapasin professori David Felixin Pariisissa tammikuussa 1999 valuutanvaihtoveroa käsitelleessä seminaarissa. Jälkikäteen hän lähetti minulle kopion laajasta vuonna 1995 kirjoitetusta paperistaan, jossa hän vertasi systemaattisesti Bretton Woods -aikakauden ja uusliberaalin jakson taloudellista kehitystä. Se vahvisti mielessäni vuosia kyteneen epäilyksen, että kaikki ei ole suinkaan sitä miltä näyttää. Mediassa on koko ajan raportoitu taloudellisesta kasvusta, hyvistä markkinanäkymistä ja hetkellisiä kriisikausia lukuun ottamatta pörssikurssien huikeasta kasvusta. Totta on, että taloudellinen kasvu on enimmäkseen jatkunut myös uusliberaalilla kaudella, mutta aiempaa paljon hitaammin.

Felix vertasi ensin G7-maiden kehitystä ennen vuotta 1970 ja vuoden 1974 jälkeen. Bretton Woods -kaudella näiden maiden talous kasvoi keskimäärin 4,5 prosentin vuosivauhtia henkeä kohden, kun taas kaudella 1974–89 kasvu jäi 2,2 prosenttiin vuodessa. Laajempi 57 maan otos kertoi, että kyseessä oli maailmanlaajuinen trendi.

Tapasin brittiläisen taloustutkija Alan Freemanin kansainvälisten suhteiden tutkimuksen konferenssissa Lontoossa jou-

lukuussa 2002. Freeman – jonka isä emeritusprofessori Chris Freeman on maailmankuulu pitkien aikavälin syklien ja talouskehityksen tutkija – piti yleisönsä otteessaan osoittamalla systemaattisesti kuinka vallitsevat myytit kasvusta ja kehityksestä ovat vääriä.

Freeman käytti laskelmissaan vakioisia dollariarvoja ja IMF:n aineistoja. Koko maailman henkeä kohti laskettu talouskasvu oli vielä 1970-luvulla 3,7%, mutta 1990-luvulla se painui jo punaisen puolelle eli negatiiviseksi. Vuonna 1988 maailman bruttokansantuote henkeä kohti oli 4839 USD ja vuonna 2002 se oli 4748 USD. Toisin sanoen 14 vuotta meni ilman keskimääräisen kansantuotteen kasvua.

Joulukuun 2002 jälkeen olen aika ajoin keskustellut Freemanin kanssa maailmantalouden kehityksestä. Hän myöntää auliisti, että monet menetelmävalinnat vaikuttavat joiltakin osin hänen johtopäätöksiinsä, ja että vuoden 2002 jälkeen aitoa kasvua on taas ollut jonkin verran. Yleistrendi on kuitenkin kiistaton. Hän on myös vahvasti samaa mieltä minun ja monien muiden kanssa, että 2003–2007 kasvu mahtuu edelleen hyvin pitkän aikavälin laskukauden raameihin.

Koko maailman talouskehityksen arviointi ei ole helppoa. Sen lisäksi, että bruttokansantuote on mittarina vinoutunut ja puolueellinen, kaikkien maiden tekemiin virallisiin laskelmiin ei voi aina luottaa. Monissa maissa ei edes tiedetä tarkkaa väkilukua, joten henkeä kohti lasketut kansantuoteluvut ovat parhaimmassakin tapauksessa vain suuntaa antavia. Lisäksi lukujen kääntäminen Yhdysvaltain dollareiksi on ongelmallista, koska valuuttakurssit vaihtelevat. Siksi tarvitaan erilaisia luotettavuuden arviointoja ja muuntokaavoja, joilla lukuja yritetään saada yhteismitalliseksi.

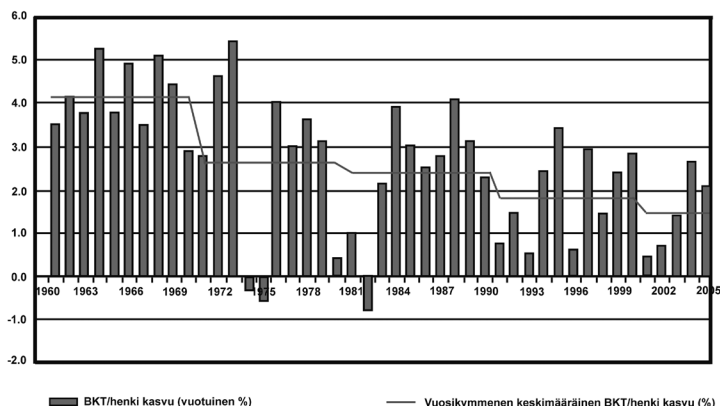
Itse törmäsin tähän ongelmaan esimerkiksi käydessäni Bamakossa, Malissa OECD:n kehityskomitean seminaarissa toukokuussa 1998. Meille osallistujille jaettiin raportteja Malin

positiivisesta talouskehityksestä sen jälkeen kun se oli alkanut noudattaa oikeaoppisia uusliberaaleja oppeja. Ihmettelin ympärilläni näkyvää köyhyyttä ja kurjuutta. Jalattomia ihmisiä makasi kuuman ja pölyisen Bamakon katuojassa myymässä muutamaa savuketta tai kahta litraa bensiniä. Opiskelijat osoittivat mieltään olosuhteidensa kurjistumisen vuoksi ja olivat sulkeneet monet kadut länsimaisten diplomaattien ja tutkijoiden ilmastoiduilta autoilta.

Palattuani silloiseen kotiini Englannin Nottinghamiin aloin selvittää lukuja ja niiden taustoja. Huomasin, että Maailmanpankin tilastoissa oli tehty muuntoja ja sopeutuksia niin, että eri raporttien lukujen välillä oli selkeitä ristiriitoja. Ennen kaikkea erillisten vuosien ja lyhyiden aikajaksojen lukujen perusteella näytti ilmeiseltä, että Malin kasvu oli 1980–95 koko ajan selkeästi negatiivista. Pitkän laskukauden jälkeen myös vuoden 1995 kansantuoteluku oli pienempi kuin vuoden 1993 vastaava luku. Silti myöhemmän raportin arvion mukaan Malin kehitys oli ollut positiivista ja kääntyi parempaan päin erityisesti vuonna 1994, jolloin Mali omaksui IMF:n rakenteellisen sopeutuksen ohjelman.

Yritin viritellä asiasta sähköpostikeskustelua Maailmanpankin kanssa, mutta sain vastaukseksi vain, että kyse on teknisesti välttämättömistä muunnoksista ja sopeutuksista. En voinut kuitenkaan olla ajattelematta, että jälkikäteiset lukujen muutokset tukivat erinomaisesti väitteitä, joiden mukaan IMF:n oikeaoppiset mutta kiistanalaiset talousohjelmat toimivat mainiosti. Maa, joka noudattaa oikeaoppista politiikkaa, näyttää taas kerran pärjäävän muita paremmin. IMF-ohjelman myötä Mali oli avan-
nut rikkaat kultaesiintymänsä monikansallisten kaivosyhtiöiden hyödynnettäväksi.

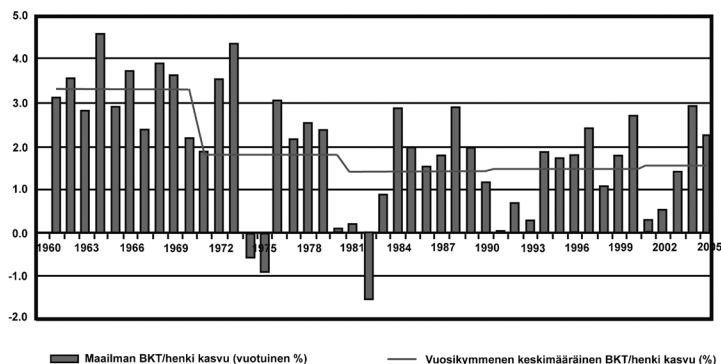
Kuvio 4: Kasvun hidastuminen korkean tulotason maissa vuosina 1961–2005

Voitaneen siis ajatella, että Maailmanpankin viralliset aikasarjat antavat mahdollisimman positiivisen kuvan maailmantalouden kokonaiskasvusta uusliberaalina aikakautena. Kuvioissa 4 ja 5 on esitetty korkeiden tulotason maiden ja koko maailman henkeä kohti lasketun kansantuotteen kehitys viime vuosikymmeninä. Lähteenä on Maailmanpankin elektronisesti saatavilla olevat aikasarjat.

Kuvioiden perusteella yleistrendi on ollut aika selvä. Mitä enemmän uusliberalistista globalisaatiota, sitä vähemmän henkeä kohti laskettua kasvua (myös maailman väestönkasvu on suhteellisesti hidastunut, vaikka absoluuttisesti se on edelleen nopeampaa kuin koskaan aiemmin ja vaikuttaa olennaisesti maailmantalouden kokonaiskasvuun vielä monta kymmentä vuotta). Vuosien 2003–2005 hieman nopeampi kasvu näyttäytyy hienoisena trendin kääntymisenä koko maailman osalta, mutta korkeiden tulotason maiden osalta alaspäin menevä trendi jatkuu.

Kuvio 5: Kasvun hidastuminen koko maailmassa 1961–2005

Yleistrendistä huolimatta on selvää, että on monia maita ja alueita, joissa kasvu on ollut nopeaa. 1980-luvulla Japani kasvoi nopeasti ja 1990-luvulla painopiste oli Aasian tiikereissä, Aasian kriisin 1997–98 jälkeen maailma on hämmästellyt Kiinan pitkään jatkuneita huikkeitä kasvulukuja. Sadat miljoonat kiinalaiset ovat nousseet köyhyydestä jonkinlaiseen hyvinvointiin, ja lisäksi Kiinassa on miljoonia uusrikkaita. Myös Intiassa on ollut huomattavaa taloudellista kasvua, vaikka tutkijat väittelevätkin sen todellisista vaikutuksista maan valtaväestölle.

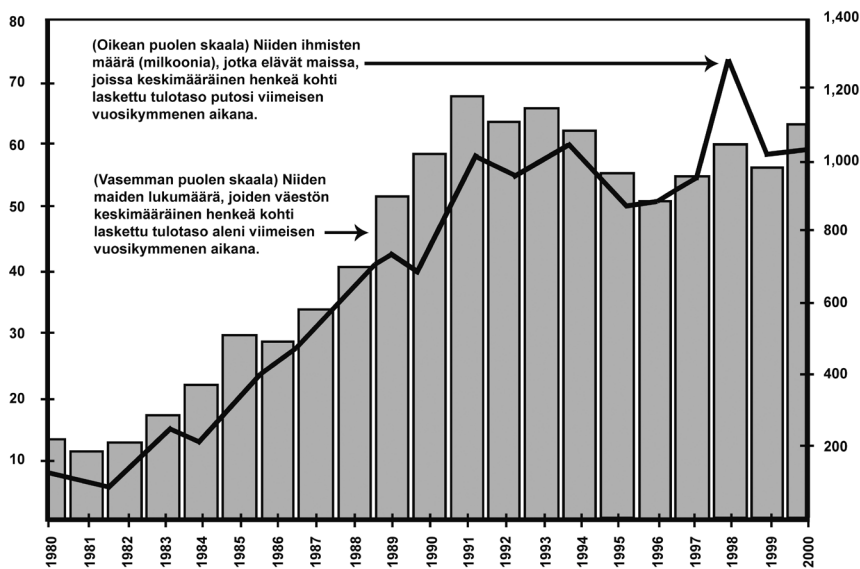
Washingtonin globalisaatioprojektin tukijat korostavat Aasian kasvun merkitystä. Erityisesti Kiina ja Intia eivät ole mitä tahansa maita. Merkittävä osa maailman väestöstä asuu niissä. Kun satojen miljoonien aasialaisten elintaso nousee, parantaa se koko maailman tulonjakotilastoja. Myös absoluuttinen köyhyys vähenee joiltakin osin.

Koska maailmantalouden kokonaiskasvu on ollut hidasta, täytyy Itä-, Etelä- ja Kaakkois-Aasian nousun käänköpuolena olla

joidenkin toisten alueiden lasku. OECD-maailman kasvu on hidastunut, kuten kuvio 4 osoittaa. Lisäksi itäisen Euroopan ja entisen Neuvostoliiton, Latinalaisen Amerikan, Saharan eteläpuolisen Afrikan, arabimaailman ja Keski-Aasian kehitys on ollut osin vaihtelevaa, osin suorastaan katastrofaalista.

Kuvio 6 kertoo niiden ihmisten ja maiden määrän, jotka ovat kokeneet keskimääräisen kansantulon laskun ainakin kymmenen vuoden ajan (perustuu OECD:n julkaisemiin tilastotietoihin). Vuonna 1980 absoluuttisen laskun kokeneita maita oli vain yhdeksän ja niissä asui 120 miljoonaa ihmistä. Vuonna 1998 maita oli 60 ja niissä asui 1,3 miljardia ihmistä. Myös tämä on merkittävä määrä.

Kuvio 6: Laskevan tulotason maat ja niissä asuvat ihmiset

Uusliberaalina aikakautena kasvu on siis jakautunut erittäin epätasaisesti. Jotkut ovat menestyneet keskimäärin hitaasta kasvusta huolimatta, toiset taas kärsineet myös absoluuttisesti. Tämä näkyy tietenkin köyhimpien ja rikkaimpien maiden erojen kasvuna. YK:n kehitysohjelman UNDP:n mukaan vuonna 1960 rikkaimpien ja köyhimpien maiden henkeä kohti laskettujen tulojen suhde oli 30:1, vuonna 1990 se oli 60:1 ja vuonna 2000 se oli noin 90:1.

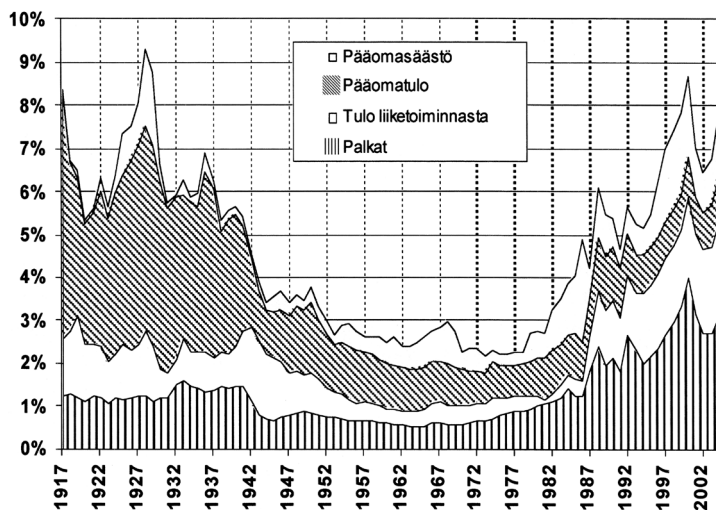
Kaikkein köyhimmät ovat yhtä köyhiä ja kurjia kuin he olivat teollisen vallankumouksen alkaessa vuonna 1820 – ja köyhimpiä ja kurjempia ihmisiä on nyt enemmän kuin mitä koko maailmassa oli väkeä tuolloin. Kiinan tapaisissa nopeasti teollistuvissa maissa monien olosuhteet tuovat mieleen Karl Marxin kuvaukset 1800-luvun puolivälin brittiläisistä teollisuuskaupungeista.

Eriarvoisuus on lisääntynyt useimpien maiden sisällä. Yhdysvallat on näyttänyt mallia. Samaan aikaan kun useimpien yhdysvaltalaisen reaali-palkat laskivat kaksi vuosikymmentä Nixonin šokkipäätöksen jälkeen, niin kaikkein varakkaimmat amerikkalaiset kasvattivat nopeasti omaisuuttaan ja tulojaan. Clintonin kauden lopulla tavallisten ihmisten reaali-palkat kääntyivät väliaikaisesti nousuun laskeakseen jälleen 2000-luvulla.

Yläpään osalta kehitys on kärjistynyt 1990- ja 2000-luvuilla. Kuten kuvio 7 osoittaa, rikkaimman prosentin kymmenyksen osuus kansantulosta on noussut sadan vuoden takaiselle tasolle. Se tarkoittaa, että demokraattipresidentti Franklin D. Rooseveltin 1933–38 aloittama uusjako (»New Deal») on 1970-luvun alusta lukien asteittain peruttu.

Kuvio 7: Yläluokan tulo-osuuden palauttaminen Yhdysvalloissa

Rikkaimman tuhannesosan osuus USA:n kansantulosta

Sadan vuoden talouskasvun jälkeen rikkain tuhannesosa on nyt absoluuttisesti paljon varakkaampi kuin mitä se oli ennen ensimmäistä maailmansotaa tai 1920-luvulla. Superrikkaita on Yhdysvalloissa ehkä muutama sata tuhatta, samaan aikaan kun USA:n vankiloissa istuu 2,5 miljoonaa enimmäkseen alaluokkaan kuuluvaa ihmistä (joista monet värillisiä).

Olennaisinta on kuitenkin se, että suurin osa talouskasvusta uusliberalismin kaudella on mennyt rikkaimman kymmenyksen taskuihin ja aivan erityisesti kaikkein vauraimman tuhannesosan pörssisalkkuihin, off shore -tileille ja kerskakulutukseen. Talous-sosiologi Thorstein Veblenin aikanaan purevan satiirisesti kuvaaman yläluokan asema on palautettu.

Helsingissä toimiva YK-yliopiston tutkimuslaitos WIDER

ja YK:n kehitysohjelma UNDP ovat yhdessä kehittäneet eri maiden tulojen eriarvoisuudesta kertovan tietokannan. Vuoden 2007 versioon tietokannasta kuuluu 156 maata ja se kattaa suurimman osan maailman väestöstä. WIDER:n tutkimusten mukaan Bretton Woods -kaudella tulonjako tasoittui kaikkialla muualla maailmassa paitsi Latinalaisessa Amerikassa.

Uusliberalismin aikakausi on kääntänyt kehityksen. Varsinkin 1980-luvun puolivälistä alkaen eriarvoisuus on kasvanut useimmissa maissa. OECD-alueella palkka- ja tuloerot ovat nousseet paitsi Yhdysvalloissa ja Britanniassa myös sellaisissa perinteisesti tasa-arvoisissa maissa kuin Ruotsi tai Japani. Koko maailmanhistorian nopein eriarvoistuminen tapahtui entisen Neuvostoliiton raunioille nousseissa maissa ja Itä-Euroopassa vuosien 1989–91 jälkeen.

Tilanne globaalissa etelässä on samankaltainen. Latinalainen Amerikka on perinteisesti ollut erittäin suurten tuloerojen alue. Uusliberalismi on lisännyt eroja entisestään myös siellä, paria Kuuban tapaista poikkeusta lukuun ottamatta. Viime vuosien vasemmistoaalto on hivenen tasoittanut tilannetta Argentiinassa, Brasiliassa, Boliviassa ja Venezuelassa. Myös Kaakkois- ja Itä-Aasian tulohaitari alkoi venyä 1980-luvun lopulla. Varsinkin vuosien 1997–98 Aasian kriisi lisäsi tuloeroja dramaattisesti.

Afriikkaa koskevat tilastot ovat epäluotettavia. Afrikka on joka tapauksessa kokenut taloudellisen laskun uusliberalismin aikakaudella, ja samaan aikaan kuilu pienen rikkaan eliitin ja muiden välillä on ollut huikea. Monesti Afrikan eliitit ovat jakautuneet heimoihin, jotka kilpailevat keskenään. Ei ole yllättävää, että sodat ja väkivalta ovat lisänneet monien afrikkalaisten ahdinkoa. WIDER:n tilastot kattavat huonosti Pohjois-Afrikan ja Lähi-idän maita, mutta myös siellä jonkinasteinen eriarvoistuminen näyttää yhdistyneen taloudelliseen laskuun (rikkaat öljymaat poikkeuksena).

Arabimaailman kuohunnan taustalla on myös nopea väes-

tönkasvu ja nuorten slummeissa asuvien miesten surkeat tulevaisuudennäkymät.

Pitkän aikavälin suhdannevaihtelut

Yksi tapa yrittää ymmärtää viime vuosikymmenten kehitystä on suhteuttaa se pitkän aikavälin suhdannevaihteluihin. 1900-luvun alussa useat taloustieteilijät uskoivat löytäneensä pitkän keston säännönmukaisuuksia tuotantoa, kauppaa, palkkoja ja hintoja koskevista aikasarjoista. Venäläinen taloustieteilijä Nikolai Kondratieff kehitteli ideaa 1920-luvun Neuvostoliitossa.

Kondratieffin käytössä oli muutaman keskeisen teollisuusmaan tilastoja 1700-luvun lopusta alkaen (tosin kaikki tilastot eivät olleet luotettavia tai yhteismitallisia). Hän pystyi osoittamaan pitkän aikavälin kausivaihtelua noin kahden ja puolen syklin verran. Myöhemmin on usein puhuttu »Kondratieffin sykleistä» ja aineistoa on täydennetty 1900-luvun kehityksellä.

Kuviossa 8 on tiivistelmä Kondratieffin sykleistä. Idea on yksinkertainen: syklisyyttä esiintyy yhtä aikaa eri aikaskaaloilla. Pitkän aikavälin vaihtelun sisällä voi olla moninaista lyhytkestoisia vaihtelua. Lisäksi eri maiden kehitys ja vaihtelut voivat poiketa toisistaan. Pitkän aikavälin laskun sisällä voi esiintyä lyhyitä nousukausia ja joidenkin maiden kehitys voi poiketa edukseen. Laskukauden aikana lamat ja taantumukset kuitenkin hallitsevat kehitystä. Sama pätee toisinpäin nousukausiin.

Kuviossa 8 on esitetty neljä sykliä. Itse olen epäilevä ensimmäisen syklin olemassaolon suhteen. Teollinen vallankumous alkoi nopeuttaa kasvua Britanniassa vasta Napoleonin sotien jälkeen; sitä ennen kasvu oli kaikkialla hidasta. Todennäköisesti on mielekästä puhua pitkistä kausista vasta alkaen siitä, kun 1840-luvun lamakausi oli taittunut ja 1870-luvulle jatkunut nousukausi alkoi.

Neljännän syklin ajoitus perustuu oletukseen, että jaksojen pituus on aina suurin piirtein sama. Näin ollen viidennen syklin ja uuden nousuvaiheen olisi pitänyt alkaa viimeistään vuosina 2003–2006. Kuten edellä totesin, kasvu on näinä vuosina ollut jonkin verran tavallista nopeampaa eikä ole periaatteessa mahdotonta, että uusi pitkän aikavälin nousukausi on viimeinkin alkanut. Ainakaan vuosien 2003–2007 kasvu ei kuitenkaan poikkea muista neljännän syklin laskuvaiheen nousukaudesta ja jää selvästi alhaisemmaksi kuin Bretton Woods -kauden korkeasuhdanteiden aikana.

Kuulun niihin tutkijoihin, joiden mielestä pitkä laskukausi jatkuu edelleen.

Kuvio 8: Kondratieffin syklit 2000-luvun alkuun

Ensimmäinen pitkä sykli	1. Nousu alkoi joko 1780-luvun lopussa tai 1790-luvun alussa ja jatkui vuosiin 1810–17 asti. 2. Laskua kesti vuosista 1810–17 vuosiin 1844–51.
Toinen pitkä sykli	1. Nousu jatkui vuosista 1844–51 vuosiin 1870–75. 2. Laskua kesti vuosista 1870–1875 vuosiin 1890–96.
Kolmas pitkä sykli	1. Nousu jatkui vuosista 1890–96 vuosiin 1914–20. 2. Lasku alkoi 1914–20 ja jatkui vuosiin 1940–46.
Neljäs pitkä sykli	1. Nousu alkoi 1940–46 ja jatkui vuosiin 1973–76. 2. Lasku alkoi 1973–76 ja jatkuu 1990-luvun puoliväliin tai mahdollisesti 2000-luvun alkuun.

Kondratieffin tavoin myös Joseph Schumpeter uskoi, että pitkän aikavälin vaihtelut johtuvat ainakin osin teknologisista innovaatioista. Schumpeterin mielestä monet teknologiset innovaatiot kuuluvat olennaisesti yhteen. Kun yhdellä alueella tehdään teknologinen läpimurto, edesauttaa se kehitystä myös monilla muilla alueilla.

Höyrykonetta sovellettiin ensin kutomisessa ja veden pumppaamiseen kaivoksissa, mutta toisen syklin nousuvaiheessa olennaista oli höyrykoneen soveltaminen liikkumiseen (junat, laivat). Rautatiet nostivat raudan ja teräksen tuotannon nopeasti uudelle tasolle. Tämän logiikan mukaisesti monet ovat uskoneet, että viides sykli alkaa automaattisesti kommunikaatio- ja informaatioteknologioiden myötä. Toiset ovat ehdottaneet robotiikkaa tai bio- ja nanoteknologioita.

6

Schumpeterin aikakausi

Joseph Schumpeter (1883–1950) oli yksi 1900-luvun ensimmäisen puoliskon kuuluisimpia ja tärkeimpiä taloustieteilijöitä. Sen sijaan hänen uransa käytännön talouselämässä päättyi konkurssiin. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen hän oli jokseenkin menestyksellisesti Itävallan valtiovarainministeri 1919–20, mutta hänen kautensa yksityisen Biederman Bankin johtajana päättyi pankin konkurssiin vuonna 1924.

Schumpeter palasi akateemiseen maailmaan. Vuonna 1932 hän päätti jättää saksankielisen Euroopan natsien vuoksi ja muutti Harvardiin, Yhdysvaltoihin, jossa hän kirjoitti monet pääteoksistaan.

Schumpeterin talousteoriat keskittyvät yrittäjyyteen, innovaatioihin ja kasvuun. Uusliberalismin vuosikymmeniä on joskus myös luonnehdittu schumpeteriläiseksi aikakaudeksi. Kuten Schumpeterin teoriat, vallitseva talouspolitiikka perustuu tarjon-
tapuolen mikroanalyysiin kokonaistaloudellisen analyysin sijasta. Painopiste on tiedon kasvussa ja leviämisessä, urauurtavissa yrittäjissä, jotka luovat uusia markkinoita, ja menestyksellisissä organisaatioiden uudistajissa, jotka elvyttävät vanhoja yrityksiä uuteen nousuun.

Myös riskipääoman luominen on ollut keskeisessä asemassa samoin kuin schumpeteriläinen kilpailu (ei täydellinen kilpailu uusklassisen talousteorian mukaisesti vaan oligopolistinen kilpailu, jossa nopeimmat innovaattorit ja aggressiivisimmat markkinoijat saavat huikeita monopolistisia voittoja). Avoimessa maailmantaloudessa myös keskuspankkien ja valtioiden on pakko kilpailla samaan tyyliin.

Luonnehdinta on myös sikäli osuva, että Schumpeter oli poliittisilta mielipiteiltään liberaali. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen hän kirjoitti kirjan 1800-luvun lopun uusimperialismista ja sotilaallisesta kilpailusta, joka johti maailmansotaan. Kirja oli vastaus marxilaisille imperialismiteorioille, jotka syyttivät teollista kapitalismia ongelmista.

Schumpeterin pääväite oli, että imperialismi ja sotilaallisten kukkoilu olivat »atavismeja». Atavismi on evolutionäärinen paluu menneisyyteen, kun jotkut piilossa olevat piirteet tulevat taas esiin monien sukupolvien jälkeen. Schumpeter piti aate-
lisiä, prinssijä ja kuninkaita menneisyyden jäänteinä, joka oli aiheuttanut uusimperialismin ja maailmansodan. Kun liberaalit taloudelliset ja poliittiset instituutiot saatetaan täysimääräisesti voimaan, ongelmat poistuvat. Ajatus on karkeasti yhteensopiva uusliberalismin kanssa.

Schumpeterin ajattelussa oli kuitenkin myös sellaisia piirteitä, jotka eivät ole helposti tulkittavissa uusliberalistisiksi. Ta-

lousteoreettisesti Schumpeter tarjosi vaihtoehdon uusklassiselle taloustieteelle. Hän piti täydellisen kilpailun standardimallia kaapeana ja teoreettisena erikoistapauksena, joka ei juuri auta ymmärtämään, kuinka kapitalistinen markkinatalous toimii.

Schumpeterin analyysi oli historiallista ja käsitteellistä; hän ei yleensä nähnyt abstraktien kuvitteellisten mallien matemaattisten ominaisuuksien tutkimisen mielekkyyttä. Hänen teorian sa monopolistisista voitoista avasi mahdollisuuden tutkia myös suuryhtiöiden valtaa ja asettaa kysymyksen oikeudenmukaisesta tulonjaosta uudella tavalla. Tähän mahdollisuuteen tarttui myöhemmin muun muassa John Kenneth Galbraith. Vuonna 1942 julkaistussa teoksessaan *Capitalism, Socialism and Democracy* Schumpeter puolusti kilpailullista kapitalismia parhaana ja tehokkaimpana talousjärjestelmänä, mutta epäili, että siitä huolimatta demokraattinen sosialismi tulee korvaamaan sen tulevaisuudessa. Schumpeterin mielestä myös sosialismissa olisi monia hyviä puolia.

.....

Kondratieffin syklit ovat parhaimmassakin tapauksessa vain kuvaus pitkän aikavälin megatrendeistä. Ne eivät sinänsä selitä mitään eikä niitä voi käyttää ennustamiseen. Laajoja yleistrendejä ei voi selittää millään yhdellä yksinkertaisella mekanismilla. Taloudellinen kasvu – silloin kun kyse ei ole vain hyödykkeistymisen ja yksityistämisen vaikutuksista – syntyy teknologian kehityksestä.

Termi teknologia tulee kreikan kielen sanoista *tekhne* (taito) ja *logos* (tieto) eli sen voisi suomentaa taitotiedoksi. Monet taitotiedon käytännön sovellutukset edellyttävät rahoitusta eli pääomaa. Niinpä Schumpeter ja hänen seuraajansa ovat yrittäneet teoretisoida myös pääoman saatavuutta eri pitkän aikavälin ke-

hityksen vaiheissa.

Yksi ajatus on ollut, että laskuvaiheen aikana rahoitusmarkkinat laajenevat ja eriarvoisuus lisääntyy (eriarvoisuuden lisääntyminen tarkoittaa myös, että joillekin kertyy rahaa paljon yli sen, mitä voi järkevästi kuluttaa). Näin ollen jossain vaiheessa tulee kriittinen piste, jossa rahaa on tyrkällä kenelle tahansa, jolla on edes joku idea konkreettisesta käytännön sovellutuksesta. Näissä olosuhteissa yksi merkittävä innovaatio jollain alueella voi johtaa nopeasti kokonaisen uuden teknologiaryväsken syntyyn.

Schumpeteriläinen teoria korostaa tuotannon tehokkuuden ja sen rahoituksen merkitystä (niin sanottua tarjontapuolta). Keynesiläinen teoria keskittyy enemmän selittämään, miten tuotettujen tavaroiden ja palvelusten kysyntä kehkeytyy. Tarjonta ei luo automaattisesti kysyntää, vaan kysyntä muodostuu monimutkaisten prosessien kautta.

Lisäksi keynesiläisessä talousteoriassa spekulatiivinen rahoitus ei niinkään tarjoa rahoitusta innovaatioille, vaan aiheuttaa sen sijaan epävakautta ja kriisejä ja lyhentää sijoittajien aikahorisonttia. Keynesiläisestä näkökulmasta tärkeitä asioita ovat tulonjako, rahoituksen säätely ja kollektiiviset toimet ja investoinnit nousun edellytysten aikaansaamiseksi. Nämä ovat poliittisten kamppailuiden kohteita.

Pitkän aikavälin vaihteluiden selittäminen

Vanhan sanonnan mukaan tieto on valtaa. Tiedolla on todellisia yhteiskunnallisia vaikutuksia. Vallitsevat käsitykset talouden toiminnasta vaikuttavat siihen, miten talous toimii, vaikka monet seuraukset ovat tarkoittamattomia. Tämä pätee myös uusklassiseen talousteoriaan, joka pääsääntöisesti tukee oikeaoppista vapaiden markkinoiden ja minimivaltion politiikkaa.

Presidentti Tarja Halonen toimi globalisaatiota käsittelevän kansainvälisen työjärjestön ILO:n puheenjohtajana yhdessä Tansanian presidentti Benjamin Mkapan kanssa. Tässä he ovat yhdessä ILO:n pääsihteeri Juan Somavian kanssa 23.2.2004 julkaisemassa komission loppuraporttia. Se oli ensimmäinen virallinen monenkeskinen raportti, jossa selkeästi tuotiin esille maailmantalouden kasvun hidastuminen ja eriarvoisuuden lisääntyminen uusliberaalina aikakautena.

Kuva: Lehtikuva/Reuters/Denis Balibouse

Sittemmin Helsingin apulaiskaupunginjohtajaksi noussut Pekka Korpinen esitti väitöskirjassaan 1980-luvun alussa, että inflaation alentamista tavoitteleva oikeaoppinen vapaan kapitalismin talouspolitiikka aiheuttaa deflaatiota ja taantumia. Korpinen ajatteli, että oppiminen ja aiempien historiallisten opetusten unohtaminen toistuvat sykleissä. Kun lopulta taas kerran opitaan miten deflaatiosta ja taantumista päästään eroon, aletaan soveltaa keynesiläistyypistä talouspolitiikkaa, ja niin käynnistyy uusi pitkä nousukausi.

Korpisen harrastama keynesiläinen taloustiede oli epäsuosiossa 1980-luvulla, kun tiukkaa rahapolitiikkaa korostavat monetaristit ja uusklassikot hallitsivat keskustelua. Vuonna 2002 hän totesi haastattelussa, että »oli yksinäistä olla vihamielisen paradigman ympäröimänä. Sitä paitsi huomasin kirjoittavani nopeammin kuin kukaan Suomessa ehti lukea.» Niinpä hän vaihtoi uraa ja ryhtyi apulaiskaupunginjohtajaksi.

Korpisen huomio pitkän aikavälin oppimisesta on tärkeä, mutta taloustieteilijänä hän ei osannut ottaa riittävästi huomioon valtaa ja poliittisia kamppailuita. Esimerkiksi rahan arvo on poliittisten kamppailuiden kohde. Alhainen inflaatio ja positiivinen reaalikorkotaso hyödyttävät pääoman omistajia – heitä, jotka omistavat ja sijoittavat rahaa tai lainaavat rahaa muille. Inflaatio ja negatiivinen reaalikorkotaso hyödyttävät niitä, jotka tarvitsisivat lainaa ostaakseen asunnon, pannaakseen uuden yrityksen pystyyn tai ostaakseen leikkuupuimurin. Toisaalta raha on myös valtaa. Rahalla voi ostaa palstatilaa lehdissä tai vaikka koko lehden, jos se on myytävänä; rahalla voi ostaa näkyvyyttä televisiokanavilla tai vaikka koko TV-kanavan, jos yksityiset TV-kanavat ovat sallittuja; ja rahalla voi ostaa toivotunlaista tutkimusta myös yliopistoista tai perustaa kokonaan uuden tutkimuslaitoksen tai ajatushautomon.

Niiden näkökulmasta, jotka omistavat tuotantovälineitä, sijoituksia ja irtonaista rahaa, tärkein tavoite on usein vapaus pääoman käyttöä koskevista säännöistä ja rajoituksista. Perinteinen yhden paikkakunnan teollisuuspatruuna saattaa olla vielä kiinni yhteisön moraalisisissa säännöissä ja periaatteissa, mutta mitä irtonaisempaa raha ja mitä liikkuvampaa pääoma, sitä vähemmän millään muulla kuin lopputaseella ja negatiivisella vapaudella näyttää olevan väliä. Kyky hallita laajaa tilaa on usein tärkeä voimavara kilpailussa markkinoilla. Menestyjillä on paras mahdollisuus vaikuttaa myös politiikan asialistaan. Kapitalistisessa markkinataloudessa näyttäisi siten olevan yleinen pyrkimys kohti tilannetta, jossa oikeaoppinen talousteoria hallitsee keskusteluja

ja talouspolitiikkaa. Vain poikkeukselliset olosuhteet ja riittävän vahva vastavoima ovat aiemmin riittäneet talouspolitiikan ja pitkän laskukauden kääntymiseen. Tilanne voi olla sama nyt.

Oikeaoppisen taloustiedon vaikutukset toteutuvat monien mekanismien kautta. Olennaisinta näyttäisivät olevan vaikutukset kokonaiskysyntään ja investoijien tulevaisuudennäkymiin. Myös »kypsien» rahoitusmarkkinoiden taipumus aiheuttaa vakavia kriisejä, joiden vaikutukset usein heijastuvat laajalle koko maailmantalouteen, näkyy pitkällä aikavälillä alentuneina kasvuluukuina.

Uusliberalismin vaikutukset tulonjakoon ja kokonaiskysyntään

Tyypillinen oikeaoppisen talouspolitiikan vaikutus on se, että tulot ja omaisuus keskittyvät yhä harvempiin käsiin. Jos enemistön tulot polkevat paikallaan tai jopa huononevat pitkän laskukauden aikana, heidän mahdollisuutensa kuluttaa ei lisäännä (paitsi jos sitä väliaikaisesti kiihdytetään lisäämällä lainanantoa – velkaantuminen ei kuitenkaan voi jatkua loputtomasti).

Joan Robinson on Cambridgen yliopiston vanhan King's Collegen ensimmäinen naisjäsen ja yksi 1900-luvun tunnetuimpia keynesiläisiä taloustieteilijöitä. Hän on tiivistänyt kapitalistisen markkinatalouden keskeisen paradoksin osuvasti: »Jokainen yrittäjä erikseen hyötyy alhaisista reaali-palkoista, koska hän siten pystyy myymään tuotettaan halvemmalla, mutta kaikki yrittäjät yhteensä kuitenkin kärsivät alhaisesta reaali-palkkatasosta, koska se rajoittaa kulutushyödykkeiden markkinoita.»

Työntekijät eivät ole vain työntekijöitä vaan myös kuluttajia markkinoilla. Heidän kulutuksensa riippuu heidän tuloistaan. Kyse ei ole ainoastaan absoluuttisesta palkkasummasta. Kyse on myös siitä, että kulutusalltius on korkea niiden keskuudessa, joilla on puutetta yhteiskunnan määrittämistä perusasioista. Suu-

rituloisilla jää enemmän rahaa säästöön. Jos jokaisen yrityksen johdon toive laskea palkkoja toteutetaan yhtäaikaaisesti, niin kokonaiskysynnällä on taipumusta jäädä alle potentiaalisen tuotantomäärän. Tilannetta pahentaa laajamittainen työttömyys.

Minkä tahansa maan näkökulmasta on mahdollista yrittää lisätä vientiä ja sijoituksia muualle ja siten kompensoida suhteellisesti laskevaa kansallista kokonaiskysyntää. Jos kaikki maat tekevät samoin, lopputulos on kuitenkin laskeva kokonaiskysyntä koko maailmantalouden tasolla. Jotkut voivat menestyä, mutta keskimäärin kaikki ovat huonommassa asemassa.

Miten oikeaoppinen talousajattelu sitten lisää tuloeroja? Työvoimamarkkinoilla »vapaat markkinat» tarkoittavat, että neuvotteluasetelma on epäsymmetrinen: kukin työntekijä on yksin johtajia ja omistajia vastassa. Kun työntekijöillä ei ole kollektiivista neuvotteluvoimaa, on palkoilla ja eduilla taipumusta laskea. Mitä enemmän tilanne muistuttaa »vapaita markkinoita», sitä suurempi omistajien ja johtajien valta tavallisiin työntekijöihin on.

Toisaalta oikeaoppista talousajattelua vastaa lockelainen oikeudenmukaisuuskäsitys: jokaiselle yksilölle kuuluu hänen »oman työnsä tulokset». Lockelainen oikeudenmukaisuusteoria edellyttää, että kunkin yksilön tuottavuus voidaan mielekkäästi erottaa kokonaisuuden toiminnasta.

Lockelainen oikeudenmukaisuusteoria on ymmärrettävissä eräänlaisena argumentatiivisena kenttänä, joka ei ole harmoninen tai sopusointuinen, mutta joka toisaalta mahdollistaa erityyppisten eriarvoisuuksien oikeuttamisen. Tämän oikeudenmukaisuusteorian kannattajilla on esimerkiksi taipumus yleistää »oman työn tulokset» kattamaan myös yksityisomistajan – tai yksityisomaisuudesta käytännössä vastuussa olevan palkatun liikkeenjohdon – palkkaamien työntekijöiden tuotokset.

Yksityisen tai yhtiön omaisuuden käsitteen kautta omasta työstä tulee laajennettu kategoria, joka kattaa yhä laajemman alueen. Tästä ei ole pitkä matka ajatella, että myös johtajuus

modernissa voittoa tekevässä tai tulosvastuullisessa organisaatiossa edellyttää vastuuta alempien työntekijöiden töistä ja siten vastaavasti suuremman osuuden kokonaistyön tuotoksista. Omistaminen voidaan nimittäin tulkita väljästi niin, että siihen kuuluu myös tosiasiallinen kontrolli ja johtaminen, kunhan se vain tapahtuu muodollisesti vapaaehtoisten sopimusten perusteella.

Tulkinnan laajuudesta riippumatta lockelaisen oikeudenmukaisuuskäsityksen mukaan on väärin ottaa keneltäkään pois sitä, mikä on hänen »oman työnsä» tulosta. Käytännössä omistajilla ja johtajilla on paljon valtaa määritellä, mikä on kunkin »oman työn tulosta». Lisäksi »vapaiden markkinoiden» ihanteen toteuttaminen tarkoittaa myös verotuksen pienentämistä aina kun mahdollista, koska verot iskevät kunkin »oman työn tuloksiin».

Hierarkioiden jyrkentyminen organisaatioiden sisällä ja progressiivisen verotuksen vähentäminen vaikuttavat molemmat samalla tavalla: eriarvoisuus lisääntyy. Eriarvoistumisesta tulee helposti pitkäkestoista ja jopa itseään vahvistavaa,

- koska omaisuuden voi periä,
- koska hyvän koulutuksen voi usein ostaa (varsinkin siellä missä vallitsee yksityinen tai maksullinen koulutus),
- koska kulttuurilliset piirteet ja arvot siirtyvät vanhemmilta lapsille
- ja koska samanlaisten ihmisten keskinäiset verkostot auttavat eteenpäin.

Eriarvoistuminen voi vahvistaa itseään myös poliittisen järjestelmän kautta, koska rahan valtaan perustuvassa yhteiskunnassa rahan ääni kuuluu parhaiten myös julkisilla kentillä ja päätöksenteossa.

Arvovaltainen Amerikan politiikan tutkijoiden yhdistys (APSA) asetti vuonna 2004 toimikunnan tutkimaan demokration tilaa Yhdysvalloissa. Toimikunnassa oli mukana maailman-kuuluja tutkijoita. Toimikunnan johtopäätös oli selkeä. Suuret ja kasvavat sosioekonomiset erot horjuttavat ja heikentävät liberaali-demokraattisia menettelytapoja ja käytäntöjä.

Toimikunta kävi läpi kolme pääaluetta: kansalaisten osallistuminen, hallituksen vastaanottavaisuus ja julkis-poliittisten toimenpiteiden tyypilliset mallit ja seuraukset. Kaikilla alueilla tilanne on sama: USA:n poliittinen järjestelmä on alkanut toimia yhä enemmän vain kaikkein vauraimpien kansalaisten ehdoilla. Uusliberalismi on johtanut dedemokratisaatioon eli poliittisen järjestelmän demokraattisuuden vähenemiseen.

1900-luvun alussa poliittisen talouden tutkijat yrittivät selittää silloin vallinnutta uusimperialismia. Tunnetuin brittiläinen imperialismiteoreetikko J. A. Hobson esitti, että lamat ja taantumaiset johtuvat alikulutuksesta, joka puolestaan johtuu eriarvoisuudesta. Kotimaista alikulutusta yritettiin korvata markkinoilla muualla, mikä oli yksi syy eurooppalaisten suurvaltojen laajenemispyrkimyksiin.

Hobson kytki imperiaaliset taipumukset myös poliittisen järjestelmän luonteeseen: »Turvaa kansanvalta, sekä sisällön että muodon puolesta, niin turvaat internationalismin; pidä luokkahallintaan perustuva valtio, niin takaat sotilaallisen imperialismi ja kansainväliset konfliktit.» Pelkkä demokration muoto ei riitä, kyse on myös sisällöstä. 2000-luvun alussa Hobsonin yleistyks on taas ajankohtaisempi kuin pitkiin aikoihin.

Kysyntä koostuu paitsi kulutuksesta niin myös investoinneista. Reaali-investoinnit ovat erityisen tärkeitä niiden kerrannaisvaikutusten takia. Tien, koulun, kaupan tai tehtaan rakentaminen työllistää monia ja tuo voittoja toisille. Suuri osa näistä tuloista kulutetaan, mikä lisää kysyntää muilla markkinoilla.

Investointipäätökset perustuvat aina tulevaisuuden ennakkointiin. Pääoman rajatuottavuus riippuu paitsi pääomahyödykkeiden hinnasta myös tulevaisuuden odotuksista. Onko uudelle kaupalle markkinarakoa tai onko tehtaan tuotteille tulevaisuudessa kysyntää? Kasvaako liikenne tai tuleeeko alueelle lisää lapsia, ja riittävätkö julkiset varat tulevaisuudessa näiden rakentamiseen? Kehittyvät perusrakenteet, lisääntyvät ihmismäärät ja nousevat hinnat parantavat odotuksia, kun taas rapautuvat perusrakenteet, pienenevät ihmismäärät ja laskevat hinnat heikentävät niitä.

Keynesin keskeinen oivallus oli, että rahoitusmarkkinoiden kehittyminen muuttaa sitä, miten kapitalistinen markkinatalous toimii. »Kehittyneillä» rahoitusmarkkinoilla on mahdollista ostaa ja myydä paitsi osakkuuksia yrityksiin niin myös oikeuksia ostaa tai myydä tulevaisuuden rahaa tai hyödykkeitä.

Mitä enemmän rahoitusmarkkinoiden sijoittajilla ja kei-nottelijoilla on valtaa vaikuttaa yritysten toimintaan ja investointipäätöksiin, sitä lyhyemmäksi aikahorisontti muuttuu, sitä enemmän tuotto-odotukset koskevat vain rahoitusmarkkinoiden arvojen nousua ja sitä vähemmän reaalisella tuotannolla ja kysynnällä on merkitystä. Rahoitusmarkkinoilla hinnat muuttuvat koko ajan, joillakin markkinoilla jopa satoja kertoja päivässä. Tämä lisää epävarmuutta ja myös alttiutta rahoituskriiseille.

Onko myös ylikuluttaminen mahdollista?

1800-luvulta peräisin oleva ajatus »alikulutuksesta» – jonka Keynes muotoili 1930-luvulla uudelleen puhumalla teknisemmin rajakulutusalttiudesta ja sen kokonaistaloudellisista vaikutuksista – kuulostaa OECD-maailmassa auttamattoman vanhanaikaiselta. Perusidea on toki pätevä: tuotantokapasiteetti ylittää usein palveluiden ja tuotteiden kysynnän. Lisäämällä kokonaiskysyntää esimerkiksi julkisten investointien ja tulojen uudelleen jakamisen avulla voidaan parantaa työllisyyttä ja nopeuttaa kasvua.

Ongelmana on se, että useiden tutkimusten mukaan tietyn rajan jälkeen lisäkuluttaminen ei enää lisää ihmisten hyvinvointia tai onnellisuutta, riippumatta siitä kuinka syvälle ihmiset ovat vajonneet konsumerismin ja mainonnan houkutuksiin. Myös ekologisesti kestävä kehityksen näkökulmasta materiaallisen kulutuksen ja energian käytön lisääminen on ongelma.

Ylikulutuksen arvostelu syntyi jo sata vuotta sitten. Norjalaista alkuperää oleva amerikkalainen taloussosiologi Thorstein Veblen julkaisi satiirisen ja purevan kirjan yläluokan elämäntavasta, josta tuli bestseller vuonna 1899. Hän vertasi kerskakulutusta alkukantaisten heimojen riitteihin ja koristautumiseen.

Veblenin mukaan kerskakulutuksen ainoa pointti on korostaa omaa statusta yhteiskunnan hierarkioissa. Ihmiset eivät etsi järkevästi omaa hyötyä tai onnellisuutta, vaan tekevät mitä tahansa järjettömyyksiä vain esittääkseen muille omaa sosiaalista statustaan. Talousteoriassa »Veblenin hyödykkeiksi» kutsutaan sellaisia tavaroita tai palveluita, joiden kysyntä nousee hinnan myötä. Puolen miljoonan euron erikoisurheiluauto saattaa olla kysytympi kuin vastaava mutta tavanomaisempi reilusti alle sadan tuhannen euron malli, koska tavanomainen malli on liian halpa, »pelkkä proleauto».

Veblenin teoretisointi liittyi myös 1800-luvun lopun aikakauden, jota on kutsuttu vaihtelevasti rikkaiden ja kauniiden ihmisten, superrikkaiden teollisuuspohattojen ja rosvoparonien aika-kaudeksi. Vuodesta 1987 alkaen samankaltaista uusliberalismin ajan yläluokan elämää ja arvoja on kuvattu – tosin vain tahattoman satiirisesti – esimerkiksi TV-sarjassa »Kauniit ja rohkeat».

Konsumerismin kritiikki on osittain elämäntapa- ja kulttuurikritiikkiä, jota ei ole helppoa kääntää talouspoliittiseksi suositukseksi. Se on erityisen vaikeaa sellaisessa maailmassa, jossa arvot esitetään vain makueroina: pidätkö enemmän jätelöystä vain omenoista? Merkkituotteiden ja valikoivan kulutuksen kautta ihmiset toki rakentavat identiteettiään, mutta kenellä on oikeus päättää muiden puolesta, keitä ja mitä he haluaisivat olla? Myös uusklassisen talousteorian ytimessä on subjektivistinen arvoteoria. Sen mukaan ihmisten preferenssit eli mielihalut ovat kunkin oma asia. Ainoa objektiivinen arvo mitä on, on markkinahinta.

Kuitenkin demokratiassa ihmiset voivat tehdä yhteistä hyvää koskevia päätöksiä keskustelemalla ja äänestämällä (juuri tästä syystä monet uusklassiset taloustieteilijät haluaisivat korvata myös demokratian markkinoilla). Monet filosofit ja yhteiskuntateoreetikot ovat jo vuosikymmeniä tehneet työtä sen osoittamiseksi, miten järkiperaistä keskustelua arvoista ja niiden oikeutuksesta voidaan käydä.

Käsite »ylikuluttaminen» on kulutuskeskeisten käytäntöjen ja niiden kulttuuristen ja ekologisten seurausten kritiikkiä. Haitalliseksi katsottuihin käytäntöihin voidaan puuttua myös muutoin kuin kielloilla ja pakoilla. Käytäntöjä voidaan ohjata toivotuun suuntaan myös hienovaraisesti.

Ihmisillä on aina mahdollisuus valita raha- ja kulutuskeskeinen elämäntapa, mutta yhteiskunta kokonaisuutena voi silti suhtautua penseästi tai kielteisesti jatkuvaan kaikkialla läsnä olevaan propagandaan raha- ja kulutuskeskeisen elämäntavan puolesta. Mainonnalla kyetään vaikuttamaan ihmisten asenteisiin,

mielikuviin ja arvoihin. Miksi rationaaliset yritykset muuten saaisivat satoja miljardeja mainontaan?

Samalla tavalla kuin tupakan mainonta voidaan demokra-tiassa kieltää haitallisena asiana, vaikka itse tupakointi sallitaan niin kauan kuin muut eivät joudu kärsimään savusta, niin monia muitakin mainonnan muotoja voidaan säädellä, verottaa tai kiel-tää. Kyse on kulttuurisesta itsemääräämisestä.

Toinen olennainen arvovalinta koskee tietenkin sitä, miten tulot ja kulutus jaetaan eri ihmisryhmien kesken. Jos lisäkulutus suunnataan huono-osaisille, se koskee pääsääntöisesti enemmän välttämättömyyksiä kuin yhteiskunnallisesti tarpeetonta kers-kaamista.

Vastaavasti myös tuotannon ja kulutuksen käytäntöjä voi-daan ohjailla ekologisesti kestävämpään suuntaan. Esimerkiksi materiaalien ja energian kulutusta voidaan tehdä verotuksella kalliimmaksi tai säädellä ja rajoittaa erilaisilla määräyksillä. Niin ali- kuin ylikulutukseen voidaan puuttua demokraattisin kei-noin.

Kuluttamisen käytäntöihin puuttumisen reaali vaikutusten kannalta ratkaisevaa on se, miten demokraattiset keinot ja po-liittinen yhteisö ymmärretään. Esimerkiksi kaupallisia mainos-kanavia on helppo levittää satelliittien välityksellä valtioiden toi-menpiteistä huolimatta.

Kuinka monen asian osalta nykymaailmassa riittävät pel-kät suomalaiset toimenpiteet? Olisiko järkevää ajatella itseämme mieluummin osana Eurooppaa? Missä määrin maailmantalous muodostaa globaalin kokonaisuuden, jota voidaan mielekkäästi ohjata ja säädellä vain maailmanlaajuisin toimenpitein? Miten li-säkulutus tulisi kohdentaa maailman mittakaavassa? Miten pää-tökset tulisi tehdä? Minkälaiden instituutioiden kautta globaali demokratia voisi toteutua?

Itse asiassa tapahtuu kaksi asiaa yhtä aikaa. Ensinnäkin talouden painopiste siirtyy lyhytaikaisen keinottelun puolelle. Nopea inflaatio rahoitusmarkkinoilla enteilee, että siellä on nopeiden ja suurien voittojen mahdollisuuksia. Tätä inflaatiota voidaan ylläpitää irrottamalla varoja muualta ja sijoittamalla ne rahoitusmarkkinoille. Esimerkiksi eläkkeiden rahastoiminen ja rahastojen yksityistäminen on tuonut suuria määriä likviditeettiä rahoitusmarkkinoille.

Rahoitusarvoja voidaan myös käyttää lainojen vakuuksina. Lainaamalla rahaa voidaan sijoitusten vipukerrointa nostaa huomattavasti. Joissakin tapauksissa sijoitukset ovat monia kymmeniä kertoja suurempia kuin sijoittajan omistama varsinainen pääoma. Luomalla uusia rahoitusinstrumentteja voidaan riskejä kätkeä ja siirtää toisille. Riskirahoitusta on paljon tarjolla, mutta se liikkuu suurelta osin rahoitusmarkkinoiden sisällä.

Amerikkalainen taloustieteilijä Hyman P. Minsky – jonka nimeä italialaisen Bergamon yliopiston taloustieteen laitos kantaa – on osoittanut, että mitä suurempia riskejä otetaan ja mitä epävarmempaa kuplan suureneminen enää on, niin sitä todennäköisemmäksi uusi kriisi tulee. Jossain vaiheessa tässä kasinossa kannattaa alkaa laittaa panoksia hintojen laskun puolesta, mikä voi käynnistää itseään vahvistavan romahduksen. Tyypillisesti kierre alaspäin pysähtyy vasta julkisorganisaatioiden massiiviseen väliintuloon, vaikka aika ajoin myös markkinatoimijat itse ovat onnistuneet organisoimaan kollektiivista toimintaa kierteen pysäyttämiseksi.

Julkinen väliintulo tarkoittaa, että tavalliset veronmaksajat maksavat suuria summia rahoitusmarkkinapelureiden voittojen takaamiseksi – tai tappioiden kattamiseksi.

Toinen asia mikä tapahtuu kun rahoitusmarkkinat kehittyvät on, että reaali-investojien horisontti lyhenee ja luottamus pitkän aikavälin tulevaisuuteen vähenee. Päätöksiä ja suunnitelmia pitää sopeuttaa rahoitussijoittajien hyvin lyhytjänteisiin ja

kaavamaisiin odotuksiin. Kaikesta schumpeteriläisestä teknologiapaatoksesta sekä tutkimukseen ja tuotekehittelyyn annetusta julkisesta tuesta huolimatta yritysten toimintaa motivoi usein pörssikurssit ja varmojen voittojen nopea maksimointi. Kun aikahorisontti on tarpeeksi lyhyt, ei voi olla pyrkimystä innovoida mitään olennaista.

Useat suuryhtiöt elävät pääosin muilta ostetuilla patenteilla ja tuotemerkeillä, mikä tuo niille paljon monopolistisia tuottoja. Toiset puolestaan keskittyvät tuotantokustannusten alentamiseen painamalla palkkoja tai työntekijöiden määrää alas tai siirtämällä tuotantovälineitä halvempien kustannusten maihin – esimerkiksi Kiinaan. Kolmannet innovoivat uusia markkinointiteknologioita, joilla pyritään muokkaamaan ihmisten mielihaluja ja arvostuksia. Myös aitoa ja perusteltua työn tuottavuuden nousua tapahtuu useilla alueilla. Monien yhtäaikaisten prosessien kokonaisvaikutuksen voi selvittää vain empiirisen tutkimuksen keinoin.

Epävarmuus ja inflaatio rahoitusmarkkinoilla tarjoavat suurten ja nopeiden voittojen mahdollisuuksia joillekin – pankeille, sijoitusrahastoille, yksityisille sijoittajille ja sellaisille ylikansallisille yhtiöille, jotka ovat rakentaneet rahoitusmarkkinooperaatioihin keskittyviä osastoja. Kun media raportoi pääsääntöisesti nousevista kurseista ja kertoo tarinoita menestyjistä ja voittajista, myös tavallisten ihmisten rahanhimo ja ahneus voi ottaa vallan.

Thatcherin visio kansankapitalismista oli, että jokainen britti omistaa ainakin markkinahintaan ostetun asunnon ja joitakin osakkeita. Kun kaikki ovat yksityisomistajia ja keinottelijoita, on kaikkien intressissä pitää järjestelmä muuttumattomana – ainakin niin kauan kuin arvojen nousu jatkuu. Yksityinen eläke- ja vakuutussäästäminen luo vastaavan poliittisen intressin.

Keynesiläinen analyysi kehittyneiden rahoitusmarkkinoiden vaikutuksista selittää osaltaan sen, miksi globaalien rahoi-

tusmarkkinoiden nousu ja maailmantalouden kasvun hidastuminen ovat käyneet käsi kädessä. Ei ole olemassa mitään sampoaa, joka loisi vaurautta tyhjästä, sen enempää kuin kuvitteellisella purkinavaajalla voi avata säilyketölkkiä. Viime vuosikymmenten kehityksen perusteella on selvää, että thatcherilaisessa »kansankapitalismissa» vain harvat hyötyvät kansantulon kasvusta.

Uusliberalismin vaikutukset valtion kautta

Pyrkimykset pienentää julkisen sektorin osuutta sekä vähentää verotusta ja tulonsiirtoja vaikuttavat kokonaistaloudelliseen kehitykseen monimutkaisella ja ristiriitaisella tavalla. Valtion ja kuntien menonkäytön vähentäminen tietenkin osaltaan pienentää kokonaiskysyntää ja siten vähentää kasvua.

Kun verotulot pienevät tai valtio joutuu käyttämään yhä suuremman osan tuloistaan velanhoitoon, ei menojen kasvattaminen ole edes suhdannetilanteen niin vaatiessa helppoa. Hallitsevaan asemaan päässyt talousoppi vaatii valtioita noudattamaan mahdollisimman tasapainoista budjettipolitiikkaa, alentamaan veroja, poistamaan »hintavääristymiä» ja siirtämään mahdollisimman paljon toimintoja yksityisille markkinoille. Toisaalta lyhyellä aikavälillä veronalennukset lisäävät kulutusta ja niitä voidaan myös tietoisesti käyttää elvyttävänä toimenpiteenä. Mahdollisesta kasvun lisäyksestä osa tulee valtiolle takaisin verotuloina.

Jos kasvu pysyy suhteellisen alhaisena ja jos työttömyys, sosiaaliset ongelmat ja rikollisuus pysyvät korkealla tasolla tai nousevat – osin myös uusliberalisoinnin vuoksi – niin valtion ja kuntien menoilla on taipumusta kasvaa. Työttömyyskorvaukset, sosiaaliturva ja julkiset palvelut sekä poliisi, oikeuslaitos ja vankeilat maksavat paljon rahaa. Ainakin lyhyellä aikavälillä uusliberalistinen talous- ja sosiaalipolitiikka voi saada aikaan jopa jul-

kisen sektorin kasvua, vaikka varsinainen tavoite on täsmälleen päinvastainen.

Tämä automaattinen keynesiläinen mekanismi tietenkin pehmentää uusliberalismin deflationarisia vaikutuksia ja voi osaltaan selittää sen, miksi kasvun hidastuminen on ollut niin pehmeää ja vähittäistä kuin mitä se on tähän asti ollut. Myös 1930-luvun laman opetukset ovat vielä muistissa ainakin sikäli, että kaikkia silloin rakennettuja instituutioita ja säätelyn muotoja ei ole purettu.

Keskuspankkien rooli on erityisen tärkeä. Keskuspankit toimivat edelleen viimekätisinä lainaajina – ja hallitus velkojen takaajana – jos joidenkin pankkien maksukyky menee kriisin aikana. IMF on käytännössä omaksunut osittain saman roolin maailmantaloudessa, vaikkakin vajavaisin valtuuksin.

Myös uuden julkisjohtamisen sovellutukset voivat näkyä kansantuotetilastoissa kasvun lisääntymisenä, vaikka mitään asiaa ei tuotettaisi lainkaan enemmän tai eri tavalla kuin ennen. Yksityistäminen, ulkoistaminen ja hyödykkeistäminen lisäävät tilastoitavien liiketoimien määrää, ja markkinahinnat sisältävät muutakin kuin pelkät palkkakustannukset (joita yleensä käytetään julkisen arvonlisäyksen mittarina).

Jos yksityistetyt ja ulkoistetut toiminnot maksetaan edelleen julkisesti, julkiset menot voivat itse asiassa lisääntyä, koska markkinoiden matkiminen ja kilpailuttaminen tuottaa lisää byrokratiaa ja koska ulkoiset palvelut maksavat enemmän (yksityisten yhtiöiden omistajien pitää saada myös voittoa).

Jos näiden julkisesti maksettujen palveluiden kustannukset tosiasiallisesti vähenevät, tarkoittaa se yleensä, että yksityiset yritykset voivat teettää työt halvemmalla kuin aiemmin eli toisin sanoen kustannussäästö tulee siitä, että palkkoja alennetaan ja työehtoja huononnetaan. Vaihtoehtoisesti julkisia menoja voidaan säästää niin, että palveluiden käyttäjät laitetaan maksamaan suurempi osuus kustannuksista.

Muutamaa vähäpätöistä esimerkkiä lukuun ottamatta ei ole olemassa vakuuttavaa tutkimukseen perustuvaa tietoa siitä, että uuden julkisjohtamisen opit lisääisivät tehokkuutta missään yksiselitteisessä mielessä. Sen sijaan on monia viitteitä siitä, että tosiasiassa byrokratia lisääntyy, työn varsinainen tuotos vähenee ja työn mielekkyys katoaa.

Uuden julkisjohtamisen pääasiallinen vaikutus koskee oikeuksien ja velvollisuuksien sekä tulojen ja menojen jakautumista. Työntekijöiden eduista tingitään, jotta luodaan joillekin mahdollisuus tehdä voittoja; palveluiden tarvitsijat laitetaan maksamaan suurempi osuus kustannuksista, jotta varakkaiden verotuksesta voidaan tinkiä. Kyse on siis ennen kaikkea tulonjaosta.

Pidemmällä aikavälillä valtion uusliberalisoimisen vaikutukset kasvuun näkyvät tulonjaon ja tasapainoisen budjetin vaikutusten kautta. Niissä maissa missä on aina noudatettu oikeaoppista tasapainoisen budjetin politiikkaa, olennaisin vaikutus toteutuu tulonjaon kautta.

Kun rajakulutusalttius on kerrostunut – eli huonompiosaiset kuluttavat tuloistaan suuren osan, varakkaammat sijoittavat rahojaan myös muualle, koska kaikkea ei ehdi tai tarvitse kuluttaa – niin eriarvoistuminen vähentää kokonaiskulutusalttiutta.

Amerikan mallin mukaan on myös mahdollista yrittää korvata taantuvat tai laskevat reaali-palkat tekemällä enemmän työtunteja tai ottaa toinen työ varsinaisen päätyön lisäksi. Kulutus-tason ylläpito ja kasvu pakottavat ihmisiä oravanpyörään, jossa vauhtia voi kiihdyttää lyhyellä aikavälillä, mutta jossa uupumus iskee väistämättä pidemmässä juoksussa.

Rahoitusmarkkinoiden kehittymisen vuoksi helppoa lainarahaa on runsaasti tarjolla kulutukseen, mutta velkaantumiseen perustuva kulutuksen lisäys ei ole kestävällä pohjalla. Kaikkia romahduksia on edeltänyt ylivelkaantuminen.

Johtopäätöksiä

Viime vuosikymmenten kokemusten perusteella ei ilmeisesti-kään ole totta, että oikeaoppinen liberaali talouspolitiikka ja globaalien markkinoiden vapauttaminen lisäisi taloudellista tehokkuutta ja siten kasvua.

Globaali poliittinen talous on monimutkainen kokonaisuus, jossa uusliberalismin vaikutukset ovat toteutuneet epätasaisella ja ristiriitaisella tavalla. Maailmantalous on koko ajan kasvanut myös väestönkasvun ansiosta. Osa Aasian maista on noussut nopeasti vaurauteen, ja siellä kasvun hedelmät ovat jakautuneet laajoille väestönosille ja väestönkasvu asteittain hidastunut.

OECD-maailmassa, jossa Yhdysvaltoja lukuun ottamatta väestönkasvu on hidasta, uusliberalismin ehkä kauaskantoisin seuraus on ollut yläluokan aseman palauttaminen ja vauraimpien tulojen ja omaisuuden lisääminen. Yhdysvallat on näyttänyt tässä mallia ja muut ovat tulossa perässä. Merkittävä osa maailmaa on kärsinyt uusliberalismista absoluuttisesti ja monissa paikoissa myös väestönkasvu jatkuu erittäin nopeana.

Vertauskuvallisesti voi luonnehtia, että uusliberalismi on tehnyt maailmantaloudesta aiempaa »tylymmän» paikan. Vahvat kyllä selviävät ja joillakin nuorilla ja reippailla on nousun mahdollisuuksia, mutta lukuisat heikot huojuvat taakan alla ja monet heistä sortuvat kokonaan.

Globalisaatio-projektin rauhaa koskeva lupaus nojaa osin lupaukseen kasvusta: kun maailmantalouden kakku kasvaa, niin kaikki hyötyvät. Tämä osa lupauksesta ei siis ole toteutunut kuin vain paikoin ja joidenkin osalta, ja silloinkin usein monimielisesti.

Voidaanko näissä olosuhteissa olettaa, että liberaali-demokraattisten valtiomuotojen yleistyminen voisi tuoda pysyvän vaurauden ja rauhan tilan maailmaan? Uusliberalismi itse on kaksijakoinen maailmankuva, jossa maailma jakautuu selkeästi

hyvään (»vapaat markkinat ja demokratia») ja pahaan (»kaikki kollektivismiin muodot johtavat tyranniaan»). Jo tämä jyrkkä kahtiajako sisältää monien konfliktien siemenen.

Lisäksi yläluokan aseman palauttaminen on poliittinen projekti, jonka oikeuttaminen demokratian oloissa ei ole helppoa. Silloinkin kun poliittisen järjestelmän käytännöt ja sisältö etäännyvät nopeasti demokratian periaatteista – kuten Yhdysvalloissa on jo tapahtunut – kansalaisten suostumus pitää taata ja heidän äänistään pitää edelleen kilpailla aika ajoin. Tämä luo sosiaalisen tilauksen sellaisille opeille, jotka vievät ihmisten huomion muualle ja vaativat kaikkia seuraamaan yhtä jaettua tarkoitusta. Jo George Orwell tiesi kansallisen turvallisuuden ja »pysyvän sotatilan» käyttökelpoisuuden järjestelmän oikeuttamisen kannalta.

Orwell ei esittänyt mitään selkeää teoriaa niistä mekanismeista, jotka voisivat synnyttää ja vakiinnuttaa »pysyvän sotatilan» doktriinin. Myöskään kansainvälisen politiikan oppiaine ei tunne mitään yksiselitteistä vastausta kysymykseen, miksi ja milloin jotkut poliittiset asiat tai toimijat turvallistetaan (esitetään vakavina ja kiireellisinä turvallisuushkina). Mitään yhtä ylihistoriallista selitysmallia ei luultavasti edes ole olemassa. Sen sijaan voidaan kehittää mahdollisia ja todennäköisiä selitysmalleja siitä, miten ja miksi Yhdysvaltain kylmän sodan jälkeinen ulkopolitiikka on keskittynyt turvallisuuteen, turvallistamiseen ja sotaan.

Selvää on, että turvallistamista ei voi selittää yksinomaan maailmantalouden viimeaikaisella kehityksellä. Kylmän sodan kulttuurilliset ja sotilaalliset rakenteet USA:ssa sekä kylmän sodan kamppailujen viivästyneet vaikutukset ympäri maailmaa ovat luonnollisesti yksi osa uskottavaa selitysmallia.

Kun kylmä sota päättyi, jokseenkin kaikki kylmän sodan rakenteet jäivät koskemattomiksi Yhdysvaltain sisällä. Neuvostoliitto muuttui, mutta Venäjä peri joitakin sen rakenteista (ja

hallitsematon yksityistäminen johti myös uuden yläluokan syntymiseen). Lisäksi esimerkiksi osa 2000-luvun alun tunnetuista muslimimilitanteista oli alun perin 1980-luvulla Yhdysvaltain rahoittamia, aseistamia ja kouluttamia taistelijoita Afganistanissa. Kysymys ei aina ole pelkkien uhkakuvien luomisesta vaan myös itse uhkien luomisesta hyvin konkreettisessa mielessä.

Uusliberaalin globalisaation ristiriidat ovat kuitenkin monien globaalien ongelmien syy. Historiallinen analogia 1800-luvun lopun Britannian kehitykseen auttaa ymmärtämään Yhdysvaltain viimeaikaista kehitystä.

Teollistuminen ja edellisten vuosikymmenten menestys olivat lisänneet brittien kulttuurisen ylimielisyyden tunnetta varsinkin suhteessa Afrikkaan ja Aasiaan. Monet liberaalit kuten John Stuart Mill olivat vähin erin asettuneet kannattamaan alemmalla kehitystasolla olevien kansojen hallintaa.

Toisen teollisen vallankumouksen aikana Britannian teollisuus kohtasi kovenevaa kilpailua maailmanmarkkinoilla. Britanniassa alettiin myös pelätä nousevan Saksan teollista mahtia, kun Saksa voitti Ranskan sodassa 1870–71.

Kun Wienin pörssi romahti toukokuussa 1873 ja alkoi pitkä maailmanlaajuinen lama, Britannian konservatiivinen eliitti – monet sen keskeisistä hahmoista Lontoon Cityn yläluokkaisia herrasmiessijoittajia – otti uuden kannan kysymykseen imperiumista. Koko käsitettä oli pitkään jo pidetty bonapartistisena menneisyyden jäänteenä.

Nyt brittiläinen imperiumi esitettiin ylpeästi ratkaisuksi Britannian ongelmiin. Nopeasti kasvava ylijäämäväestö voitaisiin lähettää siirtomaihin ja huono kotimainen kysyntä voitaisiin korvata viennillä Amerikkoihin, Afrikkaan ja ehkä ennen kaikkea Aasiaan. Kuningatar Viktoria julistettiin Intian keisarinnaksi vuonna 1878. Kaikkialla Euroopassa puhuttiin suunnitelmasta rakentaa erityinen brittiläisen imperiumin talousalue, joka sulki si pois kilpailevat eurooppalaiset teollisuusmahdit.

Vaikka Britannia piti käytännössä (vaihtelevasti) kiinni vapaakaupan periaatteesta, muut alkoivat noudattaa sen julistamaa periaatetta kiireen vilkkaa, aluksi varsinkin Ranska, joka etsi kompensatiota hävitylle sodalle Saksaa vastaan.

Seurasi kilpailevien uusimperialismien ja siirtomaasotien aikakausi. Se johti aikanaan uusien sotilaallisten liittoutumien syntyyn ja asevarustelukierteeseen Euroopassa – ja lopulta ensimmäiseen maailmansotaan. Liberaalin globalisaation aikakausi 1870–1914 päättyi täydelliseen katastrofiin, joka puolestaan loi 1900-luvun tragediat (Venäjän bolsevistinen vallankumous ja fasismin ja natsismin nousu olivat sodan seurauksia).

Yhdysvallat näyttää toistaneen monia Britannian 1800-luvun valintoja. Nixon päätyi unilateralmiin vuonna 1971 muun ohella vastauksena amerikkalaisen teollisuuden kilpailukyvyyn laskuun. Uusliberalismin kaudella USA on onnistunut osin ja väliaikaisesti palauttamaan johtoasemansa, mutta samalla koko maailmantalouden kasvu on pienentynyt ja kasvu on tullut aiempaa epätasaisemmaksi. Yläluokan aseman palautuminen Yhdysvalloissa yhtäältä ja Neuvostoliiton sortuminen toisaalta lisäsivät entisestään amerikkalaisen poliittisen eliitin itsevarmuutta suhteessa muuhun maailmaan.

Kun Historia oli loppunut ja sosiaalidemokratia puolustus-kannalla, näytti USA itsestään selvältä mallilta muulle maailmalle. Koko maailman vauraus ja rauha oli kiinni siitä, että kaikki omaksuvat USA:n yhteiskuntamallin. Nousevat talousmahdit ovat tosin olleet jatkuva kansallinen uhka – ensin Japani 1980-luvulla, sitten Aasian tiikerit 1990-luvulla ja sen jälkeen Kiina. Ongelmana on myös USA:n kasvava väestö, jota ei ole helppo suostutella hyväksymään esimerkiksi sitä ajatusta, että enemmistön reaali-palkkojen aleneminen on kaikkien edun mukaista.

Hyvän ja pahan taistelu maailmassa tarkoittaa, että »olet joko meidän puolellamme tai meitä vastaan». Sanoma on suunnattu sekä kotimaiselle että ulkomaiselle yleisölle. Vastakkain-

asettelut ja pelko oikeuttavat samanaikaisesti sekä harvojen val-
lan ja vaurauden kasvattamista Yhdysvalloissa että Amerikan
johtoasemaa maailmassa.

Yhdysvaltain hallinnot ovat käyneet sotaa huumeita ja ter-
rorismia vastaan jo 1980-luvun puolivälistä lähtien eli yli kak-
sikymmentä vuotta. Terrorismin aaltoja on ollut modernissa
maailmassa useita, mutta viimeisin niistä on sinnyt radikaalin
islamin sisällä. Vaikka jotkut keskeiset militantit muslimijohtajat
ovat Yhdysvaltain kouluttamia taistelijoita, niin poliittisen isla-
min tuki ja kannatus kumpuaa valtaosin köyhtyvän maaseudun
tai suurkaupunkien slummien toivottomuudesta. Köyhälistö-
kortteileita löytyy myös Yhdysvalloista ja Euroopasta.

Koko maailman malli ja johtaja on oikeutettu hallitsemaan
planeetan ongelma-alueita vaikka sotilaallisin keinoin, jos on
pakko. Tällainen uusimperialismi nousi voimallisesti esiin Yh-
dysvalloissa syyskuun 2001 jälkeen – ensimmäistä kertaa sitten
Rooseveltin uusjaon – oltuaan käytännössä pannassa kuusi vuo-
sikymmentä.

Uuden imperialismien opit sukeutuivat sellaisessa julkisessa
kentässä, jota yksityinen raha hallitsee. Amerikkalaiset mediat
ovat läpikaupallisia ja monet tärkeimmistä ajatushautomioista ja
tutkimuslaitoksista on perustettu yksityisellä rahalla edistämään
uusliberalismia.

Kun Neuvostoliiton uhka väistyi, sen korvasi ei vain huu-
meet ja terrorismi vaan myös »pahuuden akseli» eli Irak, Iran ja
Pohjois-Korea (kaikilla kolmella maalla on koloniaalinen histo-
ria: Korea oli osa Japanin imperiumia 1800-luvun lopulta alkaen
vuoteen 1945 saakka, Irak osa brittien imperiumia 1900-luvun
ensimmäisellä puoliskolla ja britit kontrolloivat myös Iranin öljy-
varoja aina vuoteen 1951 asti). Irak oli listalla ensimmäisenä.

Yhdysvallat ja Britannia hyökkäsivät liittolaisineen Irakiin
maaliskuussa 2003 ja nyt Irakin sota jatkuu jo viidettä vuotta. Yli
100 000 ihmistä on tapettu ja puoli miljoonaa kuollut ennenai-

kaisesti konfliktin takia (suurempiakin arvioita on esitetty).

Amerikkalaisten uuskonservatiivien jyrkkä siipi on vaatinut sotaa myös Irania vastaan. Puheet Iranin joukkotuhohasteista, YK:n päätöslauselmat ja sotilaalliset valmistelut Persianlahdella muistuttavat valmisteluita Irakia vastaan. Tosin kyse olisi luultavasti vain pommituksista, ei maasodasta. BBC kuitenkin paljasti 20.2.2007, että USA:n valmiussuunnitelmissa esitetyt pommitukset olisivat laajoja ja koskisivat kaikkia Iranin sotilaallisia perusrakenteita.

Yhdysvaltain strategisissa opeissa vaaditaan lisäksi totaalista sotilaallista herruutta kaikkialla maailmassa, niin maalla, merellä, ilmassa kuin avaruudessakin. Tämä on avaruusajan versio brittien vuonna 1889 omaksumasta kahden vallan standardista, jonka mukaan Britannian laivaston pitäisi aina olla suurempi kuin kahden seuraavaksi suurimman laivaston yhteensä (ja usein lisättiin vielä 10 prosentin varmuusvara päälle).

Merkittävää on myös se, että Yhdysvaltain kansallisen turvallisuuden uusi painopiste on asetettu Itä-Aasiaan. Kiinan nopea talouskasvu on Yhdysvalloille myös potentiaalinen strateginen uhka. Nykyisellä kasvuvauhdilla Kiinasta tulisi dollari-arvoilla maailman suurin talous suurin piirtein vuonna 2040 ja todellisen ostovoiman mukaan laskettuna paljon aiemmin, ehkä jo niinkin pian kuin 2015.

Kiina on vastannut Yhdysvaltain avaruus- ja laivastovarusteluun kiihdyttämällä omaa asevarusteluaan 15–20 prosentin vuosivauhtia. Välittömästi konflikti koskee Taiwanin kysymystä. Kuitenkin esimerkiksi Kiinan kokeilut uudella satelliittien tuhoamiseen tarkoitetulla aseella ovat herättäneet paljon yleisemmin huolta Yhdysvalloissa, koska se haluaisi hallita avaruuden sotilaallista käyttöä.

Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittinen johto on mitä ilmeisimmin toiminut lyhytnäköisesti rakentamalla ulkosuhteet uusliberalistisen globalisaation varaan. Uusliberalismi ei näytä

täyttävän lupausta pysyvästä maailmanrauhasta. Nykyisen maailmantalouden ristiriidat ruokkivat ongelmia, joita ei voi voittaa satelliittiohjatuilla risteilyohjuksilla, ympäri maailmaa levitettyjen sotilastukikohtien avulla tai nopean toiminnan joukoilla.

Uusliberalistisen aikakauden tarina on kuitenkin vielä olennaisesti kesken. Vasta tulevaisuus näyttää, miten tämä tarina päättyy – ja miten seuraava aikakausi alkaa.

Tulevaisuus

6. LYHYEN AIKAVÄLIN SKENAARIOT

Kaikki modernit organisaatiot joutuvat ennakoimaan tulevaisuutta, myös Suomen valtio. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan vuoksi Suomea pidetään jopa alan edelläkävijänä.

Syksyn 2005 ja talven 2006 aikana olin mukana kahdessa suuressa tulevaisuuden ennakointihankkeessa (Suomen Akatemian ja Tekesin sekä Sitran). Ennakointihankkeet käsittelivät laajasti tärkeitä asioita globaalin talouden ja teknologian muutoksista perhe-elämään ja »ymmärtämiseen ja inhimilliseen vuorovaikutukseen». Mukana oli yhteensä parisataa asiantuntijaa yrityksistä, yliopistoista, tutkimuslaitoksista, ministeriöistä ja järjestävistä organisaatioista.

Näiden hankkeiden ongelma oli siinä, että tulokset oli pääpiirteissään kirjoitettu jo tehtävää määriteltäessä. Molemmat hankkeet pyrkivät edistämään Suomen kilpailukykyä »nopeasti muuttuvassa maailmassa» ennakoimalla esimerkiksi sitä, miten nopeasti kaupallistuminen ja yksityistyminen etenevät vaikkapa palvelualoilla ja millaisia mahdollisuuksia se avaa voittoa tavoittelevalle toiminnalle.

Joka puolella on »haasteita», joihin on pakko vastata nopeasti ja määrätietoisesti, muuten Suomea uhkaa suistuminen huijulta, romahdus, tappio.

Lähtökohta oletus on, että Suomen ohella Yhdysvallat on maailman kilpailukykyisin valtio. Yhdysvallat on kuitenkin aivan toisessa sarjassa, mitä tulee maan kokoon ja monien alojen »huippuosaamiseen». Niinpä oppiminen ja sopeutuminen maailmantalouden pakkoihin tarkoittaa usein amerikkalaistamista.

»Ennakointi luo pohjaa uusille kansainvälisesti kilpailukykyisille huippuyksiköille ja osaamiskeskittymille.» – »Suomi voi menestyä vain olemalla innovatiivinen edelläkävijäyhteiskunta,

jossa yritykset ja julkinen sektori yhdessä kehittävät uusia tuotteita, palveluita ja toimintamalleja.»

On siis pakko muuttua, antaa markkinoille lisää tilaa, kehittää ja myydä enemmän ja parempaa, ulkoistaa toimintoja, avautua, innovoida ja luoda uusille ajatuksille tilaa. »Jämähtäminen hierarkkiseen hyvinvointivaltioon» tarkoittaa jäämistä globaalin kilpailun jalkoihin. Kysymys on vain siitä, miten tämä uusliberaali uudistusprosessi parhaiten toteutetaan ja mihin sijoittaa tutkimus- ja tuotekehittelyrahat.

Sekä Suomen Akatemian/Tekesin että Sitran hankkeiden asiantuntijat oli valittu paljolti siksi, että he ovat jo omaksuneet tämän vision Suomen tulevaisuudesta. Asiantuntemus painottuu teknisille ja kaupallisille aloille. Mukana on konsultteja, jotka myyvät palveluksiaan yrityksille, sekä tietenkin monikansallisia yhtiöitä, joista Nokia on tärkein. Esimerkiksi Sitran hankkeessa on viisi Nokian edustajaa, mutta Helsingin yliopistosta vain yksi (allekirjoittanut) eikä ketään Stakesista, vaikka se on erittäin merkittävä sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. »Päätöksentekijöitä» edustavat tarkkaan valitut avainministeriöiden virkamiehet. Kansalaisjärjestöt tietenkin loistavat poissaolollaan.

Ennakointihankkeiden tulos on siis jo pääosin kirjoitettu, kun tehtävä on määritelty ja asiantuntijat valittu. Luovuudesta ja innovaatioista puhuvat ihmiset, jotka usein toistavat samaa liiturgiaa kuin robotit. Pari eri mieltä olevaa ei liikauta päälinjaa suuntaan tai toiseen.

Kyse on siis politiikasta, jolla on määrä saada päätöksentekijät kiihdyttämään entisestään jo pian kaksi vuosikymmentä jatkunutta uusliberaalia uudistusmyllyä ja panostamaan entistä enemmän yritysten tutkimus- ja tuotekehitystoimintaan. Myös yliopistot halutaan alistaa näille tavoitteille.

Edes sitä ei sanota ääneen, että kyse on paljolti verovaroin maksetusta julkisesta tuesta yksityisille yhtiöille, joiden omistus

on usein muualla kuin Suomessa. Vaikka omistus olisikin suomalaista, voittoa kotiutetaan silti usein muualla kuin Suomessa verojen välttämiseksi. Hyvinvointivaltiossa ei olekaan mitään vikaa, jos saamapuolella on yhtiöt – riippumatta siitä, ovatko ne suomalaisia vai eivät ja mihin ne voittonsa vievät.

Miten tulevaisuuden ennakointitehtävä sitten pitäisi asettaa? Ensin täytyy porautua vähän syvemmälle nykyisen tehtävänasettelun ongelmiin. Oletuksena on ollut sopeutuminen darwinistiseen kilpailuun valtioiden välillä: vahvat menestyvät, heikot sortuvat. Mutta missä mielessä valtiot kilpailevat maailmanmarkkinoilla?

Suomen valtio ei itse myy mitään. Valtionyhtiöt kävivät kauppaa ennen, mutta ne on jo suurelta osin yksityistetty. Valtio ei siis itse kilpaile markkinoilla, vaan yritykset kilpailevat. Mikä sitten on tärkeää suomalaisten yhtiöiden menestymisessä? Onko ajatuksena, että ilman yhtiöiden menestystä ei ole työtä tai verotuloja, joita voitaisiin käyttää esimerkiksi koulutukseen ja terveydenhuoltoon tai sosiaalivakuutuksiin?

Kuitenkin, jos varsinaisena tavoitteena on työllisyyden tai verotulojen maksimointi, niin tehtävä pitäisi myös asettaa sen mukaisesti. Onko työllisyyden ja verotulojen maksimointi puolestaan tavoite, jonka eteen voidaan uhrata kaikki muu, esimerkiksi tieteen ja taiteen vapaus tai demokratia? Jos on muitakin tärkeitä arvoja, tehtävänasettelua pitäisi edelleen korjata.

Täytyy myös kysyä, mitä kansakuntien darwinistisesta kilpailusta seuraa kokonaisuuden kannalta? 1800-luvun lopulla Euroopassa vallitsi asetelma, joka ainakin ideologisesti muistutti nykyistä. Kuten Werner von Siemens kirjoitti Preussin hallitukselle 1880-luvulla, »nykyisessä niin kiihkeässä valtioiden välisessä kilpailussa ratkaisevan ylliotteen saa maa, joka ensimmäisenä astuu uusille tieteellisille poluille ja kehittää ne ensimmäisenä vakiintuneiksi teollisuudenaloiksi». Teknologinen ja uusimperiaalinen kilpailu silloisten suurvaltojen välillä johti lopulta ensimmäiseen

maailmansotaan. Voisiko nyt käydä samoin? Millä ehdoilla?

Ongelma koskee myös sitä, mitä oikein on olemassa. Onko kohtalonyhteytemme enää todella vain Suomi? Yhtiöiden suomalaisuus on yhä useammin vähintäänkin epäselvä. Suomi on osa Euroopan unionia, josta voi olla tulossa suurvalta, joka kilpailee muiden suurvaltojen kanssa. Monet kansalaiset ovat etsimässä uusia poliittisuuden ja osallistumisen muotoja globaalissa kansalaisyhteiskunnassa.

Eikö tulevaisuuden visioinnin pitäisi koskea erilaisia mahdollisia tulevaisuuksia, myös sitä, miten maailma kokonaisuutena voisi muotoutua? Suomen sisällä on poliittista pelitilaa joissakin kysymyksissä, mutta päälinjojen osalta Suomen kohtalo on nyt osa EU:n ja globaalin poliittisen talouden kohtaloa.

On ilmeistä, että uusliberalismin aikakausi jatkuu vielä 2010-luvulla ja 2020-luvun alussa. Monenlaisia muutoksia on kuitenkin saattanut jo tapahtua Euroopassa ja maailmanpolitiikassa ennen vuotta 2025. Vaikka helpointa on olettaa monien nykytrendien jatkuvan seuraavien 10–15 vuoden aikana, erilaiset talouskriisit, sodat ja muut poikkeukselliset tapahtumat voivat jo lähitulevaisuudessa luoda epäjatkuvuuksia ja avata uusia kehityspolkuja. Pidemmän aikavälin tulevaisuus riippuu paljon myös tänä aikana tehtävistä valinnoista.

Tulevaisuuden tutkimus ei ole ennustamista. Tulevaisuuden tutkimuksen lähtökohta on, että tulevaisuus ei ole vielä määräytynyt, vaan on monia mahdollisia tulevaisuuksia. Myös poliittiset toimijat ennakoivat ainakin yhtä mahdollista tulevaisuutta ja kertovat tarinoita, joissa yhdistyy mennyt, tuleva ja nykyinen.

Toiminnalla on usein tarkoittamattomia seurauksia. Olenaisista on, että vaikka toimijat kyllä aina tietävät mitä ovat tekemässä ainakin jonkin kuvauksen mukaan, niin he eivät useinkaan tiedä tai ymmärrä, mitä se, mitä he tekevät, saa todella aikaan tai mikä heidän ja muiden samanaikaisen toiminnan yhteisvaikutus on. Tulevaisuuden tutkimuksen keskeinen idea on tutkia niitä

mahdollisia ja todennäköisiä vaikutuksia, mitä nykyisillä käytännöillä ja valinnoilla on.

Tässä luvussa tiivistän neljä skenaariota Euroopan ja globaalin poliittisen talouden mahdollisista ja todennäköisistä tulevaisuuksista lyhyellä aikavälillä (lyhyellä tarkoitan alle 20 vuoden aikahorisonttia). Tehtävä on luonnollisesti vaativa: mikä tahansa Suomea ja Eurooppaa koskeva skenaario edellyttää suuren määrän oletuksia, jotka koskevat koko maailman tulevaisuutta.

Skenaarioiden pitäisi tavoittaa olennaisimmat mekanismit, prosessit ja tulevaisuuden mahdolliset solmukohdat, mutta samalla niiden pitäisi ennen kaikkea valaista nyt tehtävien valintojen mahdollisia ja todennäköisiä seurauksia. Minkälaisen eurooppalaisen ja globaalin tulevaisuuden toteuttamiseen suomalaiset ovat tällä hetkellä osallistumassa?

Skenaario 1: Uusliberalismin aikakausi jatkuu nykytyyliin (»business as usual«)

Suomen Akatemian ja Tekesin sekä Sitran ennakointihankkeet varautuvat vain yhteen mahdolliseen tulevaisuuteen eli siihen, että uusliberalismin aikakausi jatkuu ilman merkittäviä kriisejä, murroksia tai historian käännekohtia. Pääasiallisena näkökulmana on taata Suomen kilpailukyky ja taloudellinen menestys lähivuosien aikana. Minkälaista tulevaisuutta näin toimivat suomalaiset ovat oikeasti rakentamassa? Minkälaisia oletuksia he tekevät EU:n, maailmantalouden ja maailmanpolitiikan kehityksestä?

Ensimmäinen suuri kysymys koskee pitkän aikavälin syklejä. Jos olen oikeassa ja maailmantalouden pitkän aikavälin laskukausi jatkuu näköpiirissä olevaan tulevaisuuteen, on odotettavissa, että vuosien 2004–2007 nousukausi tulee päättymään selvään taantumaa tai lamaan (päinvastoin kuin Bretton Woods

-kaudella, jolloin vaihtelut olivat pieniä ja varsin nopea kasvu jatkui myös taantumien yli). Erityisen huonoja jaksoja ovat olleet vuodet 1974–75, 1980–82, 1991–93 ja 2001–2002. Jokaiseen alamäkeen on liittynyt joukko rahoitusmarkkinakriisejä. Myös Aasian kriisi 1997–8 painoi selvän kuopan maailmantalouden kasvulukuihin. Jokaisen huonon kauden on aina laukaissut joku konkreettinen kehityskulku.

Vuosien 2004–2007 aikana maailmantalouden veturina on toiminut Yhdysvaltain sotilaallinen ja yksityinen kulutus, jota on rahoitettu paljolti Aasiasta peräisin olevalla velkarahalla. Yhdysvaltain alijäämä ja kulutus on toiminut eräänlaisena globaali-keynesiläisenä mekanismina, sillä se on lisännyt maailman kokonaisuusyntää.

Nousukauteen on liittynyt myös rahoitusarvojen nopea inflaatio monissa pörsseissä ja eri maiden asuntomarkkinoilla, jota on ylläpitänyt halpa ja helposti saatavilla oleva pitkäaikainen lainarahoitus.

Keskuspankkien ja sijoittajien luottamus Yhdysvaltoihin ja dollariin on velkaantumisen myötä kuitenkin heikentynyt, mistä kertoo myös dollarin kurssin aleneminen. Kuluttajien ylivelkaantuminen ja asuntojen hintojen kääntyminen laskuun voivat alkaa vähentää kulutusalttiutta ja siten kasvua. Kasvun hiipumisen vähentää entisestään luottamusta globaaleilla rahoitusmarkkinoilla.

Lisäksi esimerkiksi yksityisten osakesijoittajien velkaantumisaste on noussut nopeasti, mikä on tyypillinen kriisiin johtava tekijä. 1980-luvulla yhtiöitä vallattiin »roskavelkakirjoilla» (*junk bonds*). 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen kuluessa sama käytäntö on yleistynyt uudelleen, vain nimet ja julkisuudessa näytetty ilmimuoto on muuttunut.

Välitöntä kriisiä yleensä edeltää niin sanottu Ponzi-rahoitus, jossa lisävelkaa otetaan velan kiireellisimpien kustannusten kattamiseen. Charles Ponzi (1882–1949) oli kuuluisa rahoitus-

markkinahuijari, joka kehitti 1920-luvun alussa »helppoa rahaa tyhjästä» -järjestelyn. Se perustui eksponentiaaliseen velkaantumiseen. Homma toimi niin kauan kuin sisään tuli enemmän sijoituksia kuin mitä Ponzin oli pakko maksaa ulos aiempien sijoitusten tuottona. Ponzin järjestelyjen seurauksena 17 000 ihmistä menetti lopulta kaikki sijoituksensa, monet koko omaisuutensa.

Vuoden 2007 aikana on uhkaavaa romahdusta torjuttu esittämällä luottamusta herättäviä lausuntoja ja syöttämällä julkista rahaa uhkapelaamiseen. Kriittinen piste voi kuitenkin tulla vastaan milloin tahansa vuosien 2008–11 aikana (tai jo syksyllä 2007). Kriittisen pisteen jälkeen Yhdysvaltojen olisi pakko nostaa nopeasti korkotasoa, mikä johtaisi edelleen velkojen kustannusten nousuun ja sitä kautta kulutuksen vähenemiseen ja erilaisiin rahoitusmarkkina- ja velkakriiseihin.

Kun kriittinen piste on saavutettu, alkaa uusi lama, jonka syvä vaihe jatkuu pari vuotta. Laman voi laukaista tai sitä voi vahvistaa myös esimerkiksi hyökkäys Iraniin, sillä se todennäköisesti nostaisi öljyn hintaa dramaattisesti. Maailmanlaajuisen laman yksi osa voi olla myös Kiinan pörssien tai pankkien romahdus – merkkejä tästä mahdollisuudesta on ollut jo pitkään. Monia asioita voi sattua myös yhtä aikaa.

Paremmen tiedon puutteessa oletetaan, että kaava, jonka mukaan uusliberalistisen kauden jokainen vuosikymmen alkaa lamalla, toistuu myös 2010-luvulla. Näin ollen syvin lamavaihe ajoittuisi joko vuosiin 2010–11 tai 2011–12. Vaikka Suomen osalta lama olisi luultavasti vähemmän raju kuin 1990-luvun alussa, silti työttömyys ja asuntomarkkinoiden romahdus koettelisi myös monia suomalaisia.

Tulevaisuuden tutkimuksen kehittyminen

Tulevaisuutta voi tutkia vain, jos sen voi ensin kuvitella. Ennen valistuksen aikaa ja teollista vallankumousta ihmiset kuvittelivat paikkoja-ei-missään (utopioita) ja fantasiamaailmoja. He eivät kuitenkaan osanneet kuvitella todella olemassa olevan yhteiskunnan mahdollisia tulevaisuuksia, jotka poikkeaisivat nykyisyydestä jollain olennaisella tavalla.

Tieteiskuvitelmat ja tulevaisuusajattelu olivat seurausta valistuksesta ja tieteellis-teollisesta vallankumouksesta, jotka alkoivat toden teolla vaikuttaa yhteiskuntaan ja ajatteluun 1830-luvulta lähtien. Mary Shelley'n kirjoittamaa *Frankensteinia* (1818/1831) pidetään joskus edelläkävijänä, ja tavallaan se sitä olikin, mutta varsinainen tieteellinen tulevaisuuskuvittelu yleistyi vasta hie-
man myöhemmin.

Sosiologian perustajahahmo Auguste Comte (1798–1857) luonnosteli uuden tulevaisuuden yhteiskunnan, joka olisi organisoitu tieteellisen tiedon perusteella. Jules Verne popularisoi tieteiskuvitelmat 1860- ja 70-luvuilla. Verne eli »toisen teollisen vallankumouksen» aikaa. Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa alettiin nähdä nopeat tekniset muutokset kaikkeen vaikuttavana jatkuvana prosessina, jolle ei ole näköpiirissä mitään loppua. Oli luonnollista yrittää päätellä mihin kaikki käynnissä olevat muutokset johtaisivat esimerkiksi 20, 50 tai 200 vuoden kuluessa.

Ei ole sattumaa, että juuri H. G. Wells (1866–1946) keksi tulevaisuuden tutkimuksen idean. Wells aloitti tiedemiehenä ja opettajana. Pian hän alkoi hahmotella todella suuria aikaskaaloja fiktiivisesti. Vuonna 1895 julkaistusta *Aikakone*-kirjasta tuli tieteiskirjallisuuden suuri klassikko ja se käynnisti Wellsin mittavan uran »tieteellisten romanssien» kirjoittajana.

Wells julkaisi myös tieteellisiä ja poliittisia esseitä. Vuonna 1902 hän luki Kuninkaallisessa instituutissa esitelmän »The Discovery of the Future», jossa hän esitti idean omaehtoisesta ja kaikenkattavasta uudesta oppiaineesta, tulevaisuuden tutkimuksesta. Esitelmä julkaistiin useassa eri muodossa. Wellsin tulevaisuuden tutkimus yhdistäisi kaikki tieteenalat ja sen tavoitteena olisi selvittää maapallon tulevaisuutta, erityisenä kiinnostuksen kohteena sen »inhimillinen eläimistö».

Wells myös ennakoï ydinsodan mahdollisuuden jo vuonna 1914. Myöhemmät atomipommin kehittelijät olivat Wellsille velkaa idean ydinreaktiosta.

Suuri osa Wellsin 1900-luvun tuotannosta perustui vakaukukseen, että vain yhdistynyt ihmiskunta voi pidemmän päälle selvittää tieteellis-teollisen vallankumouksen jälkeen. Siksi hän kannatti maailmanvaltiota, jota hän propagoi lukuisissa kirjoituksissaan.

Wellsistä huolimatta tulevaisuuden tutkimus alkoi vakiintua vasta 1960-luvulla. Maailman tulevaisuuden tutkimuksen federaatio perustettiin vuonna 1967. Nykyään tulevaisuuden tutkijoilla on omat instituutinsa ja verkostonsa. Voidaanko ajatella, että tulevaisuuden tutkimus on oma tieteenlajinsa? Kenties muut ihmistieteet voivat jatkaa keskittymistään menneisyyteen ja jättää tulevaisuuden tutkimuksen sen alan tuntijoiden tehtäväksi?

Lyhyt katsaus tulevaisuuden tutkimuksen käytäntöihin ja menetelmiin kertoo kuitenkin, että tulevaisuuden tutkimus on riippuvaista eri alojen asiantuntijoiden tietämyksestä. Tulevaisuusstudiot, tulevaisuusbarometrit ja Delfoi-tekniikka (jonka tavoitteena on hakea luotettavinta mahdollista mielipiteiden konsensusta asiantuntijaryhmässä) perustuvat kaikki siihen, että kootaan yhteen yhteiskuntatutkimuksen jonkin osa-alueen asiantuntijoita ja yritetään saada heitä arvioimaan mahdollisia tulevaisuuksia tavalla, joka ylittää kunkin yhden asiantuntijan subjektiiviset arviot.

Skenaariotekniikka puolestaan edellyttää laadullista tietoa eri asioiden välisistä yhteyksistä sekä luonnon ja yhteiskunnan kausaalisista mekanismeista. Niinpä voidaan päätellä jotain siitä, että jos X tapahtuu, niin siitä seuraa luultavasti tai todennäköisesti A, B ja C, joilla on puolestaan luonteenomaisesti taipumus saada aikaan PA, QA, RA jne. Näin voidaan rakentaa skenaarioita, joiden luotettavuus tietenkin vähenee mitä kauemmaksi mennään, koska erilaisten sattumusten ja riippuvuuksien määrä kasvaa koko ajan.

Tulevaisuudentutkimus siis nojaa menneisyyttä ja nykyisyyttä koskevaan eri alojen tietoon. Se ei ole mikään oma tieteenalansa, vaan orientaatio. Tulevaisuudentutkimuksen tutkimusmenetelmät nojaavat paljon siihen, että päätellään nykyisyyteen asti jatkuneista säännönmukaisuuksista, trendeistä tai mekanismeista jotain, joka koskee mahdollisia tulevaisuuksia.

Minkä tahansa tieteenalan sisällä voidaan omaksua futurologinen orientaatio. Toisaalta sellaiset ihmistieteet, jotka eivät osaa sanoa mitään tulevaisuudesta, pakottavat arvioimaan nykyistä toimintaa ainoastaan menneisyyden ehdoilla.

.....

Kehityksen jatkuminen viime vuosikymmenten tapaan tarkoittaisi, että sekä Suomessa että muualla EU:ssa lamaan vastataan oikeaoppisen talouspolitiikan keinoin. Tasapainoiset budjetit ja inflaation torjunta säilyvät ensisijaisina tavoitteina.

Uusklassisen taloustieteen logiikan mukaisesti lamasta syytetään ennen muuta sitä, että markkinat eivät vieläkaan ole tarpeeksi vapaita tai että on liian monia alueita, joissa ei vielä ole tarpeeksi voimakkaita markkinamekanismeja. Seuraa uusi kierros uusliberaaleja uudistuksia.

Suomessa vaaditaan tiukkaan sävyyn »rohkeutta tehdä ki-
peitäkin ratkaisuja». Sosiaaliturvaa tietenkin leikataan. Välillä jo
vakiintumaan päässyt eriarvoisuus hyppää taas uudelle tasolle.
Taas kerran osa työikäisestä väestöstä marginalisoituu. Yhtenä
osana uudistuksia avataan lisää yksityiskouluja peruskoulun rin-
nalle ja yliopistoihin tuodaan lukukausimaksut myös suomalais-
sille opiskelijoille.

Muiden Euroopan maiden tavoin myös Suomi lähestyy
amerikkalaista mallia, jossa yläluokan asema on palautettu.
Trendi aiheuttaa poliittista kuohuntaa Euroopassa, mutta jos
oletetaan kaiken jatkuvan ennallaan, taloudellisen toipumisen ja
uuden kasvun vaihe joskus 2013–15 tyynnyttää tilannetta.

2010-luvun alun lama pahentaa monien kehitysmaiden ase-
maa. Puhutaan uudesta velkakriisistä. Talouden lasku ja monien
kokemukset epäoikeudenmukaisuudesta luovat ennakoedelly-
tyksiä uusille humanitaarisille katastrofeille, kansanmurhille ja
sodille globaalissa etelässä.

Pyrkimykset turvata omistusoikeudet ja sopimuksien nou-
dattaminen – samalla kun turvallisuus- ja puolustusdoktriineja
on globalisoitu – johtavat toistuviin vaatimuksiin sotilaallisesta
väliintulosta erilaisissa kriiseissä. Julkilausutut periaatteet ovat
humanitaarisia, ihmisoikeudellisia ja demokraattisia. Sotilaalli-
sen väliintulon todelliset syyt ovat usein paljon raadollisempia:
omaisuuden turvaaminen, luonnonvarojen ja erityisesti yhä niu-
kemman öljyn saannin varmistaminen, markkina-alueiden avaa-
minen, geopolittisen tai sotilaallisen edun tavoittelu.

Varsinkin Yhdysvalloilla on sotilastukikohtia ja sotilaallis-
strategisia intressejä jokaisessa maailmankolkassa. Käytännössä
USA on joutunut mukaan tai vastuuseen yhä useamman maan
hallinnasta, joista muutamia se myös miehittää sotilaallisesti.

Kierre jatkuu 2010-luvulla. Uusimperialististen rakenteiden
ja käytäntöjen vakiinnuttua niitä on vaikea purkaa edes maail-
mantalouden mahdollisen nousukauden aikana. Osa vallatuista

alueista voi myös virallisesti ajautua koloniaalisiksi huoltohallinta-alueiksi (terminologia voi tosin vaihtua, mutta käsite pysyy samana).

Tässä skenaariossa talousjärjestys turvallistetaan myös Euroopan sisällä, ja samalla sisäisten ja ulkoisten turvallisuuskysymysten välinen raja häviää. Vallitsee melkein jatkuva sota- tai poikkeustila, tai ainakin sellainen on julistettu. Sotilaallisen hyökkäyksen sijasta uhkana näyttäisi olevan kansainvälinen terrorismi, joukkotuhoaseet ja poikkikansallinen rikollisuus. Ani harvat eurooppalaiset tosin kokevat uhkaa konkreettisesti arkielämässään, eikä tilastollisestikaan kyse ole useinkaan kovin merkittävästä ilmiöstä, mutta mediassa toistettut kauhukuvat vaikuttavat kansalaisten asenteisiin ja suostuttelevat hyväksymään tehtyjä poliittisia valintoja.

EU tulee vedetyksi mukaan Washington-vetoiisiin sotilaallisiin käytäntöihin ja operaatioihin. EU myös tiivistää rajojaan suhteessa köyhyyden ja epäjärjestyksen alueisiin ja kehittää tarkkailu-, valvonta- ja väkivaltakoneistojaan.

Globalisaatiosta huolimatta myös tässä skenaariossa osa maailmantalouden keskustan valtioista esiintyy edelleen »suve-reeneina». Tämä oikeuttaa muun muassa vailla kansalaisuutta olevien ulossulkemisen tarpeen vaatiessa (sikäli mikäli valtioilla on kykyä valvoa siirtolaisuutta). Yhdysvallat on ollut aloittamassa muurin rakentamista Pohjois-Amerikan vapaakauppa-alueen keskelle estääkseen ihmisten siirtymisen Meksikosta USA:han. Muuri valmistuu 2020-luvun alkupuolella.

Tässä skenaariossa monet EU:n ulkopuoliset ovat ei-toivotuja EU:n sisälle; tosin eurooppalaisen kansalaisuuden sisällöttömyys hämärtää rajaa sisä- ja ulkopuolisten välillä. EU-instituutiot muodostavat joka tapauksessa tietynlaisen hallintakeskuksen, vaikka se on alisteinen yhtäältä Washingtonin toiveille ja käskyille ja toisaalta globaalihallinnan säätelyjärjestelmille.

Turvallisuus tarkoittaa lakia ja järjestystä monikulttuuris-

Euroopan unionin ulko- ja turvallisuuspoliittinen edustaja Javier Solana iloisesti hymyilemässä Yhdysvaltain ulkoministerin Colin Powellin taustalla Irakin sodan alkuaikoina huhtikuussa 2003. Vaikka osa EU:n jäsenmaista osallistui aktiivisesti hyökkäykseen ja sen jälkeisiin sotatoimiin, tässä vaiheessa sisäisesti hajanainen EU tyytyi tukemaan Yhdysvaltojen johtamia operaatioita epäsuorasti ja symbolisesti. Se osallistui myös Irakin jälleenrakennuksen maksamiseen.

Kuva: Lehtikuva/Reuters/Yuri Gripas

ten kaupunkien tietyillä valikoiduilla alueilla, samoin kuin omistusoikeuden ja sopimusten noudattamisen valvontaa niissä tuotannon, kaupan ja rahoituksen tiloissa, jotka ovat levittäytyneet yli koko planeetan.

Yhdysvallat on pyrkinyt jatkuvasti kasvattamaan sotilaalista ja teknologista etumatkaansa kilpailijoihinsa nähden. Tässä skenaariossa EU:n sisä- ja ulkopuolen raja on monin tavoin hämärtynyt, kun taas Yhdysvaltain johtoasema perustuu osin sen valtiolliseen suvereenisuuteen, joka asettaa sen globaalien

normien yläpuolelle.

Sisäisesti hajanaisesta EU:sta ei kehity itsenäisesti toimivaa suurvaltaa, vaan se tyytyy ottamaan osaa Yhdysvaltojen johtamiin operaatioihin. Huolimatta siitä, että EU:n sotilaallinen kapasiteetti pysyy alisteisena Natolle ja Yhdysvaltojen johtoasemalle, voi EU ryhtyä myös joihinkin rajoitettuihin omiin toimiin varsinkin Afrikassa ja Lähi-idän joillakin alueilla.

Tässä skenaariossa EU siis osallistuu Washingtonin maailmanlaajuisen uusimperialismin käytäntöihin, joskus tosin vain maksunaisena. Harkittujen argumenttien sijasta oikeutuksen erilaisille turvallisuustoimille, interventioille ja sodille tarjoavat median kuvat, symbolit ja iskulauseet, jotka toistavat väkivallan ja terrorin uhkaa, usein vain simuloimalla uhkan lähteitä ja manipuloimalla erilaisia mielikuvia.

Todellisuuden kuvaus ja pelkkä fiktio alkavat mennä yhä enemmän sekaisin, kun suuri osa kaupallisesta viihteestäkin perustuu samojen kauhukuvien luomiseen ja toistoon. Vaikka suurkaupungit ovat monikulttuurisia, kulttuurieroista ja siirtolaisuudesta tulee myös turvallisuushka, joka on läsnä kaikkialla.

Suomessa ihmetellään, että kun »meidän etumme» ovat kerran näin kietoutuneita lännen etujen kanssa, niin miksi Suomi ei liittyisi Natoon? Kun presidentti Halosen toimikausi päättyy vuonna 2012, keskustelu kiihtyy.

Hallituksen ja uuden presidentin yhteispäätöksellä Suomi liittyy Natoon vuonna 2014, juuri ennen vuoden 2015 eduskuntavaaleja. Liittymispäätöstä ei katsota eduskuntavaalikeskustelun tai kansanäänestyksen arvoiseksi, koska mahdollisesta Nato-jäsenyydestä oli jo puhetta presidentinvaaleissa – tosin aika yleisellä ja epämääräisellä tasolla.

Turvallisuus- ja sotateknologiat perustuvat kaiken näkemiseen tiedustelun ja uusien kommunikaatio- ja informaatioteknologioiden avulla sekä myös nopeuteen ja vauhtiin. Se, joka tietää ja näkee mitä muut eivät näe (tai ainakaan tiedä heidän näke-

vän), ja se joka liikkuu muita nopeammin, pystyy tarvittaessa tuhoamaan nuo muut tai toiset.

Pentagonin lanseeraama »sotilasasioiden vallankumous» perustuu ennen kaikkea avaruuden (satelliitit) ja ilman (lentokoneet, ohjukset) hallintaan. Avaruuden ja ilmatilan hallinta mahdollistaa vihollisen kommunikaatio- ja huoltoyhteyksien nopean tuhoamisen. Vain osa vihollisista on kuitenkin paikallistettavissa niin, että varsinainen sotilaallinen operaatio tulee kyseeseen.

Terrorismi, huumekauppa, laitton siirtolaisuus ja itsetarkoituksellinen tuhoaminen eivät tunne rajoja, vaan uhka on läsnä kaikkialla. Poliisin ja asevoimien roolien ero hämärtyy. Uusia toimivaltaoikeuksia – sekä tarkkailu- ja valvontateknologioita – on annettu myös niille, jotka vastaavat sisäisestä turvallisuudesta. Syntyy globaali tarkkailun ja valvonnan järjestelmä.

2000-luvun alussa EU on jatkuvasti kehittänyt toimintavalmiuksiaan tähän suuntaan pyrkiessään vastaamaan esim. Madridissa maaliskuussa vuonna 2004 tehtyyn terrori-iskuun, joka liittyi Irakin sotaan. 2010-luvulla – ja varsinkin vuosikymmenen alun laman jälkeen, johon liittyy myös sarja terrori-iskuja varsinkin Britanniassa ja Tanskassa – EU tehostaa turvallisuusjärjestelmiään. 2010-luvun lopussa myös EU on monissa suhteissa linnake, vaikka muurit sen ympärillä ovatkin lähinnä virtuaalisia.

Siinä missä monet amerikkalaiset kaupungit jo muistuttavat monien kriitikoiden ja tietekirjailijoiden tulevaisuuskuvitelmia, voi samoja ongelmia nähdä myös Euroopan metropoleissa, jotka ovat osin jakautumassa yhteiskuntaluokkien ja kulttuurien mukaan. Nihilismi ja modernin kritiikki syntyivät alun perin juuri Euroopassa (Venäjä mukaan lukien). Ensin ne syntyivät vastauksena modernisaatioon ja sitten reaktiona ensimmäiseen ja toiseen maailmansotaan.

Voidaan epäillä, että kun ihmiset, joiden kokemus maailmasta on jo valmiiksi subjektivistinen, tulevat heitellyiksi mieltävaltaisesti tuotannon ja kulutuksen vastaansanomattomien voi-

mien jatkuvan vallankumouksen mukana, he ajautuvat lopulta kaiken mielekkyyden kieltävään nihilismiin. Kynninen postmodernisti voi parhaimmillaan nähdä jotakin mielekästä vain ironisissa yrityksissä poiketa modernin normaalisuuden pakoista. Siksi hän samastuu helposti mielenvikaisuuteen, terrorismiin, itsetarkoitukselliseen väkivaltaan ja spontaneihin kansannousuihin.

Toisaalta uskonnollinen fundamentalismi voi tässä tilanteessa näyttää ainoalta moraaliselta vaihtoehdolta. Siksi myös fundamentalismin voi tulkita vastauksena uusliberaaliin globalisaatioon ja sen eriarvoisuuksiin ja yksipuolisuuksiin. Itsensä ruoskijat kulkevat 2010- ja 2020-luvuilla pommivyö päällään suurkaupungeissa, joiden olosuhteita he pitävät paholaisen tekoina. Käytännössä suurin osa terrori-iskuista kohdistuu kuitenkin edelleen perinteiseen tapaan sotilaallisia miehittäjiä vastaan ja tapahtuu maailman konfliktialueilla.

EU:n perustuslaillinen sopimus on askel kohti tämän skenaarion toteutumista. Myös Suomen hallitukset ovat vuodesta 1995 alkaen olleet pääsääntöisesti toteuttamassa tätä skenaariota. Suomen lähtökohtana EU:n talous-, ulko- ja turvallisuuspolitiikassa on ollut uusliberaali globalisaatio. Kaikessa hiljaisuudessa on hyväksytty eriarvoistuminen, jota yritetään kesyttää kehitysavulla ja YK:n vuosituhatjulistuksilla.

Tavoitteena on »hyvä hallinta» eli käytännössä uusliberalismin toteuttaminen globaalissa etelässä. Suomi myös hyväksyy hiljaisesti Yhdysvaltain ja EU:n oikeuden hyökätä mihin tahansa maahan ilman YK:n lupaa. Esimerkiksi vuoden 2004 turvallisuuspoliittisessa selonteossa valitetaan sellaisen oikeudellisen menettelytavan puutetta, joka mahdollistaisi turvallisuusneuvostosta riippumattoman toiminnan. »Riskit ja uhkat ovat saaneet uusia muotoja ja niiden vaikutukset välittyvät nopeammin ja laajemmalle alueelle.» »Uudet uhdat, jotka määritellään samaan tapaan kuin Yhdysvallat, heijastuvat Euroopan sisäiseen ja ulkoi-

seen turvallisuuteen.»

Tällaiset linjaukset tarkoittavat monien kysymysten siirtämistä pois normaalin demokraattisen politiikan kentiltä määrittelemällä ne »turvallisuuskysymyksiksi» eli turvallisemmalla. EU:n etupiiriksi määritellään Saharan eteläpuolinen Afrikka ja osa Lähi-idästä.

2010-luvulla Suomi osallistuu aktiivisesti EU:n poliisiyhteistyöhön ja sotilaallisen iskukyvyyn kehittämiseen. Varsinkin 2020-luvun alussa suomalaiset niittävät maailmanmainetta EU:n ja Na-ton huipputeknologisten valiojoukkojen hakkapeliittoina, joiden asepuvussa näkyy myös Nokian mainos. Muuten heidän ulkoasuun tai toimintaansa on vaikea erottaa amerikkalaisten sotilaiden toiminnasta.

Jos olen väärässä maailmantalouden kehityksen suhteen – mikä on toki mahdollista – niin uusi pitkän aikavälin nousukausi on saattanut jo alkaa. Näin ollen 2010- ja 2020-luku tulisivat olemaan kapitalistisen markkinatalouden uutta kulta-aikaa. Vaikka eriarvoisuus ja ekologiset ongelmat lisääntyvät monin paikoin edelleen, joitakin ongelmia voidaan lieventää nopean kasvun avulla. Tämä tietenkin pehmentäisi skenaarion 1 negatiivisia puolia ja tekisi ehkä jonkin verran paremmin oikeutta Suomen Akatemian ja Tekesin sekä Sitran ennakointihankkeiden yhtiöo-
timismille.

Olennaista on kuitenkin, että pitkä nousu edellyttäisi historiallista käännekohtaa, ei vain kaiken jatkumista lähimenneisyyden kaltaisena. Lisäksi monet jo alkaneet negatiiviset trendit jatkuisivat myös pitkällä nousukaudella.

Skenaario 2: Uusliberalismin aikakausi jatkuu, mutta sitä leimaavat talouskriisit, sodat ja kiihtyvä kilpailu suurvaltojen välillä

Toisessa skenaariossa kehitys alkaa samalla tavalla kuin ensimmäisessä skenaariossa. Kuitenkin 2010-luvun alun laman seuraukset osoittautuvat yllättävän vakaviksi ja kauaskantoisiksi. Yhdysvallat reagoi dollarin aseman heikentymiseen ja lamaan aggressiivisen nationalistisesti, vaikka vetoaakin liberalistisiin vapaan kaupan ja vapaiden markkinoiden periaatteisiin. Se syyttää Kiinaa epäreiluista kauppaja- rahoituskäytännöistä ja EU:ta myös juonittelusta euron aseman vahvistamiseksi.

Yhdysvallat alkaa rakentaa tehostettua taloudellista ja sotilaallista etupiiriä, joka muistuttaa Britannian 1870- ja 80-lukujen imperiumi-hanketta. Tämä hermostuttaa lopullisesti myös Venäjän, joka irtisanoutuu jäljellä olevista aserajoitussopimuksista.

2010-luvun puolivälissä maailman talouden kasvua hidastaa lisäksi öljyn niukkeneminen ja hinnan kohoaminen. Tilannetta pahentavat Persianlahden ja Keski-Aasian sodat ja väkivalta, jotka eivät ota loppuakseen. Ne ajavat Yhdysvallat yhä ahtaammalle myös taloudellisesti ja tekevät sen vaatimuksista aiempaa aggressiivisempia. Kiihtyvä sotilaallinen varustautuminen tosin toimii keynesiläisenä mekanismina, joka kaikesta huolimatta pirstaa jonkin verran kasvua 2010-luvun puolivälissä ja lopussa.

Atlantistien asema Euroopassa heikkenee nopeasti. Jopa Britannian työväenpuolue asettuu USA-kriittisen Eurooppaprojektin puolelle. Federalistit kokevat tilaisuutensa tulleen. EU:sta muodostuu uusi alueellinen liittovaltio ja supervaltio samaan tapaan kuin mitä rauhantutkija Johan Galtung esitti jo 1970-luvulla.

Galtungin mukaan laajeneminen sekä yhdentymisen syventymisen vaiheet vuorottelevat kunnes EU:n poliittinen kyvykyys vastaa sen taloudellisia resursseja. Euroopan integraation

tarkoitus on ollut myös kääntää 1900-luvun katastrofien aiheuttama tilanne. 1900-luvun katastrofeihin kuuluu ennen kaikkea Euroopan raunioittaneet kaksi maailmansotaa sekä jälkimmäistä seurannut kylmä sota, joka jätti Euroopan lähinnä kahden supervallan taistelukentäksi.

Idea Euroopan uudesta noususta yhdistymisen jälkeen syntyi ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Liberalistit, sosialistit ja myöhemmin myös fasistit ja natsit keskustelivat tästä ideasta ja omaksuivat sen eri muodoissa. Monet eurooppalaiset intellektuellit arvostelivat kansallisvaltioihin hajaantunutta Eurooppaa ja kannattivat ajatusta yhteismarkkinoista, yhteisvaluutasta ja yhteisistä politiikoista Euroopan liittovaltiorakenteiden puitteissa.

Näitä ideoita oli kehittämässä muun muassa tunnettu federalisti ja sosialisti Altiero Spinelli, joka vuosikymmeniä myöhemmin osallistui myös EU:n perustamissopimuksen luonnosteluun. Euroopan rauhanprojektin ideana on ollut myös tehdä Eurooppa uudelleen vahvaksi ja osin palauttaa sen asema maailman keskuksena.

2010-luvun puolivälin jälkeen tämä projekti saa uutta tuulta siipiensä alle, suurelta osin reaktiona Yhdysvaltain yksipuoliseen ja aggressiiviseen politiikkaan. Vuonna 2017 tai 2018 neuvotellaan EU:lle oikea perustuslaki. Osa maista on vielä vastahankaisia. Britannialle pitää kaikesta huolimatta tehdä joitakin erimyyönnätyksiä. Bulgaria ja Puola ajautuvat eräänlaisiksi uuden EU:n ulkojäseniksi. Puolan oikeistohallitus on lojaali atlantismille eikä halua liittovaltiota, kun taas Bulgariassa on alettu tuntea uutta vetoa Venäjän suuntaan.

Tässä skenaariossa uusi EU ei tule tyytymään USA:n junioripartnerin rooliin globaalin talouden hallinnassa ja kilpailussa omistuksista, markkinoista ja raaka-aineista. Euroeliitti olettaa, että EU:sta täytyy tehdä yhtä mahtava kuin miltä Yhdysvallat on näyttänyt kylmän sodan päättymisen jälkeen. Alueellista taloutta vastaamaan rakennetaan keskitetty liittovaltio, jolla on globaali

sotilaallinen iskukyky. Muuten EU:lla ei nähdä olevan todellista maailmanpoliittista toimijuutta eikä kykyä toimia toisin maailmanpolitiikassa.

Kuten EU:n ulko- ja turvallisuuspoliittinen edustaja Javier Solana kirjoitti Eurooppa-neuvoston asiakirjassa vuoden 2003 Thessalonikin kokouksessa:

Euroopan unioni yhdistää 25 valtiota ja 450 miljoonaa ihmistä, jotka tuottavat neljänneksen maailman bruttokansantuotteesta. Halusimme sitä tai emme, niin EU on globaali toimija; sen täytyisi myös olla valmis kantamaan osansa globaalista turvallisuudesta.

Solanen visio voi tosin olla lähempänä ensimmäistä skenaariota kuin tätä toista, jossa EU:sta on nousemassa omaehtoinen supervalta. Olennaista kuitenkin on, että EU:ta verrataan Yhdysvaltoihin sekä sen rooliin maailmassa. Solanan sekä muiden Euroopan johtajien tarkoituksena on usein ollut tehdä EU:sta samanlainen kuin Yhdysvalloista. Samankaltaistuessaan Yhdysvaltojen kanssa EU myös loittonee siitä ja EU:sta tulisi käytännössä jonkinlainen »vastavoima» Yhdysvalloille.

Tässä skenaariossa käy juuri näin 2010-luvun lopussa vuosien väittelyiden jälkeen. Maailma siirtyy asteittain uuteen voimien tasapainottelun järjestelmään, jossa Yhdysvallat, EU, Kiina ja osin myös Venäjä pelaavat globaalia vaikutusvaltapeliä, liittoutuvat keskenään ja muiden kanssa ja jakavat etupiirejä.

Kyky toimia sotilaallisesti maailmanlaajuisesti vaatii nopeaan toimintaan kykenevien sotilasjoukkojen ohella myös kykyä tehdä päätöksiä pikaisesti, mikä puolestaan edellyttää keskitettyjä poliittisia instituutioita. Keskitettyjen poliittisten instituutioiden luominen vaatii puolestaan vahvaa poliittista yhteisöä, joka määrittäytyy osin myös sen (potentiaalisten) vihollisten ja puolustuskyvyn mukaan. Uudet uhat ja niiden turvallistaminen saavat

EU:n lisäämään entisestään keskittymistään.

Uuden alueellisen supervallan oikeutuksen täytyy ainakin osittain olla seurausta ajatuksesta eurooppalaisesta sivilisaatiosta. Eurooppa täytyy esittää sivistyneempänä, moniarvoisempana ja oikeudenmukaisempana paikkana kuin erityisesti Amerikka. Tässä skenaariossa Eurooppa asettuu yhtäältä sisäisiä ja ulkoisia vihollisia vastaan ja toisaalta muun maailman yläpuolelle. Muuta maailmaa pidetään vähemmän sivistyneenä ja kehittyneenä kuin Eurooppaa.

Jo kolmekymmentä vuotta sitten Galtung ennusti Euroopan vasemmiston ja oikeiston välisen työnjaon muodostuvan sellaiseksi, jossa »vasemmisto huolehtii Yhdysvaltojen mustamaalaamisesta ja oikeisto käyttää tätä hyväkseen suojatakseen sotilaallisia, poliittisia ja taloudellisia intressejään Yhdysvaltojen vaikutukselta».

Poliittisen talouden näkökulmasta tämä skenaario on risti-riitaisempi kuin ensimmäinen. Molemmat skenaariot sijoittuvat maailmantalouteen, jossa kasvu on asteittain hidastunut, mutta jossa kasvu kuitenkin jatkuu hitaasti.

Toisessa skenaariossa EU kuitenkin kehittää eurooppalaisia ratkaisuja, joissa hyvinvointivaltion instituutioita vahvistetaan tai kehitetään joiltakin osin myös EU-tasolla. Liittovaltio-projekti edellyttää tätä. Ensinnäkin keskittyneiden poliittisten instituutioiden täytyy saavuttaa laaja hyväksyntä ja oikeutus, jota ei voida saavuttaa pelkän eurooppalaistuneen eliitin avulla, vaan kannatuksen tulee olla peräisin laajemmalta osalta eurooppalaisista yhteiskuntaa.

Toisen maailmansodan jälkeisessä Länsi-Euroopassa sosiaaliturva ja erilaiset sosiaaliset etuudet ovat olleet keskeinen keino pitää massat tyytyväisinä ja pitää yllä poliittista vakautta. Vaikka EU:n jäsenmaat ovat edelleen 2010-luvulla tasa-arvoisempia kuin Yhdysvallat, myös EU:ssa eriarvoisuus on ollut lisääntymään päin.

Väite Yhdysvaltoja sivistyneemmästä, moniarvoisemmasta ja oikeudenmukaisemmasta Euroopasta ei voi olla aidosti uskottava, elleivät arkipäiväiset kokemukset tue sitä. Lisäksi käsitykset tiukan vero- ja rahapolitiikan sekä hyvinvointipalvelujen leikkausten ristiriitaisista seurauksista voivat levitä, sillä Euroopan talouskasvu on koko ajan hidastunut huolimatta jo vuosikymmeniä toteutetuista yhä uusista uusliberaaleista uudistuksista. Näkemys, jonka mukaan uusliberaalit uudistukset ovat itse asiassa pahentaneet eurooppalaisen talouden ongelmia, lisää suosiotaan 2010-luvun lopulla.

Tultaessa 2020-luvulle otetaan käyttöön eurooppalainen finanssipolitiikka sekä eurooppalaiset verot ja tulonsiirtojärjestelmät. Eurooppa omaksuu uuden sosiaalisen tulkinnan uusliberalismista ja eriarvoisuuden kasvu Euroopassa pysähtyy, vaikka 1970- ja 80-lukujen tilanteeseen ei enää päästäkään takaisin.

Hyvinvointivaltion rakenteiden ylläpitäminen tai vahvistaminen osoittautuu hankalaksi. Jo toteutuneet uusliberaalit uudistukset ovat luoneet vakiintuneita etuja ja asemia, joita puolustetaan kynsin hampain. Uusliberaalin suunnan muuttamista vaikeuttaa myös poikkikansallisen pääoman ja rahoituksen rakenteellinen valta.

Tämä on osin myös tulosta aiemmasta päätöksenteosta: EU on ollut vapauttamassa ylikansallisia pääoma- ja rahoitusmarkkinoita sekä edistämässä niiden toimintaedellytyksiä. Monet uusliberalismin patologiat, kuten ristiriitaiset yritykset korvata kotimaisen kysynnän puutetta viennillä tai investoinneilla muualle, tai yritykset lisätä kilpailukykyä alentamalla verotuksen tasoa samaan aikaan kun muut maat tekevät täsmälleen samoin, ovat edelleen todellisia globaalissa mittakaavassa.

Myös EU-maiden demokratia on rapautunut integraatio-prosessin kuluessa. Uusi eurooppalainen liittovaltiojärjestelmä muistuttaa amerikkalaista järjestelmää siinä mielessä, että rahan ääni kuuluu paremmin kuin tavallisten kansalaisten. Vaikka

2020-luvun puolivälissä EU on jonkin verran sosiaalisempi ja tasa-arvoisempi kuin Yhdysvallat, kyse on vain aste-erosta.

Vaikka myös yhteisiä intressejä on, ajautuu EU monissa kysymyksissä yhä etäämmälle Yhdysvalloista. Yhdysvaltojen yksipuoliset ja aggressiiviset vastaukset laukaisevat sarjan »nokitteluja», joilla on kauaskantoisia seurauksia myös maailman kauppajärjestelmälle. Maailma jakautuu yhä enemmän erilaisiin kauppablokkeihin.

Tultaessa 2020-luvulle Kiinan nousu on jatkunut ja sillä on EU:n ohella yhä keskeisempi rooli maailmanpolitiikassa. Japanilla, Venäjällä ja Intialla ei ehkä ole yhtäläisiä resursseja tai globaaleja pyrkimyksiä, mutta niilläkin tulee olemaan olennainen merkitys uusissa liittolaisasetelmissä. EU alkaa rakentaa uusia liittoutumia, erityisesti Kiinan, Intian tai Venäjän kanssa (Intia kuitenkin pysyy amerikkalaisten kelkassa). Aasiassa on pyrkimystä seurata EU:n mallia ja integroitua alueellisesti.

Globaalissa etelässä jaetaan etupiirejä. Vaikka varsinaisia siirtomaita ei hankitakaan, syntyy joitakin huoltohallinta-alueita, ja sotilaallista miehitystä on joissakin paikoissa vaikea purkaa. Syntyy globaali voimatasapainojärjestelmä, jossa keskeisiä toimijoita ovat Pohjois-Amerikka, Eurooppa ja Kiina/Aasia. Asetelma muistuttaa 1890-luvun eurooppalaista voimatasapainojärjestelmää.

Varustelukilpailusta huolimatta suurvallat onnistuvat solmimaan uusia aserajoitussopimuksia 2020-luvun kuluessa. Yhä laajemmin avaruuteen ylettyvä globaali asevarustelukilpailu on kallista, mutta myös säädeltyä. Vaarallista on kuitenkin se, että 2020-luvun alussa eri liittoutumat tukevat eri osapuolia globaalin etelän konflikteissa ja sodissa. Esimerkiksi vuonna 2025 alkaneessa Länsi-Afrikan sodassa eurooppalaiset ja amerikkalaiset ampuvat toisiaan kohti, vaikka kumpikaan osapuoli ei tunnusta, että heidän sotilaitaan on mukana aktiivisissa taistelutoimissa. Myös kaksi suomalaista sotilasta kuolee helikopteri-iskussa,

jonka uskotaan olevan Pentagonin järjestämä. Tässä vaiheessa Kiina on liittoutunut EU:n kanssa.

Talvella 2018 tulee selväksi, että Suomen hallituksella on selvä valmius mennä mukaan uusiin federalistisiin järjestelyihin, vaikka niistä ei ollut juurikaan keskusteltu kevään 2015 eduskuntavaaleissa. Kansalaisten enemmistö näyttäisi joka tapauksessa olevan halukkaampi valitsemaan liittovaltio-EU:n kuin Amerikka-keskeisen maailman.

Tosin myös Vaihtoehto EU:lle -liike kokee uuden nousun, joka järjestyttää suomalaista euroeliittiä. Protesteista ja vastarinnasta huolimatta Suomesta tulee uuden EU:n osavaltio 2020-luvun alussa ilman kansanäänestystä.

Asevelvollisuus poistetaan ja ammattisotilaiden osastot integroidaan osaksi euroarmeijaa. Yhtenäisen Euroopan puolustusvoimat ottavat yhä aktiivisemmän globaalin roolin ja osallistuvat moniin konflikteihin, esimerkiksi vuonna 2025 alkavaan Länsi-Afrikan sotaan.

Kaupallistetut suomalaiset yliopistot ja tutkimuslaitokset tarttuvat hanakasti mahdollisuuksiin, joita EU:n runsaskätisesti rahoitetut avaruus-, ydin- ja turvallisuusohjelmat tarjoavat. Näin suomalaiset osallistuvat aktiivisesti avaruuden yksityistämiseen ja militarisaatioon.

Skenaario 3: Uusliberalismin aikakausi jatkuu, mutta kriisit ja sodat johtavat globaaliin oppimiseen ja muutoksiin

Moderni maailma on paitsi teollisen vallankumouksen niin myös poliittisten liikkeiden tietoisien ja päämäärähakuisen toiminnan tulosta. Liberalismi, sosialismi ja feminismi ovat olleet tärkeimmät modernit liikkeet pitkällä aikavälillä. Kaikkien niiden kehityksessä voidaan erottaa monia vaihteita ja suuntauksia.

Liikkeet ovat myös oppimisprosesseja. Intellektuellit kehittävät ideoita ja väittelevät niistä, joskus hyvinkin epäsuotuisissa olosuhteissa. Tällä tasolla oppiminen on hidasta. Monesti uudet ideat ovat alkaneet järjestää poliittista toimintaa ja käytäntöjä vasta vuosikymmenien tai joskus vasta 100–200 vuoden kuluessa.

Epäsuotuisissa olosuhteissa ideoiden takana seisoo vain kourallinen aktivisteja. Talouskriisit, sodat ja muut suuronnettomuudet voivat kuitenkin laukaista kehityskulun, joka johtaa massaliikkeen syntyyn. Kun aiempi malli tai suunta on johtanut ongelmiin, vaaditaan muutosta. Uudet ideat tarjoavat muutoksille suunnan. Kun ylitetään tietty kriittinen massa, kollektiiviseen toimintaan osallistuminen tulee helpoksi ja luontevaksi.

Sosiologit ovat käyneet keskustelua saksalaisen yhteiskuntateoreetikon Ulrich Beckin »toisen, refleksiivisen modernisaation» teoriasta. Beckin teorian mukaan on käynnissä prosessi, joka kyseenalaistaa nykyaikaistumisen merkityksen ja arvon. Prosessi on tulosta modernisaation tarkoittamattomista seurauksista. Tiede ja teknologia ovat luoneet paitsi mahdollisuuksia niin myös monia uhkia. Myös kansallisvaltiot on kyseenalaistettu ja ne nähdään monien ongelmien lähteenä.

Prosessiin kuuluu kansalaisidentiteetin kosmopolisoituminen. Useat eurooppalaiset liikkeet vaativat tuoreita rakenteellisia ratkaisuja niiden uhkien ja riskien selvittämiseksi, jotka ovat syntyneet eurooppalaisen valistuksen ja teollisen vallankumouksen muututtua globaaliksi. Osa niistä ajaa globaalia demokratiaa.

Valtaosa globaalista kansalaisyhteiskunnasta ja kosmopoliittisista verkostoista on kotoisin Länsi-Euroopasta. Useat eurooppalaiset filosofit ja politiikan teoreetikot ovat kehittäneet sellaisia uusia eettis-poliittisia käsitteitä, jotka sopisivat nykyistä yhtenäisemmälle ihmiskunnalle. Mitä tarkoittaisi globaali oikeudenmukaisuus tai demokratia?

Kolmas skenaario ei ole vaihtoehto kahdelle ensimmäiselle

skenaariolle. Pikemminkin se on mahdollinen hahmotelma siitä, kuinka negatiiviset kokemukset talouskriiseistä, eriarvoisuuden lisääntymisestä, sodista ja ympäristöongelmista johtavat globaaliin oppimiseen ja alter-globalisaatioliikkeen vahvistumiseen.

Tässä skenaariossa hitaat oppimisprosessit jatkuvat, samalla kun talouskriisit, sodat ja muut suuronnettomuudet johtavat medianosteen kautta spontaaneihin reaktioihin ja edesauttavat kollektiivisen toiminnan organisointia. Liikkeet onnistuvat saavuttamaan joitakin tavoitteistaan myöhemmin 2020-luvulla. Menestys on tulosta sekä pitkän aikavälin hitaasta oppimisprosessista että dramaattisista kriiseistä ja sodista.

Pikku hiljaa yhä useammat alkavat uskoa, että teollisen modernisaation tuottamat laajat riskit ovat todellisia. Euroopalaisen ja maailmanpolitiikan suunta muuttuu, kun poliittisen asialistan muodostus alkaa tapahtua poikkikansallisten massa-liikkeiden ehdoilla.

Vielä 2010-luvulla kosmopoliittiset oppimisprosessit ja liikkeet ovat pääosin taka-alalla – tosin erilaiset protestit, vastahuipukokoukset ja mielenosoitukset leimaavat monia vuosikymmenen keskeisiä käänteitä. Tultaessa 2020-luvulle osa kriittisistä kosmopoliittisista liikkeistä järjestäytyy globaaleiksi poliittisiksi puolueiksi, samalla kun monet perinteiset kansalliset puolueet suuntautuvat yhä enemmän globaalisti.

Uusien puolueiden suosio nousee jokaisen uuden suurongelman, kriisin ja sodan myötä. Kriittiset kosmopoliittiset liikkeet ja uudet globaalit puolueet ovat erityisen vahvoja Euroopassa. Ne alkavat pikku hiljaa muokata myös EU:n kehitystä.

Globaali turvallisuusyhteisö

Turvallisuusyhteisö ei ole ryhmä tai liittoutuma, joka on turvassa ulkopuolisia vihollisia vastaan. Turvallisuusyhteisö on mikä tahansa yhdyskunta, jonka sisällä on itsestään selvää, että kukaan ei varaudu käyttämään poliittista väkivaltaa toisiaan vastaan. Teoria turvallisuusyhteisöstä on teoria rauhan ehdoista.

Usein oletetaan, että valtion pakkokoneisto sinänsä riittää takaamaan rauhan. Saksalaista alkuperää olevan amerikkalais-professori Karl Deutschin (1912–92) johtama tutkimusryhmä eritteli 1950-luvun puolivälissä useiden integraatiohankkeiden ja liittovaltioiden historiaa ja päätteli, että vallitseva ajattelutapa on väärä.

Suurin osa toisen maailmansodan jälkeisestä poliittisesta väkivallasta on tapahtunut valtioiden sisällä. Lisäksi monet integraatio- ja liittovaltiohankkeet ovat epäonnistuneet, osa on päättynyt dramaattiseen verenvuodatukseseen. Deutschin ryhmä oli esimerkiksi epävarma, voidaanko Jugoslaviaa pitää turvallisuusyhteisönä; 1990-luvulla osoittautui, että heidän epäilyksensä oli aiheellinen.

Toisaalta on monia esimerkkejä useiden erillisten valtioiden muodostamista pitkäkestoisista turvallisuusyhteisöistä. Valtion pakkokoneisto ei ole rauhan välttämätön tai riittävä ehto.

Kylmän sodan aikana yksi parhaita esimerkkejä turvallisuusyhteisöstä olivat Pohjoismaat. Vaikka Norja kuului Natoon ja Suomella oli YYA-sopimus Neuvostoliiton kanssa, niin kukaan ei Pohjolassa varustautunut sotimaan toisiaan vastaan. Päinvastoin Pohjoismaat loivat passivapaan vyöhykkeen, jonka sisällä sai vapaasti matkustaa, hakea töitä ja asettua asumaan miten kukin halusi. Jokaisen maan sosiaaliturva oli kaikkien Pohjoismaiden

kansalaisten käytössä. Pohjoismaiden hallitukset toimivat tiiviissä yhteistyössä monilla kansainvälisillä foorumeilla.

Deutschin mukaan turvallisuusyhteisössä vallitsee laajasti jaettu ja itseään vahvistava odotus, jonka mukaan sosiaaliset konfliktit voidaan ratkaista rauhanomaisten muutosten keinoin. Tämä edellyttää jonkinasteista me-tunnetta yhteisöstä. Se edellyttää myös sellaisia vakiintuneita instituutioita ja menettelytapoja, joiden kautta konflikteja voidaan ratkaista ja muutoksia ajaa. Deutschin ja kumppaneiden tutkimustulosten perusteella oli myös ilmeistä, että moniarvoinen turvallisuusyhteisö on helpompi saada aikaan kuin yhteinen valtio.

Kylmän sodan jälkeen Deutschin idea turvallisuusyhteisöstä kaivettiin uudelleen esille ja sitä alettiin soveltaa yhä useampiin maapallon alueisiin. Lisäksi kansainvälisten suhteiden teoreetikko Emanuel Adler esitti 1990-luvun loppupuolella, että turvallisuusyhteisön ei tarvitse olla sidottu mihinkään maantieteelliseen alueeseen. Esimerkiksi Australia ja Uusi-Seelanti voidaan ymmärtää osaksi atlanttista turvallisuusyhteisöä.

Idea globaalista turvallisuusyhteisöstä on tärkeä silloin kun emme ole kiinnostuneita vain menneisyyden ymmärtämisestä ja selittämisestä vaan myös tulevaisuuden mahdollisuuksista.

Olen kehittänyt tätä ideaa lukuisissa julkaisuissa ja erityisesti vuonna 2002 julkaistussa kirjassani *After International Relations*. Globaali turvallisuusyhteisö ei edellytä, että kaikki maailmankolkat ovat väkivallattomia, vaan pelkästään sitä, että globaaliin väkivaltaan varautuminen jää historiaan, kun globaalin poliittisen talouden konfliktit voidaan ratkaista rauhanomaisten menettelytapojen ja muutosten kautta.

Idea globaalista turvallisuusyhteisöstä tarjoaa käsitteellisiä voimavaroja vaihtoehtoisten skenaarioiden rakentamiseen. Globaali turvallisuusyhteisö edellyttää (i) jonkinlaista laajalti jaettua 'me'-identiteettiä eli globalistista tietoisuutta siitä, että maailman yhteiset sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat täytyy voida ratkais-

ta rauhanomaisin keinoin ja tarvittaessa rauhanomaisten muutosten kautta ja (ii) että on olemassa käytäntöjä ja instituutioita, jotka pystyvät luomaan kestävän ja vastavuoroisen luottamuksen rauhanomaisten muutosten mahdollisuuksiin.

Käytännössä sosiaalisten kontekstien avaaminen muutosmahdollisuuksille tarkoittaa useimmiten niiden demokratisaatiota. Tällöin tehtäväksi tulee skenaarioiden rakentaminen siitä, miten globaali hallinta voisi demokratisoitua. Mikä on kunkin mallin moraalinen ja poliittinen oikeutus? Kuinka toteuttamis- ja elinkelpoinen se on? Avaako se muita positiivisia muutosmahdollisuuksia?

.....

Kahteen ensimmäiseen skenaarioon kuuluu talousjärjestyksen laajamittainen turvallistaminen. Liikkeiden yksi tavoite on purkaa ja kääntää nämä turvalliset prosessit. Turvallistamisen purkaminen tarkoittaa demokraattisen politiikan normaalien pelisääntöjen palauttamista ja kehittämistä.

Joissakin tilanteissa turvallistamisen purkaminen tarkoittaa vain diplomaattista kommunikaatiota ja sovittelua. Yleensä turvallistamisen purkaminen edellyttää kuitenkin demokratisaatiota ja demokraattisten maailmanpolitiikan tilojen avaamista. Niinpä kolmannen skenaarion mukainen EU pyrkii demokratisoimaan globaalia hallintaa ja rakentamaan globaali-keynesiläisiä mekanismeja. Tavoitteena on myös kääntää maailmantalouden hitaan laskun vaihe ekologisesti kestävällä pohjalla olevaksi nousuksi.

Tavoitteena on myös luoda globaalin turvallisuusyhteisön edellytyksiä. Globaalidemokraattinen EU ei enää pyri olemaan maailman keskus. EU kyllä kehittää uusia demokraattisia ja järkevämpään maailmantalouden hallintaan tähtääviä institutio-

naalisia järjestelyjä, mutta se ei esitä itseään keskuksena tai mallina muille. Demokraattisessa globaalihallinnassa unionilla tai sen kansalaisilla tai jäsenmailla ei voi olla etuoikeuksia.

Pääosa suomalaisista liikemiehistä, ammattipoliitikoista ja virkamiehistä suhtautuu epäillen ja kyynisesti maailmanparanushankkeisiin. Riippumatta siitä toteutuuko ensimmäinen vai toinen skenaario, 2010-luvulla suomalaiset kuuluvat vallitsevia rakenteita pönkittäviin konservatiivisiin voimiin niin EU:ssa kuin maailmanpolitiikassa yleisemminkin.

2020-luvun alussa osa heistä on valmis käyttämään jopa kovia keinoja »julkisia varoja vastuuttomasti tuhlailevien ja potentiaalisesti vaarallisten hankkeiden» kitkemiseen Suomen yliopistoista ja kansalaisyhteiskunnasta (joka on perinteisestikin ollut kansallisten pääpuolueiden tiukassa kontrollissa).

Puoli vuosisataa aiemmin vallinnut Suomen pohjoismaalainen identiteetti muistetaan vielä silloin tällöin toistaa juhlapuheissa, mutta se ei ole enää vuosikymmeniin tarkoittanut juuri mitään.

Vasta kun tuulen suunta alkaa vaihtua 2020-luvun kuluessa ja globaalit liikkeet ja puolueet alkavat muokata maailmanpolitiikan asialistaa, myös tuuliviirit Suomessa kääntyvät. Siinä vaiheessa Suomen valtion linjauksilla ei kuitenkaan ole enää juuri mitään merkitystä.

Skenaario 4: Nopea katastrofi ja radikaalit muutokset

Tunnettu atomitutkijoiden tiedotuslehti on vuodesta 1947 lähtien piirtänyt etusivulleen »tuomiopäivän kellon». Puoliyö tarkoittaa ihmiskunnan tai ainakin sivilisaation loppua. Kylmän sodan pahimpina vuosina kello oli kahta tai kolmea vaille puoliyön.

Tilanne parani liennytyksen aikana. Niin sanotun toisen

kylmän sodan kaudella 1979–85 kello lähestyi taas uhkaavasti puoltayötä. Vuonna 1984 se oli vain kolmea vaille kaksitoista. Kylmän sodan päättyminen vei kelloa taas reippaasti taaksepäin.

Paras hetki vallitsi vuonna 1991 kun kello näytti 23.43 eli oli seitsemäntoista minuutin päässä puolestayöstä. Vuonna 2007 ollaan jälleen tilanteessa, jossa kello on vain viisi vaille puolenyön. Yhdysvaltojen ja Venäjän valmius käyttää aseita on lisääntynyt, ja uusia entistä »käyttökelpoisempia» aseita kehitetään koko ajan. Ydinaseet uhkaavat levitä valtioille, joilla niitä ei aiemmin ollut. Lisäksi ilmastonmuutos on tuomassa uusia vaaroja, jotka saattavat myös lietsoa maailmanlaajuisia vastakkainasetteluja.

Kuvio 9: Tuomiopäivän kello atomitutkijoiden lehdessä

Uusliberaali aikakausi saattaa päättyä myös katastrofiin. Ei ole täysin poissuljettua, että maailma ajautuu laajamittaiseen katastrofiin jo alle kahdessakymmenessä vuodessa eli 2020-luvun puoliväliin mennessä. Useimmat uskottavat katastrofiskenaariot tosin edellyttävät hitaita, vuosikymmeniä vieviä prosesseja.

Todennäköisin lyhyen aikavälin katastrofiskenaario on joukkotuhoaseterroismi tai sen potentiaaliseen uhkaan vastaminen ydinasein. Vaikka tulevat kriisit ja sodat saattaisivat myös vahvistaa maailmanlaajuista reformiliikettä, on mahdollista, että kehitys ei välttämättä saa uusien kosmopoliittisten liikkeiden toivomia muotoja, eikä talouskriisien ja sotien kaikkia seurauksia voi koskaan ennustaa tai edes ennakoita.

Esimerkiksi Aasian kriisin 1997–98 jälkeen noussut alter-globalisaatio -liike ei saanut toteutettua yhtään tavoittelemistaan uudistuksista. Pikemminkin kriisin seurauksena oikeaoppisen talouspolitiikan ja Yhdysvaltain johtoasema vahvistui ainakin väliaikaisesti suhteessa Kaakkois-Aasiaan (heti kriisin jälkeen amerikkalaiset pankit ja yhtiöt myös ostivat monia Kaakkois-Aasian tuotantovälineitä halvalla).

1800-luvun historiasta tuttu kaava – turhautumisten ja pakotoimien tuloksena opitaan, että »vain määrätietoinen väkivalta voi tuoda todellisen muutoksen» – voi hyvin toistua 2010- ja 2020-luvuilla. Marxismi-leninisin haamu voi palata maailmanhistoriaan, varsinkin jos tulevaisuus tarjoaa riittävän dramaattisia käänteitä.

Myös Saksan natsipuolueen historia todistaa samasta vaarasta. Kun Weimarin tasavalta ei pystynyt maksamaan sille määrättyjä kohtuuttomia sotakorvauksia, Ranska miehitti Ruhrin alueen vuosina 1923–25. Suuri osa natsipuolueen tulevista johtajista liittyi puolueeseen reaktiona Ranskan armeijan toimeenpanemaan miehitykseen ja sotakorvausten aiheuttamaan kurjuuteen.

Joseph Göbbelsin tavoin monet heistä olivat vielä tuolloin uudistus- ja kansallismielisiä sosialisteja. Massakannatusta natsipuolue alkoi kuitenkin saada vasta 1930-luvun alun laman seurauksena. Siihen saakka se oli ollut vähäpätöinen ilmiö.

Mitä enemmän uusliberaalia järjestystä turvallistetaan, sitä enemmän se alkaa noudattaa autoritäärisen valtion ja väkivallan logiikkaa. Terrorismin vastainen sota ja muut vastaavat kampanjat tuottavat paitsi tarkkailua ja valvontaa myös kärsimystä ja ruumiita. Viha ja raivo ovat ilmeisiä reaktioita.

Jotkut »oppivat», että toisten epäoikeudenmukaisuuteen ja pahuuteen täytyy vastata kovuudella. Koska asetelma on hyvin epäsymmetrinen, niin summittaisen väkivallan ja kauhun luomisen opit saavat kannatusta ja myös löytävät uusia muotoja (tosin

ylivoimaisesti suurin osa terrori-iskuista kohdistuu tietyn maan tai alueen miehittäjiin).

Kun aikaa kuluu, joku ryhmä voi lopulta saada käsiinsä tehokkaita joukkotuhoaseita ja käyttää niitä. Ydinaseiden rakentaminen tai käyttäminen ei ole kovinkaan helppoa, mutta esimerkiksi nano- ja geeniteknologiat ovat ilmeisesti avaamassa halpoja joukkotuhoamisen mahdollisuuksia.

Toisaalta jotkut terrorismiin kytketyt tai roistovaltioiksi luokitellut maat voivat kehittää ydinaseen. Jo vuosina 2004–2007 Yhdysvallat on tehnyt linjauksen, jonka mukaan se on tarvittaessa valmis käyttämään myös ydinaseita esimerkiksi Irania vastaan. Tämä tietysti kannustaa edelleen kehittämään ydinpelotetta hyökkäyksen pelossa. Tuloksena voi olla laajamittainen katastrofi jo lyhyellä aikavälillä.

Myös uuden voimatasapainojärjestelmän syntyminen sisältää suursodan riskin, mutta sodan todennäköisyys on luultavasti varsin pieni lyhyellä aikavälillä. Uusia taloudellisia sotilaallisia liittoutumia voi syntyä, ja niiden välille kehittyä sotilaallista kilpailua, epäluuloja ja vihollisuutta, aivan kuten ensimmäisen maailmansodan alla. Tämäkin kehitys voi lopulta päättyä suurastrorfiin.

Se, että jokin on mahdollista, ei kuitenkaan tarkoita, että se koskaan tapahtuu. Todennäköinenkin tapahtuma voi jäädä toteutumatta. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen kesällä 1914 perustui myös moniin sattumiin; yhtä hyvin koko maailmansota olisi voinut jäädä toteutumatta. Toisaalta ihmiskunta selvisi kylmästä sodasta myös hyvän onnen ansiosta.

Jos nykykehitys johtaa laajamittaiseen katastrofiin, ihmiset tulevat vetämään kauaskantoisia johtopäätöksiä. Tulevaisuuden mahdollisesta katastrofista selvinneiden mielestä tärkein historiallinen opetus saattaa olla, että kapitalistinen maailmantalous on ristiriitainen ja epävakaa järjestelmä, jolla on taipumus tuottaa suuronnettomuuksia. Silloin kyse ei ole enää vain uusliberalisti-

sen aikakauden päättymisestä vaan paljon syvemmästä ja perustavammasta muutoksesta.

Johtopäätökset olisivat vähemmän radikaaleja vain siinä tapauksessa, että suurkatastrofin alkuperää ei ole helppoa jäljittää globaalin poliittisen talouden rakenteisiin ja mekanismeihin. Esimerkiksi Intian ja Pakistanin välisen rajoitetun ydinsodan seuraukset olisivat maailmanlaajuisia ja se johtaisi moniin muutoksiin maailmanpolitiikassa, mutta ei välttämättä talousjärjestelmän muutokseen.

Johtopäätökset

Suomen Akatemian ja Tekesin sekä Sitran ennakointihankkeet olettavat idealisoidun – yltiöoptimistisesti tulkitun – version ensimmäisestä skenaariosta. Se on liian kapea pohja nykyisen toiminnan vaikutusten arvioimiselle. Vaikka tähän skenaarioon nojaavat suomalaiset saattavat tietää, mitä ovat tekemässä yhden kuvauksen mukaan, he eivät tiedä tai ymmärrä, mitä se, mitä he tekevät, saa todella aikaan tai mikä heidän ja muiden toimintojen todellinen yhteisvaikutus on.

Järkevää olisi varautua jo etukäteen seuraavaan lamaan. Kun laman tiedetään olevan tulossa pikemmin ennemmin kuin myöhemmin, niin olisi järkevää käydä jo etukäteen keskustelu sen todennäköisistä syistä ja vaikutuksista.

Ennakoitavista päinvastaisista väitteistä huolimatta tulevan laman yhtenä syynä ei ole esimerkiksi se, että toimeentulotuki on liian korkealla tasolla tai että suomalaisia yliopistoja ei ole vielä kokonaan yksityistetty ja kaupallistettu. Laman tuottavat mekanismit ovat luonteenomaisia uusliberalisoidulle globaalille markkinataloudelle. Rahoitusmarkkinat aiheuttavat paitsi kuplia myös romahduksia ja kriisejä.

Uusliberaalilla aikakaudella on kyllä panostettu paljon teknologian kehittämiseen, mutta kokonaistaloudellisen kehityksen säätelyn välineet puuttuvat. Suomi on vapaaehtoisesti luopunut monista talouspolitiikan välineistä. Ei ole olemassa sellaisia eurooppalaisia tai globaaleja instituutioita, jotka kykenisivät säätlemään, ohjaamaan ja tasapainottamaan maailmantalouden kasvua ja sen hedelmien jakoa.

Olisi syytä vakavasti miettiä, onko seuraavaan lamaan mielekästä vastata uudella sarjalla uusliberaaleja uudistuksia, jotka vain pahentavat perusongelmaa. Eikö olisi järkevämpää varautua elvyttämään kotimaista kysyntää ja lisäämään työllistämisen ja uudelleen koulutusohjelmia?

Toisaalta Suomen kohtalo on nyt perustavalla tavalla sidottu EU:n ja koko globaalin poliittisen talouden kehitykseen. Tämä edellyttää uutta tapaa ajatella politiikan aikaa ja tilaa.

On opittava katsomaan pitkälle tulevaisuuteen niin, että näköpiiriin mahtuu muutakin kuin yksi ideologinen kuva »ainoasta mahdollisesta tulevaisuudesta». Mahdollisia tulevaisuuksia on aina monia. Kysymys ei myöskään ole vain »suomalaisesta kilpailukyvyistä» tai ylipäätään suomalaisesta talouspolitiikasta. Kysymys on myös siitä, minkälaista Eurooppaa ja maailmaa suomalaiset ovat rakentamassa. Tarvittaisiin visioita toivottavista mahdollisuuksista – ja niiden mukaista aktiivista ja muutoshakuista toimintaa kaikilla foorumeilla.

Olen kriittinen realisti. Suomi ei muutu yhden kirjan tai puheenvuoron perusteella. Suomalaiset käytännöt ja instituutiot ovat kokeneet kauaskantoisia uusliberaaleja muutoksia, joiden seurauksena myös valtasuhteet ovat muuttuneet.

On enemmän kuin todennäköistä, että oppimista tapahtuu vasta karvaiden kokemusten ja moninaisten poliittisten kamppailuiden jälkeen. Kaiken perusteella on myös ilmeistä, että Suomi tulee olemaan näiden oppimisprosessien kannalta maailmanpolitiikan syrjäaluetta.

Niinpä kysymys siitä, kallistuuko kehitys ensimmäisen vai toisen skenaarion suuntaan seuraavan 10–15 vuoden kuluessa tullaan ratkaisemaan enimmäkseen suomalaisista riippumatta. Suomalaisia intellektuelleja ja kansalaisyhteiskunta-aktivisteja voi osallistua pidemmän aikavälin oppimisprosesseihin, mutta todennäköisesti lähes ilman virallisen Suomen minkäänlaista tukea.

Samalla kun on luovuttu valtiollisesta suvereniteetista, Suomesta on tullut poliittisesti takapajuinen ja konservatiivinen toimija maailmassa.

7. SUURTEN UHKIEN JA MUUTOSTEN SKENAARIOT

Mitä kauemmaksi katsomme, sitä perustavampien mahdollisuuksien ja kysymysten edessä olemme. Keskipitkällä aikavälillä – noin 50 vuotta eteenpäin – uusliberaali aikakausi tulee erittäin todennäköisesti päätökseensä. Globaalin aikakauden vaihdos voi hyvin tapahtua jo 2020-luvulla. Kysymys on lähinnä siitä miten aikakausi vaihtuu: katastrofin vai pääosin rauhanomaisten muutosten kautta?

Suurten uhkien ja muutosten skenaarioissa Suomen kohtalo on erottamattomasti kietoutunut koko maailman tulevaisuuteen. Tästä näkökulmasta ei ole mielekästä puhua Suomen roolista ja tulevaisuudesta erillisenä asiana, vaikka pakko-suomi on protesteista huolimatta tuskin poistunut koulujen opetusohjelmasta vielä 2050-luvulla ja vaikka Suomen sisällä edelleen päätetään itsehallinnollisesti joistakin asioista.

Suurten uhkien ja muutosten skenaarioissa kyse on paljon isommista asioista. Elämme ihmiskunnan tulevaisuuden kannalta ensiarvoisen tärkeää aikaa.

On tietenkin helppoa ylikorostaa sen ajanjakson merkitystä, jolloin itse sattuu elämään. Yksi asia, minkä 1900-luvun loppupuolen tieteiskuvitelmista ja tulevaisuusskenaarioista voi oppia, on se, että ihmisillä on taipumusta liioitella tulevien muutosten nopeutta. Osittain harha syntyy yksinkertaisesti siitä inhimillisestä taipumuksesta, että tuleva aika tuntuu paljon pidemmältä kuin jo koettu mennyt aika.

Kun minä synnyin tammikuussa 1963, toisen maailmansodan päättymisestä oli kulunut vasta reilut 17 vuotta. Lapsena tuo sota tuntui myyttisen kaukaiselta asialta. Nyt vuonna 2007 suurin piirtein saman verran aikaa on kulunut kylmän sodan päättymisestä ja 1990-luvun alun lamasta. Vaikka monia asioita onkin mahtunut näihin vuosiin, jälkikäteen ne tuntuvat vain ohi-kiitäneeltä hetkeltä.

Einsteinin suhteellisuusteoria esittää ajan keston riippuvan kunkin liikkeessä olevan koordinaatiston suhteellisesta nopeudesta. Ajan kuluminen riippuu siitä, mistä koordinaatistosta käsin mittaamme aikaa. Ihmisen kokemusmaailmassa ajan suhteellisuuden ymmärtäminen tarkoittaa kykyä ylittää oman rajallisen elämän koordinaatisto.

Matemaatikko, filosofi ja vapaa-ajattelijä Bertrand Russell kuoli vuonna 1975. Russell oli pienenä poikana tavannut miehen, joka oli taistellut Napoleonin sodissa. Omien ja toisten kokemusten pohjalta hän siis tunsikin lähes kaksi vuosisataa. Russell itse istui vankeilassa aseistakieltäytyjänä ensimmäisen maailmansodan aikana, näki toisen maailmansodan ja oli aktiivinen keskustelijana kylmän sodan aikana aina 1970-luvun liennytyksen päiviin saakka.

Valistuksesta ja teollisesta vallankumouksesta ei ole niin kovin pitkä aika. Viimeiset kaksisataa vuotta ovat kuitenkin ehtineet mullistaa ihmiskunnan elämän – ja samalla moninkertaistaa ihmisten määrän.

Napoleonin sotien aikana koko maailmassa eli yhteensä noin miljardi ihmistä. Nyt meitä ihmisiä on jo reilusti yli 6 miljardia ja vuonna 2050 meitä tulee olemaan ainakin yhdeksän miljardia. Kaikki tietenkin tuntevat nopean maailmanlaajuisen väestönkasvun pääpiirteet. Väestönkasvua dramaattisemman esimerkin eksponentiaalisen kasvun merkityksestä tarjoaa Yhdysvaltain taloushistoria.

Vuonna 1776, kun Amerikan Yhdysvallat itsenäistyi brittiläisestä imperiumista, USA oli pienituloisen ja maatalousvaltainen kolmen miljoonan ihmisen löyhä liittovaltio Pohjois-Amerikan itärannikolla. 1800-luvun kuluessa sen alue ja väestö moninkertaistuivat. Vuoteen 1976 mennessä Yhdysvaltain talous oli paitsi teollistunut niin kokonaisuudessaan kasvanut yli tuhatkertaiseksi. Sen jälkeen bruttokansantuote on ehtinyt vielä kaksinkertaistua.

Joissakin suhteissa tulevaisuus on helppo päätellä, jos trendit pysyvät muuttumattomina. Suhteellisen hidas kolmen prosen-

tin vuotuinen kasvu – väestönkasvu mukaan lukien – tarkoittaa 50 vuodessa maailman kansantuotteen nelinkertaistumista, 100 vuodessa melkein kaksikymmenkertaistumista ja 200 vuodessa melkein nelisataskertaistumista.

Työn tuottavuuden lisääntyminen edellyttää paitsi teknologian kehittymistä niin myös energian käytön kasvua. Uusiutuvien energialähteiden ja fossiilisten polttoaineiden lisäksi on opittu hyödyntämään myös atomeissa piilevää energiaa.

Taloudellisen kasvun myötä ihmisten kyky sekä tuottaa että tuhota lisääntyy. Tuhoaminen voi olla osin tarkoituksetonta. Mitä suurempaa tuotanto ja energian käyttö, sitä enemmän ihmiset puuttuvat maapallon pinnan kehityskulkuihin. Vesistöjen koostumus vaihtuu ja veden virtaukset kääntyvät; ilmakehä lämpenee ja ilmasto muuttuu; huimaava määrä luonnollisia lajeja häviää, samalla kun ihminen kehittää uusia lajeja; ja monet ekologiset järjestelmät sortuvat, kun taas toiset muuttuvat peruuttamattomalla tavalla. Lyhytnäköinen talouspolitiikka, jonka pääasiallinen tavoite on kansallinen kilpailukyky ja bruttokansantuotteen kasvu, ei ole kestäväällä pohjalla.

Tuhoaminen voi olla myös tarkoituksellista. Yhdysvaltain sisällissota (1861–64) oli ensimmäinen teollinen sota. Kun raudalla ja teräksellä panssaroidut höyrylaivat *Monitor* ja *Merrimac* kävivät meritaistelun 1862, syntyi Euroopassa ja varsinkin Britanniassa paniikki. Koko Britannian puulaivasto olisi helposti tuhohtavissa tulevaisuuden teknologioilla. Saksan ja Ranskan sota 1870–71 osoitti rautateiden ja Kruppin hienosta teräksestä tehtyjen tykkien merkityksen. Teknologian kehitys ruokki osaltaan ensimmäiseen maailmansotaan johtanutta asevarustelukierrettä.

Toisen maailmansodan aikana käytiin kilpajuoksu atomiaseen kehittämisestä. Saksa pääsi lähelle läpimurtoa, mutta Yhdysvallat pystyi valjastamaan selvästi enemmän teollisia resursseja – ja myös monet Euroopan parhaat fyysikot – Manhattan-projektiinsa.

Elokuun 1945 atomipommitusten jälkeen maailma on elänyt ydinsodan pelossa. Ydinsota oli hiuskarvan varassa ainakin kaksi kertaa kylmän sodan aikana, nimittäin ensin Kuuban ohjuskriisin aikaan lokakuussa 1962 ja uudelleen kaksikymmentäyksi vuotta myöhemmin marraskuussa 1983, kun Naton Able Archer -sotaharjoitus oli laukaista Neuvostoliiton ennaltaehkäisevään ydinaseiskuun.

Vuonna 2007 maailmassa on ainakin kahdeksan ydinasevaltiota (lasken Israelin mukaan, mutta en vielä Pohjois-Koreaa), ja niillä on käytössään yhteensä lähemmäs 30 000 ydinasetta, joista yli 10 000 käyttövalmiina ja yli 3000 välittömässä valmius-tilassa. Ne riittävät ihmiskunnan tai ainakin teollisen sivilisaation täydelliseen tuhoamiseen. Samalla menisi suurin osa maapallon kasvi- ja eläinkunnasta.

Uusia ydinaseita kehitetään koko ajan, samaten kuin ohjuspuolustusjärjestelmiä toisten aseita vastaan. Teknologian kehittämiseen perustuvasta kilpavarustelusta on 2000-luvun alussa tullut niin kiihkeää, että se on alkanut muistuttaa kylmän sodan jäätävimpiä hetkiä.

Ceylonille (nyk. Sri Lanka) muuttanut amerikkalainen tie-teiskirjailija Arthuc C. Clarke kirjoitti vuosikymmeniä sitten, että »ainoa puolustus tulevaisuuden aseita vastaan on huolehtia, ettei niitä käytetä koskaan; toisin sanoen ongelma on poliittinen eikä lainkaan sotilaallinen». Vielä aiemmin 1900-luvulla H. G. Wells valaisi ongelmaa myös oppimisen näkökulmasta: »Tulevaisuus on kilpajuoksua koulutuksen ja katastrofin välillä.»

Uusliberalismin aikakausi on kuitenkin merkinnyt monessa mielessä paluuta 1800-luvun ideoihin ja periaatteisiin. Eettis-poliittisen oppimisen näkökulmasta uusliberalismi on siten paitsi taantumista niin helposti myös menneisyyden suurien virheiden toistamista 2000-luvun maailmassa. Thatcherin kuuluisa iskulause voidaan kääntää uusliberalismia itseään vastaan: vähänkään pidemmällä aikavälillä uusliberalistisen aikakauden

päättymiselle ei ole vaihtoehtoa.

Kerron seuraavassa tärkeimmistä tulevaisuuden uhista ja tiivistän muutaman ajatuksen toivottavista tulevaisuuden mahdollisuuksista. Kokonaisvaltaisten historiallisten tarinoiden sijasta skenaariot koskevat nyt yhtä asia-aluetta tai ongelmakenttää kerrallaan.

Mitä pidemmälle tulevaisuuteen mennään, sitä moninaisemmiksi ja monimutkaisemmiksi mahdolliset tarinat muuttuvat. Tulevaisuuden historiallisten polkujen mahdolliset haarat kasvavat eksponentiaalisesti. Esimerkiksi luvun 6 skenaariot saattavat sisältää täysin virheellisiä oletuksia muun muassa Kiinan ja Venäjän kehityksestä. Jos näin on, virheet tietenkin kertautuvat kun yritetään kirjoittaa jatkoskenaarioita. Yhden polun pitkän aikavälin skenaariot voivat olla monessa mielessä kiinnostavia varsinkin jos ne pystyvät valaisemaan yleisempiä ongelmia, joita ihmiskunnalla on edessä.

Yleisistä ongelmista voidaan kuitenkin puhua myös asioina sinänsä, mikä yksinkertaistaa tehtävää. Toisaalta hyvät luonnostelmat paremmista tulevaisuuksista yhdistävät ratkaisuja useampiin ongelmiin ja helpottavat kokonaiskuvan hahmottamista. Tässä luvussa Suomi on vain yksi maapallon kolkka.

Suurten uhkien skenaarioita

Viimeisen kahdensadan vuoden teollinen kasvu on ollut riippuvaista fossiilisista polttoaineista, erityisesti kivihielestä ja öljystä. Niiden varannot maapallolla ovat rajallisia. Sitä mukaa kun helpposti hyödynnettävät lähteet on käytetty loppuun, tulee öljystä ja kivihielestä niukempaa ja kalliimpaa. Jollei korvaavia energiamuotoja löydy, tämä hidastaa maailmantalouden kasvua viimeistään 2020-luvulta eteenpäin.

Murros voi olla myös dramaattinen. Lisäksi energian saan-

nin turvallistaminen on yksi niistä prosesseista, jotka ovat jo vie-
neet maailmaa takaisin kohti 1800-luvun lopun ja 1900-luvun
tyylistä uusimperiaalista kilpailua.

Myös epätasainen ja eriarvoinen kasvu, kaupan ja rahoituk-
sen ristiriidat ja demokratian rapautuminen työntävät maailmaa
globaalien vastakkainasettelujen polulle. Jos nykyiset trendit ja
mekanismit pysyvät muuttumattomina, tulee maailma ajautu-
maan uuteen avoimeen ja intensiiviseen asevarustelukierteeseen
asteittain parin vuosikymmenen sisällä. Globaalin suurkatastrofin
todennäköisyys tulee siten olemaan korkea 2030- ja 40-luvuilla.

Globaaleja vastakkainasetteluja ei tule kehittymään ainoas-
taan suurvaltojen välille. »Roistovaltioiden» ja »sortuneiden val-
tioiden» miehittäjät tulevat kohtaamaan ankaraa ja kuolemasta
piittaamatonta vastarintaa niiden keskuudessa, jotka eivät itse
asu noissa maissa, mutta jakavat saman kulttuurillisen identitee-
tin. Nihilistisillä ja eskatologisilla opeilla on siten hedelmällinen
kasvualusta myös Euroopan ja Pohjois-Amerikan monikulttuu-
risissa suurkaupungeissa. Kun uudet joukkotuhoaseet samaan
aikaan halpenevat ja yksinkertaistuvat, lisääntyy suurkatastrofin
vaara myös tätä kautta.

Kaiken lisäksi fossiilisten polttoaineiden polttaminen tuo il-
makehään suuria määriä hiilidioksidia, joka on kasvihuonekaasu.
Globaalista lämpenemisestä uhkaa tulla nopeasti itseään vahvis-
tava prosessi; osin se jo on sitä. Ongelmat iskevät ensin kaikkein
pahiten maapallon köyhimpiin alueisiin, mikä lisää valtioiden sor-
tumisen, sodan ja väkivallan todennäköisyyttä. Jos lämpeneminen
jatkuu ja varsinkin jos se kiihtyy, keskipitkällä aikavälillä rajuja
muutoksia tapahtuu myös maailmantalouden ydinalueilla.

Globaali lämpeneminen vahvistaa monia negatiivisia tren-
dejä ja taipumuksia. Myös tästä näkökulmasta uusliberalistisen
talouspolitiikan jatkaminen »business as usual» -tyyliin näyttää
vain reseptiltä suurkatastrofin. Kuten irvileuka Kurt Vonnegut
(1922–2007) totesi viimeiseksi jääneessä kirjassaan *Maaton mies*:

Saanko kertoa totuuden? Meinaan siis, että eihän nyt olla telkkariuutisissa, eihän? Tässä totuus siten kuin minä sen käsitin: Me tapamme tämän planeetan elämää ylläpitävää järjestelmää termodynaamisella rällästyksellä, hillumalla ydinenergian ja fossiilisten polttoaineiden kanssa, ja vaikka kaikki tietävät sen, juuri kukaan ei välitä. Niin hulluja meistä on tullut.

Suurten uhkien skenaariot eivät ole mitään hauskaa luettavaa, mutta vonnegutmaisella hirtehishuumorilla niistäkin voi löytää huvittavia puolia.

Öljy alkaa loppua

Öljy ei ole ainoastaan kaikkein tärkein energian lähde, vaan myös teollisen talouden yksi keskeisimmistä raaka-aineista. Muovi ja muut öljyn johdannaiset ovat läsnä kaikkialla ympärillämme, ja kehoammekin on saatettu korjata muovilla. Niin kauan kuin maailmantalouden epätasainen kasvu jatkuu – vaikka se jatkuisi keskimäärin vain väestönkasvun tahdissa – myös öljyn kysyntä lisääntyy, ellei korvaavia aineita kehitetä.

Öljy on maaperässä muinaisista eliöistä muodostunut hiilivetyjen seos, jota on olemassa rajallinen määrä. Arviot öljyn riittäväydestä vaihtelevat. Uusien öljyvarojen löytyminen oli korkeimmillaan 1960-luvulla, jonka jälkeen uudet löydöt ovat olleet kooltaan yhä pienempiä. 2000-luvun alussa öljyntuotanto on ehtynyt yli 50 maassa, joiden tuotanto kattaa noin kolmasosan tarjonnasta.

Koko maailman öljyntuotanto on toistaiseksi kuitenkin jatkanut kasvuaan, joistakin aiemmista päinvastaisista ennusteista huolimatta. Ottaen kuitenkin huomioon sen, että uusia öljyvaroja ei enää pitkiin aikoihin ole löydetty entiseen tahtiin, tuotannon huippu voi tulla vastaan milloin tahansa vuosien 2007 ja 2020 vä-

lisenä aikana.

Yksi uskottavimpia arvauksia on *Maailman tila 2005* -raportin ennustama vuosi 2015. Öljyn tuotannon hiipuminen voi johtaa erilaisiin seurauksiin lievistä lamasta suureen katastrofiin, koska teollinen talous on riippuvainen halvoista fossiilisista polttoaineista. On tietenkin mahdollista, että hintavaikutukset ovat kaikesta huolimatta suhteellisen hitaita ja alkavat tuntua toden teolla vasta 2020- ja 2030-luvuilla. Paljon riippuu myös korvaavista energialähteistä ja poliittisista valinnoista.

Öljyn saatavuus ja hinta ovat olleet jo pitkään keskeisiä poliittisia ja sotilaallisia kysymyksiä. Esimerkiksi käy Iranin historia.

Vuonna 1941 Britannia ja Neuvostoliitto miehittivät Iranin estääkseen sen liittoutumisen Saksan kanssa. Kyse oli Iranin öljyvaroista.

Vuonna 1951 nationalistinen Mohammed Mossadegh valittiin Iranin pääministeriksi. Hän sai suurta suosiota kansallistamalla Anglo-Iranilaisen öljy-yhtiön (josta tuli myöhemmin British Petroleum). Britit laittoivat Iranin saartoon ja alkoivat juonia Mossadeghia vastaan. Britannian tiedustelupalvelu vakuutti presidentti Eisenhowerin siitä, että Mossadegh oli kytköksissä kommunisteihin.

Amerikkalaiset toimivat aikailematta. Iranin sisällä oli myös monarkisteja. Amerikkalaiset maksoivat lukuisille iranilaisille monarkisteille ja opportunisteille, jotka kesällä 1953 ryhtyivät osoittamaan mieltään Mossadeghia vastaan. Kaduilla tapeltiin ja riehuttiin. Muutaman päivän sisällä levottomuudet johtivat armeijan vallankaappaukseen ja šaahi Mohammad Reza Pahlavin paluuseen valtaan.

Šaahi oli amerikkalaisten tuella – ja pahamaineisen tiedustelupalvelu SAVAK:n avulla – vallassa islamilaiseen vallankumoukseen saakka. Vuoden 1979 vallankumouksesta alkoi syvä konflikti Yhdysvaltojen kanssa. 1980-luvun alussa Yhdysvallat muun muassa tuki Saddam Husseinin johtamaa Irakia sen hyökäyssodassa Irania vastaan.

Pääseekö maapallolta karkuun?

Tulevaisuuden tutkijoiden lisäksi monet tunnetut luonnontieteilijät ovat esittäneet vakavan huolensa, että 2000-luvun ensimmäinen vuosisata tulee jäämään ihmiskunnan viimeiseksi – ainakin tällä planeetalla.

Cambridgen yliopiston Trinity Collegen rehtori ja maailman vanhimman tiedeyhteisön Royal Societyn presidentti Martin Rees on yksi heistä. Astronomi ja astrofysikko Rees julkaisi vuonna 2003 kirjan *Our Final Century*, joka on pessimistinen arvio ihmiskunnan selviämismahdollisuuksista. Rees kirjoittaa tietenkin ydinsodan vaarasta, globaalista lämpenemisestä ja muista tunnetuista ongelmista, mutta kirja valaisee myös uusia ja vähemmän tunnettuja uhkia.

Äärimmäisen tappavia viruksia voidaan kehittää sellaisen tiedon varassa, joka on periaatteessa kenen tahansa saatavilla internetistä. Valloilleen päässeet ja itseään nopeasti kopioivat nanorobotit tai supertietokoneet voivat aiheuttaa maailmanlaajuisen katastrofin. Itse ihmisluontoa voidaan muuntaa kemikaalien sekä geeni- ja nanoteknologian avulla, ja lopputuloksena voi olla nykyisen ihmiskunnan loppu, kun ihmisen näköiset mutta toisenlaiset olennot korvaavat sen. Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma* voi siten toteutua jopa kirjaimellisesti.

Myös tieteelliset kokeet voivat osoittautua äärimmäisen vaarallisiksi. Atomien murskaaminen suunnattomien energialatausten avulla voi koitua kohtalokkaaksi, jos se horjuttaa itse avaruuden tilan kudosta ja rakennetta. Tällaisen mahdollisuuden todennäköisyys voi olla hyvin pieni, mutta sitä ei voi vallitsevien tieteellisten teorioiden mukaan poissulkea. Kuka saa päättää, otaanko tällaisia riskejä vai ei?

Paraikaa Euroopan hiukkasfysiikan tutkimuskeskukseen CERN:iin rakennetaan uutta erittäin suuritehoista hiukkastör-
mäytintä, joka aloittanee tieteelliset kokeet vuoden 2008 aikana.
Kuka tekee päätöksen, ovatko kokeet turvallisia?

Stephen Hawking on Reesiäkin tunnetumpi tähtitieteilijä.
Hawking pitää hallussaan aikoinaan Isaac Newtonille kuulunut-
ta oppituolia Cambridgen yliopistossa. Hawkingin vuonna 1988
julkaisema *Ajan lyhyt historia* -kirja oli vuoden 1995 toukokuu-
hun mennessä ollut *Sunday Times* -lehden parhaiten myytyjen
kirjojen luettelon kärjessä yhteensä 237 viikkoa.

Keväällä 2007 Hawking kokeili painottomassa tilassa lentä-
mistä, myös valmistautukseen lennolle maata kiertävällä radalla
vuonna 2009. Kun Hawkingilta kysyttiin, miksi hän haluaa tehdä
tällaista, hän vastasi: »Uskon, että on yhä suurempi riski, että sel-
lainen suuronnettomuus kuin äkillinen globaali lämpeneminen,
ydinsota tai geeniteknologisesti tuotettu virus pyyhkäisee elämän
pois maapallolta. En usko, että ihmislailla on tulevaisuutta, ellei
se lähde avaruuteen. Haluan siksi rohkaista julkista kiinnostusta
avaruusmatkailuun.»

Pääseekö maapallon ongelmia karkuun avaruuteen? Haw-
king uskoo, että kuussa voisi olla siirtokunta 20 vuoden ja Mar-
sissa 40 vuoden kuluessa. Hawkingin visio on, että avaruuden
siirtokuntien tulisi olla itseriittoisia. Jos inhimillinen sivilisaatio
tuhoutuu maapallon pinnalla niin ainakin ihmislaji jatkaisi ke-
hittymistään toisilla taivaankappaleilla ja avaruuden keinotekoi-
sissa siirtokunnissa.

Hawkingin visio on ymmärrettävä mutta naiivi. Mikä idea
on yrittää ratkaista teknologisesti niitä ongelmia, joita moder-
ni tiede ja teknologia ovat tuottaneet? Jos ihmiskunta ei kykene
eettis-poliittiseen oppimiseen maapallon pinnalla, miten tilanne
paranisi siitä, että perustetaan siirtokuntia toisaalle aurinkokun-
taamme?

Ainoa hyväksyttävä peruste tällaiselle toiminnalle – muuta-

man harvan etuoikeutetun siirtämiselle ikään kuin turvaan – olisi näkemys, jonka mukaan meillä ei välttämättä ole riittävästi aikaa eettis-poliittiseen oppimiseen. Jos aikaa olisi, oppiminen olisi mahdollista myös maapallolla. Näin ymmärrettynä Hawkingin strategia olisi vain tapa ostaa aikaa ihmiskunnan eettis-poliittiseen oppimiseen.

.....

Vuonna 2000 presidentiksi (epäselvissä olosuhteissa) valitun George W. Bushin hallitus on tehnyt energiapolitiikasta akuutin kansallisen turvallisuuskysymyksen. Hallituksen raportissa maan energiapolitiikasta maalataan kuva kriisin kourissa olevasta maasta. »Vuoden 2001 Amerikka kohtaa vakavimman energiapulnan sitten 1970-luvun öljysaarron.» Jos kysynnän ja tarjonnan epätasapainon annetaan kehittyä tulee se heikentämään Yhdysvaltain »taloutta, elintasoja ja kansallista turvallisuutta». Suurimpana ongelmana nähdään USA:n öljyntuotannon hiipumisen ja lasku.

Yhdysvallat joutuu jo nyt tuomaan puolet öljystään ja riippuvuus tulee kasvamaan ehkä 70 prosenttiin vuoteen 2020 mennessä. Kaksi kolmasosaa tunnetuista hyödynnettävistä öljyvaroista on Lähi-idässä, joten se on energiaturvallisuuden kannalta ratkaisevan tärkeä alue. USA:n tavoitteena on liberalisoidut ja globalisoidut öljymarkkinat, jota läntiset öljy-yhtiöt hallitsevat, useimmat niistä yhdysvaltalaisia.

Amerikkalaiset ovat rakentaneet halvan öljyn varaan. He ovat olleet haluttomia verottamaan energiaa tai pyrkimään muutenkaan järjestelmällisiin säästöihin. Vaikka teknologian kehityksen myötä myös Yhdysvaltain talouden energiatehokkuus on jonkin verran parantunut, on siitä silti rakentunut talous, joka on energian käytössä huomattavasti tehottomampi kuin EU-alue,

Saksasta tai Pohjoismaista puhumattakaan.

Yhdysvaltain energiapulan takana ovat myös epäonnistuneet yksityistämiskokeilut, joiden tunnetuin ilmentymä on ollut Kalifornian sähkökatkokset. Republikaani-hallituksen raportti ei tosin juurikaan erittele syitä siihen, miksi energiantuotannon perusrakenteisiin ei olla Yhdysvalloissa investoitu 20–30 vuoteen. Se vain todetaan lähtökohtatilanteena, että niin öljynjalostamot, kaasuputket kuin sähkölaitoksetkin ovat riittämättömiä, vanhanaikaisia ja huonossa kunnossa – joskus tilanteesta luonnollisesti syytetään menneiden aikojen säätelyä.

USA:n kasvava riippuvuus tuonnista ei siis ole seuraus vain öljyvarantojen hupenemisesta, vaan myös sen talouden suhteellisesta tehottomuudesta. Amerikkalaisten ratkaisuna ei ole niinkään säästäminen, verottaminen ja/tai panostaminen vaihtoehtoihin energianlähteisiin kuin vallitsevan tilanteen ylläpitäminen ja sotilaallisen voiman käyttäminen turvaamaan halvan öljyn saatavuutta ilman katkoksia tai epävarmuutta. Kyse on myös pelostasta olla riippuvainen muista.

Kansallinen energiapolitiikka pyrkii vähentämään energian hinnan heilahtelujen ja tarjonnan epävarmuuksien vaikutuksia amerikkalaisiin. Tällainen epävarmuus vähenee kun pienennämme Amerikan riippuvuutta energian ulkomaisista lähteistä. Samalla kuitenkin tunnustamme, että merkittävä osuus resursseistamme tulee merten takaa. Energiaturvallisuuden täytyy olla USA:n kauppaja ulkopoliittikan prioriteetti.

Kaksi kuukautta ennen kuin George W. Bush valittiin ensimmäisen kerran USA:n presidentiksi amerikkalainen uuskonservatiivinen tutkimuslaitos Project for the New American Century julkaisi raportin *Rebuilding America's Defenses*. Tutkimuslaitoksen jäseniin kuuluivat mm. Bushin veli Jeb Bush (Floridan

kuvernööri), Dick Cheney (nykyinen USA:n varapresidentti) ja Donald Rumsfeld (joka toimi ensimmäisen kerran Yhdysvaltain puolustusministerinä jo 1970-luvulla, ja uudelleen vuosina 2001–2006). Raportissa Irak mainitaan esimerkkinä maasta, joka yrittää kehittää sellaisia aseteknologioita, jotka voisivat tulevaisuudessa estää USA:ta »käyttämästä ylivoimaista sotavoimaansa alueella».

Yleisemmin ohjeena on, että USA:n pitäisi ottaa Persianlahden alue sotilaalliseen kontrolliin, jotta voidaan taata sen elintärkeät kansalliset edut alueella, siis ennen kaikkea halvan öljyn luotettava saatavuus tulevaisuudessakin. Lopullinen ratkaisu jo kauan jatkuneessa konfliktissa Irakin kanssa nähtiin ensimmäisenä ja välttämättömänä askeleena. Se ei kuitenkaan ollut kuin askel prosessissa, jonka tavoitteena on kontrolloida alueen rikkaita öljyvaroja myös sotilaallisesti. »Iran voi osoittautua Persianlahden alueella yhtä suureksi uhaksi kuin Irak konsanaan.»

USA:n yritykset taata halvan öljyn helppo ja varma saatavuus voivat kuitenkin osoittautua kontrafinaalisiksi eli omat päämääränsä kumoaviksi hankkeiksi. Tulevat sodat Persianlahdella voivat jouduttaa öljyn niukkenemisen taloudellisia vaikutuksia, koska tuotantoalueilla sotiminen vähentää öljyn tarjontaa. Muut suurvallat tuskin tyytyvät katsomaan sivusta.

Jos nykykehitys jatkuu, niin 2020- ja 2030-luvuilla Persianlahti on kaiken perusteella räjähdysaltis bensiininyrri, jolla on suorastaan taianomainen kyky räjähtää yhä uudelleen ja uudelleen.

Euroopan unioni näyttää aivan erityisen riippuvaiselta tuontiöljystä. Komission Vihreä paperi vuodelta 2000 maalaa synkän kuvan EU:n energiatilanteesta. Jos mihinkään toimenpiteisiin ei ryhdytä, EU:n koko energiariippuvuus kasvaa 50 prosentista vuonna 2000 70 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä. Vuonna 2000 EU toi 45 prosenttia öljystään Persianlahden alueelta, mutta vuonna 2030 jo 90 prosenttia öljyn kulutuksesta pitää kattaa tuonnilla.

Vaikka myös EU:n papereissa puhutaan energiaturvallisuudesta, EU:n vastaukset ovat – tässä vaiheessa vielä – multilateralistisia. EU siis vastaa riippuvuuden kasvuun korostamalla monenkeskisen yhteistyön tärkeyttä. Uudessa vuoden 2006 Vihreässä paperissa argumentoidaan, että 2000-luvun energiahaasteet vaativat EU:n yhteisiä toimia, tavoitteena koordinoida suhteita Venäjän ja OPEC:n kanssa. Komission paperissa esitetään myös moninaisia teknisiä ja ympäristöön liittyviä siviilitoimenpiteitä.

Tämä kuvastaa nykyisen EU:n luonnetta ja rajallisia valtaoikeuksia. Kun EU:n sotilaallinen operaatiokyky lisääntyy ja varsinkin jos EU:sta tulee liittovaltio, on todennäköistä, että keinot alkavat muistuttaa Yhdysvaltain manööverejä Lähi-idässä, Keski-Aasiassa ja Latinalaisessa Amerikassa. Britannialla, Ranskalla ja muilla suurilla jäsenvaltioilla on pitkä historiallinen kokemus tällaisista operaatioista, eivätkä niiden taidot ole päässeet ruostumaan.

Myös Kiinan johdon näkökulmasta edullisen öljyn vakaa saatavuus on avainkysymys tulevana vuosikymmeninä. Öljy on määritelty turvallisuuskysymykseksi myös Kiinassa. Nopeasti kasvava Kiina ohitti Japanin kulutustason jo vuonna 2003 ja on nyt maailman toiseksi suurin öljyn kuluttaja. Vuosina 2003–2006 Kiina yksin vastasi melkein puolesta koko maailman öljyn kysynnän lisäyksestä. Aiemmin Kiina itse oli Aasian suurin öljyn viejä, mutta sen riippuvuus tuontiöljystä on ollut nopeasti lisääntymässä.

On ennakoitu, että vuoteen 2045 mennessä 45% Kiinan energian saannista perustuu tuontiöljyyn. Niinpä Kiina on erittäin aktiivisesti pyrkinyt löytämään uusia luotettavia yhteistyökumppaneita Afrikassa, Lähi-idässä ja Keski-Aasiassa. Kiinan kannalta keskeisiä keinoja taata öljyn tarjonta ja saatavuus ovat investoinnit ja lainananto, mutta myös sotilaallista yhteistyötä ja valmiutta on lisätty. Kiina kilpailee monista samoista öljyn lähteistä kuin Yhdysvallat.

Varmaa on, että tultaessa 2040- ja 2050-luvuille maailman helposti hyödynnettävät öljy- ja kivihiilivarat on käytetty suurelta osin loppuun. Tästä näkökulmasta katsoen Vonnegut on tiivistänyt tulevien vuosikymmenten ongelman oivallisesti:

Me olemme kaikki fossiilisten polttoaineiden väärinkäyttäjiä ja niiden puutostilasta kärsiviä narkkareita. Ja kuten niin monet vieroitusta pelkäävät narkkarit, meidän johtajamme tekevät väkivaltarikoksia saadakseen edes sen vähän, mitä kamasta on vielä jäljellä.

Ja kuten tiedetään, mitä pidempään huumeen käyttö entiseen tyyliin jatkuu, sitä vaikeampaa siitä on päästä irti, ja sitä epätoivoisempiin tekoihin monet väärinkäyttäjät ovat valmiita ryhtymään voidakseen jatkaa käyttöä.

Globaalit vastakkainasettelut pahenevat

Kilpailu öljystä ja muista raaka-aineista on tietenkin vain yksi syy siihen, että globaalit vastakkainasettelut tulevat todennäköisesti lisääntymään. Melkein kaikki kylmän sodan päättymisen luomat mahdollisuudet rakentaa rauhanomaisempi maailma on jo ehditty tuhlata, mutta pahempaa on luultavasti tulossa. Paluu 1800-luvun lopun poliittisiin ideaaleihin ja talousoppeihin ei ole auttanut asiaa, päinvastoin.

Uusliberalismin yksi perusidea on, että jokainen on oman onnensa seppä. Friedrich Hayekin ja Milton Friedmanin mielessä olivat lähinnä yksilöt, mutta edes atomisoituva nyky-yhteiskunta ei koostu vain yksilöistä. Raha, omaisuus ja tuotantovälineet ovat järjestäytyneet yhtiöiksi. Maailmassa on myös noin 200 valtiota ja vielä päälle muutama alueellinen integraatiojärjestö. Myös yhtiöt, valtiot ja EU:n kaltaiset organisaatiot ovat uusliberalistisessa

maailmassa oman onnensa seppiä.

Perustuslait ja kansainväliset sopimukset turvaavat yksityisen omistusoikeuden ja vapauden siirtää ja käyttää pääomaa melkein miten vain, kunhan kukaan ei syyllisty suoranaiseen petokseen tai rikokseen. Erilaisten hyväntekeväisyysjärjestöjen ja voittoa tavoittelevien pankkien lisäksi kansainvälisiin organisaatioihin kuuluu myös Kansainvälinen valuuttarahasto IMF, joka on käytännössä toiminut eräänlaisena viimekätisenä lainaajana (keskuspankin korvikkeena). Lisäksi YK:ssa voi esittää julkilausumia ja USA voi joskus saada turvallisuusneuvostolta oikeutuksen sotiinsa. Muuten YK:n voi yleensä tarpeen vaatiessa sivuuttaa. Esimerkiksi G8 on hyvä foorumi puhua YK-asioista vain harvojen ja valittujen kesken.

Maailmassa ei kuitenkaan ole sellaisia instituutioita tai hallintajärjestelmiä, jotka mahdollistaisivat maailmantalouden kokonaiskehityksen suunnittelun ja ohjaamisen. Esimerkiksi kokonaiskysyntä määräytyy jokaisen yksilön, yhtiön ja valtion oman toiminnan summana, ilman suunnittelun häivääkään. Ei myöskään ole juuri mitään keinoja tehdä kasvusta eri paikoissa tasaisempaa tai jakaa hyvinvointia uudelleen.

Tuloksena on epätasainen kasvu, liian alhainen tai väärin asioihin kohdistuva kokonaiskysyntä ja eriarvoisuuden hallitsematon kehitys. Riippuen siitä mikä on ihmisten ja kollektiivien luonteenomainen tapa reagoida muiden sanoihin ja tekemisiin, uusliberaalin globaalin poliittisen talouden kehitys sisältää monien perustavien vastakkainasettelujen siemeniä.

Mikä sitten on toimijoiden luonteenomainen tapa reagoida asioihin? Vastaanottavaisuuden ja reagoinnin tapa muuttuu ajan myötä, sisäisen ja ulkoisen kehityksen vuorovaikutuksen tuloksena. Johdonmukaiseen yksipuoliseen oman edun ajamiseen opitaan tyypillisesti vastaamaan antamalla samalla mitalla takaisin.

Kuvaavaa on, että eri toimijat tulkitsevat tilannetta eri tavoin. Yhdysvaltain johto saattaa tulkita muiden mukautumista

merkiksi oman mahtiaseman ja globalisaation vastaansanomattomuudesta, vaikka muut vain antavat amerikkalaisille vielä ker-
ran tilaisuuden toimia yhteistyöhakuisemmin.

Lopulta potut kuitenkin maksetaan pottuina. Näin kävi 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa, kun Saksa alkoi turvautua suojatulleihin, hankkia siirtomaita ja rakentaa suurta laivastoa. Myös Itävalta-Unkari, Ranska ja Venäjä osallistuivat innokkaasti samaan peliin, kuka milloinkin kenenkin puolella.

Sama on kaiken perusteella toistumassa 2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Auki on vain se, ketkä nousevat päähaastajiksi ja miten liittolaissuhteet muodostuvat. Pysyykö EU hajanaisena ja kuuliaisena Washingtonille vai tulee EU:sta USA:n kilpailija? Jatkuuko Kiinan kasvu ja tulee siitä maailman suurin talous viimeistään 2040-luvun alussa kuten nyt näyttää? Miten käy fossiilisten polttoaineiden viennistä riippuvaisen Venäjän, joka on heikkouksistaan huolimatta edelleen maailman toinen ydinasemahti? Mikä on Brasilian, Etelä-Afrikan tai Intian rooli näissä peleissä? Kuka lopulta liittoutuu kenenkin kanssa, ja missä rintamalinjat menevät? Mille puolelle ja ketä vastaan Suomi lopulta päätyy?

Uusliberaali globalisaatio on ollut luomassa globaaleja vastakkainasetteluja myös siten, että se on edesauttanut demokratian rapautumista monien maiden sisällä. Demokratian tila on kurja niin Yhdysvalloissa kuin Venäjällä. Kiina ei edes teeskentele olevansa liberaali-demokratia. Suomen kaltaiset maat ovat luopuneet monista valtaoikeuksista EU:n tai globaalien hallintajärjestelmien hyväksi, vaikka suurimmalta osin ne eivät ole demokraattisia kuin jonkin epämääräisen epäsuoran edustamisen kautta.

Demokratian periaatteiden heikkenemisen käänköpuolella on se, että joillakin erityisintresseillä on aiempaa paremmat mahdollisuudet vaikuttaa asialistan muodostukseen ja poliittisiin päätöksiin. Usein erityisintressien ajaminen on kokonaisuuden kannalta huono asia. On olemassa hyviä syitä esimerkiksi sii-

hen, ettemme anna tupakkayhtiöiden päättää terveystalitiikasta. Miksi sitten öljy-yhtiöiden pitäisi päättää energiapolitiikasta tai aseellisuuden puolustustalitiikasta?

Kun valtion tai minkä tahansa julkisyhteisön talitiikka on tulosta yksityisten erityisintressien tahdosta, niin on mahdollista ja todennäköistä, että tuon yhteisön talitiikka näyttää erityisen moraalittomalta, itsekkäältä tai uhkaavalta muiden näkökulmasta. Tämä negatiivinen tulkinta puolestaan perustelee omia vastauksia toisten toimiin. Hyvän diplomatian avulla voidaan tulkintoja ja etuja yrittää sovittaa, mutta diplomatialla on rajansa, jos ja kun varsinaisia kiistakysymyksiä ei saada ratkaistuksi rauhanomaisten muutosten keinoin.

Perinteinen diplomatia on myös voimien tasapainottelua. Sotilaallisten ja muiden voimien tasapainottelu on konservatiivinen periaate, jota koskevat tulkinnat ovat aina kiistanalaisia. Kiistat saattavat myös johtaa täyteen riitaan. Immanuel Kantin kuuluisa kommentti esseessä »Mietteitä sananparresta: Tuo saat-
taa olla teoriana oikein, mutta ei kelpaa käytäntöön», on edelleen yhtä pätevä kuin mitä se oli vuonna 1793:

Tahto alistaa toisia valtaansa tai rajoittaa ja supistaa sitä, mikä toiselle kuuluu, on aina olemassa, eikä puolustusta varten varustautuminen, joka tekee usein rauhan vielä raskittavammaksi ja sisäiselle hyvinvoinnille tuhoisammaksi kuin itse sota, saata koskaan lakata. Tätä vastaan ei nyt ole mikään muu keino mahdollinen kuin [...] kansainoikeus, sellaisten yleisten, vallan seuraamien lakien nojaan rakennettu, joihin jokaisen valtion täytyisi alistua; sillä niin sanotun [...] valtain tasapainon ylläpitämä rauha on pelkkä aivokummitus niin kuin se Swiftin talo, jonka joku rakennusmestari oli rakentanut niin täydellisesti kaikkien tasapainolakien mukaan, että kun varpunen istui sen katolle, se luhistui.

Tulkinnat sotilaallisten voimien riittävästä ja turvallisesta tasapainosta ovat yhtä alttiita romahduksille kuin Swiftin talo – eikä vähiten teknologian kehittymisen vuoksi. Vastavuoroisen turvallistamisen tuloksena maailma on ajautumassa 2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä uusiin globaaleihin vastakkainasetteluihin ja voimien tasapainotteluun.

Yksi potentiaalinen suurskatastrofi on, että vastakkainasettelu johtaa jossain poikkeuksellisessa kriisitilanteessa ydinaseiden käyttöön. Kesän 1914 tapahtumasarja, jonka tuloksena Euroopassa alkoi suursota, oli lukuisien yhteensattumien ja toisistaan osin riippumattomien prosessien tulos. Mikään ei takaa, ettei jostain samankaltaista voisi tapahtua koko maailman mittakaavassa joskus kaudella 2030–60, tai jopa aikaisemmin, jos monet konfliktialttiit prosessit kiihtyvät yhtä aikaa.

Suhteellisten pienten eurooppalaisten valtioiden sijasta 2000-luvun suuret pelaajat ovat manneralueiden kokoisia yksiköitä: Pohjois-Amerikan Yhdysvallat, Euroopan Yhdysvallat, Venäjän federaatio ja niitäkin suuremmat Kiina ja Intia.

Joukkotuhoaseet halpenevat ja yksinkertaistuvat

Tuotesykliteorian mukaan uudet tuotteet ovat aina aluksi harvinaisia ja kalliita. Kun teknologia kehittyy ja tulee laajalti tunnetuksi, alkaa massatuotanto ja tuote halpenee. Näin kävi esimerkiksi taskulaskimille ja pöytätietokoneille. Monien on helppo oppia ja hyödyntää kerran kehitettyjä teknologioita, ja teollinen massatuotanto on joka kerta vain ajan kysymys.

Tuotesykli pätee myös aseisiin. Yhä tehokkaammat tuhoamisen välineet ovat yhä helpommin ja halvemmin saatavilla nyt ja tulevaisuudessa. Joukkotuhon välineistä tulee ajan kuluessa halpoja ja yhä tavanomaisempia.

Teknologian kehittymisen takia kylmän sodan MAD-strat-

tegia voi itse asiassa alkaa luonnehtia koko ihmiskunnan keskinäisriippuvuutta. Lyhenne MAD («Hullu») tulee sanoista Mutually Assured Destruction, »vastavuoroisesti vakuutettu tuho». Strategian kehittäjä John von Neumann oli ydinfyysikko, legendaarinen matemaatikko, tietojenkäsittelyopin ja peliteorian isä, mutta ilmeisesti myös osin malli tohtori Outolemmelle Stanley Kubrickin elokuvassa »Tohtori Outolempi eli: kuinka lakkasin olemasta huolissani ja opin rakastamaan pommia» (1964). Von Neumann oli matemaattisesti äärimmäisen lahjakas mutta oudosti käyttäytynyt Unkarin juutalainen, joka kutsuttiin Princetonin yliopistoon Yhdysvaltoihin vuonna 1930 (hänellä oli virka myös Berliinissä natsien valtaannousuun eli vuoteen 1933 saakka).

Neumann osallistui Manhattan-projektiin. Hän oli mukana keksimässä miten ydinpommin voisi teknisesti rakentaa implosioon avulla ja miten suuret pommit vaikuttavat tehokkaammin, jos ne räjäytetään kohteen yläpuolella ilmassa eikä maassa. Molempia ideoita sovellettiin elokuun 1945 atomipommituksissa. Myöhemmin Neumann oli mukana muotoilemassa MAD-oppia istuessaan Yhdysvaltain atomienergiakomissiossa vuosina 1953–57.

Tuotesyklistä huolimatta ydinaseiden kehittäminen vaatii vielä 2000-luvullakin laajat teolliset perusrakenteet, joita ei ole helppoa rakentaa ilman valtiota. Todennäköisin tapa, jolla eivaltioellinen toimija voisi saada käsiinsä ydinaseita, on ostaa tai varastaa niitä valtioilta. Myös atomipommin toimittaminen jonhonkin kohteeseen on erittäin hankalaa. Kaikkein pienimmätkin ydinaseet aiheuttaisivat kyllä suurta tuhoa suurkaupungissa, mutta vaikutukset olisivat kuitenkin paikallisia.

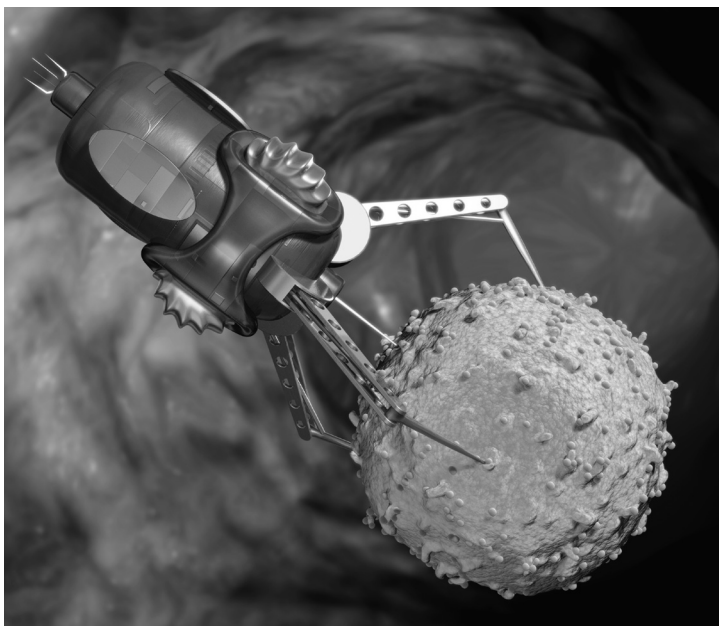
Sen sijaan informaatio-, kemikaali- ja geeniteknologiat tarjoavat tulevaisuudessa yhä halvempia joukkotuhoasesovellutuksia. Lääketieteessä tai maataloudessa kehitettyjä tekniikoita voidaan käyttää myös joukkotuhoaseiden rakentamiseen.

Jo vuonna 2002 kyettiin luomaan keinotekoinen poliovirus internetistä ladattavissa olevan geenikartan avulla. Myös nanoteknologian avulla rakennetut itseään kopioivat robottikoneet voivat olla yhtä tuhoisia tai tuhoisampia kuin ihmisten kannalta pahimmat virukset tai bakteerit. Nanoteknologialla tarkoitetaan atomitason kokoisten rakenteiden teknologiaa. Nanorobotit ovat nanokokoluokkaa olevia itsenäisiä koneita, jotka ainakin teoriassa pystyisivät esimerkiksi kulkemaan ihmisten verisuonissa ja elimistössä.

Tähän asti joukkotuhoaseterrorismin uhkaa on käytetty oikeuttamaan laajamittaista poliittisten asioiden turvallistamista. Myös Yhdysvaltain johtamaa terrorismin vastaista sotaa on yritetty oikeuttaa joukkotuhoaseterrorismin mahdollisuudella. Yhdysvalloissa on myös puolusteltu oikeutta käyttää ydinaseita vastauksena massatuhoaseiden leviämiseen, mikä on varma resepti ongelman pahenemiseen.

Ongelma on paljon syvempi kuin mitä menneiden vuosikatojen ja vuosituhansien myytit hyvän ja pahan taistelusta antavat ymmärtää. Yleistetty MAD-strategia viittaa sellaiseen vastavuoroiseen tilanteeseen, jossa mikä tahansa ihmiskunnan osa kykenee tuhoamaan laajan osan ihmiskunnasta tai koko ihmiskunnan – ja tietenkin itsensä siinä sivussa.

Teknologian kehitys on johtamassa tämänkaltaiseen asetelmaan. Ennemmin tai myöhemmin teknologian kehitys paljastaa sen illuusion – ja joissakin tapauksessa tietoisien propagandan – jonka mukaan »meidän» joukkotuhoaseemme ovat hyvissä käsissä, kun taas nuo »toiset» ovat pahoja ja meidän täytyy estää niitä saamasta käsiinsä joukkotuhoaseita. Koko ihmiskunta on samassa veneessä. Asiaista täytyy pystyä sopimaan rauhanomaisesti. Pitkän päälle globaalin turvallisuusyhteisön rakentamiselle ei ole vaihtoehtoa.

Tietokoneella tehty kuva nanorobotista, joka suihkuttaa lääkettä tartunnan saaneeseen soluun ihmisen verisuonessa. Vaikka SITRA:n kaltaiset uusliberaalit ajatushautomot näkevät nanoteknologian vain inhimillistä hyvinvointia lisäävien sovellutusten kautta, voidaan nanoteknologioita käyttää myös elämän tuhoamiseen.

Kuva: Roger Harris/Science Photo Library/Skoy

Globaali lämpeneminen kiihtyy

Globaali lämpeneminen on tieteellisesti hyväksytty tosiasia. Vuonna 2007 ei enää ole myöskään hyviä perusteita epäillä, etteikö ihminen olisi osaltaan aiheuttanut lämpenemistä. Vaikka lämpenemiseen saattaa liittyä myös luonnollisia vaihteluita, niin hallitustenvälisen ilmastomuutospaneeli IPCC:n (lyhenne sanoista Intergovernmental Panel on Climate Change) mukaan suurin osa 1900-luvun puolivälin jälkeen tapahtuneesta lämpenemisestä on

erittäin todennäköisesti ihmisten aiheuttamaa.

Jälkikäteen on myös selvää, että parikymmentä vuotta jatkunut tosiasioiden kieltäminen on ollut seurausta suuryhtiöiden vallasta varsinkin suhteessa Yhdysvaltain hallitukseen. Exxon-Mobil on maailman suurin öljyn tuottaja ja myyjä, joka loi ilmastomuutos-teesiä vastustaneen kampanjan organisoimalla ja rahoittamalla sen näkökannalle myönteisistä »tutkimusta» ja propagandaa ympäri maailmaa. Exxon käytti mallinaan Philip Morris -yhtiön aiempaa kampanjaa, jolla se pyrki todistamaan tupakoinnin olevan vaaratonta.

Kun epätasainen ja ristiriitainen taloudellinen kasvu jatkuu 2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, lisääntyy myös fossiilisten polttoaineiden käyttö – ainakin niin kauan kuin raakaöljy ja kivihiihtä riittää. Mitä enemmän niitä riittää, sitä enemmän voidaan kasvihuonekaasuja pumpata ilmakehään.

Ihmiskunta hoippuu siis ojan ja allikon välissä: jos fossiiliset polttoaineet loppuvat nopeasti, maailmantalous ajautuu lamaan tai voi jopa romahtaa. Jos fossiilisia polttoaineita riittää, voidaan edelleen »hillua» niiden kanssa ja jatkaa »termodynaamista räjähtäystä» maailman tulevaisuuden kustannuksella.

Kasvihuoneilmiossa on nimittäin se ikävä puoli, että kun se kerran alkaa, sitä ei ole helppo kääntää vaikka kasvihuonepäästöt lopetettaisiin kokonaan. Jo päästettyjen kaasujen vaikutus kestää jopa satoja vuosia. Jos lämpeneminen ylittää tietyn kriittisen pisteen, voi sen itseään vahvistava luonne voimistua ja lämpeneminen voi karata kokonaan ihmisten käsistä.

Palautekytkennät toimivat niin, että lämpeneminen vahvistaa lämpenemistä aiheuttavia mekanismeja. Ilmakehään vapautettu hiilidioksidi aiheuttaa ilmakehän ja maanpinnan lämpenemistä, mistä seuraa, että ilmakehään vapautuu lisää vettä, ja vesi itsessään on kasvihuonekaasu. Metsien väheneminen pienentää kasvukunnan kykyä sitoa hiilidioksidia. Tundran ikeiroudan sulaminen vapauttaa ilmakehään metaania, joka on hiilidioksidia

voimakkaampi kasvihuonekaasu. Jäätiköiden sulaminen ja tummuminen vähentää niiden kykyä heijastaa auringonvaloa takaisin avaruuteen.

Lämpenemisen suurimmat vaikutukset koskevat aluksi niitä, jotka ovat osallistuneet kaikkein vähiten ongelman aiheuttamiseen. Pienikin merenpinnan nousu on katastrofi Bangladeshille. Kuivuminen ja aavikoituminen uhkaavat muutenkin kuivaa Afrikan sarvea. Kun merenpinta nousee asteittain, niin myös monet suuret merenrantakaupungit joutuvat vakaviin vaikeuksiin. Shanghai, Manila, Jakarta, Bangkok, Kalkutta, Mumbai, Karachi, Lagos, Buenos Aires ja Lima joutuvat ongelmiin, koska niiden juomavesi uhkaa suolaantua ja tulla siksi käyttökelvottomaksi. Muutamat suurkaupungit voivat tulla kokonaan asumiskelvottomiksi.

Kuivuudet pahenevat ympäri maapalloa esimerkiksi eteläisessä Afrikassa, Australiassa ja Välimeren alueella. Äärimmäiset sääolosuhteet yleistyvät kaikkialla, myös Pohjois-Amerikassa ja pohjoisessa Euroopassa. Yksi hurjimpia skenaarioita on, että jäätiköistä sulavan makean veden valuminen Pohjois-Atlantille ja Pohjanmereen pysäyttää Golf-virran (myös muut merivirrat muuttuvat). Globaalin lämpenemisen seurauksena Suomen kaltaiset maat muuttuisivat jääkylmiksi.

Uusliberalismin keskeinen opinkappale on, että vapaat markkinat johtavat kaikille parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. Mitä tahansa kuluttajat tai yritykset tekevät, niin yleensä ne ovat oikeassa. Vaikka ympäristöongelmien osalta ammattimaiset uusklassiset taloustieteilijät saattavat muistuttaa ulkoisvaikutusten ja vapaamatkustamisen ongelmista – jos toiminnan hyödyt tai haitat eivät rajoitu toimijoihin itseensä tässä ja nyt, ei päätöstä tehdä sosiaalisesti optimaalisella tavalla – niin uusliberalisti on kuitenkin altis oman ideologiansa tuottamille harhakuville.

Uusliberalisti valikoi ja tulkitsee todistusaineistoa mielellään siten, että se näyttää mahdollisimman edulliselta »vapaiden markkinoiden» periaatteen kannalta. Hän myös näki mielel-

lään, että ilmastonmuutos voitaisiin torjua puhtaasti teknisin keinoin. Kun presidentti Bush – joka ensimmäisen kerran virkaan astuessaan valitsi heti öljy-yhtiöiden miehen ympäristöneuvonantajakseen – ei voinut enää jatkaa globaalin lämpenemisen kieltämistä, hän ehdotti ratkaisuksi teknologiaa, joka heijastaisi avaruudesta tulevaa säteilyä takaisin avaruuteen. Jättimäiset peilit avaruudessa tai ilmakehään pumpattu heijastava pöly voisivat Bushin mielestä ratkaista ongelman parhaiten. Näin fossiilisilla polttoaineilla »rällästelyä» voitaisiin jatkaa.

Hallitustenvälinen ilmastonmuutospaneeli IPCC totesi raportissaan tällaisista ehdotuksista, että ne ovat spekulatiivisia, todennäköisesti äärimmäisen kalliita ja niillä on tuntemattomia, mutta potentiaalisesti erittäin kauaskantoisia sivuvaikutuksia.

Britannian hallitukselle vuonna 2006 laaditun Sternin raportin mukaan ilmastonmuutoksesta uhkaa muodostua ihmiskunnan historian suurin ja laaja-alaisin talousongelma. Lämpenemisen vaikutukset vastaavat 1930-luvun laman ja 1900-luvun suursotien vaikutuksia, mutta ne iskevät ensimmäiseksi ja pahiten maapallon köyhimpiin osiin.

Raportin keskeinen arvio on, että varautumatta jättäminen johtaisi siihen, että bruttokansantuote laskisi 20 prosenttia verrattuna tilanteeseen, jossa vaikutuksilta vältytään. Sternin raporttia on arvosteltu joka suunnalta, eikä sitä voi käyttää kuin suuntaa antavana arviona.

Monet uusklassiset taloustieteilijät ovat arvostelleet Sternin raportin tapaa arvioida tulevaisuuden kustannuksia nykyrahassa (heidän mielestään todelliset kustannukset ovat vähemmän kuin mitä raportissa annetaan ymmärtää). Toisaalta lukuisat ekologit ja ympäristöaktivistit ovat katsoneet Sternin raportin aliarvioivan ilmastonmuutoksen pitkän aikavälin todellisia vaikutuksia.

Odotamme siis jännityksellä mitä tulee tapahtumaan – lähivuosikymmenet tulevat olemaan von Baghin elokuviakin suurempi kokemus.

Uusliberalistisella talouspolitiikalla on taipumusta vähentää kasvun ja erityisesti kestävästä kasvun edellytyksiä. Toisaalta nykyteknologialla fossiiliset polttoainevarat vähenevät ja itseään vahvistava globaali lämpeneminen alkaa muodostua talousongelmaksi sitä nopeammin mitä nopeampaa maailmantalouden kasvu on.

Niin tai näin, kaikki prosessit näyttävät vievän samaan lopputulokseen: nykyinen kasvun edellytykset ovat loppumassa lähivuosikymmeninä. Ongelmat voivat tulla vakaviksi 2020-lukuun mennessä ja kärjistyä jo 2030-luvulla.

Samaan aikaan väestön kasvu kuitenkin jatkuu varsinkin etelässä. Globaali lämpeneminen vaikuttaa ensimmäiseksi globaalin etelän köyhimpiin alueisiin. Taloudellinen lasku sellaisissa olosuhteissa, joissa monet jo muutenkin kokevat yhteiskunnan ja sen resurssien jaon epäoikeudenmukaisena, on yleensä ennakoinut väkivaltaisia konflikteja. Niinpä syitä erilaisiin »humanitaariin interventioihin» tulee riittämään yllin kyllin.

Jos riippuvuus raakaöljystä jatkuu ja jos muut oppivat seuraamaan Yhdysvaltojen tarjoamaan mallia, myös uusimperiaalinen kilpailu suurvaltojen välillä tulee kiihtymään lähitulevaisuudessa. Sodat öljyntuotantoaloilla paitsi pahentavat globaaleja vastakkainasetteluja myös vähentävät öljyn tuotantoa ja siten lisäävät niukkuutta öljyn maailmanmarkkinoilla.

Tämä voi nopeuttaa konfliktialttiita prosesseja, varsinkin jos ja kun 2010- ja 2020-lukujen suhdannevaihtelut muutenkin johtavat rahoitus- ja kauppakiistojen laajenemiseen. Siten ei ole lainkaan mahdotonta, että globaalit ongelmat ja vastakkainasettelut kärjistyvät avoimeksi uusien liittokuntien rakentamiseksi ja asevarustelukierteeksi jo niin pian kuin 2020-luvulla.

Prosessit voivat toki viedä enemmänkin aikaa ja saada kärjistyneen muodon vasta 2030- tai 2040-luvuilla. Kaksi vuosikymmentä on lyhyt aika maailmanhistoriassa.

Joka tapauksessa humanitaariset interventiot ja uusimperiaaliset sodat ovat siinä mielessä samankaltaisia, että molemmat johtavat sotavoimien pitkäaikaiseen toimintaan vierailta mailla. Tämä on helppo tulkita sotilaalliseksi miehitykseksi tai jopa siirtomaiden valloitukseksi.

Vastarinta on monin paikoin kovaa, jopa fanaattista, mikä koventaa kovia kärsivien miehittäjien otteita. Terrorin molemminpuolinen kierre on valmis. Vaikka ihmiset pian väsyvät loputtomaan ja turhaan väkivaltaan ja voivat vetää tukensa terrorin jatkamiselta, uudet konfliktit ja miehitykset aloittavat kierteen alusta.

Talouden kasvu ja teknologian kehitys tarkoittavat, että yhä tehokkaammat tuhoamisen välineet ovat yhä helpommin ja halvemmin saatavilla nyt ja tulevaisuudessa. Joukkotuhon välineistä tulee halpoja ja tavanomaisia. Toiston uhallakaan en malta olla hyödyntämättä vielä yhtä Vonnegut-sitaattia:

Meidän hallituksemme käy sotaa huumeita vastaan, eikö niin? Päästäkääpä se jengi raakaöljyn jäljille! Tuhoisasta huumausaineesta puheen ollen. Riittää että panet sitä autoosi, niin voit painella sataakuuttakymppiä, ajaa naapurin koiran yli ja raastaa ilmakehän riekaleiksi. Hei niin kauan kuin meidän on pakko olla homo sapienseja, miksi suotta nyhjäillä. Pannaan koko paikka sileäksi. Onko jollakulla atomipommi? Onko joku jolla ei ole atomipommia?

Yksi asia johtaa toiseen; eri ongelmilla on taipumusta vahvistaa toisiaan. Uusliberaali »laissez-faire» eli antaa mennä -politiikka voi näissä olosuhteissa tarkoittaa jo puolipitkällä aikavälillä ja kohtuullisen korkealla todennäköisyydellä, että pannaan sitten koko paikka kerralla sileäksi. Mutta mikä olisi vaihtoehto?

Visioita paremmista mahdollisuuksista

Maailmaan tarvitaan sellaisia instituutioita ja hallintajärjestelmiä, jotka mahdollistaisivat maailmantalouden kokonaiskehityksen suunnittelun ja ohjaamisen. Tämä ei ole mikään uusi idea. Se syntyi yli sata vuotta sitten 1900-luvun ensimmäisinä vuosina, kun liberaalit ja sosialistit yrittivät selittää oman aikansa uusimperialismia.

Jo ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa kehiteltiin myös konkreettisia malleja, jotka toteutuessaan olisivat säästäneet Euroopan ja maailman monilta kurjuuksilta. Monia uuden ajan idea- ja mallinikkareita osallistui Versaillesin rauhaneuvotteluihin talvella ja keväällä 1919 (Saksa oli antautunut marraskuussa 1918). Heidän tärkein oivalluksensa oli katsoa asioita kokonaisuuden eikä osien näkökulmasta. Esimerkiksi amerikkalaisryhmän keskeinen neuvottelija L. P. Sheldon esitti monimutkaisen suunnitelman, joka olisi säädellyt valuuttojen suhteita ja luonut maailmaan eräänlaisen keskuspankin.

Kuuluisin näistä ideanikkareista oli kuitenkin taloustieteilijä John Maynard Keynes (1883–1946), joka sodan aikana vastasi Britannian sotatalouden rahoituksesta. Lukuisissa muistioissa ja kannanotoissa hän vastusti kostonhimoa ja ehdotti alhaisia sotakorvauksia.

Keynesin keskeinen argumentti oli, että Saksa voisi maksaa suuret korvaukset ainoastaan painamalla kulutuksen alas ja keskittymällä vientiin. Näin Britannian markkinoille tulvisi saksalaisia tuotteita ja kysyntä maailmanmarkkinoilla vähenisi, mikä kävisi kalliiksi Britannialle.

Yleisemmällä tasolla Keynes yritti suunnitella sellaista järjestelmää, joka takaisi kaikkien kehityksen edellytykset ja joka olisi puolueeton ja oikeudenmukainen kaikkien näkökulmasta. Kun kostonhimo voitti Versaillesin neuvotteluissa, Keynes kirjoitti kuuluisan pamfletin *The Economic Consequences of Peace*

(1919), jossa hän julisti ylisuurten korvausten romuttavan Saksan talouden ja ajavan Euroopan uuteen konfliktiin. Adolf Hitlerin johtama natsipuolue nousi Berliinissä valtaan vain kolmetoista vuotta myöhemmin.

Toisen maailmansodan aikana Keynesin näkemykset otettiin aiempaa vakavammin. Britannian pääneuvottelijana Keynes sai ajettua monia ideoitaan läpi Bretton Woods -neuvotteluissa vuonna 1944 – tosin vain vesitetyssä muodossa.

Keynesin oma versio olisi ollut kestävämmällä pohjalta kuin se Bretton Woodsissa sovittu järjestelmä, joka sortui jo vuonna 1971. Kokonaisuuden näkökulmasta yhden maan alijäämä on aina toisen ylijäämä. Keynes ehdotti sellaista valuutta- ja rahoitusjärjestelmää, jossa vastuu tasapainosta ja sopeutumisesta olisi aina myös niiden, joilla sillä hetkellä sattuu olemaan ylijäämää. Erityisesti hän halusi pitää huolta, ettei vaikeuksiin ja lamaan joutunutta maata pakoteta noudattamaan deflationaristista talouspolitiikkaa (IMF on toiminut täsmälleen päinvastoin kuin mitä Keynes ehdotti, mikä on yksi syy eriarvoisuuden lisääntymiseen maiden välillä).

Keynesin suunnitelmassa oli maksuja ja veroja, joilla varoja olisi kerätty globaaliin rahastoon, jota olisi käytetty heikoimpien auttamiseen. Lisäksi Keynesin suunnitelmaan kuului maailmanraha *bancor* ja eräänlainen maailman keskuspankki. Nämä olisivat taanneet puolueettoman ja kaikille oikeudenmukaisen järjestelmän. Ideana oli myös estää nopeat poikkikansalliset rahaliikkeet sekä taata täystyöllisyys ja riittävä kokonaisuus syntä maailmantaloudessa.

Keynesin vastaväitteistä huolimatta amerikkalaiset saivat vivuttua dollarin maailmantalouden keskeiseksi valuutaksi. He myös omivat itselleen hallitsevan aseman sekä IMF:ssä että Maailmanpankissa. IMF alkoi soveltaa vanhakantaista oikeaoppisen taloudenpidon teoriaa jo 1950-luvulla. Maailmanpankki jatkoi keynesiläisillä linjoilla siihen asti kunnes Reaganin ensimmäisel-

lä presidenttikaudella myös se uusliberalisoitiin.

Maailma siis palasi suhteellisen nopeasti takaisin vanhaan menoon, ihan kuin 1900-luvun alun katastrofeja ei ollut olemasakaan. Historian opetukset unohtuivat.

Sekä ensimmäisen että varsinkin toisen maailmansodan aikana keskusteltiin myös pidemmälle menevästä ideasta eli globaalista demokratiasta. H. G. Wells ehdotti maailmanparlamenttia vuonna 1917, mutta hän pettyi katkerasti Kansainliiton todellisuuteen. Toisen maailmansodan aikana Yhdysvalloissa oli aktiivinen ja arvovaltainen keskustelu kosmopoliittisesta laista ja demokratiasta, mutta taas kerran monet hyvät ideat toteutuivat vain osin ja vain vesitetyssä muodossa. Yhdistyneet Kansakunnat jäi kauaksi kunnianhimoisista suunnitelmista. Kylmä sota oli alkamassa.

Kehitysmaat tosin nostivat idean kansainvälisestä demokratiasta esille 1970-luvulla, mutta heidän vaatimuksensa tyrmenttiin. Vasta 1980-luvun globalisaatio-puhe ja kylmän sodan päättyminen siivittivät uuden keskustelun varsinaisesta globaalista demokratiasta. Keskustelu on ollut viimeisen viidentoista vuoden ajan erittäin vilkasta niin akateemisessa maailmassa kuin globaalissa kansalaisyhteiskunnassakin. Olen itsekin ottanut innokkaasti osaa näihin keskusteluihin.

Vuonna 2004 sovin *Theory, Culture & Society* -nimisen journalin päätoimittajan kanssa, että kokoaisin ja toimittaisin erikoisosion, jonka aiheena olisi globaali demokratia. Mukaan tulisi sekä tunnettuja globaalin demokratian tutkijoita että uusia raikkaita näkökulmia. Pyysin projektiin myös vanhemman polven aatehistorioitsijaa ja tulevaisuuden tutkijaa W. Warren Wagaria, jonka tulevaisuuskuvitelma *A Short History of Future* (1989) oli tehnyt minuun suuren vaikutuksen. Wagar lähetti julkaisua varten pitkän esseen, joka oli kirjoitettu melkein epätoivoiseen sävyyn. Wagar kirosi ihmiskunnan typeryyttä, kun se ei ollut käyttänyt toisen maailmansodan katastrofia täysimittaisesti hyväkseen oppiakseen jotain olennaista:

Maailmalla on ollut enemmän kuin puoli vuosisataa laittaa asiat järjestykseen. Varsinkin heti maailman tähän asti suurimman katastrofin – toisen maailmansodan – jälkeen ihmiskunnalla oli aivan ainutlaatuinen tilaisuus rakentaa vakaa, oikeudenmukainen ja integroitunut maailmanjärjestys. Se ei tehnyt niin. Ilmeisesti katastrofi ei ollut vielä tarpeeksi suuri. Liian paljon jäi ennalleen. Suurelta osin, vaikkakaan ei kokonaan, palasimme vanhakantaiseen »business-as-usual» -tapaan hoitaa asioita. Kapitalismi, joka oli alkanut globalisoida maailmaa jo aikaisempina vuosikatoina, palasi takaisin globalisoiviin tapoihinsa, ja jokainen kansakunta alkoi ajaa sen omia »elintärkeitä kansallisia intressejä». Kaiken perusteella on ilmeistä, että ihmiskunnan ainoa ja viimeinen mahdollisuus on suurkanestrofi, joka jättää sivilisaatiota sen perusteita myöten.

Syksyllä 2004 käydessäni Lontoossa esittelin globaali demokratia -teemaosiota *Theory, Culture & Society* -lehden toimitusneuvostolle. Toimitusneuvostossa istuvat maailmankuulut sosiologit eivät innostuneet Wagarin pessimismistä tai visiosta suurkanestrofista uuden maailmanjärjestyksen kättilönä tai kosmisesta humanismista.

Palattuani Helsinkiin lähetin Wagarille viestin, jossa kerroin hänelle toimitusneuvoston kielteisestä asenteesta. En saanut koskaan vastausta viestiini. Kuulin myöhemmin, että Wagar oli kuollut 16.11.2004 (hän oli 72-vuotias ja sairastellut ja leikattu useaan otteeseen). Toivon, että hän ei koskaan nähnyt viestiäni.

Projekti oli muutenkin epäonninen ja loppujen lopuksi vain kaksi juttua näki päivänvalon. Uskon kuitenkin, että vaikka Wagarin visio on turhan apokalyptinen, hän on oikeassa siinä, että muutoksia tuskin tulee ilman merkittäviä kriisejä ja suuronnettomuuksia. Ihmiskunnan oppimiskyky on rajallinen, ei vähiten epäsymmetristen valtasuhteiden takia, jotka pitävät yllä kollek-

tiivista tyhmyyttä.

Tässä kirjassa en voi luonnostella uusliberalismin jälkeistä toivottavaa maailmaa muuten kuin yleisellä tasolla. Yksityiskohtaisten mallien kehittämisen paikka on muualla. Kirjoitan kuitenkin vielä lyhyesti muutamista keskeisistä ideoista ja periaatteista, joiden varaan globaalia turvallisuusyhteisöä ja nykyistä kestävämmällä pohjalla olevaa maailmanjärjestystä voitaisiin rakentaa – sitten kun oikea hetki koittaa.

Pohjoismaat olivat Bretton Woods -aikakaudella lyhyen hetken oikeilla jäljillä, mutta koko globaalin poliittisen talouden perusteet olivat ristiriitaisia ja siksi kestäättömiä (sosiaalidemokratiaa vaivasivat myös sisäiset ristiriidat). Kyse on 2000-luvun ideoista, ei paluusta myyttiseen menneisyyden kulta-aikaan.

Lisäksi tulevaisuuden ideat eivät voi olla koskaan valmiita, vaan tulevaisuus tulee myös muokkaamaan niitä. Seuraavien vuosikymmenien kuluessa voi syntyä myös kokonaan uusia ideoita. Tarvitsemme kuitenkin konkreettisia suuntaviivoja jo nyt.

Globaalikeynesiläinen talouspolitiikka

Olennainen kysymys on, voiko globaalihallintaa muuttaa tietois- sen poliittisen toiminnan kautta rauhanomaisesti niin, että se olisi poliittis-taloudellisesti ja ekologisesti kestävämmällä pohjalla? Keynes osoitti 1900-luvun alkupuolen olosuhteissa, miten malleja paremmasta maailmanjärjestyksestä voidaan rakentaa. Osa ideoista on sovellutuskelpoisia vielä tänä päivänäkin, mutta osa on vanhentuneita.

Edelleen päteviä ovat esimerkiksi ajatukset neutraalista maailmanvaluutasta ja maailman keskuspankista. Myös Keynesin pyrkimys taata heikoimpien maiden kehitysmahdollisuudet ja pitää yllä maailman kokonaiskysyntää on yhtä ajankohtainen nyt kuin mitä se oli 1930- ja 40-luvuilla. Tarvitaan myös globaaleja

rahastoja, joiden avulla kehityksen ja hyvinvoinnin edellytyksiä voidaan tasata ja maailmantalouden eri osien kehitystä ohjailla. Yhtä olennaista on rakentaa sellaisia maailmantalouden sääntöjä ja periaatteita, jotka koetaan oikeudenmukaisiksi.

Keynesin ideat ovat kuitenkin vanhentuneita ainakin kolmessa suhteessa. Ensinnäkin Keynesin visio oli ymmärrettävästi kansainvälinen pikemminkin kuin globaali. Rajoittuminen valtioiden taloussuhteiden järjestämiseen oli ongelmien ja ristiriitojen lähde jo kaudella 1945–71. Vaikka Keynesin oma suunnitelma olisi ollut kestävämpi kuin se mihin Bretton Woodsissa päädyttiin, olisi myös Keynesin malli mahdollistanut pääoman asteittaisen paon valtioiden kontrollista. Pidemmällä aikavälillä myös Keynesin suunnittelema malli olisi murentunut.

Keynesin teesi rahoituksen ylivallan haitallisista vaikutuksista on sinänsä oikea. Keinot vain täytyy miettiä osin uusiksi. Sen sijaan että 2000-luvulla yritettäisiin palata maailmaan, jossa kukin valtio sulkisi pääomaliikkeet siten kuin tehtiin 1940-luvulla, nyt tavoitteena on luoda sellaisia aidosti globaaleja hallinta- ja sääätelyjärjestelmiä, joiden avulla globaali rahoitus voidaan yhdessä panna liekoihin ja kesyttää. Sen jälkeen pääoma voisi paeta vain avaruuteen – mutta myös toimintaa avaruudessa voidaan säädellä. Vain hölmöt antavat alistaa itsensä rahoitusmarkkinoiden mielivallalle.

Toiseksi Keynesin ideat ovat vanhentuneita, koska ne ovat teknokraattisia. Keynes jakoi uusklassisen talousteorian olettamuksen, että talousteoria on politiikan ulkopuolella. Uusklassikot uskoivat vapaiden markkinoiden automaattisesti johtavan kaikille optimaaliseen lopputulokseen. Keynes sanoi, että säätelemättömät ja ohjaamattomat markkinat toimivat usein huomnommin kuin mitä olisi saavutettavissa toisin keinoin – välillä suorastaan katastrofaalisen huonosti.

Kuitenkin Keynes uskoi, että oikean teorian avulla rakennetut instituutiot voivat korjata tilanteen. Oikea teoria oli tietenkin

hänen oma teoriansa. Oikein rakennettuna instituutiot toimivat teknisen täydellisesti, aivan kuten markkinamekanismi oikeaoppisessa talousteoriassa. Näin demokraattisella politiikalla ei olisi mitään tekemistä globaalihallinnan kanssa.

Keynes oli väärässä: ei ole mitään lopullisesti oikeata talousteoriaa. Tiede ei yksinkertaisesti toimi lopullisten totuuden oletusten pohjalta. Kriittinen tieteellinen keskustelu ja demokraattinen väittely ovat olennaisesti samanlaisia. Molemmissa tapauksissa oppiminen edellyttää, että kaikki totuudet voidaan kyseenalaistaa ja korvata paremmilla.

Tiedeinstituution sisällä muodollinen oppineisuus asettaa kyllä joitakin rajoituksia sille, mitkä näkökannat päätyvät julkisuuteen ja mitkä eivät. Periaatteessa myös tiede on kuitenkin täysin avoin instituutio. Kuka tahansa voi lähettää artikkelin arvioitavaksi tieteelliseen aikakauskirjaan tai esittää kirjaa julkaisijalle. Vertaisarvioijat toimivat puolueettomasti ja anonymisti, eivätkä he tiedä kenen käsikirjoituksesta on kyse. Keynesin teknokraattiselle varmuudelle ei ole hyviä perusteita oppimiskykyisessä ja demokraattisessa yhteiskunnassa.

Kolmanneksi Keynes ei kyennyt näkemään ennalta niitä ongelmia, mitä absoluuttisen bruttokansantuotteen kasvattamiseen liittyy. Keynes oli kyllä huolissaan väestönkasvun seurauksista. Hän piti väestönkasvua monien ongelmien ja konfliktien lähteenä. Demograafisen siirtymän teorian mukaan kaikki maat käyvät läpi tietyn väestönkasvun syklin. Mitä nopeampaa kehitys on, sitä pienemmäksi väestön lisäys jää. Toisin sanoen mitä nopeammin heikoimpien asema paranee, sitä nopeammin myös väestönkasvu saadaan pysäytettyä. Tässä valossa globaalikeynesiläinen maailma kykenisi hillitsemään väestönkasvua paljon paremmin kuin nykyinen uusliberaali maailma.

Keynes ei kuitenkaan ennakoinut sitä, miten tietyn pisteen jälkeen markkina-arvojen määrän kasvu ei enää juurikaan lisää ihmisten hyvinvointia tai onnellisuutta. Hän ei luonnollisesti

kyennyt myöskään ennakoimaan kasvun ekologisia seurauksia tai globaalia lämpenemistä. Globaali talouskasvun politiikka koskee siten väistämättä isompia ja moninaisempia asioita kuin mitä Keynesillä oli mielessä. Kyse ei enää ole vain kokonaisyksynnästä ja kasvusta, vaan myös pitkän aikavälin kulttuurillisesti mielekkäästä ja ekologisesti kestävästä kehityksestä.

Tulevaisuuden määritelmä sivilisaatiosta korostaa ennen kaikkea aikahorisonttia. Sivilisaatio katsoo ainakin kaksisataa vuotta eteenpäin. Ihmiskunnalla on siten vielä pitkä matka sivilisaatioon. Uudistettu globaalikeynesiläisyys olisi askel kohti sivilisaation rakentamista. Tarvitaan kuitenkin myös monia muita askelia.

Globaali oikeudenmukaisuus

Keynesin sekä ensimmäisen että toisen maailmansodan aikana esittämät suunnitelmat sisältävät tietyn käsityksen oikeudenmukaisuudesta. Keynes oli liberaali ajattelija, vaikka hän ei uskonutkaan oikeaoppiseen talousliberalismiin.

Keynesin mielestä ihmiset pyrkivät aina loistamaan ja olemaan parempia kuin muut. Markkinoilla kilpailu on parempi vaihtoehto kuin väkivaltainen kilpailu. Siksi ihmisten täytyy voida myös rikastua markkinoilla.

Keynes kuitenkin katsoi, että ne suunnattomat taloudelliset erot, jotka olivat vallalla sotienvälisessä maailmassa, eivät olleet perusteltuja. Siksi on oikein harjoittaa progressiivista verotusta ja jakaa tuloja uudelleen. Keynes myös etsi kompromissia puhtaan kapitalismin ja valtiotalousjärjestyksen välillä, sellaista, joka kuitenkin säilyttäisi liberaalin yhteiskunnan perusperiaatteet.

Niin Keynesillä kuin monilla muillakin ihmisillä on kuitenkin ollut vaikeuksia ymmärtää, mistä oikeudenmukaisuudessa on oikeastaan kyse. Mitä on oikeudenmukaisuus? Kaikki monimut-

kaisessa yhteiskunnassa elävät ihmiset jakavat oikeudenmukaisuuden yleisen periaatteen: samanlaisia tapauksia täytyy kohdella samalla tavalla silloin kun jaetaan palkkioita tai rangaistuksia.

Erimielisyydet koskevat sitä, mitkä tapaukset ovat samanlaisia ja missä suhteissa? Erimielisyydet ovat usein syviä. Useita kertoja maailmanhistorian kuluessa eri oikeudenmukaisuuskäsitykset ovat kohdanneet toisensa taistelutantereilla. Kaikki osapuolet uskovat olevansa sotimassa oikeudenmukaisuuden puolesta (ja tietenkin myös jumalat ovat juuri heidän puolellaan ja vihaavat hirveästi vihollisia).

Voidaan erottaa kymmenkunta erilaista oikeudenmukaisuuden mallia. Poliitiikan teorioissa ja poliittisissa ideologioissa näitä malleja voidaan yhdistellä lukuisilla eri tavoilla. Uusliberaalistit vannovat lockelaisen oikeudenmukaisuuskäsityksen nimiin. Peruslähtökohta on, että ihmisyksilöt ovat mitä ovat yhteiskunnasta täysin riippumatta. On jokaisen omasta yritteliäisyydestä ja kyvyistä kiinni, mitä he onnistuvat saamaan.

Liberalismia on kuitenkin monta sorttia. Sosiaalidemokraattisten liberaalien mukaan ihmisten mahdollisuudet, taipumukset ja kyvyt ovat vain osin sisäsyntyisiä; suurimmalta osalta ne selittyvät yhteiskunnallisten prosessien kautta. Markkinoilla voi menestyä myös yritteliäisyyden ja kykyjen ansiosta, mutta usein markkinat toimivat huonosti ja myös lisäävät tarpeettomia eroja.

Lisäksi menneiden sukupolvien omaisuuden perimisellä ei ole mitään tekemistä yksilöiden kykyjen kanssa (tästä näkökulmasta tuotantovälineiden perintöoikeuden voisi poistaa ja käyttöomaisuuden perintö- ja lahjaveron pitäisi olla varsin korkea). Kaikkien tosiasialliset mahdollisuudet täytyy siksi taata. Vain sellaiset erot ovat perusteltuja, jotka parantavat kaikkein huonoimmassa asemassa olevien tilannetta.

**Voisivatko tulevaisuuden ihmiset
tai kehittyneemmät sivilisaatiot
pelastaa ihmiskunnan 2000-luvulla?**

Kun globaalit ongelmat alkoivat käydä atomiajalla sietämättömiksi, niin populaarikirjallisuudessa ja elokuvissa keksittiin, että ihmiskunnan voisi pelastaa maapallon ulkopuolinen tai tulevaisuuden sivilisaatio.

Ajatus on vaikuttanut myös maailmanhistoriaan. 1980-luvun puolivälissä presidentti Ronald Reagan puhui usein – myös Neuvostoliiton johtajan Mihail Gorbatšovin kanssa – siitä miten vieraan maapallon ulkopuolelta tulevan sivilisaation uhka voisi yhdistää ihmiskunnan. Ennen Gorbatšovia Neuvostoliitto oli vielä ollut »pahan valtakunta». Ajatus ulkoavaruuden vihollisista auttoi Reagania kuvittelemaan Neuvostoliiton myös mahdollisena ystävänä.

Periaatteessa on kaksi mahdollisuutta, ainakin jos uskotaan yksinkertaiseen länsimaiseen mytologiaan (jota itse pidän menneen ajan jäänteinä, josta pitäisi päästä eroon). Muukalaiset voivat olla pahoja vihollisia, joita vastaan voidaan taistella menestyksellisesti vain yhdistämällä voimat. Tai sitten muukalaiset ovat hyviä jumalan kaltaisia olentoja, jotka puuttuvat tietoisesti ihmiskunnan historiaan pelastaakseen ihmiskunnan itsetuholta.

Arthur C. Clarken teos *Lapsuuden loppu* (1953) kuuluu jälkimmäiseen kastiin. Yhtenä kauniina päivänä maailman suurkaupunkien ylle ilmestyy valtavia avaruusaluksia. Teknologisesti yliveritaiset muukalaiset kommunikoivat radion välityksellä ja ilmaisevat aikomuksensa auttaa ihmiskuntaa. Ensitöikseen he lopettavat köyhyyden, kolonialismin ja asevarustelun. Vastarinnasta huolimatta ihmiskunta yhdistyy ja muukalaisten avulla raken-

netaan maailmanhallitus. Yksi Clarken hienoimpia oivalluksia oli kuvata nämä hyväntahtoiset muukalaiset juuri sen näköisinä kuin miten länsimaisissa uskonnoissa – islamissa ja kristinuskossa – on totuttu kuvaamaan paholainen.

Tarinan myöhemmät käänteet ovat mystisen uskonnollisia, mutta Clarken kirjan alun yhteiskunnallinen lähtökohta on selvä: ihmiskunta on nyt sellaisessa jamassa, että tästä ei selvitä ilman ulkopuolista apua. Clarke sijoitti tarinan alun lähitulevaisuuteen, aikaan jolloin ihmiset ovat lähdössä ensi kertaa kuuhun. Kun muukalaisia ei vielä kuulunut 1980-luvullakaan, kirjoitti Clarke kirjan ensimmäisen luvun uudelleen vuonna 1990, juuri kun kylmä sota oli päättynyt, ja sijoitti tarinan alun myöhempään aikaan.

Teemasta on kehitetty monia muunnelmia. Esimerkiksi Star Trek -elokuva »Ensimmäinen yhteys» (1996) kuvaa sekä tulevaisuuden ihmisten intervention maailmanhistorian kulkuun että samalla myös ihmisten ensikohtaamisen muukalaisten kanssa. Pääosa tarinasta sijoittuu maapallon pinnalle vuoteen 2063, rajoitetun ydinsodan jälkeiseen epätoivoiseen aikaan.

Tarinassa tulevaisuuden tähtilaivan Star Trekin miehistö auttaa kyynistä ja alkoholisoitunutta amerikkalaista insinööriä viimeistelemään ensimmäisen valoa nopeamman avaruuslennon poimuenergiaa hyväksikäyttäen. Koematka herättää vulkaanien huomion, ja he astuvat maapallon kamaralle, aloittaen uuden ajan ihmiskunnan historiassa.

Carl Sagan (1934–1996) oli yhdysvaltalainen tähtitieteilijä, astrobiologi ja tieteen kansantajuistaja. Sadat miljoonat ihmiset ovat nähneet Saganin tekemän TV-sarjan »Cosmos: A Personal Voyage». Vuonna 1985 hän kirjoitti myös tieteiskuvitelman ihmiskunnan ensimmäisestä kontaktista Linnunradan muiden sivilisaatioiden kanssa. Sagan teki tarinastaan tieteellisesti mahdollisimman realistisen, mutta eettis-poliittisesti hän toistaa monien jo aiemmin esittämän perusidean: maapallon ulkopuolisen

sivilisaation kohtaaminen yhdistää ihmiskuntaa.

Sagan oli myös rauhanaktivisti ja Reaganin Tähtien Sota -hankkeen arvostelija, joka kaksi kertaa kieltäytyi illalliskutsusta Valkoisessa talossa. Siinä missä Reaganin mielestä ulkoavaruuden oliot ovat väistämättä pahoja vihollisia, niin Saganin mukaan aggressiiviset lajit tuhoavat nopeasti itsensä. Vain eettis-poliittisesti oppimiskykyiset lajit selviävät universumissa ja voivat tulla osaksi galaktista sivilisaatioiden verkostoa. Kumpaan joukkoon me haluamme kuulua?

Viimeisin muunnelma samasta teemasta on maailmanlaajuisesti suosittu amerikkalainen TV-sarja »4400«, jonka ensimmäiset osat tehtiin vuonna 2004. Siinä tulevaisuuden ihmiset ovat siepanneet ihmisiä eri ajoilta, antaneet heille erityisiä »kykyjä» ja palauttaneet heidät vuoteen 2004. Tarkoitus on vaikuttaa maailmanhistorian kulkuun ja pelastaa tulevaisuuden ihmiskunta.

Sarja on tyypillistä uusliberaalin aikakauden rahastusta, jossa »tuotantojaksot» seuraavat toisiaan ilman että kukaan koskaan olisi missään vaiheessa miettinyt loppuun, että mikä tarina tai sen pointti lopulta on. Sanomattakin on selvää, että yhteiskunnallis-poliittinen ajattelu loistaa poissaolollaan.

Samaten myös esimerkiksi marxilaisia oikeudenmukaisuusteorioita on moneen lähtöön. Marx itse näytti ainakin välillä ajattelevan, että sosialismissa vallitsisi sosiaalidemokraattinen oikeudenmukaisuuskäsitys, kun taas kommunismissa kaikenlainen kilpailu olisi ylitetty ja yleisenä periaatteena tulee olemaan: jokaiselta kykyjensä mukaan, jokaiselle tarpeidensa mukaan.

Demokraattinen marxismi puolestaan korostaa vallan tasajakoa varsinkin suhteessa tuotantovälineisiin. Oikeudenmukaisuutta on se, että ihmiset itse kontrolloivat tuotantosuhteita ja

tuotantovoimia tasaveroina kansalaisina.

Mikä monista erilaisista teorioista sitten on tosi? Itse pidän poliittisen liberalismiin sosiaalidemokraattisia muunnelmia ja demokraattisia marxilaisia teorioita parhaiten perusteltuina. Myös talousliberaalit filosofit ovat joskus onnistuneet kehittämään hienoja oivalluksia ja kiinnostavia argumentteja. Tosin lockelaisen talousliberalismin peruslähtökohdat ovat minusta yleisesti ottaen epätosia.

Entä ei-länsimaiset kulttuurit? Jokaiseen suureen maailmanuskontoon ja kulttuuriin kuuluu erilaisia oikeudenmukaisuusteorioita ja -ideologioita. Niiden oikeudenmukaisuuskäsitykset näyttävät usein joko Platonin tai Aristoteleen filosofien tai modernien oikeudenmukaisuuskäsitysten muunnelmilta (tai paremminkin länsimaiset teoriat voidaan nähdä muunnelmina ihmiskunnan oppimisvaiheita vastaavista mahdollisuuksista). Samankaltaisuuksien näkeminen voi tietenkin johtua myös siitä, että olen vain länsimainen valkoinen keski-ikäinen mies, jonka kyky ymmärtää muita kulttuureita on rajallinen.

Tärkeintä on kuitenkin oivaltaa oikeudenmukaisuuden luonne oikein. Ei ole olemassa mitään mittatikkua, konetta tai järkeilyn muotoa, joka yksiselitteisesti kertoisi, mitä oikeudenmukaisuus todella on. Olennaista on antautua avoimin mielin sellaiseen kriittiseen ja demokraattiseen keskusteluun, jossa toisten kantoja voidaan kunnioittaa ja jossa arvostelmat riippuvat myös kulloinkin käsillä olevista hyvistä perusteista. Tässä mielessä demokratia on ensisijainen oikeudenmukaisuuteen nähden.

Esimerkiksi Keynes ei oivaltanut oikeudenmukaisuuden suhteellista ja poliittista luonnetta. Keynes yleisti oman oikeudenmukaisuuskäsityksensä koskemaan kaikkia muita ihmisiä – kuten melkein kaikki ovat tehneet aiemmilla vuosisadoilla.

Toisin sanoen Keynes oletti, että jos joku yleinen sääntö tuntuu »minusta» oikeudenmukaiselta, sen täytyy olla oikeudenmukainen myös kaikkien muiden mielestä. Siksi hän näki suurta

vaivaa hioakseen globaalihallinnan sääntöjä ja periaatteita kaikkien kannalta oikeudenmukaisiksi, mutta ei jättänyt mitään tilaa rauhanomaisille demokraattisille väittelyille ja kamppailuille oikeudenmukaisuuden luonteesta tai sisällöstä.

Globaali demokratia

Pohjimmiltaan demokratia ei ole malli vaan prosessi, johon kuuluu myös demokratian olemuksen pohdiskelu. Demokratiassa kansalaiset keskustelevat ja päättävät yhteisistä asioista julkisesti.

Demokratia voi olla osallistuvaa tai edustuksellista. Osallistuvassa demokratiassa kaikki kiinnostuneet ovat koko ajan mukana valmistelemissa, keskustelemissa ja päättämässä asioista. Toisaalta kansalaiset voivat tiettyksi määräajaksi delegoida tiettyjä valtaoikeuksia edustajilleen, jotka tekevät päätöksiä heidän puolestaan. Jos edustajien toiminta ei tyydytä, voidaan heihin yrittää vaikuttaa julkisen keskustelun tai painostuksen kautta. Kun määräaika tulee täyteen, edustajat voidaan myös vaihtaa. Demokraattista hallintaa voidaan periaatteessa soveltaa millä tahansa yhteiskunnallisen elämän alueella.

Riippumatta siitä, keitä »me» olemme, nykymaailmassa monet »meidän» asioistamme ovat yhteisiä koko muun ihmiskunnan kanssa, tai ainakin suuren osan siitä kanssa. Miten sitten näistä yhteisistä asioista pitäisi päättää? Suuryhtiöiden tarkkaan varjelluissa toimistokomplekseissa? Kauppakamareissa? Kremlissä? Valkoisessa talossa, jonka haltijat esiintyvät koko maailman johtajina, vaikka heitä olisi äänestänyt vain 20–30% yhden keski-kokoisen valtion kansalaisista, joista useimmat eivät vielä tiedä maailmasta juuri mitään? Ajatuksessa on todellakin jotain hämmentävää: muutaman kymmenen miljoonan huonosti informoidun ihmisen edustaja hallitsemassa maailman kuutta miljardia ihmistä.

Vai onko hyvä, että päätökset tehdään monenkeskisissä diplomaattisissa neuvotteluissa, jotka ovat luottamuksellisia, joissa vallitsee epäsymmetriset valtasuhteet, ja joiden lopputuloksesta kukaan ei ole erityisesti vastuussa kenellekään? Ei tarvita kuin pieni hitunen oikeanlaista idealismia ja kuva kirkastuu nopeasti: olisi varmasti parempi, että koko maailman yhteisistä asioista päätettäisiin demokraattisesti.

Tämäkään oivallus ei ole uusi. Yksi kiehtovimpia aatehistoriallisia löytöjä, joita olen viime aikoina tehnyt, on se, että ajatus globaalista demokratiasta syntyi ensimmäisenä Kiinassa. Kiina oli satoja vuosia maailmantalouden vaurain osa ja maailman-kaupan keskus. 1800-luvun lopulla Kiina oli kuitenkin taantunut. Kiinaa repivät sisäiset riidat ja sitä raastoivat myös brittien pakolla tuoma oopiumi ja länsimainen uusimperialismi. Monet päättelivät, että Kiinan täytyy modernisoitua länsimaisten oppien mukaan. Kiinalaiset intellektuellit lukivat mitä käsiinsä saivat ja matkustelivat paitsi Aasian siirtokunnissa myös Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa.

K'Ang Yu-Wei luonnosteli »Yhden maailman kirjaansa» 1800-luvun lopussa ja sai sen valmiiksi vuonna 1902. Osa kirjasta julkaistiin ennen ensimmäistä maailmansotaa, mutta kokonaan vasta K'Angin väkivaltaisen kuoleman jälkeen 1930-luvulla (K'Ang myrkytettiin vuonna 1927). Englanninkielinen käännös julkaistiin vuonna 1958 Lontoossa ja New Yorkissa.

Kirjan merkityksestä on väitelty varsinkin Kiinassa paljon, koska omana aikanaan Kiinan sisällä K'Ang oli tunnettu ja kiistelty konfutselainen oppinut, joka kannatti perustuslaillista monarkiaa (Japanin Meiji restauraation tapaan). Lopulta Kiina muuttui nopeammin kuin K'Ang, joka pitäytyi kannoissaan ja joutui jatkuviin vaikeuksiin.

Kuitenkin »Yhden maailman kirja» eli »Suuren ykseyden kirja» on kauaskatseinen ja radikaali visio tulevaisuuden maailmasta, jota hallitsee yksi maailmanparlamentti ja josta kaikki

ihmisten väliset turhat ja alistavat erot on poistettu. K'Angin kirja oli myös wellsiläinen hahmotelma maailmanrauhan ehdoista, tosin varsin totalitaarinen sellainen. Erityisen kiinnostavaa on kuitenkin se, että K'Ang kehitti ajatuksensa esimerkiksi Wellsistä täysin riippumattomalla tavalla. Kuten usein tieteessä niin myös politiikassa samat ideat pulpahtavat esille jokseenkin yhtä aikaa eri puolilla maailmaa.

Sata vuotta myöhemmin on yleisesti hyväksyttyä ajatella, että jo rakennetut kansainväliset ja globaalit instituutiot kärsivät demokratiavajeesta. Globaali demokratia on edelleen tulevaisuutta, mutta ei välttämättä enää kaukaista tulevaisuutta.

Pieniä askeleita demokratian suuntaan on jo otettu. Monissa olemassa olevissa kansainvälisissä järjestöissä on mukana parlamentaarikkoja ja kansalaisjärjestöjen edustajia. Euroopan parlamentin valtaoikeudet ovat pikku hiljaa lisääntyneet.

Yhä laajemmin oivalletaan, että demokratiassa on kyse toisten tasaveroisuuden tunnustamisesta, ja että tällainen tunnustaminen on tärkeää myös rauhan näkökulmasta. Demokratia on keino ratkaista konflikteja rauhanomaisesti.

Globaali turvallisuusyhteisö

On aivan liian tavanomaista, että globaali demokratia mielletään tuttujen kotimaisten instituutioiden kautta. On inhimillistä mutta harhaanjohtavaa olettaa, että globaalissa demokratiassa olisi samat instituutiot kuin Suomessa tai Britanniassa nyt.

Globaali demokratia ei tarkoita globaaleja kopioita nykyisistä puolueista sekä jonkinlaista maailmanparlamenttia ja maailmanhallitusta. Tällaiset visiot ovat sekä mielikuvituksettomia että väheksyvät liittovaltion rakentamisen ongelmia.

Teoria turvallisuusyhteisöistä kertoo, kuinka vaikeaa kestävällä pohjalla olevan liittovaltion rakentaminen on. On paljon

helpompaa luoda moniarvoinen turvallisuusyhteisö, jolla ei ole selkeää keskusta, kuin liittovaltio, joka helposti sortuu konfliktihin ja ristiriitoihin. Globaali turvallisuusyhteisö perustuu rauhanoimaisten muutosten mahdollisuuteen. Kuitenkin myös se edellyttää vakiintuneita instituutioita.

Wagarin näkemys suurkatastrofista, joka voisi lopulta johdattaa koko maailmanjärjestyksen muuttamiseen, on ongelmallinen myös siksi, että turvallisuusyhteisön rakentaminen vaatii aikaa. Kulttuuristen tulkintojen ja odotusten täytyy asteittain muuttua. Liian nopeat suurmuutokset voivat nopeasti aiheuttaa uusia ongelmia.

Toki yhteiset uhat tai viholliset voivat myös luoda ykseyttä nopeasti, kuten Suomen historia osoittaa. Vuoden 1918 sisällissodan jälkeisen rikkiinäisen Suomen yhdisti paitsi liberaalidemokratia ja sosiaaliset uudistukset niin myös talvisota. Aivan kaikki eivät pitäneet talvisotaa oikeutettuna, mutta ylivoimainen ennemmistö kuitenkin. Suomen sisäinen poliittinen väkivalta päättyi pian sotien jälkeen. Suomesta tuli turvallisuusyhteisö ja myös osa pohjoismaista turvallisuusyhteisöä.

Wagarin näkemyksen voi tulkita niin, että koko maailma voi yhdistyä vasta sellaisen kaikkia koskettavan 2000-luvun suurkatastrofin jälkeen, joka on paljon pahempi kuin suomalaisten kokema talvisota. Katastrofin kautta syntyy paitsi turvallisuusyhteisö myös demokraattinen maailmanvaltio, johon kaikki lopulta mukautuvat.

Suuronnettomuuksista voidaan kuitenkin oppia muutakin kuin globaalia demokratiaa. Esimerkiksi jos 2030- tai 2040-luvulla viidessä maailman suurkaupungissa räjähtää yhtäaikaa suurehko ydinpomme, tai jos tuhoisa ihmisen kehittämä virus tappaa tuolloin miljardi ihmistä, tuloksena on mitä luultavimmin paniikki ja jyrkkä äkkireaktio. Paniikin tuloksena voi syntyä myös globaali poliisi-imperiumi, joka käyttää uusia nano-, informaatio- ja avaruusteknologioita valvoakseen kaikkia ja kaikkea

kaikkialla joka hetki. Tällainen hyperteknologinen totalitaarinen järjestelmä ei täyttäisi tulevaisuuden sivilisaation määritelmää.

Vain pelosta ja kauhusta vapaat ihmiset voivat katsoa pitkälle tulevaisuuteen. Valvontaan ja tukahduttamiseen perustuva pakkovalta luo sitä paitsi aina vastarintaa, ja niin ongelman ydin säilyy ennallaan.

Parempi vaihtoehto on keksiä sellaisia konkreettisia muutostratégioita, jotka ovat realistisia suhteessa kulloinkin vallitsevaan maailmanhistorialliseen tilanteeseen. Kysymys kuuluu: miten globaalihallintaa voitaisiin kehittää ja demokratisoida rauhanomaisten muutosten kautta, niin että samalla edesautetaan globaalin turvallisuusyhteisön syntymistä?

Pitkän aikavälin näkökulmasta tätä voi ajatella myös hauskana maailmanhistoriallisena kokeiluna. Kuinka suuria kriisien tai katastrofien täytyy olla, jotta kollektiivisesta oppimisesta ja institutionaalisista muutoksista tulee mahdollisia? Tai toisin päin, kuinka pienet kriisit tai katastrofit riittävät muutosten toteuttamiseen?

Ihmiset eivät ole Pavlovin koiria, mutta uuden oppiminen ei silti aina ole helppoa, eikä kollektiivinen toiminta synny tyhjää. Tulevaisuuden tutkimuksen avainkysymys on, miten tuleviin kriiseihin ja niitä seuraaviin muutoksiin voidaan valmistautua. Miten uuden syntymistä voitaisiin parhaiten edesauttaa?

Johtopäätöksiä

Uusliberalismi ei ole vastaus 2000-luvun ongelmiin, vaan yritys toteuttaa 1800-luvun talousliberalistisia ihanteita nykymaailmassa. Historian opetusten unohtaminen on yksi uusliberalismin tärkeimmistä saavutuksista.

Uusklassinen talousteoria ylittää tämänkin saavutuksen: se

on unohtanut, että historiaa ylipäänsä on olemassa. Ja kun ei ole historiallista menneisyyttä, niin ei ole tulevaisuuttakaan. On vain abstraktien nyt-hetkien sarja, jotka eivät ole missään, tai ovat tämän reaalisen maailman ulkopuolella. Kuinka paljon ihminen pystyykään unohtamaan!

Yhtiöiden puolivuosisikatsaukset ja poliitikkojen tapa elää pari vuotta kerrallaan leimaavat 2000-luvun alun aikahorisonttia. Pitkä aikaväli käsittäisi kaksi vuosisataa eteenpäin. Se näkökulma puuttuu myös tästä kirjasta, mikä osaltaan todistaa, kuinka kaukana todellisesta sivilisaatiosta vielä olemme. Jostain on kuitenkin aloitettava.

Tässä viimeisessä luvussa olen hahmotellut joitakin tulevaisuuden historian tärkeimpiä mahdollisia kehityskulkuja. Olen yrittänyt vastata kysymykseen, mitä ovat ne keskeiset teemat, jotka todennäköisesti nousevat esiin, kun seuraavalla vuosisadalla kirjoitetaan 2000-luvun ensimmäisen puolivuosisadan historiaa. Kutsun tätä keskipitkän aikavälin tulevaisuuden tutkimukseksi.

Keskipitkällä aikavälillä tieteen ja teknologian kehittyminen ja teollinen kasvu paitsi tuovat lisää vaurautta ja eriarvoisuutta niin myös luovat uusia globaaleja konflikteja, haasteita ja suuruhkia, joihin myös meidän suomalaisten täytyy vastata.

Suomalaisen uusliberaalin liturgian useimmin toistuva fraasi on »haaste». »Olemme vakavien haasteiden edessä.» »Jollemme vastaa haasteisiin muuttumalla ja ryhtymällä päättäväisiin toimiin nyt heti, meitä uhkaavat suuret ongelmat.»

Parodiaa tai ei, tässä luvussa olen kääntänyt uusliberaalin liturgian sitä itseään vastaan. Keskipitkällä aikavälillä on selvää, että uusliberalistisen aikakauden päättymiselle ei ole vaihtoehtoa. Kyse ei ole siitä, tuleeko muutosta, vaan miten ja milloin se tulee? Uusliberalismi on vain maailmanhistorian yksi pieni onneton välivaihe.

LÄHTEISTÄ

Osa tämän kirjan luvuista perustuu tutkimuksiin, joita olen julkaissut aiemmin muissa yhteyksissä. Ensin luettelen kunkin luvun osalta ne tutkimukset, joihin luku joiltakin osin perustuu ja joista löytyy tarkempi selvitys käytetyistä lähteistä, käsitteistä, menetelmistä ja niin edelleen. Sen jälkeen listaan kaikki suorat sitaattit, tärkeimmät tilastotiedot ja muut lähteen täsmennystä vaativat tiedot.

Viimein mainitsen joidenkin lukujen osalta myös muutamia artikkeleita ja kirjoja, joista löytyy lisätietoja aiheesta innostuville. Perusperiaatteena on kuitenkin mainita vain välttämättömimmät lähteet ja pitää myös tämä osio mahdollisimman luettavana.

Luku 2

Luvun keskeinen teesi on, että uusliberalisaatio syntyi globaalin poliittisen talouden ristiriidoista ja puutteellisesta hallinnasta. Uusliberalisaatiosta tuli nopeasti itseään vahvistava prosessi Nixonin vuonna 1971 tekemän šokkipäätöksen jälkeen. Olen kehittänyt tämän selitysmallin kirjan *The Political Economy of Global Security. War, Future Crises and Changes in Global Governance*, Routledge: Lontoo & New York, 2007, luvussa 6. Tästä eteenpäin käytän kirjasta lyhennettä PEGS.

Tekstissä mainittu Paul Piersonin kirja on *Politics in Time. History, Institutions and Social Analysis*, Princeton University Press: Princeton, 2004. Se on erinomainen selvitys itseään vahvistavien prosessien luonteesta.

Kaksi muuta keskeistä lähdettä ovat: Jürgen Habermas: *Legitimation Crisis*, käänt. T. McCarthy, Heinemann: Lontoo, 1976

ja David Held & John B. Thompson (toim.): *Habermas: Critical Debate*, The MIT Press: Cambridge, MA, 1982. Jälkimmäisestä löytyy paitsi David Heldin artikkeli myös muita kiinnostavia puheenvuoroja Habermasista sekä Habermasin vastaus myös Heldille. Held-sitaatti on kirjan sivulta 195.

Tässä luvussa on myös suora lainaus kirjasta Päivi Uljas: *Taistelu sosiaaliturvasta: ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1957–1963*, Like: Helsinki, 2005, s. 55.

Tekstilaatikossa 1 mainittujen Huxleyn, Orwellin ja Rufinin kirjojen suomennokset löytyvät helposti tavallisista kuntien ja kaupunkien kirjastoista.

Suuryritysten verkostoituminen ja poliittinen mobilisaatio on kuvattu teoksessa David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press: Oxford, 2005, erityisesti luvussa 2 »The Construction of Consent». Kirja on muutenkin erittäin suositeltavaa lisälukemista.

Luku 3

Kappale »Julkishallinnon uudistukset» perustuu paljolti seikka-peräiseen katsaukseen, jonka olen esittänyt kirjassa *Yliopisto Oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*, Gaudeamus: Helsinki, 2005, erityisesti luvussa 3. Lehto- ja Rantala-sitaatit löytyvät sieltä. Kappaleen alussa mainittu Anu Kantolan väitöskirja *Markkinakuri ja managerivalta: poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä* on vuodelta 2002 ja sen on julkaissut Loki-kirjat Helsingissä.

Keynes-sitaatti on Keynesin pääteoksen suomennoksesta eli John Maynard Keynes: *Työllisyys, korko ja raha: yleinen teoria*, suomentaneet Ahti Karjalainen ja Pentti Kivinen, WSOY, Porvoo, 1951, s. 185. Markku Lahtela on suomentanut kappaleen lopussa mainitun Joseph Hellerin kirjan ja Gummerus on julkaissut sen

vuonna 1995 nimellä *Catch-22: me sotasankarit*.

Kappaleessa »Identiteetin läntistyminen ja EU-jäsenyys» olen hyödyntänyt useita aiempia kirjoituksiani. Noottikriisidebattia olen käsitellyt artikkelissa »Kyllä tämä on niin saatanan surkeaa? Tutkielma Suomen 1990-luvun poliittista identiteettiä ja intressejä rakentavista Kekkos-tarinoista», *Kosmopolis*, (23):2, 1993, s. 49–78. Esitin, että sekä Rautkallion että Suomen kohdalla ratkaisevaa on se tarina, jonka he haluavat kertoa (toiselle Kekkonen on sankari, toiselle konna). Historiallinen todistusaineisto on alistettu tukemaan kummankin herran lempitarinaa. Tämän kriittisen analyysin pohjalta loin vaihtoehdoisen tarinan: noottikriisi voidaan ymmärtää aristoteelisenä tragediana. Kekkonen ei ollut sen enempää sankari kuin konnakaan. Tragedia-tulkinta on yhteensopiva kummankin esittämän todistusaineiston kanssa.

Nuorsuomalaisten aatteita ruodin aikoinaan heti tuoreeltaan kirjoituksessa »Uudet aatteet, vanhat vaatteet», eli arviossa teoksesta R. J. Penttilä & J. Tapaninen & J. Jutila: *Ultimatum Isänmaalle: Nuorsuomalainen näkemys isänmaan mahdollisuuksista* (Otava: Helsinki, 1994), *Helsingin Sanomat*, 23.2.1994.

Keskusteluja EU-jäsenyydestä, EMU:sta ja hyvinvointivaltion tulevaisuudesta erittelin Petri Minkkisen kanssa kirjassa *Yhdentymisen politiikkaa: Suomi ja Emu globaalissa poliittisessa taoudessa*, Like: Helsinki, 1997, erityisesti luvussa 1. Sieltä löytyvät myös Koiviston ja Hautamäen sitaatit. Anne Kosken väitöskirja *Niinkö on jos siltä näyttää? Kuva ja mielikuva Suomen valtareursseina kansainvälisessä politiikassa* on vuodelta 2005 ja sen on julkaissut Tutkijaliitto Helsingissä.

Tekstissä mainittu kirja Hornet-kaupoista on siis Heikki Hiilamo ja Simo Sipola: *Aavelasku: dokumenttikirja vuosisadan suomalaisesta asekaupasta*, Like: Helsinki, 1994. Positiivinen arvioni »Paljastuskirja Horneteista» julkaistiin *Helsingin Sanomissa* 31.3.1994. Tuomas Forsbergin *Nato-kirjan* julkaisi Ajatus Kirjat vuonna 2002.

Tekstilaatikko 4 on muunneltu versio tekstilaatikosta, joka on julkaistu osana kirjoitusta »Kohti imperiaalista maailmanjärjestystä? Analyysi sotilasliitto Naton arvoista ja sen roolista globaalissa poliittisessa taloudessa», teoksessa Markku Kangaspuro & Teemu Matinpuro (toim.): *Uusi Nato. Eurooppalaisia näkökulmia sotilasliitosta ja Suomesta*, Like: Helsinki, 2003, s. 11–58. Myös muun muassa Ahtisaaren Baltia-kommenttien analyysi löytyy tuosta tekstistä.

Kappaleet »Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen» ja »Kilpailukykyimperatiivin laajeneminen» ovat alusta pitäen uusia ja kirjoitettu vain tätä kirjaa varten.

Vaikka olen 1980-luvun loppupuolelta ajatellut, että rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen tarkoitti uusliberalismin tuloa Suomeen, en ole koskaan muotoillut tätä ajatusta selkeäsanaisesti muualla kuin joissakin luennoissani. 1980-luvun rahoitusmarkkinoiden muutoksia on käsitelty lukuisissa kirjoissa ja artikkeleissa. Monet niistä tarkastelevat 1980-luvun kehitystä erityisesti 1990-luvun alkupuolen laman näkökulmasta. Olen käyttänyt muun muassa seuraavia lähteitä: Ari Hyytinen, Ilkka Kuosa ja Tuomas Takalo (2003): »Rahoitusmarkkinoiden kehitys Suomessa 1980–2002», *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, (99):3, s. 266–277; Jaakko Kiander: *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*, VATT: Helsinki, 2001; Jaakko Kiander & Pentti Vartia: *Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*, ETLA/Taloustieto: Helsinki, 1998; Keijo K. Kulha: *Kuilun partaalla. Suomen pankkikriisi 1991–1995*, Otava: Helsinki, 2000; Harri Lautjärvi: *Rahoitusmarkkinoiden muutos ja uudistuva rahapolitiikka*, Suomen Pankkiyhdistys: Helsinki, 1988; Suomen Pankki: *Suomen rahoitusmarkkinoiden kehitys 1980-luvulla*, Suomen Pankki: Helsinki, 1990.

Kuvio 1 on yllä mainitusta artikkelista Hyytinen, Kuosa ja Takalo 2003, s. 267 (alkuperäinen lähde on Vesa Vihriälän Suomen Pankin sarjassa julkaistu paperi).

Swobodan uskontunnustus on hänen Suomen Pankille kirjoittamastaan selvityksestä: Alexander K. Swoboda: *Suomen rahoitusmarkkinoiden muutokset ja niiden vaikutukset keskuspankipolitiikkaan*, Suomen Pankki: Helsinki, 1986, s. 51.

Tekstilaatikko 2 on tiivistelmä tekstistä »Monetarism and the Denial of Reality», joka on julkaistu liitteenä kirjassani *Democratising Globalisation. The Leverage of the Tobin Tax*, Zed Books: Lontoo & New York, 2001. Tony Lawsonin kirja *Economics & Reality* (Routledge: Lontoo & New York, 1997) on yleisempi analyysi taloustieteen taipumuksesta sulkea todellisuus ja sen luonne tutkimuksen ulkopuolelle. Tuoreudestaan huolimatta Lawsonin teos on jo saavuttanut klassikon maineen.

Tekstilaatikossa 3 mainitun *Ylioppilaslehden* etusivun jutun »Hirveä mörkö» on kirjoittanut Noora Jokinen. Se on vuodelta 2003 ja saatavilla osoitteessa http://www.ylioppilaslehti.fi/2003/030411/juttu_hirvea.html (ladattu 5.8.2007).

Kilpailukykyimperatiivin muutosten kuvauksessa olen hyödyntänyt Pauli Kettusen muotoiluja kirjoituksessa »Kansallinen 'me' ja historia globaalistuvassa maailmassa», joka perustuu historia-seminaarissa pidettyyn esitelmään, ja on saatavilla osoitteessa <http://www.tsv.fi/ttapaht/985/kettunen.htm> (ladattu 5.8.2007).

Luku 4

Luvun alku ja myös pari myöhempää mainintaa sosiaalipsykologisista tutkimuksista perustuu paljolti Thomas Gilovichin terävään ja selkeäsanaiseen kirjaan *How We Know What Isn't So. The Fallibility of Human Reason in Everyday Life*, The Free Press: New York, 1991. St. Louisin »Gateway Arch» (portin holvikaari) kuva on sivulta 17, muut kuviot ovat vapaasti saatavilla internetissä. Englanninkielisen Wikipedian artikkeli »Optical illusions» on

selkeä katsaus aiheeseen ja sisältää linkkejä moniin tunnettuihin optisiin näköharhoihin. Nojaan epäsuorasti myös toisen sukupolven kognitiotieteeseen, erityisesti teokseen George Lakoff & Mark Johnson: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, Basic Books: New York, 1999.

Tekstilaatikko 5 kytkee illuusiot ja harhakuvat filosofisiin ja yhteiskuntatieteellisiin keskusteluihin ideologioista ja niiden muodostumisesta. Se mikä jää purkamatta auki on kriittisen realismin teoria ideologioista ja ideologia-kritiikin mahdollisuudesta. Roy Bhaskar kehitteli ideologia-kritiikin tietoteoreettisia ehtoja alun perin kirjassaan *The Possibility of Naturalism*, Harvester Wheatshear: Brighton, 1979, s. 83–91. Hän laajensi tätä analyysia yleiseksi teoriaksi emansipaatiosta teoksessa *Scientific Realism and Human Emancipation*, Verso: Lontoo, 1986.

Olen itse kehitellyt Bhaskarin analyysia suuntaan, jossa korostuu tietoteoreettinen relativismi ja totuuden eettis-poliittinen luonne, erityisesti kirjassa *After International Relations. Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*, Routledge: Lontoo & New York, 2002, luku 6.

World Economic Forumia koskevat tiedot ovat internetistä. Jo Wikipedian artikkelista löytyy joitakin tietoja ja monia linkkejä. World Economic Forumin oma virallinen sivusto on osoitteessa <http://www.weforum.org/en/index.htm>. Kilpailukykyraportit ovat saatavilla muun muassa sieltä – tosin ilmaiseksi löytyy vain tiivistelmiä ja katsauksia. Palgrave MacMillan kustantaa ja painaa vuosittaiset raportit, ja niitä voi ostaa kuten mitä tahansa kirjoja. Peter Corneliuksen sitaatti on Tekesin uutisesta, joka koskee vuoden 2002 raporttia, ja se on saatavilla osoitteessa http://www.tekes.fi/ajankohtaista/uutisia/uutis_tiedot.asp?id=2089&paluu= (ladattu 5.8.2007).

Ulkoministeriö on julkaissut Kaarina Airaksen tekemän katsauksen moniin erilaisiin kansainvälisiin vertailuihin eli »kauneuskilpailuihin»: »Pohjoismaiden menestys kansainvälisissä

vertailuissa», UM/Pohjoismaisen yhteistyön sihteeristö: Helsinki, kesäkuu 2006, saatavilla osoitteessa <http://www.norden2007.fi/public/?contentid=84347&contentlan=1&culture=fi-FI> (ladattu 6.8.2007).

Suomen ja Ruotsin kasvuluvut ja kuvion 2 data ovat peräisin Maailmanpankin elektronisesti saatavilla olevasta aineistosta: World Development Index (2007): »WDI Online», World Bank Group Database, <https://publications.worldbank.org/subscriptions/WDI> (edellyttää vuosimaksun maksamista, joka on noin 100 Yhdysvaltain dollaria).

Eriarvoisuuden lisääntyminen on dokumentoitu monessa paikassa. Tilastokeskus dokumentoi tuloerojen kehitystä Suomessa. WIDER:n maailmanlaajuinen eriarvoisuus-aineisto kattaa myös Suomen. Monissa tutkimuksissa on selvitetty kehitystä ja sen syitä. Yksi hyvä artikkeli on Ilpo Suoniemi (2003): »Tulonjako ja välittömän verotuksen progressio», *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, (99):4, s. 414–423.

Tieto eri tuloryhmien osuus kasvusta 1990–2002 on kotoisin esitelmästä Raija Julkunen (2006): »Onko eriarvoistuminen väistämätöntä?», »Suomen malli – kasvava eriarvoisuus», keskustelutilaisuus hyvinvointivaltion suunnasta 1.11.2006, Työväen Sivistysliitto TSL, Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Työväen Akatemia, saatavilla osoitteessa http://www.stkl.fi/suomenmalli_Julkunen.pdf (ladattu 5.8.2007).

Sitaatti Jaakko Kianderilta on yllä mainitusta teoksesta *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*, s. 21. Viitataan myös Jaakko Kianderin analyysiin siitä, mitä vaihtoehtoisia tapoja olisi ollut vastata lamaan: »Valtion velka ja velkaelvytys», teoksessa Tuovi Allén, Visa Heinonen & Mika Pantzar (toim.): *Täyskäännös. Taloutemme valintojen edessä*, Gaudeamus: Helsinki, 1993, s. 26–39.

Sisäisen ja ulkoisen hyödykkeen eron osalta nojaan paljolti Andrew Sayerin erinomaisen valaisevaa artikkeliin

»(De)commodification, consumer culture, and moral economy», *Environment and Planning D: Society and Space*, (21):3, 2003, s. 341–357. Suosittelen sen lukemista kaikille aiheesta vähänkään kiinnostuneille lämpimästi.

Kansantuotekäsitteen ongelmista ja vaihtoehtoisten mittaus-
tapojen metodologiasta, kannattaa katsoa Clifford W. Cobb &
John B. Cobb Jr. et.al.: *The Green National Product. A Proposed
Index of Sustainable Economic Welfare*, University Press of Ame-
rica, 1994; Keely, Louise C. (2005): »Why Isn't Growth Making
Us Happier? Utility on the Hedonic Treadmill», *Journal of Econo-
mic Behavior & Organization*, (57), s. 333–355; Lantham; James
Robertson: *The New Economics of Sustainable Development*, Eu-
ropean Communities/Kogan Page: Luxembourg/London, 1999,
luku 6; Neumayer, Eric (2000): »On the Methodology of ISEW,
GPI and Related Measures: Some Constructive Suggestions and
Some Doubt on the 'Threshold' Hypothesis», *Ecological Econo-
mics*, (34), s. 347–361.

Suomessa tätä keskustelua on yrittänyt tuoda esille eri-
tyisesti Jouko Kajanoja, jonka kirjoitus »Mitä on hyvinvointi?»
löytyy esimerkiksi Tilastokeskuksen sivuilta osoitteesta [http://
www.stat.fi/tup/kuntapuntari/kuntap_3_2005_hyvinvointi.html](http://www.stat.fi/tup/kuntapuntari/kuntap_3_2005_hyvinvointi.html)
(ladattu 6.8.2007).

Jukka Hoffrénin väitöskirjatutkimuksen nimi on *Measuring
the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy.
The Case of Finland*. Se tarkastettiin Tampereen yliopistossa
7.12.2001 ja on saatavilla osoitteessa [http://acta.uta.fi/english/
teos.phtml?6067](http://acta.uta.fi/english/teos.phtml?6067) (ladattu 6.8.2007).

Euroopan ja Yhdysvaltain vertailu perustuu paljolti artik-
keliin Boltho, Andrea (2003): »What's Wrong with Europe?»,
New Left Review, (22):3, s. 5–26.

Himasen ja Castellsin kirja herätti aikanaan jonkin verran
huomiota sekä Suomessa että muualla, mutta mitään pysyvää jäl-
keä yhteiskuntatieteelliseen kirjallisuuteen se ei jättänyt. Pekka

Himanen & Manuel Castells: *The Information Society and the Welfare State. The Finnish Model*, Oxford University Press: Oxford, 2002. Kirjoitin pyynnöstä kirja-arvioesseen tästä kirjasta *Theory, Culture & Society* -lehteen. Se julkaistiin otsikolla »An Optical Illusion: The Finnish Model» numerossa 3 vuonna 2003, s. 139–145. Sivutuotteena kirjoitin myös lyhyemmän ja populaarimman version *Helsingin Sanomiin*, se julkaistiin otsikolla »Suomi tietoyhteiskunnan ihannemallina» 23.2.2003. Kuvaavaa on, että *HS* ei ollut kiinnostunut laittamaan otsikkoon sanaa illuusio vaan esitti otsikkoa, joka on helppo lukea näköharhan vahvistamisena.

Luku 5

Tämän luvun argumentit ja taulukot on peräisin PEGS:n luvusta 5. Asiaa on karsittu ja kehystetty uudelleen, tyyliä kevennetty ja Yhdysvaltain ulkopolitiikan kehitystä tuotu hieman eri valossa esille, mutta perusta on sama.

Kuvioiden 4 ja 5 data on peräisin Maailmanpankin elektronisesti saatavilla olevasta aineistosta (ks. yllä). Kuvio 6 on kopioitu Alan Freemanin paperista. Kuvio 7 on peräisin tutkimuksesta Thomas Piketty & Emmanuel Saez (2003): »Income Inequality in the United States, 1913–1998», *Quarterly Journal of Economics*, (CXVII):1, s. 1–39, ja erityisesti sen ajantasaistetusta aineistosta: Thomas Piketty & Emmanuel Saez (2006): »Updated Data Series», saatavilla osoitteessa <http://elsa.berkeley.edu/~saez/TabFig2004prel.xls> (ladattu 5.8.2007).

Tietääkseni ajatuksen »Schumpeterin aikakaudesta» kehitti ensimmäisenä Herbert Giersch (1984): »The Age of Schumpeter», *The American Economic Review*, (74):2, s. 103–109.

Tekstilaatikon 7 aiheet – ylikulutuksen, kerskakulutuksen ja mainonnan kritiikki – ovat pitkäaikainen teema kriittisessä

yhteiskuntatutkimuksessa. Veblenin ja Galbraithin lisäksi olen saanut ideoita myös Frankfurtin koulukunnan kriittisestä teoriasta ja sitä lähellä olevista suuntauksista sekä yrityksistä selittää tuotannon monikansallistumista (tuotedifferentiaatio aiheuttaa markkinoiden oligopolisoitumista ja on yksi syy yhtiöiden kasvun ja monikansallistumiseen).

Pitkän lähdeluettelon sijasta laitan tähän kuitenkin vain yhden retorisen kysymyksen: miksi rationaaliset voittoa tavoittelevat yritykset olisivat halukkaita sijoittamaan miljardeja euroja tai dollareita vuodessa mainontaan, ellei se olennaisesti vaikuttaisi ihmisten preferensseihin ja ostovalintoihin sekä samalla myös heidän arvoihinsa ja jaettuihin kulttuurisiin merkityksiin? Pelkästään Yhdysvalloissa vuonna 2005 mainontaan käytettiin yli 140 miljardia dollaria.

Luku 6

Luvun alku on muokattu *Helsingin Sanomissa* 3.3.2006 julkaistun vieraskynä-artikkelin »Tulevaisuuden ennakoiminen on liikaa ennalta määrättyä» pohjalta. Muuten luku pohjautuu joiltakin osin PEGS-kirjan lukuihin 7 ja 8 ja toisilta osin artikkeliin »Euroopan Unioni globaalissa poliittisessa taloudessa: vaihtoehtoiset tulevaisuuden mallit», teoksessa Juho Saari & Tapio Raunio (toim.): *Euroopan tulevaisuus*, Helsinki: Gaudeamus, ilmestyy syyskuussa 2007. Olen kuitenkin järjestänyt skenaariot eri tavalla kuin kummassakaan näistä ja mukana on monia kokonaan uusia ideoita ja yksityiskohtia.

Tekstilaatikko 8 perustuu osin tulevaisuuden tutkimuksen metodologiaa käsitteleviin artikkeleihin: »Maailmanpolitiikan tutkimus tulevaisuuden tutkimuksena», *Politiikka*, (46):1, 2004, s. 47–53; ja »Realist Ontology for Futures Studies», *Journal of Critical Realism*, (5):1, 2006, s. 1–31. Wellsin kehityksestä kannat-

taa lukea W. Warren Wagarin kirja: *H. G. Wells: Traversing Time*, Wesleyan University Press: Middletown, CT, 2004.

Ensiluokkainen analyysi edessä olevien rahoitusmarkkina-ongelmien yhdestä lähteestä eli yritysten valtaamisesta velkara-hoituksella on Jamie Morgan (2007): »Private Equity Finance. How It Works, What Its Effects Are, Can It Be Justified», Centre of Excellence in Global Governance Research Working Paper 3, Helsingin yliopisto, saatavilla osoitteessa <http://www.helsinki.fi/oik/globalgovernance/Mallisivusto/tutkimus/publications.htm>.

Bulletin of the Atomic Scientists ja tuomiopäivän kello löytyvät osoitteesta <http://www.thebulletin.org/>. Erittäin suositeltava tutustumisen kohde!

Luku 7

Myös tämä luku pohjautuu monilta osin PEGS-kirjan lukuihin 7 ja 8, vaikka tässä esittämistapa on kovin erilainen ja asioiden esittämisjärjestys kokonaan toinen.

Johdanto-osuus on uusi. Arthuc C. Clarke -sitaatti on hänen esseestään »War and Peace in the Space Age», joka on julkaistu teoksessa *1984: Spring. A Choice of Futures*, Ballantine Books: New York, 1984, s. 44–60. Clarke itse asiassa kirjoitti nämä rivit jo vuonna 1946 ja siteerasi tämän esseen päätöskappaleessa itseään.

Wells-sitaattia on toistettu monissa paikoissa, myös Clar-ken kirjan sivulla 83. Se on alun perin kotoisin Wellsin kirjasta *The Outline of History* (1920), joka on käännetty myös suomeksi nimellä *Historian ääriiviivat: kansantajuinen esitys elämän ja ihmiskunnan historiasta* (1923).

Kurt Vonnegutin viimeiseksi jäänyt kirja *A Man Without a Country* ilmestyi vuonna 2005. Erkki Jukaraisen mainio suomen-nos *Maaton mies* ilmestyi Gummerukselta vuonna 2007.

Gaudeamus on julkaissut Worldwatch-instituutin vuosittaisia *Maailman tila* -raportteja suomeksi jo vuosikausia. Vuoden 2005 raportin teemana oli globaali turvallisuus. Tässä viitataan erityisesti artikkeliin »Öljyn uhkat», jonka ovat kirjoittaneet Thomas Prugh, Christopher Flavin & Janet L. Sawin, s. 138–163.

Tekstilaatikko 10:ssä mainitun Martin Reesin kirjan julkaisi Britanniassa Arrow Books ja Yhdysvalloissa Basic Books, jälkimmäinen jonkin verran erilaisella otsikolla: *Our Final Hour: A Scientist's Warning: How Terror, Error, and Environmental Disaster Threaten Humankind's Future In This Century – On Earth and Beyond*. Stephen Hawkingin kommenttia ihmiskunnan epävarmasta tulevaisuudesta maapallolla siteerattiin laajalti maailman medioissa, ja se löytyy helposti googlaamalla useilta eri www-sivustoilta.

Osio, jossa erittelen Yhdysvaltain öljyriippuvuutta ja sen seurauksia maailmanpolitiikalle, on alun perin kotoisin kirjoituksesta »Kohti imperiaalista maailmanjärjestystä? Analyysi sotilasliitto Naton arvoista ja sen roolista globaalissa poliittisessa taloudessa», teoksessa Markku Kangaspuro & Teemu Matinpuro (toim.): *Uusi Nato. Eurooppalaisia näkökulmia sotilasliitosta ja Suomesta*, Like: Helsinki, 2003, s. 11–58.

Suosittelavaa lukemista on myös William R. Clark: *Petro-dollar Warfare. Oil, Iraq and the Future of the Dollar*, New Society Publishers: Gabriola Island, 2005; ja Ian Rutledge: *Addicted to Oil. America's Relentless Drive for Energy Security*, I.B.Tauris: Lontoo & New York, 2005.

Osa Immanuel Kantin esseestä »Mietteitä sananparresta: Tuo saattaa olla teoriana oikein, mutta ei kelpaa käytäntöön» on julkaistu Jaakko Tuomikosken suomennoksena kirjassa Immanuel Kant: *Ikuiseen rauhaan*, Karisto: Hämeenlinna, 2000, sitaatti s. 84–85.

Theory, Culture & Society -lehden sivuille päätyivät lopulta vain minun ja David Heldin välinen dialogi globaalien demokrati-

an ja demokratisaation perusteista sekä Jamie Morganin tekemä haastattelu Michael Hardtista. Ne julkaistiin vuonna 2006, numerossa (23):5. Espanjankielinen käännös ensin Held–Patomäki dialogista ilmestyi lehdessä *Papeles. De Cuestiones Internacionales*, no:95, Otoño 2006, s. 89–109.

Analyysini globaalista oikeudenmukaisuudesta julkaistiin nimellä »Global Justice: A Democratic Perspective», *Globalizations*, (3):2, 2006, s. 99–120 (espanjankielinen käännös ilmestyy *Papeles. De Cuestiones Internacionales*, no:98, 2007).

Clarcken kirjan *Lapsuuden loppu* on suomentanut Matti Kannosto ja sen kustansi Kirjayhtymä vuonna 1973.

Carl Sagan on kiistelty hahmo, mikä näkyy esimerkiksi selvissä painotuseroissa suomen- ja englanninkielisen Wikipedian sivuilla. Positiivinen, mutta vähän kuivakka elämäkerta on Jeremy Bymanin *Carl Sagan. In Contact with the Cosmos*, Morgan Reynolds: Greensboro, 2001. Carl Saganin kansainvälistä bestselleriä *Contact* (1985) ei ole tietääkseni suomennettu. Hollywood teki kirjasta elokuvan vuonna 1997. Vaikka elokuvassa käytettiin Saganin asiantuntemusta, on siitä poistettu kaikki ei-amerikkalaiset elementit, mikä tekee siitä paljon vähemmän kiintoisan. Lisäksi Saganin kylmän sodan aikaiset internationalistiset liennytysvisiot jäivät kylmän sodan jälkeen tehdystä elokuvasta pois, vaikka kirjassa niillä on aivan keskeinen rooli.

K'Angin jakobinistinen globaali demokratia -malli julkaisiin englanniksi vuonna 1958. Routledge otti uuden painoksen kirjasta vuonna 2005. K'Ang Yu-Wei: *Ta T'Ung Shu* (The One-World Book), käänt. Laurence G. Thompson, Routledge: Lontoo, 2005.

2000-luvun alussa yhdessä Teivo Teivaisen kanssa kirjoitettu kirja *Globaali demokratia*, Gaudeamus: Helsinki, 2003, on yritys luonnostella realistinen strategia demokratisoida globaalia hallintaa. Vaikka visiomme on sikäli jo hieman vanhentunut, että se nojasi joiltakin osin Aasian talouskriisiin 1997–98 luomaan nos-

teeseen, niin kirja on edelleen ajantasainen erittely siitä, miten YK, Bretton Woods -instituutiot ja WTO ovat epädemokraattisia sekä siitä, miksi niitä on vaikea demokratisoida.

Pian ilmestyvässä artikkelissa olen kuitenkin muuttanut jonkin verran – aiemmin varsin epäilevää – kantaani suhteessa ideaan maailmanparlamentista. »Rethinking Global Parliament: Beyond the Indeterminacy of International Law», *Widener Law Review*, vuosikerta 13, syksy 2007.

Tulevaisuuden maailmanpolitiikasta kiinnostuneiden kannattaa tutustua myös syksyllä ilmestyvään kirjaan Katarina Sehm-Patomäki & Marko Ulvila (toim.): *Global Political Parties*, Zed Books: Lontoo & New York, lokakuu 2007.